[illegible]

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

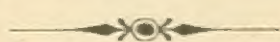

ТРИДЕСЕТ ДЕВЕТА КЊИГА

ГОДИНА ЈЕДАНАЕСТА

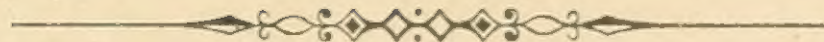

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1906.

САДРЖАЈ XXXVIII. КЊИГЕ

I. Белетристика

II. Наука

III. Књижевност

IV. Хроника

V. Критика и библиографија

VI. Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 39. Април, 1906. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

ИЗ ПОШЉЕДНИХ ПЈЕСАМА

*
* *

Еј! од кад се, драга, у сну не појави!
Дођи, злато, дођи! олакшај ми ноћи.
— Видиш! кад у мо̂ри опазим ти очи
Душа мира нађе — небригу љубави.

У свјести је грозни страх од смрти, које
Неизвјесност страшно зјапи, ко пећина!
— Ја утаман не бих, да сам трун већина
И очајно заман љубим биће своје!..

... Ја нећу да мријем!.. О страсти живота,
О ви ћуди силне, једине истине.
Хајд! пробудите се! дајте ми спасења!

Но залуду! Глухо... Ах, то је срамота!
— Покрај одра моје снаге, величине
Још једина Гнусност што чини бдијења?..

Хвар

Јаков Шантић

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

ПИШЕ

БРАНИСЛАВ Ђ. НУШИЋ

КЊИГА ДРУГА

Роман једног мангупчета

(НАСТАВАК)

ГЛАВА ПЕТА

У којој је почетак самога романа или управо новога живота малога Симе, који живот почиње са пуно чари а свршава се разочарењем и уверењем да је највећа кривица на свету јести виршле.

Кад је Сима побегао из прве свеске овога романа или управо, кад је побегао од оне удовице, којој га је председник „Друшва за находчад“ поверио на чување, нашао се разуме се на улици, и предао се свима оним задовољствима којима се предају сва деца, које не очекују код куће батине зато што ће се на улици забавити по сата више.

Београдске улице, кроз које је смео слободно врљати, слободно застајкивати и слободно бленути; где је он сам собом смео господарити, изгледале су му као неко ново, вилинско царство, у које је он као монарх ступио. Поједини излози београдски збиља су му личили на чаробне пећине, пред којима је он на жалост, стајао без аладиновог кандила. Стајао је по пола сата пред излогом, где се иза великога и дебелога стаклета, крило

наслагано благо смокава, трстанскога воћа, бонбона у разним бојама и у разним фигурама. Па одмах мало даље, друга чаробна пећина, где је наслагано благо каквога није било ни у пећинама из хиљаду и једне ноћи. На средини излога тањир а на тањиру лепа, чиста, бела прасећа глава окићена першуном и целером, држи орах у устима и смеши се на пролазнике, па око ње, с једне и друге стране, наслагане кобасице у купу, као ватрогасно црево. Па онда шта свега другога ту још није било и како је све то лепо било тек размештено.

Бленуо је тако мали Сима, док му тек не приђе један господин врло љубазно. Помилова га по образу и упита:

— Чиј си ти мали?

— Ја? — упита Сима преплашено — ја нисам ничији.

— А били ти јео мало онога што видиш у излогу?

— Па би — вели Сима.

— Би, јели? Врло добро, ајде ја ћу те частити! — и он узе Симу за руку, те уђоше у велику кобасичарску радњу на Теразијама.

У собици позади радње заузеше један сто и господин најозбиљније закуца. Мали пемац са дугачком белом кецељом дотрча и стави се на расположење.

— Дајте мени онако, повеће парче куване шунке а за овога мога малог један пар куваних виршла. Донесте ми и једну криглу пива.

Док је пиколо све то спремао, Сима је посматрао испод ока свога новог познаника којега никад дотле у животу није видео. Господин је би дугачак, сув и мршав, прљавих зуба и неизбријан. Нос му је био танак и кукаст као хекнадла а тако исто танки и фини били су му и прсти, тако да му је рука више личила на виљушку увек спремну да се убоде у шунку. Ни одело на њему није одавало баш врло великог господина али, по свој прилици, под тим је оделом куцало племенито срце кад је ето узео са улице малог Симу, којега нит зна нити познаје, и довео га да га нарани.

Кад пиколо донесе наручена јела и Сима и господин алапљиво збрисаше све што је било пред њима.

— Допадали ти се? — пита љубазно господин Симу.

— Здраво ми се допада — одговара Сима и брише рурукавом уста.

— Па би ли још?

— Би — одговара Сима.

И господин чукну у тањир, наручи још два пара куваних виршла и још једно пиво, па кад и то довршише изађоше овамо у дућан, те господин одсече још за један динар шумке, за пола динара шваргле, одвоји три пара сафаладе и преко свега за динар и по сува језика. Даде да му се све то завије у један пакет, предаде пакет Сими и замоли да му се каже сав рачун који изнесе четири динара и 60. пара динарских.

Узе да плати, па се онда окрете Сими.

— Иди тамо, у онај дућан преко, па ми купи часком два лимуна. Пази добро, немој да ти да зелене или суве као прекјуче. Или чекај, остани ти ту са пакетима, идем ја да изаберем, и онако ми треба новац разменити.

И господин оде а Сима остаде са пакетима да га сачека док он купи лимунове. Чека Сима тако пет, десет, петнаест и двадесет минута па прође боме и пола сата а господина нема. Кад већ прође и више но пола сата, упитаће Симу газда радње:

— Нема твог оца?

— Чијег оца? — пита зачуђено Сима.

— Па твога оца, је л' ти то отац?

— Није, вели Сима.

— А шта ти је, брат?

— Није ми ништа — вели Сима.

— Како ништа? — пљесну се газдарица и испусти једну сафаладу коју је баш почела да љушти.

— Па, ја не знам — поче Сима збуњено. — Ја га и не познајем, ... он ме је нашао овде пред радњом па ме звао да ме части.

Газда забоде у тезгу нож који му је био у руци, опсова на чешком језику нешто са свим слично српској псовци, пошто су то два словенска и братска народа, и дохвати једну голу кост од шумке те се баци на Симу и мал га не звокну по глави. За тим појурише газда, газдарица, калфе, шегрти и слеже се цео дућан те једни дочепаше пакете из Симиних руку а други дочепаше Симу те почеше да га шамарају и тегле за уши.

— Лопови једни, дере се газда.

— Ама мени се одмах није допао — пишти газдарица.

А Сима грешни све ово не може да разуме. Зна само да су га мало пре врло лепо частили виршлама, мањ ако није такав ред у оном дућану, да муштерију најпре почасте а за тим истуку.

Најпосле се неко од гостију ражали на дете, те умири све и узе да га испитује:

— Знаш ли име томе господину?

— Не знам — одговори Сима кроз плач.

— А где те је он нашао?

— Овде, пред вратима. Ја стојим па гледам а он ме пита: би' ли јео мали? Ја кажем: би, а он ме узе за руку па ме уведе.

Други један гост, који је раније био практикант у полицији, уздиже значајно кажипрст у вис и рече:

— Овај мали лаже, он је у споразуму са оним. У њему ја назирем будућега коцкара.

— Чиј си ти? — опет ће узети реч први гост.

— Ја? — учини Сима — ја не знам.

— Како не знаш? Ко ти је отац?

— Не знам.

— А мајка?

— Не знам.

— Шта кажем ја дакле? — утури се опет други гост, бивши практикант. — Видите ли како је препреден. Он је препреден. Предајте ви њега позорнику.

Дозваше позорника број 371, и објаснише му у чему је ствар. Малога Симу прође језа и ударише му сузе на очи кад позорник спусти руку на његово раме. Дршћући и цвокоћући од зиме и страха, он пође низ Теразије ка Управи града, осврћући се још једнако успут неће ли где срести или опазити господина са лимуновима. Он још никако није могао разумети шта се то са њим збило и од куд је то тако велика кривица што се господин са лимуновима мало подуже задржао.

Стрпаше га у полицији у једну подземну собу, где нађе пуно разноликог и чудноватог света, међу којима је он ипак био најмањи. Он се према свакоме понашао учтиво, старијама је љубио руку, млађе је питао: где је он то сад, и у опште тако се кретао, као ђак кад га први пут уведу у школу.

Нешто од силних утисака које је тог првог дана свога новога живота побро, а нешто од утисака које су па њему оставиле касапске шаке, он је био врло уморан и слатко је заспао, као у материном крилу. Сањао је, разуме се, страшне снове. Као, он узјашио на једну велику, здраво велику виршлу; о врату му виси торба пуна репа а на глави му капа од лимунова коре. Па као он каска, каска на оној виршли и путује

неки далеки пут али се на сред пута испречила, велика као какво брдо, једна шваргла, па он не може да је прескочи. Хоће да је обиђе али се с једне стране иза шваргле сакрио онај газда од радње и држи у руци једну голу коску од шумке и хоће њом да га удари, а с друге се стране иза шваргле сакрио опет жандар и све пружа руку да га ухвати. Ето све је такве неке снове сањао и ко зна колико би он муке у сну видио, обилазећи ону шварглу, да га не пробудише.

Одведоше га горе код писара и овај га узе на најстрожији испит. Призва за тим још једнога свога колегу и узеше да се саветују.

Да би читаоци ово саветовање могли разумети, ваља одмах напоменути да је писар који иследијвао Симину кривицу студирао на страни. Бавио се по разним великим варошима и упознао сву вештину тамошњих полиција, па му је, од како се вратио, увек криво што се не дешавају код нас онако велике и замршене крађе каквих има у свету те да може своје знање применити. Толико је већ пута мислио у себи:

— Ја не знам зашто је бамбадава држава и трошила на мене кад код нас још нема тако чудноватих и замршених крађа.

Држава, разуме се, пошто је послала њега као питомца, да изучи вештину светских полицајаца, требала је одмах да пошље на страну и неколико лопова као питомце, да изуче и они вештину светских лопова. Тако би он бар имао посла, а овако ништа му друго не остаје него да у свакој, ма и најситнијој ствари, назире ужасе и страхоте.

Колега међутим, којега је позвао на саветовање, био је један од обичних наших полицијских писара, чија имена сваки час читате у званичним новинама т. ј. од оних писара које сваки час примају и отпуштају из службе.

Дакле та двојица узеше да се озбиљно саветују док је Сима гологлав, сав уплакан, преплашен, стајао крај фуруне.

— Не налазиш ли ти да би га требало антропометријски премерити? — запитаће питомац-писар, палећи са неком нарочитом канцелариском елеганцијом цигарету.

— Море, какво мерење, ишамарај га па га пусти — вели колега.

— Немој тако — опет ће питомац-писар — није овде реч о кривици, но о томе, да се утврди: почива ли у њему инстикт.

Ето например, мени се никако не допада склоп његове главе. — И ту узе питомац-писар Симину главу и поче са свих страна да је пипа.

— А шта је скривио? — упиташе колега.

— Појео је пар виршли.

— Чудно ми чудо! рећи ће равнодушно колега.

— Добро, рецимо да то није ништа, узеће реч питомац-писар и устаде па се стави у позитуру професора крај катедре. — Али, ваља имати на уму да су сви велики светски зликовци тиме почели што су појели, рецимо, пар крен-виршли, управо, хоћу да кажем малом крађом. Разуме се, данас је појео виршле, сутра ће сафаладу, прексутра шварглу, па онда шунку, сланину, па бут, па вола, па онда читав вагон заклане и рецимо за извоз спремљене стоке?

— Ама зар да поједе читав вагон стоке?

— Не, не кажем то, него ће украсти. Није кривица у томе што је он виршле појео, него што је на недозвољени начин до њих дошао. Ти видиш и сам да се његов нагон испољава на тој врсти крађе, искључиво на крађи меса и животних намирница. Зашто дакле не би ја још сада запазио у њему тај нагон па да га затим, ради мојих студија, пратим кроз цео живот.

— Па добро, прати га кад немаш друга посла — додаде колега и оде у своју канцеларију.

Последник писар узе за тим Симу за руку и одведе га у једно одељење где је било пуно справа. Сима претрну жив кад виде неке справе и ако није још никако разумео, шта се то све с њим збива, а све због једног пара виршла којим га је онако племенито понудио онај господин с лимуновима.

И сад узеше грешног Симу па га ставише пред фотографски апарат, сликаше га с преда, с профила, мерише му главу, мерише му стопалу, руку и шта не радише са њиме и шта ти све не премерише на њему.

Кад су се и те муке свршиле, одведоше га опет доле у канцерију, па почеше да пишу неке грдне протоколе, па кад се и те муке свршише, рекоше му да је слободан али да за три дана мора наћи службу или занимање, иначе ће га протерати. Полазећи из полиције он доби, као онако успут, још један два шамара и излети на улицу заклињући се да никад више у животу неће јести виршле, кад је то тако велика кривица.

(Наставиће се)

ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И НЕМАЧКЕ

(Наставак)

Много веће и важније измене донео је нови уговор у своме тарифном делу. Тарифа, по којој се немачка роба имала да царини при увозу у Србију (прилог Б) верна је копија тарифе уговора с Аустро-Угарском од исте године. Обе оне из основа се разликују од тарифа дотадашњих уговора. Место царинских ставова по вредности, који су обично крај специфичних стајале увозницима на расположењу, Србија је новим уговорима добила искључиво специфично цариње. И у томе је, ван сваке сумње, велика, управо највећа добит уговора од 1892.

Како је тарифа уговора с Аустро-Угарском била врло опсежна и довољно разрађена, Немачка није имала потребе, да је ма у чему мења и допуњује. Док је тарифа уговора од 1883. имала 26 бројева са 80 царинских ставова, у новој тарифи било је 64 броја и 315 цар. ставова — без мало четири пута више. Из неколико примера видеће се, колико је разлике било у разрађености једне и друге тарифе. По уговору од 1883. исти царински став (106) обухватао је: артију за писма и куверте: штампану, шпартану и тврдо повезану артију: „сајден-папир" и артију за цигарете у табацима. Све те разне врсте артије плаћале су 10 дин. од 100 кгр. или 10% од вредности. По уговору од 1892. артија за писма без монограма, цртежа и слика цариньена је одвојено, са 10 дин. од 100 кгр. (1 б 1 ст. 2); артија за цигарете и „сајден-папир" са 16 дин. (1, б 2); штампана и шпартана артија са 18 дин. (2 б); артија за писма с монограмима, итд. са 25 дин. (2 б); куверти без монограма, итд. са 10 дин. (2 в); куверти с монограмима, итд. са 25 дин. (2 в ст. 2); артија у корицама прошивена или повезана са 22 дин. (2 в, ст. 4). По

уговору од 1883. у исти царински став (бр. 3 а) 1), са 16 дин. од 100 кгр. или 8% од вредности, спадали су: груби покривачи (за коње и кревете), прости покровци од козине и других животињских длака и проста глобучина (филц). По уговору од 1892. сваки од тих предмета улазио је у засебан став (бр. 9 тарифе).

Немачка је имала разлога, да тарифу уговора с Аустро-Угарском изнова веже, и ако се по одредби о највећем повлашћењу могла користити свима олакшицама његовим. Рок трајања за оба уговора био је утврђен до 31. децембра (по новом) 1903. Али, у случају да не буду на време отказани, и један и други могли су важити по истеку тога рока, увек дванаест месеци од кад их ма која страна откаже. А дан отказа, па ни рок продуженог трајања нису се морали поклапати.

Србија је новим уговором не само стекла право, да искључиво специфичним царинама терети немачку робу, но је обично успела и да повећа дотадашње специфичне царине. Тим се, у ствари, добило двогубо повећање. Да су само избрисани ставови по вредности, увезена роба била би јаче оптерећена, јер, поменули смо, крај царина по вредности ни специфичне нису никад биле потпуно плаћане (стр. 14-15). Али су новом тарифом по правилу повишени специфични ставови уговора од 1883. Отуда је царински приход Србије осетно скочио, чим су нови уговори с Аустро-Угарском и Немачком ступили у живот. Приход од увозних царина био је 1891. год.: 2,298.000 дин. или 5.4% вредности увоза, а 1892.: 2,398.000 или 6.50%. Међутим, 1894. год., прве по ступању у живот нових уговора, тај приход изнео је 4,307.000 или 12.30% вредности увоза, 1895.: 2,941.000 или 11%. Нове тарифе дале су држави два пута већи приход. А то јасно показује, да су њихови царински ставови били осетно већи од ставова дотадашњих уговора.

Али уговор од 1892. није имао само тарифу за увоз немачких производа у Србију. У њему су били утврђени и уговорни ставови за увоз српских производа у Немачку. Србија, до душе, у тим ставовима није ништа новога добила. Све су то пре ње извојевале државе, које су 1891. закључиле „велике“ трговинске уговоре.

В. Лоц, без сумње случајном омашком, погрешно тврди (op cit.; стр. 109) да је Србија, осим царина на пољопривредне производе које су већ биле признате Аустро-Угарској, још специјално добила царину на шљиве и суве плодове. У ствари, и те су царине већ биле признате Аустро-Угарској. Царина на шљиве (суве) улазила је у тар. бр. 25, р. из тач. 2 уговора с Аустро-Угарском

од 1891, као „Obst getrocknet“, а цео став с уљаним плодовима узет је од речи до речи из уговора с Аустро-Угарском (9 d d): Raps, Rübsaat, Mohn, Sesam, Erdnüsse und anderweit nicht genannte Ölfrüchte.“

Међу уговорним ставовима прво место заузимају ставови на пшеницу и раж, две најважније врсте жита за исхрану становништва. Они носе главно обележје нових уговора, и постали су могућни једино услед преокрета у трговинској политици Немачке. За пшеницу и раж био је спуштен став опште тарифе (по изменама од 1887) од 5 мар. на 3.50 мар. од 100 кгр. И ако је уговорна царина била знатно нижа, Немачка у попуштању није хтела ићи ни до аутономног става од 1885. (3 мар. од 100 кгр.). За овас је уговорено 2.80 мар., место 4 мар. опште тарифе; за елду је задржан став опште тарифе од 2 мар.; за јечам је уговорено 2 мар., место 2.25 мар.; за кукуруз — 1.60 мар., место 2 мар.; а за неспоменуте врсте жита био је везан став из 1879. год. од 1. мар. За репицу и друге уљане плодове остао је став опште тарифе, повишене у 1885., од 2 мар. Осим тога, Србија је добила 4 мар. за суве шљиве и 3.60 мар. за слад.

Ставови за уљане плодове и слад унесени су у уговор без потребе. Од уљаних плодова Србија је извозила само нешто репице у Аустро-Угарску (у 1894—905 просечно годишње за 10.900 дин.), а слада није опште ни извозила, нити има изгледа да ће га скоро моћи извозити. Оба ова става не находе се у куд и камо многобројнијој тарифи уговора са Аустро-Угарском.

По себи се разуме, да поменутих десет ставова нису једина тарифска добит уговора од 1892. Србија је по највећем повлашћењу имала права да се користи и свима тарифским уступцима, које су друге земље добиле од Немачке. А ових уступака било је много више но претходног уговорног периода. У том погледу уговор с Аустро-Угарском имао је највеће вредности за српски извоз, јер и Аустро-Угарска је имала да обезбеди извоз сличних аграрних производа. Од тога уговора Србија је, по највећем повлашћењу, имала: слободан став за кудељу; 4 мар. (100 кгр.) за стоно грожђе, а 10 мар. за друго; слободан став за остало свеже воће и за поврће; 4 мар. за пекмез; 3 мар. за суве орахе; слободан став за сирове коже; 16 мар. за масло; 12 мар. за заклану живину; 0.50 мар. за јаја; итд. Спуштени ставови за стоку нису имали никакве вредности за Србију, јер она није могла добити од Немачке ветеринарну конвенцију, нити друге какве уговорне одредбе, којима би се извоз стоке осигурао.

Према чл. XI., уговор с Немачком требао је да ступи у живот 1. јануара 1893. год. (по новом). Али како није био на време поднесен и примљен у Рајхстагу, протекла је цела 1893. год. без новога уговора. Међутим, уговор од 1883. истицао је 25 јуна 1893., па је од тога дана до краја године између Немачке и Србије у ствари било неуговорно стање. Да би се избегле штетне последице таквога стања, српска влада указом је овластила немачке увознике, да се користе највећим повлашћењем, док нови уговор не буде ступио у живот. Немачка влада, с тога што није имала законског овлашћења, није хтела признати највеће повлашћење за српску робу. И та роба била је при увозу у Немачку царињена по општој тарифи, за све време од 25. јуна 1903. до 1. јануара 1894. кад је нови уговор почео да важи. (W. Lotz, op. cit.; стр. 109; André Poisson, La politique douaniére de l' Empire allemand. — Annales des Sciences Politiques, II. 15. mars, 1905; стр. 239).

Трговински односи Србије и Немачке

За оцену трговинских односа Србије и Немачке ваља се с највећом обазривошћу служити подацима српске званичне статистике.[1] Али, и ако су ти подаци и сувише нетачни да би се по њима изводили закључци о вредности и величини промета с Немачком, пошто се исте грешке у главном понављају из године у годину, није без вредности упоредити резултате разних година. На основу таквих резултата може се, што је врло важно, утврдити тежња извоза, или увоза Србије ка опадању или растењу. При томе ваља имати на уму, да српска трговина све више ступа у непосредну везу с Немачком, те с тога доцнијих година један део више забележеног промета не долази од стварног повећања, већ просто отуда, што се избегло посредништво Аустро-Угарске, па је српска статистика могла тачније да констатује правац извоза, одн. порекло увоза. На другој страни забележен је у толико мањи промет с Аустро-Угарском, ма да у ствари никаквог мањка није било, јер тај део робе није ни био предмет трговине с Аустро-Угарском. Али Србија још није имала велика успеха у еманциповању своје спољне трговине од посредништва суседне Монархије, те се можемо с доста великом сигурношћу ослонити на закључке изведене упоређењем цифара за известан број година.

По српској статистици до 1884. год. није с Немачком било

[1] Опширно о томе расправљено је у раду Трговински биланс између Србије и Немачке, од др. Мом. Нинчића. (Архив за правне и друштвене науке; књ. I., св. 1—2.)

никакве трговине, увозне ни извозне. По себи се разуме, да то није тачно. Трговине с Немачком било је и пре 1884., али наша статистика није о њој водила рачуна. То сведочи немачка, куд и камо пажљивије израђена статистика. Тако на пр., промет између Србије и Немачке износио је по овој последњој (у хиљадама динара):

	1880	1881	1882	1883
увоз из Србије (извоз Србије у Немачку)	675	4,441	209	3,045
извоз у Србију (увоз Србије из Немачке)	901	1,286	3,272	2,105[1]

Све што је прелазило Саву и Дунав, српска статистика је до 1884. стављала у трговину с Аустро-Угарском. За њу нису постојале: Немачка, Енглеска, Италија, Белгија, ни Сав. Америчке Државе.

У томе је главни разлог, што је по српској статистици увоз из Аустро-Угарске нагло опао после 1884. Dr. К. Гринберг, професор Бечког Универзитета, приписао је то опадање економским узроцима.[2] Лако је доказати да је мишљење г. професора погрешно. У 1879—83, увоз из Аустро-Угарске односио је по српској статистици просечно годишње 90% целокупног увоза, а у 1884—88, само 70%. Узрок тој разлици од 20% јасан је кад се зна, да се тек од 1884 почео одвојено бележити увоз из Енглеске, (у 1884—88 износио је просечно 8.63% целокупног увоза), Немачке (6.44%), Америке (2.51%), Италије (1.91%), Белгије (0.61%). А просечан увоз из ових земаља односио је у 1884—88 просечно око 20% целокупног увоза Србије. Толико је после 1884 мање забележено за увоз из Аустро-Угарске.

Подаци српске статистике о трговини с Немачком постоје само од 1884. С тога на основу српске статистике не може се ни говорити о стању трговинских односа Србије и Немачке пре те године. А од 1884. они се повољно развијају.

Увоз из Немачке стално је напредовао, и апсолутно, и релативно према свем осталом увозу. Ако изоставимо две, због великих набавака ратног материјала изузетне године, 1884 и 1900, резултати извоза у трогодишњим периодима били су:

[1] Statistik des deutshen Reiches. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets, im Jahre 1880, 1881, 1883. 1884. Berlin.

[2] D. Karl Grünberg, Zur Frage einer Neuregelung unseres handelspolitischen Verhältnisses zu Serbien (Neue Freie Presse, бр. 14872 од 18. jan. 1906). — О томе члану опширније у поменутом раду, Трговински биланс, итд. (Архив, св. 2.: стр. 170—73).

1885—87	5,614.000	дин.	4.37%	целокупног	увоза
1888—90	6,399.000	„	5.88 „	„	„
1891—93	12,228.000	„	10.13 „	„	„
1894—96	8,292.000	„	8.17 „	„	„
1797—99	13,883.000	„	10.45 „	„	„
1901—03	20,718.000	„	14.34 „	„	„

И извоз у Немачку повољно је напредовао:

1884— 86	227.000	дин.	0.19%	целокупног	извоза
1887— 89	2,464.000	„	2.14 „	„	„
1890— 92	2,997.000	„	2.08 „	„	„
1893— 95	5,255.000	„	3.81 „	„	„
1896— 98	8,489.000	„	5.11 „	„	„
1899—901	13,960.000	„	7.06 „	„	„
1902— 04	12,163.000	„	5.89 „	„	„

Извоз у Немачку изнео је за три године, 1884—85: 227.000 дин., по српској статистици (1884: 137.000 дин., 1885: 55.000, 1886: 36.000). Међутим, по немачкој[1], увоз из Србије био је у истом времену 8,285.000 дин. (1884: 3.439.000 дин., 1885: 2,712.000, 1886: 2,134.000). Оволика разлика у подацима једне и друге статистике долази, сумње нема, са нетачности српске, и може се објаснити једино том околношћу, што су наши царински органи почели тек од скора засебно бележити извоз у Немачку од извоза у Аустро-Угарску, па су првих година слабо одвајали један од другога.

Ну ако се хоће да добије стварним односима приближнији преглед о стању српско-немачке трговине, мора се узети поузданија немачка статистика. А по њој наш увоз уз Немачке (одн. извоз Немачке у Србију) био је у трогодишњим периодима, од 1895. год.:

1895— 97	10,675.000	дин.	9.70%	целокупног	увоза
1898—900	20,979.000	„	14.90 „	„	„
1901— 03	24,812.000	„	17.70 „	„	„

Или, сваке године:

1895	2,394.000	дин.	8.60%	целокупног	увоза
1896	3,337.000	„	10 „	„	„
1897	4,944.000	„	10.60 „	„	„
1898	4,787.000	„	11.70 „	„	„
1899	5,195.000	„	13 „	„	„

[1] Statistik, etc.: im Jahre 1884, 1885, 1886.

1900	10,997.000	дин.	20%	целокупног	увоза
1901	9,034.000	„	20.50%	„	„
1902	7,016.000	„	15.60 „	„	„
1903	8,762.000	„	15.10 „	„	„
1904	8,384.000	„	13.80 „	„	„

Извоз Србије у Немачку (одн. увоз Немачке из Србије) дао је, по немачкој статистици, овакве резултате:

У трогодишњим периодима:

1895— 97	25,704.000	дин.	16,70%	целокупног	увоза
1898—900	30,946.000	„	15.70 „	„	„
1901— 03	37,665.000	„	18.30 „	„	„

Или сваке године:

1895	6,986.000	дин.	16.10%	целокупног	увоза
1896	8,282.000	„	15.50 „	„	„
1897	10,436.000	„	18.60 „	„	„
1898	8,357.000	„	13 „	„	„
1899	10,482.000	„	16.10 „	„	„
1900	12,107.000	„	18 „	„	„
1901	9,741.000	„	14.80 „	„	„
1902	16,767.000	„	23.30 „	„	„
1903	11,157.000	„	16.70 „	„	„
1904	12,072.000	„	16.10 „	„	„

При упоређењу података једне и друге статистике ваља имати на уму, да Немачка бележи вредност робе на немачкој, а српска на српској граници. С тога, ради веће тачности ваљало би цифрама прве додати све трошкове провоза од немачке до српске границе, а од цифара друге одузети те трошкове. Код извоза имало би се обратно поступити. (Conf. Трговински биланс, итд. Архив, I. 1, стр. 57; I, 2, стр. 168.)

Увоз из Немачке

Из наведених података једне и друге статистике види се, да су трговински уговори од 1883. и 1892. били повољни по напредовање немачкога увоза у Србију. Немачка индустрија у своме напону успела је, да створи у Србији све јачу потрошњу за своје производе. У уговорним ставовима није при томе наилазила ни на какве сметње. Царинска заштита, која после 1893. није прелазила 18% вредности увезене робе (11—12% царине, 7% обртног пореза, који се због лажних пријава по правилу

знатно мање плаћао, и највише 1% разних споредних такса), а пре тога била је у пола мања, није могла дати подлогу јачем стварању индустријских предузећа у земљи, у којој је новац скуп, радна снага рђава, а саобраћајна средства посве неразвијена. Што увоз из Немачке није већма напредовао ваља тражити узрока, крај јаке утакмице Аустро-Угарске која се умела користити својим географским положајем, у слабој куповној моћи Србије. А куповна моћ Србије, према којој се мора управљати величина увоза стране робе, није се за то време осетно развила и с тога, што нагло растење анунтета државнога дуга, који су у главном плаћани извозом земаљских производа, није давало могућности, да се из прихода тога извоза, а другог прихода, може се рећи, Србија нема, плаћају и велики увози.

Србија је увозила најразноврснију робу из Немачке. Без мало све врсте индустријских прерађевина биле су у томе увозу заступљене. Нарочито вреди да се спомену:

вунена предива и тканине (предива је увезено у 1894—903, просечно годишње, по српској статистици:[1] 310.000 дин.; грубе чоје: 110.000 дин.; чоје, тоскина, итд.: 202.000; лаких тканина: 144.000, итд.);

памучна предива и тканине (предива, до и преко № 30 енглеских: 55.000 дин.; порхет, калмук, итд.: 145.000; тканине за одело: 32.000; сомот и плиш: 25.000; просто платно 46.000; итд.);

свилене и полусвилене тканине (тканине полусвилене: 33.000 дин.; сомот и плиш: 38.000; итд.);

шивена и плетена роба (вунена: 39.000 дин.; памучна и кудељна: 19.000; свилена и полусвилена: 12.000; итд.);

коже (говеђе, биволье, коњске и свињске, сирове: 690.000 дин.; бланк: 23.000; просте, чињене: 33.000; сахтијан, шагрин, итд.; 29.000; лаковане и бронзоване: 23.000; лаковане и бронзоване: 23.000 итд.);

машине (за шивење: 22.000 дин.; растављени и машински делови: 442.000; итд.);

оружје (пушке: 427.000 дин; итд.);

гвожђе и израде од гвожђа (тегљено или ваљано: 73.000 дин.; греде и стубови: 30.000: материјал за железнице:

[1] Статистика Спољашње Трговине Краљевине Србије, у периоду од 1894—1903 године. Издање Царинске Управе Министарства Финансија. Београд. 1904.

30.000; јексери, клинци, итд.: 54.000; неспоменуте браварске и лимарске израде: 64.000; сечива и алати занатлијски: 45.000; полурађени предмети: 58.000; итд.).

Увоз из Немачке био је овако распоређен на XVIII група опште царинске тарифе од 10. јула, 1893., у просечним годишњим вредностима периода 1894—903:

		Увоз из Немачке:		Целокупан увоз:	
I.	Артија	612.000	дин.	1,022.000	дин.
II.	Баштовански и пољски прозводи	75.000	„	1,723.000	„
III.	Вуна и длака	1.022.000	„	3,750.000	„
IV.	Дрво и израде од дрвета и биља	84.000	„	2,208.000	„
V.	Животиње	—		556.000	„
VI.	Јестива и пића	59.000	дин.	1,109.000	„
VII.	Камен, земља и стакло	—		2,350.000	„
VIII	Метали	675.000	„	4,421.000	„
IX.	Коже, каучук, гутаперка и мушема	792.000	„	3,458.000	„
X.	Колонијални и јужни производи	27.000	„	3,340.000	„
XI.	Лекарије, хемијски производи и фарбарије	707.000	„	2,329.000	„
XII.	Уље, маст и масни производи	53.000	„	1,912.000	„
XIII.	Машине, инструменти, научни предмети и оружје	1,017.000	„	2,196.000	„
XIV.	Памук, кудеља, лан и друга биљна влакна	515.000	„	7,928.000	„
XV.	Свила	103.000	„	689.000	„
XVI.	Накити и ситнице	256.000	„	1,117.000	„
XVII.	Шивена и плетена роба и везови	207.000	„	2,218.000	„
XVIII.	Отпаци	—		5.000	„

Извоз у Немачку

По подацима било српске, било немачке статистике извоз у Немачку стално се, без мало из године у годину, повећавао, апсолутно и релативно. Апсолутно повећање природна је последица општег јачања земаљскога извоза, а релативно повећање показује не само да Немачка узима живља учешћа у трошењу српске робе, но и да српска трговина почиње све више хватати непосредне везе с Немачком, и помало се еманциповати од посредништва Аустро-Угарске. И то је утешна појава. Србија

може имати рачуна да продаје Аустро-Угарској оне производе који се тамо потроше, али је њеним интересима из основа противно, да Аустро-Угарска служи као посредник, да буде обичан препродавац српске робе. И главни рад наше спољне трговинске политике мора бити управљен на еманциповање од аустро-угарског посредништва. На крају крајева, Србија ће у тој политици успети. Неодољива је тежња, која све јаче избија у унутрашњој и спољној трговини, да се произвођачи и потрошачи приближе једни другима. Отуда, у унутрашњој трговини развијају се велики магацини, којима није потребно посредништво трговине на велико, и потрошачке задруге које, у интересу произвођача и потрошача, обилазе трговину на ситно. А у спољној трговини, економски неразвијене земље поступно се ослобађају скупог посредништва других, економски јаче развијених земаља, на које их је у почетку њихов политички или географски положај упућивао. Истина, требало је времена док су произвођачи прекоморских земаља, чија је без мало сва трговина с Континентом Европским ишла преко Енглеске, ступили у непосредну везу са земљама које су у, ствари, увек трошиле њихову робу. Али су у томе, најзад, већим делом успели. Исто ће бити и са српским извозом. Ну Србији не може бити свеједно, да ли ће то еманциповање наступити за дужи или краћи низ година. Јер њој је у великом интересу, да зарада од препродаје остане што пре у земљи и повећа приход њених произвођача и трговаца.

И ако је већ постигнут доста повољан резултат, наведени статистички подаци то доказују, извоз у Немачку могао се и јаче развити. Немачка троши у огромним количинама све производе које Србија извози, а царински ставови, осим оних на жито од 1887. који су, уосталом, већ уговорима од 1891. били знатно спуштени, по својој висини нису могли спречавати обилатији довоз српских производа. Други су, дакле, узроци релативно слабом развитку нашега извоза у Немачку. Ти су узроци делом општи, делом посебни. Први се тичу свега извоза други појединих врста извезених производа. Посебне узроке споменућемо мало даље, а од општих ваља истаћи два главна: недораслост српске извозне трговине и привредну политику Аустро-Угарске.

Наша извозна трговина није ни била до сад способна, да већи део извоза упути ван Аустро-Угарске. За трговину с дру-

гим земљама, на пр. с Немачком, треба више капитала и бољег познавања трговачких послова. На супрот целом осталоме свету у Србији се водила извозна трговина и с најмањим капиталом. Ко после скупи нешто пара, хоће да је извозник. Природно је, да се таквим трговцима жури, да што пре дођу до продаје, а ни слаба им средства не допуштају да шиљу робу некуд даље. С тога су они везани за најближе тргове, где могу по утврђеној практици, своје производе продавати и у мањим количинама.

За живље и сталне везе с Немачком, чији тргови нису свакоме на домаку, потребно је на првом месту веће концентровање извозне трговине. Тада би се прикупило више капитала, те би извозници имали могућности да поднесу трошкове даљег пута, и причекају који дан до продаје, а тражена роба могла би се увек у довољним количинама ставити на расположење и највећим трговачким кућама. Тада би било код извозника и јачег трговачког образовања, па и бољег познавања самога посла. А без тога се трговина с Немачком у већем стилу не може ни замислити. За њу треба претходне спреме. Ове обично нема код српских извозника. Они још добро не познају укус и потребе немачких потрошача, најбоље путове и подвозне тарифе, узансе тамошњих тргова, итд. Они чак не умеју ни да опреме робу, како би издржала пренос до Немачке, те се често поквари на самоме путу. Крај ове недораслости српских извозника није ни чудо, што је трговина са српским производима још и сада великим делом пасивна. Њу држе аустро-угарски трговци и агенти, који су у непосредној вези само с пештанским и бечким кућама.

Не може се оспорити, да је последњих година учињен у овом погледу известан напредак. Извозна трговина почела је делимице прелазити у јаче и искусније руке. А слабим извозницима биле су од не мале помоћи већ прилично разгранате комисионарске радње. Оне су обично капиталом и спремом биле у стању, да их озбиљно потпомогну и допуне их у ономе што им је недостајало. Но те извознике нарочито су корисне биле радње које су се бавиле консигнаторским пословима, те су и најпотребитији међу њима долазили брзо до нових средстава, па се нису морали толико бринути, да ли ће се роба продати који дан пре или после. Па ипак, извоз у Немачку, и ако сваке године све већи и већи, стално је остајао испод половине извоза

у Аустро-Угарску. Главни узрок томе ваља тражити у привредној политици суседне Монархије.

Аустро-Угарска се до сада с непоколебљивом сталношћу трудила, да српски извоз задржи у својим границама. Да би то постигла, она је српске производе теретила врло ниским, диференцијалним царинама, којима се под видом пограничног промета на најбруталнији начин изигравала одредба о највећем повлашћењу. Ниске царине, крај других разлога створених аустро-угарском привредном политиком (на пр. српско жито уживало је дуго времена олакшицу у т. зв. „Mahlverkehr"-у, по којој се наплаћена увозна царина на жито враћала при извозу брашна; транспортима који су пролазили кроз Аустро-Угарску чињене су често свакојаке сметње; Србија је морала примити обавезу, да ће извозне царине бити једнаке у свима правцима (стр. 21); итд.,) чиниле су, да српски извозници нису осећали велике потребе, да траже нове тргове ни онда, кад су за то имали могућности. Њима је изгледало, да им и чист трговински рачун налаже, да са својом робом не иду даље од Пеште и Беча.

Није велики број српских производа који су се извозили у Немачку. Аграрна производња, у опште, а нарочито једне привредно посве неразвијене земље, није разноврсна. Узто, само један део производа учествовао је у томе извозу. Међу њима вреди истаћи: пшеницу, кукуруз, суве шљиве и пекмез, живину (заклану, а у последње време и живу), јаја и сирове коже ситне стоке. Од мање важности био је извоз: овса, јечма, ражи, сировог воћа (поглавито јабука и шљива), ораха, пасуља и грашка (осушених), дувана, меса и прерада меса, масти и масла, кудеље и крпа.

Жито. Код извоза појединих врста жита постоји велика разлика између података српске и немачке статистике.

Пшенице је извезено, у периоду 1895—904, по немачкој статистици 850.000 товара, или просечно годишње 85.000, а по српској само 28.000 тов., или просечно годишње 2.800. Извоз кукуруза у истом времену изнео је по немачкој статистици 450.000, а по српској 9.000 тов. или просечно годишње 900. Исти је случај и код извоза других врста жита.

Подаци немачке статистике несумњиво су потпунији и тачнији, с тога ћемо само њих узети у обзир при одређивању значаја, који извоз појединих српских производа у Немачку има за земаљску трговину.

У товарима

	Целокупан извоз Србије	Извоз у Немачку (по немачкој статистици)	Однос према целок. извозу
пшеница, 1895—904	6,810.000	850.000	12.60%
кукуруз „	2,010.000	450.000	22.40 „
овас „	1,256.000	141.000	10.70 „
раж „	347.000	33.000	9.50 „
јечам „	1,003.000	97.000	0.90 „

Али, ма да Немачка увози српског жита и под аустро-угарском фирмом, те количине забележене у немачкој статистици заостају за количинама њиховог стварног увоза, ипак се може рећи, да је она била од споредног значаја за продају српскога жита.[1] Међутим, царински ставови, осим оних у 1887—91, били су доста повољни, те је Немачка стално увозила све врсте страног жита у огромним количинама.

Немачка је увозила у 1895—99, просечно годишње, у хиљадама товара:[2]

Увоз из појединих земаља:

	Целокупан увоз	Сав. Америчке Државе	Аргентина	Румунија	Русија	Аустро-Угарска	Србија
пшенице	14,037	3,812	1,546	1,393	678	143	36

	Целокупан увоз	Русија	Сав. Америчке Државе	Румунија	Бугарска	Србија
ражи	8,655	6,625	1,060	698	96	3

	Целокупан увоз	Русија	Аустро-Угарска	Румунија	Сав. Америч. Државе	Србија
јечма	10,556	5,741	3,172	689	516	12

	Целокупан увоз	Русија	Сав. Америчке Државе	Румунија	Србија
овса	3.994	2,802	924	118	11

	Целокупан увоз	Русија	Сав. Америч. Државе	Румунија	Аустро-Угарска	Србија
кукуруза	11,237	4,321	3,666	3,296	618	1

Има више разлога слабом извозу српскога жита у Немачку. Ниједан други производ није био у тој мери везан за аустро-угарске тргове као жито. Плаћајући веома ниске диференцијалне царине, не могући по свом квалитету да издржи утакмицу руских, америчких и румунских производа на другим европским

[1] Архив, књ. I. св. 2, op. cit.;

[2] Begründung zu dem Entwurf eines Zolltarifgesetzes (Reichstag, II. Cession 1900/902. I. B.; стр. 68—76. — Статистика, итд.

тржиштима, оно је, готово искључиво, ишло у Пешту. А Пешта је била снабдевена свим што је српскоме житу требало. Један део стоваривао се у елеваторе, одакле се, прочишћено и сортирано, могло даље извозити. У тамошњим сместиштима имали су спекуланти могућности да чекају на боље цене. Ну највећи део ишао је у млинове, где су се обично удешавале разне комбинације с угарским житом. За млевење се имало нарочито рачуна, док је српско жито уживало повластицу на враћање царине при извозу као брашно (Mahlverkehr).

Dr. Момчило Нинчић

(Наставиће се)

LA PRIÈRE DU MORT

(JOSÉ-MARIA DE HEREDIA)

Стој, путниче, чуј ме! Ако нога твоја Ципсели корача,
Или тамо где но Хебар вале креће
Старцу Хилу реци: „Дом нека ти тужни одјекне од плача“.
Никад више сина свог видети неће!

А вуцима гладним мучки убијено тело гозбом служи,
Крваве остатке цбуње ово крије.
По Еребу мрачном сенка моја лута, и очајно тужи,
Смрт ми грозну нико осветио није.

Иди! Опазиш ли жену у сумраку,
А покрај ње хумку или ледну раку.
Црн се вео око бледог чела вије.

Приступи јој, срце нек ти страх не леди,
То на пустом гробу, моја мајка седи
Празну урну љуби, у њу сузе лије!

Милош М. Пироћанац

ЈАКА КАО СМРТ

ГИ ДЕ МОПАСАН

(НАСТАВАК)

III

„Што не долазите, пријатељу? Има већ три дана како вас нисам видела, а то ми се чини тако давно. Моја ми кћи много задаје посла, али ви знате да без вас не могу да будем“.

Сликар, који је скицирао тражећи нове предмете, прочита још једном графичино писамце, затим извуче скрињицу писаћега стола и остави га на рпу других писама, нагомиланих од почетка њихове везе.

Захваљујући приликама живота отменога света, они беху уобичајили да се виђају скоро сваки дан. Она је долазила њему по кадшто, он би и даље радио, а она би преседела час-два на оној наслоњачи на којој је седела кад је сликао. Али како се бојала да послуга то не примети, више је волела да га прима код своје куће, или да га задеси у каквоме салону, ради тих посведневних сусрета, тога ситнога новца за љубавна поткусуривања.

Још унапред би уговорили сусрете који су Господину де Гијероа увек изгледали природни.

А, бар два пута недељно, сликар је ручавао с понеким пријатељем код графице; понедеоником је редовно походио у ложи Опере затим су се састајали овде-онде, где би их случај у исти мах намерио. Он је знао којих вечери не иде она никуда, те је долазио да попије шољу чаја код ње, осећајући се, покрај њених скутова, као код своје куће; било му је тако при-

јатно и безбедно у овој озбиљној љубави, тако је био потчињен навици да је ма где види, да проведе поред ње који трепут, да говори с њоме, да измени коју мисао, те је осећао непрестану потребу да је види, и ако се већ одавна беше утолио живи пламен његове љубави.

Чезнући за породицом, кућом пуном живота, чељади, за заједничким оброцима, за вечерима неуморног ћућорења с давно познатим људима, чезнући за општењем, блискошћу, срдачношћу што спи на дну свакога људскога срца, и коју сваки стари нежења уноси, идући од једних врата до других, код свакога свога пријатеља, где оставља увек по део себе, све је то придавало саможиву снагу његовим осећајима наклоности. У овоме дому где су га волели, мазили, где је налазио свега, могао је још и да се одмори и заборави своју самоћу.

Већ три дана како не виде својих пријатеља, којима је повратак кћери бацио велики посао на врат, нешто мало и љут што га раније не позваше а незван није хтео да оде.

Када прочита писмо графичино, он скочи као опарен. Било је три часа после подне. Он се одмах реши да оде к њој; не би ли је затекао пре но што изађе.

Собар, позван звонцетом, уђе.

— Како је време, Јосифе?

— Врло лепо, Господине.

— Топло.

— Да, Господине.

— Бели прсник, плави капут, сиви шешир.

Увек се лепо носио. Но и ако му је правио одело кројач у кога је био исправан крој, сам начин на који је он носио одело, његов ход, трбух утегнут у бео прсник, сив висок шешир, мало забачен, све је то показивало на први поглед уметника и нежењу.

Када стиже графичиној кући, рекоше му да се она спрема за шетњу по шуми. Њему не би право, али очекну.

По навици, он опучи ходати салоном, ишао је од столице до столице, или од прозорâ зидовима ове велике собе замрачене завесама. По малим столовима позлаћених ногу лежале су, у хотимичноме нереду, сваковрсне скупоцене, непотребне ситнице, лепе и драгоцене. Ту је било старинских скрињица окованих златом, дуваљара с минијатурама, статуица од слонове кости, затим ствари од тамнога сребра најновије израде, озбиљно-

смешних, у којима се огледао енглески укус: мајушна кујинска пећ, а на њој мачка лоче из шерпење, кутија за цигаре у облику великога хлеба, кутијица за жижице, па онда у једној скрињици читав накит за једну лутку, ђердани, белензуци, прстење, копче, обоци са дијамантима, сафирима, рубинима, смарагдима, премалене творевине које као да је направио какав драгуљарив Лилипута.

Час по, додирнуо би какву ствар коју је сам поклонио каквом пригодом, узимао је у руке, окретао, загледао је са замишљеном немарношћу, па је остављао на њено место.

Из једнога кута, неколике ретко отваране књиге стајале су под руком на једноножноме столу, пред малим округлим диваном. На њему је лежао и Реви де Де Монд, мало изгужван, изнурен, превијених страна, као да је много и много читан, а било је ту још и других нерасечених ствари, Савремена уметност, коју ваља примати једино због цене, а годишња претплата стаје четири стотине динара, и Слободни Лист, танка свешчица у плавим корицама, по којој се шире најскорашњији песници названи „Безнервни."

Између прозора је био писаћи сто графичин, љубак намештај из последњега века, на коме је графица писала одговоре на журна питања која су стизала за време примања. И на писаћем столу лежаху неколика дела, омиљене књиге, учитељи душе и срца једне женске: Мисе, Манон Леско, Вертер; а да би се показало да нису сасвим непознати ни сложена осећања и тајне психологијине: Цвеће зла, Црвено и Црно, Жена XVIII века, Адолф.

Поред књига било је ручно огледало, узор-дело златарства, чије је стакло лежало на четвороугаонику од везене кадифе, чијем се красноме раду у злату и сребру на полеђини морао човек дивити.

Бертен га узе и огледну се. Ево већ неколико година како страхота стари, те, и ако му се чинило да му је лице оригиналније но пређе, ипак беше почео да се жалости услед опуштених образа и бора на кожи.

Врата се иза његових леђа отворише.

— Добар дан, господин Бертене, рече Анета.

— Добар дан, мала, како си?

— Врло добро, а ви?

— Гле, па ти ми не говориш ти.

— Не, стид ме је.

— Шта рече!

— Па да, стид ме је. Ја се вас плашим!

— А што то?

— Јер... јер ви нисте ни доста млади, ни доста стари!...

Сликар се насмеја.

— Е, после таквога разлога, више не наваљујем.

Она на једанпут поцрвене, поцрвене јој бела кожа из које избијају прве косе, па ће, збуњена, рећи:

— Рекла ми је мама да вам кажем да ће одмах сићи, и да вас замолим ако бисте хтели да идете с нама у Буљонску Шуму.

— Хоћу, зацело. А хоћете ли бити саме?

— Не, с нама ће ићи и војвоткиња де Мортмен.

— Врло добро, и ја ћу с вама.

— Онда, допустите да одем да метем шешир?

— Иди, дете!

Истом она излазаше, а уђе графица, под велом готова за излаз. Она му пружи руке.

— Не виђате се. Шта радите?

— Нисам хтео да вас узнемирујем овога тренутка.

У гласу којим је рекла „Оливије“ лежао је сав прекор и сва њена оданост.

— Ви сте најбоља жена на свету, рече он, дирнут нагласком којим је изрекла његово име.

Пошто се ова мала несугласица срдаца сврши и они се изравнаше, она настави гласом ћаскања жена из отменога света;

— Отићи ћемо да узмемо војвоткињу из њене палате, а затим ћемо се провести по шуми. Све то ваља показати Анети.

Кола су чекала под великом капијом.

Бертен седе према женскињу, и кола се кретоше с шумом коњскога бата под звучним сводом.

Чинило се да је, дуж великога булевара који је силазио Мадлени, сва веселост новога пролећа пала с неба на све што живи.

Млак ваздух и сунце давали су људима свечан изглед жене су чежњиво гледале, мангупчад је јурила, а слушчад у беломе оделу остављала је своје котарице на клупе, да би трчала и играла се с браћом својом, с младим обешењацима; пси као да се журе некуд; чижеви вратарски певају да препукну; једино што стара кљусад упрегнута у фијакере иде вечито уморна хода, самртничким кроком својим.

Графица прошапута:

— О! да дивна времена, ала је лепо живети!

Сликар их је посматрао једну за другом, обасјане пуном светлошћу, матер и њезину кћер. И заиста, оне су биле различите, па ипак толико сличне да је једна била наставак друге, створена од исте крви, истога меса, надахнута истим животом. Нарочито очи, те очи попрскане мрким капљицама, свеже плаве у кћери, нешто мало безбојне у матере, упирале су на њ исти поглед кад им је што говорио, те је он очекивао, слушајући их, да му исто одговоре. Он је био нешто мало изненађен што је морао да призна, када би их засмејао или навео на говор, да су пред њиме две врло различне женске, једна преживела, друга која тек има да живи. И он није могао да предочи шта ће бити од овога детета, када се овај млади разум буде пренуо под утицајем склоности и нагона још успаваних, када се нађе сред метежа светскога. То вам је лепо, младо, ново створење, склоно љубави и случају, незнано и које не зна, које је истом излазило из луке у коју се њена мати враћала, пошто је преживела и волела.

Био је ганут помишљу да је њега изабрала и да је и сад драг овој вечно младој жени, уљуљканој у колима, у млакоме пролећњему зраку.

И погледом, који она одгонену, одаваше јој своје признање, те се њему учини да му је додиром хаљине за то захваљивала.

А сада и он прошапута:

— О! зацело баш је диван дан!

Пошто су узели себи војводкињу у улици Варен, они промакоше поред Инвалида, пређоше Сену, па се прихватише прилаза Елисејским Пољима, пењући се Звезданоме Славолуку у таласу других кочија.

Девојка је седела поред Оливија на доњем седишту и жељним и безазленим погледом гутала ову реку запрега.

Када би, час по, графица или војвоткиња прихватиле поздрав лаким покретом главе она је питала: „Ко је то?“ Он би јој одговорио: „Понтеглинови“, или „Писелси“, или „графица де Локрист“, или „лепа Г-ђа Манделијер“.

Сада уђоше у алеју Шуме Булоњске, сред брујања и окретања точкова.

Запреге, мање стешњене но пред Славолуком, као да се такмиче у безкрајној трци. Фијакери, тешке кочије, свечана

кола на осам опруга, размимоилажаху се, а њих је ненадно претицала каква брза викторија, с једним касачем, возећи безумном брзином кроз ову покретну гомилу, грађанску и племићску, кроза цео свет, све сталеже, све редове, какву младу, смелу женску, чија је одећа отворене боје бацала у кола што је мимоилазила чудан мирис непознатога цвета.

— Која је та госпа? питала је Анета.

— Не знам је, одговарао је Бертен, а графица и војвоткиња измењале би осмех.

Лишће се развијало, а славуји навикли на овај врт париски, певаху већ у младоме зеленилу, и пошто је поворка пошла кораком, ближећи се језеру стадоше се слати поздрави из једних кола другима, осмеси и пријатељске речи, када би се точкови додирнули. Сада је то личило на кретање небројених чунова, у којима су паметно седеле госпе и господа. Војвоткиња, која је једнако климала главом пред подигнутим шеширима или нагнутим челима, као да је држала смотру и сећала се онога што зна, што је мислила или замишљала о људима који су мимоилазили.

— Гле, мала, ево опет лепе Г-ђе Манделијер, лепојке из доба Републике.

У лаким и лепим колима, лепојка Републике излагала се дивљењу, немарна изгледа према тој неспореној слави, крупних мрких очију, ниска чела под венцем црне косе, и пркосних, овећих уста.

— Ала је дивна, рече Бертен.

Графица није волела да слуша хвалу о другоме женскињу. Она неприметно слеже раменима и не одговори.

Али девојче, у које се изненада пробуди осећај супарништва, усуди се да каже:

— За мој рачун, није ни мало.

Сликар се окрете.

— Шта велиш, за твој рачун није ни мало лепа?

— Није, као да је замочена у мастило.

Војвоткиња се очарана смејала.

— Тако, мала. Ево већ шест година како пола људи у Паризу пада у занос пред овом црнкињом! Ја, боме, мислим да се они нама ругају. Ено, погле боље графицу де Локрист.

Сама у ландоу с једном белом пудлицом, графица, мајушна као каква минијатура, црнooка плавојка, чије су дивне линије

већ пет или шест година, биле предмет дивљења њених присталица, поздрављала је са сталним осмехом на успама.

Али Нанета се још не одушеви.

— О! примети, у ње нема више свежине.

Бертена од једанпут расрди ова нетрпељивост мале и ако није било на страни графичиној када би се, у посведневној препирци, повео говор о овим двема супарницама.

— Јадо, рече, волео је ко много или мало, дивна је она, и ја ти желим да будеш лепа као она што је.

— Та маните, прихвати војвоткиња, вама падају у очи жене тек пошто прођу тридесет година. Има право девојче, ви хвалите само оне које нису више свеже.

Он узвикну:

— Молим вас, жена је тек позно лепа, када се на њој види сав израз.

И развијајући мисао да је прва свежина што и скрама лепоте која зре, он доказа да се људи светски не варају кад мало воде рачуна о младоме женскињу у свему сјају њихову, и да имају разлога што их извичу за „лепе“ тек у последње доба њихова цветања.

Графица, поласкана, прошапута:

— Он је у праву, он суди као уметник. Младо лице је врло мило, али увек нешто мало обично.

И сликар настави, назначујући у које време лице, губећи мало по мало неодређену чар младости, добија прави свој облик, одлике, своју физиономију.

А на сваку реч графица би учинила „да“, с лаким и убеђеним покретом главе; и што је он више доказивао, с ватром заступника који говори своју одбрану с узбуђењем осумњиченога који се брани, она је све то више одобравала погледом и покретом, као да су начинили савез да се помогну у заједничкој опасности, да се одбране од неке нетачне и страшне мисли. Анета их није ни мало слушала. Њено насмејано лице је постало озбиљно, и она није говорила више, оплењена радошћу због овога покрета. Ово сунце, ово лишће, ова кола, овај весели и богати град, све је то било ње ради.

Сваки дан ће моћи да долази овако, и сама знана, поздрављаће је, завидеће јој; и људи, показујући на њу, говориће, може бити, да је лепа. Она је тражила оно женскиње и људе који су јој се чинили најотменији, питала за њихова имена, не бри-

нући се ни о чему другоме до о сакупљеним слоговима који су, по кашто, будили у њој одјек поштовања и дивљења, ако их је често читала у новинама или у историји. Она није могла да се свикне овој поворци знаменитости, и није могла да верује да су оне одистинске, као да је била присутна каквој представи. Фијакери су јој улевали презирање помешано с одвратношћу, били јој досадни и љутили је, те изненада рече:

— Ја мислим да би овде требало пуштати само кола, која припадају појединцима.

Бертен одговори:

— Е лепо, Госпођице, а шта ћемо с једнакошћу, слободом и братством.

Она учини такав покрет главом који је казивао „то ти другоме“, па ће рећи:

— За фијакере би била друга шума, на пример Венсенска.

— Ала си заостала, мала, па ти и не знаш да ми пловимо матицом демокраније. Најзад, ако хоћеш да видиш шуму без икакве мешавине, дођи јутром, па ћеш наћи сам цвет, фини цвет друштвени.

И он изнесе јутарњу слику шуме, једну од оних које је тако лепо сликао, с коњаницима и амазонкама најпробранијега скупа, у коме се цео свет зна по имену, надимцима, сродницима, титулама, особинама и пороцима, као да сви живе у истоме предграђу или у истој варошици.

— Долазите ли ви често амо? пита она.

— Врло често; јер је ово зацело нешто најлепше што Париз има.

— Јутром јашете!

— Па, да.

— А затим, после подне идете у походе?

— Да.

— Е онда када радите?

— Па радим... по кашто, а после ја сам себи изабрао струку по своме укусу! Пошто ја сликам лепе госпе, то ми их ваља и видети и ићи за њима свуда по мало.

Она проромори без осмеха:

— Пешице и јашући?

Он је, задовољан, погледа попреко, као да вели: Гле, гле, већ је духовита, та ће, боме, далеко дотерати.

Осети се пиркање хладнога ветра који је допирао с велике

даљине, с тек пробуђенога широкога поља; и цела шума задрхта, ова љупка, зимљива, отмена шума.

Од овог ћарлијања задршће тапано лишће на дрвећу и тканине на плећима. Све женскиње, скоро истим покретом, навуче на своје мишице и груди пале огртаче; а коњи покасаше од једнога краја шеталишта другоме, као да их је оштри поветарац који се подизао шибао иређи.

Ускоро крепуше натраг, а на коњма опрема тресе се и звечи сребрнастим звеком, под косим и руменим зрацима сунца на заходу.

— Хоћете ли ви кући? упита графица сликара, чије је све навике познавала.

— Не, идем у Серкл.

— Онда ћемо вас у пролазу тамо оставити?

— То ће бити добро, хвала вам.

— А за кад нас позивате на доручак с војвоткињом?

— Када бисте ви хтели?

Овај сликар драг Парижанкама, кога су обожаваоци крстили „Вато реалиста“, а опадачи називали „фотографом хаљина и огртача“, примао је често, било то на доручак, било на вечеру, лепојке чије је слике радио, а и друге још, све чувене, све познате, које су дивно занимале ове мале гозбе у момачкоме стану.

— Прекосутра! Је ли вам по вољи прекосутра, драга војвоткињо? упита Г-ђа де Гијероа.

— Па разуме се, љубазна моја! Г. Бертен се никада не сећа мене кад приређује те гозбе. Лепо се види да већ више нисам млада.

Графица, навикла да кућу сликареву сматра за своју, настави:

— Нико до нас четворо, нас четворо што смо у колима, војвоткиња, Анета, ја и ви, је л' те, велики уметниче?

— Само ми, рече он силазећи, а ја ћу наредити да се за вас зготове ракови по елзаскоме начину.

— О! та ви ћете окужити малу страстима:

Он се поздрави с њима стојећи на вратима од кола, па живо уђе у трем пред великим улазом у Серкл, баци свој огртач и штап чети слугу, који устадоше као војници кад прође официр, успе се уза широке степени, прође мимо други одред слугу у кратким чакширама, отвори врата и осети се одједном чио као

младић кад, на другом крају ходника, чу непрекидан звекет мачева који се укрштаху, шкање ногом, узвике снажних гласова:

— Погођен. — Мој ред. — Промашај. — Ево — Погођен. — Сад ви.

У борачкој дворници борци, у одећи од сивога платна, с кожним прслуцама, у чакширама стегнутим око зглавка, на трбух им пала као прегача, с руком подигнутом у вис, савијеном у лакту, а другој руци, огромној због рукавице, танак и витак мач, опружају се и исправљају наглом живошћу механичких пајаца.

Неки се одмарају, ћаврљају, још засопљени, црвени, ознојени, у руци држе рубац којим утиру чело и врат; неки опет поседали на четвороуглп диван, којим се пружао око целе велике дворане, па гледају борбу. Ливерди се бори са Ландом, а учитељ Серкла, Тајад, с великим Рокдијаном.

Бертен се здравио, насмејан, као у својој кући.

— Ви ћете са мном, довикну му барон де Бавери.

— Врло радо, драги мој.

И он пређе у собу за облачење да свуче хаљине.

Одавна се није осетио тако јак и жив, те је предосећао да ће да се бори дивно, зато се нестрпељиво журио, као ђаче кад хита на игру. Чим виде пред собом свога противника, он га нападе жестоко, и, пошто га је, за десетак минута, погодио једанаест пута, тако га је заморио, да је барон молио за милост. Затим се мачевао с Пиписмоном и својим субратом Аморијем Малданом.

Хладан туш после борбе, ладећи његово загрејано месо, подсети га на купања када му је било двадесет година, када је, у позну јесен, скакао главачке у Сену са врха жељезничких мостова, да би задивио грађане.

— Ти ћеш овде да ручаш? упита га Малдан.

— Хоћу.

— Ми смо за једним столом с Ливердијем, Рокдијаном и Ландом, похитај, већ је седам и четврт.

Трпезарија, пуна људи, брујала је.

У њој су биле све ноћне скитнице париске, доколичари а и радени људи, сви они који, од седам часова у вече, не знају шта да се забаве ручајући су у Клубу да се прицију, захваљујући каквоме случајноме сусрету, уза што или уз кога.

Када је пет пријатеља село, банкар Ливерди, човек коме је било четрдесет година, снажан и дежмакаст, рећи ће Бертену:

— Ове сте вечери били као помамни.

Сликар одговори:

— Боме, данас сам порадио ваљане ствари.

Остали се насмејаше, а пејзажиста Амори Малдан, мали мршавко, ћелав, сиве браде, рече с обешењачким лицем:

— И ја, мени се у априлу увек враћају сокови; од тога се развије по неки лист, пет-шест највише а затим се то прелије у осећање; али плода никада не донесе.

Маркиз де Рокдијан и граф де Ланда га жаљаху. Они, обојица старији од њега, и ако ничије вешто око не би могло да каже колико им је година, клупски људи, јахачи, борци на мачу, у којих је, с непрекиднога вежбања, тело било челично, хвалили се да су по свему млађи од онемоћалих гиздаваца новога покољења.

Рокдијан, од висока рода, који је похађао све салоне, али био осумњичен због разноврсних новчаних афера, што није ни мало чудновато, вели Бертен, пошто је толико провео по сумњивим кућама, ожењен, разведен са женом, која му је давала извесну ренту, управник белгијских и португалских банака, високо је држао, на своме смеломе дон-кихотскоме лицу, нешто мало помрчену част племића на све готова, који је, с времена на време, чистио крв убодом на двобоју.

Граф де Ланда, добродушни див; поносан са свога стаса и својих плећа, ако и ожењен и отац двоје деце, с муком се решавао да вечера код куће три пута недељно, а осталих дана је остајао у Серклу са својим пријатељима, и после часа борења у борачкој дворани.

— Серкл је породица, говорио је он, породица оних који је још немају, оних који је никада неће имати и оних којима је досадно код куће.

Разговор поведен о женскињу, прелазио је од прича успоменама, од успомена хвалисању, па чак и поверавању тајни.

Маркиз де Рокдијан је наговештавао своје љубазнице очитим знацима, жене из отменога света чија имена није казивао, да би их још боље одгоненули. Банкар Ливерди је казивао своје по надимцима. Причао је овако: „У то време сам стајао врло добро са женом једнога дипломате. Елем, једне вечери, полазећи од ње, рекох јој: моја мала Маргерито... „Он би прекинуо,

сви се осмејкују, а он ће на то: „Шта! мора бити да ми се нешто омакло. Требало би уобичајити те звати сваку жену Софијом.“

Оливије Бертен, веома уздржљив, обично је на такво питање, одговарао;

— А ја, ја сам задовољан и са својим моделима.

Они се претвараху да верују у то, те је Ланда, који је трчао за сваком сукњом, падао у занос пред помишљу о свима лепим залогајима што корачају улицама, о свима младим момама које, за десет динара од часа, стоје наге пред сликарем.

Што се боце више празниле, ова старина, како их је звала младеж из Серкла, сва ова старина, чије је лице подилазила румен, падала је у ватру, покренута распаљеним страстима и унутарњом ватром.

Рокдијан, после кафе, издавао је исткаитије тајне, заборавио је женскиње из отменога света и почео да слави обично јавно женскиње.

— Париз је, вели он, с чашом кимела у руци, једини град у коме човек не стари, једини у коме се може наћи, и када је човеку педесет година, само ако је снажан и добро очуван, осамнаестогодишњих цура, анђеоски лепих које га воле.

Ланда, који пође Рокдијановим трагом после ликера, одушевљено му је одобравао, па поче да набраја све цурице које га још и сада обожавају.

Шу Ливерли, сумњало и који вели да тачно зна шта вреде женскиње, прогунђа:

— Јес', оне вам то кажу, да вас воле.

А Ланда ће на то:

— Оне ми то доказују, драгане.

— Ти се докази не броје.

— Али су за ме довољни.

Рокдијан кличе:

— Ма оне тако и мисле, муку му! Та мислите ли ви да лепа, мала двaестогодишња лудица, која већ пет или шест година светкује по Паризу, и коју су сви наши брци навикли пољупцима и искварили јој укус на њих, мислите ли да зна она да разликује тридесето-годишњега човека од шесето-годишњега. Ево, кладим се са вама да је њој милији, срцу њену, ими бити милији какав стари банкар од каквога младога смоље. Зна ли она, мислиш ли она о томе? Зар се у наших људи води рачуни о годинама? Е, пријатељу, ми се подмлађујемо белећи, и

што смо бељи, то нам све више веле да нас воле, све нам више то показују и више у то верују.

Подигоше се иза стола, заруменели и загрејани алкохолом, орни на пођу у сваковрсна освајања, те почеше да већају како да употребе вече. Берте је био за Циркус, Рокдијан за Хиподром, Малдан за Еден а Ланда за Фоли-Бержер, кад звук удешавања виолина, лаган, далек допре до њих.

— Гле, данас ће свирати у Серклу, рече Рокдијан.

— Да, одговори Бертен, како би било да проведемо десетак минута пре но што изађемо.

— Хајдемо.

Они пређоше једну дворану, биљарницу, затим дворану за коцку, и онда приспеше као у неку ложу, која је била изнад галерије на којој су били свирачи. Четири господина, утонула у своје наслоњаче, већ су очекивали прибрана лица, а доле, у сред редова празних седишта, десетак других ћаскало је, неки су седели а неки стојали.

Шеф оркестра је ударао у налоњ одсечним ударцима свога штапића: свирање поче.

Оливије Бертен је обожавао свирку: као што понеко обожава опијум. Она га је бацала у снове.

Чим га је облио звучан талас инструмената, он осети да тоне у неко живчано пијанство, које ванредно заталаса ум његов и тело његово.

Његова машта прну као луда, опијена мелодијама, кроза слатке снове и пријатно сањарење. Зажмурио, ногу пребацио преко ноге, опуштених руку, он је слушао звуке и гледао ствари што му мимо очи и дух промичу.

Оркестар је свирао Хајднову симфонију, и сликар, чим склопи очи, опет виде шуму, мноштво кола око себе, а према себи у ландоу графицу и њену кћер. Чуо је њихове гласове, слушао њихове речи, осећао кретање кола, удисао ваздух пун мириса од лишћа.

Његов сусед, ословљавајући га, у три маха прекиде ту причицу, а она се опет настави као што се после преброђенога мора наставља у непомичној постељи гибање лађе.

Па се она проширн, продужи се у нека далека путовања, као обе женске још и сада седе пред њиме, а они путују час железницом, а час седе за столом у некој непознатој гостионици. Цело време што је трајало свирање, оне су биле с њиме,

као да су оставиле, за време те шетње по жаркоме сунцу, слику лица својих утиснуту на дну његова ока.

Тишина, а затим шум покренутих столица и нечији глас одагнаше овај магловити сан, и он виде око себе своја четири друга где дремуцају, у безазленим положајима пажње претворене у дремеж.

Пошто их избуди:

— Е лепо, шта да радимо сад? пита он.

— Ја, одговори отворено Рокдијан, ја бих још спавао овде.

— И ја, вели Ланда.

Бертен устаде:

— Па добро, ја ћу кући, нешто сам мало уморан.

Напротив, осећао се врло живахан, али је желео да оде, бојећи се завршетака ових вечери, јер је одлично знао да се завршавају за столом на коме се у Серклу игра бакара.

И он се врати кући, а сутра дан, после немирне ноћи, једне од оних ноћи које бацају уметнике у оно стање умнога рада што се обично крсти надахнућем, реши се да не излази и да ради до вечери.

Тај му је дан био диван, био је један од оних дана лакога стварања, када замишљај као да пада у руке и сам собом остаје на платну.

Сва врата затворена, а он осамљен од света, у тишини куће затворене за све, у миру драгом радионици, ведра погледа, бистра ума, узбуђен, жив. Он је осећао срећу дату једино уметницима да неосетно стварају своја дела. За време ових часова рада, ништа није постојало за њега, до ово парче платна на коме се је стварала слика миловањем његових кичица, и он је имао, у овим маховима плодности, чудно и пријатно чувство обилнога живота које опија и шири се. У вече је био сломљен, као оно после здравога умора, те леже с пријатном помишљу на сутрашњи доручак.

Сто је био покривен цвећем, јела брижљиво пробрана за Г-ђу де Гијероа, која волела добра јела. Сликар нагна своје гошће, и мимо њихово живо али кратко, опирање, да сркну шампања.

— Мала ће се опити! каже графица.

Војвоткиња благо одврати:

— Па, Боже мој, једанпут се и ваља опити.

Када се вратише у радионицу сви се осете оживљени лаком веселошћу која подиже, као да од ње расту крила на ногама.

Требало је да војвоткиња и графица врате девојку кући, пре но што оду у Друштво, јер су имале неку седницу у одбору Мајки француских, али Бертен се понуди да учини малу шетњу с њоме, па да је отпрати до булевара Малербова; и они заједно изађоше.

— Хајдемо најдужим путем, вели она.

— Хоћеш ли да лутамо парком Монсо? то је врло лепо месташце: посматраћемо малишане и дојкиње.

— Хоћу, врло радо.

Они пређоше Веласкецову алеју и уђоше у позлаћену величанствену ограду која служи као белега и улаз у ову лепоту елегантнога шеталишта, што шири у сред Париза своју извештачену и озелењену драж, у појасу кнежевских домова.

Дуж широких стаза, што кроза рудине и џбунове шире своје вешто изведене лукове, седело је мноштво жена и људи на гвозденим столицама и посматрало пролазнике, а на побочним сеновитим стазицама, што се вијугају као потоци, гомила деце гмиже по песку, јури, скаче преко ужета, под немарним погледом дојкиња и брижним погледом матера. Огромна дрвета, кубасто потсечена, као неки споменици од лишћа, џиновски кестенови чије је тешко зеленило било попрскано руменим или белим гроздовима, пробране сикоморе, украсни платани вештачки увијених стабала, дају ванредан изглед великим таласастим рудинама.

Топло је, грлице гучу у лишћу и прелећу с врха на врх, а врапци се купају у дузи што је сунце изазвало у воденоме праху посутом залевањем по ситној трави. Беле статуе на својим подножјима као да су срећне у овој зеленој свежини. Један дечак од мермера вади из ноге трн који не може да нађе, као да се убо мало час трчећи иза Дијане, која ено бежи маломе језеру окруженоме џбуњем, што заклања рушевине некога храма.

Понеке статуе се грле поред каквога џбуња, заљубљене и хладне, или сневају, обухвативши колено рукама. Водопад се пенуша и скаче преко лепога стења. Око једнога дрвета, зарубљенога као стуб, вије се бршљан; на једноме гробу стоји натпис. Усправљени камени стубови подсећају исто толико на Акропољ колико и ово мало, удешено шеталиште подсећа на пусте шуме.

У ово вештином удешено и дивно месташце долазе људи

из вароши, да гледају цвеће одгајено у стакларама, и да се диве, као што се у позоришту дивимо призору из живота, представи што је, у срцу Париза, даје лепа природа.

Већ годинама Оливије Бертен долази свакога дана у ово омиљено место, да гледа Парижанке како се крећу у своме цваноме оквиру. „Ово место као да је створено за лепе одеће, говорио је; овде улевају грозу људи рђаво одевени.“

И по њему је лутао сатима, и познавао сва дрвета и све посведневне шетаче.

Ишао је поред Анете стазама, погледа расејана шареним и покретним животом ове баште.

— О љубави! кличе она.

Пред њоме је било мало мушкарче плавих коврџица, које гледаше у њу својим плавим очима, зачуђена и раздрагана лица.

Затим она одржа смотру над свом децом; и од задовољства што види ове живе лутке у тракама, она постаде отворена и разговорна.

Ишла је ситним корацима, говорила Бертену своје примедбе, своја мишљења о малишанима, о дојкињама и матерама. Када би наишла на које пуно дете она би кликтала од радости, а бледа деца су будила у ње саучешће.

Он је слушао њу, она га је више занимала од малишана, и мимо то није заборављао своје сликарство, те је шапутао: „Ала је дивно!“ мислећи да треба да изради једну дивну слику, а на њој један кут овога шеталишта, киту дојкиња, матера и деце. Како да на то сад није мислио?

— Волиш ли ти те голуждравце?

— Обожавам их.

Видећи како их она посматра, он осети њену жељу да их узме у наручја, да их грли, да их држи на рукама, стварну и нежну жељу будуће матере; и он се чудио томе тајноме нагону, скривеноме у овоме женскоме телу.

Он се користи њеним расположењем за говор, те је испитивао њене склоности. Она признаде, с милом безазленошћу, е се нада успеху и слави у отменоме свету, желела је добре коње, у чему се разумевала као какав џамбас, јер су они одгајавани на реднице у чајури ронсијерских; и није се више бринула о своме веренику него о стану, који се увек може најмити од мноштва спратова што се издају.

Приближише се језеру по коме су лагано пливали два ла-

бука и шест плована, чисти и мирни као тице од порцелана, па минуше једну младу женску која је седела па столици, на коленима јој лежи расклопљена књига, очи упрла преда се, а душа јој одлетела сновима.

Она се није мицала као да је начињена од воска. Ружна, кротка, одевена као скромна девојка која не сања да се коме допадне, можда нека васпитачица, утонула у Сан, занесена каквом реченицом или речју која јој је срце опчинила. Она је настављала, нема сумње, под навалом својих нада, догађај што је отпочео у књизи.

Бертен се изненада заустави.

— Лепо је то, рече, пустити се овако у бескрај.

Прошли су је. Затим се окретоше и вратише, а она их не спази, толико је свом пажњом својом пратила далеки лет своје мисли.

Сликар упита Анету:

— Је ли, мала! да л' би ти било досадно да ми седиш за слику, један пут или два.

— Не би, чак на против.

— Осмотри добро ову девојку што се шета по царству снова.

— Је л' ону што седи?

— Да. Ето тако! И ти ћеш сести на столицу, држаћеш на коленима расклопљену књигу, па ћеш се трудити да чиниш што и она. Је си кадгод сневала будна?

— Па, јесам.

— О чему?

И он покуша да је исповеди о излетима у небесно плаветнило; али она не хтеде да одговара, избегавала је његова питања, посматрала плована како се ближе лебу што им је бацала једна госпа, устезала се као да је додирнута нека веома осетљива ствар.

Па, да би променила говор, исприча свој живот у Ронсијеру, говорила је о својој баби, којој је сваки дан дуго читала на глас, и која је сад веома саморана и туробна.

Сликар, слушајући је, осећао се весео као тица, весео како никада није био. Све што му је говорила, све те ситне, безначајне и ништавне ситнице из простога живота цуричина занимаху га и интересоваху.

— Седнимо, рече он.

Они седоше крај воде. А два лабуда пливаху пред њима надајући се да ће добити што за јело.

Бертен осети где се у њему буде успомене, оне ишчезле успомене, потонуле у заборав, што на мах ускрсавају, не зна се због чега. Оне се појавише брзе, разноврсне, и, у исто време, многобројне, те се у њему створи осећање као да нечија рука изврте вазу његових успомена.

Тражио је због чега се дешава ово превирање његова прошла живота, које је више пута до данас, истина мање но сада, приметио и осетио. Увек је постојао за ову ненадну причину какав прост и стваран повод, какав дах, често и мирис. Колико му је пута каква женска хаљина бацила у пролазу, са дахом каквога мирисавога уља, сећање на ишчилеле доживљаје! Он је често пута налазио на дну какве мирисне бочице деонице свога живота; и сви мириси што блуде зраком, улицама, пољем, по кући, намештају, пријатни и рђави, топли мириси летњих вечери, хладни мириси зиме, будили су у њему далека сећања, као да су мириси хранили у себи старе мироточиве ствари, исто као што мирисава уља чувају мумије.

Да ли га је пређе оживљавала ова мокра трава или кестенов цвет? Није. Онда, шта? Дугује ли оку своме за ову живост? Шта је видео? Ништа. Међу оно неколико виђених личности, само је једна, може бити, личила на неку личност из прошлости, и, ако је и није упознао, уздрмала у срцу његову сва звона прошлости.

А да није то учинио какав звук? Почешће су га какав пиано који би пуким случајем чуо, какав непознат глас, па чак и груба оргуља што на тржишту свира какву стару арију, подмладили за двадесет година, а груди му се шириле заборављеном драгошћу.

Али се ово подсећање продужавало, није престајало, неутољиво, скоро га је и љутило. Шта је то око њега, сасвим уза њ, што буди његове угасле осећаје?

— Мало је захладнело, вели он, хајдемо-те.

Они устадоше и наставише ход.

Посматрали су сиротне људе који су седели на клупама, оне за које је столица био излишан трошак.

Сада их је и Анета гледала, пекло је њихово живљење, занимање, чуди се што долазе те доколиче у овом красном општем шеталишту, а тако су бедни.

А Бертен је још више но и мало час тонуо у минуле године. Чинило му се да му је у уши улегла мува, те су му биле препуне нејаснога зујања прошлих дана.

А када мома виде да је он потонуо у снове, она га запита:

— Шта вам је? изгледате тужни.

А он задрхта до дна срца. Ко то рече? Она или мати њена? Не мати својим садашњим гласом, већ пређашњим, толико измењеним да га је једва упознао.

Он, смешећи се, одговори:

Није ми ништа, ти ме тако дивно забављаш, лепојко, подсећаш ме на матер своју.

Како да раније не примети овај чудан одјек гласа на који је пређе тако навикао, који је сада текао с других усана.

— Говори још, каже он.

— О чему?

— Причај ми шта си научила од својих учитељица. Волиш ли их?

Она опучи ћаскати.

И он је слушао, обрван забуном која је све то више расла, вребао је, очекивао, међу реченицама овога девојчета његову срцу скоро незнанога, реч, звук, смех, што као да је остало у грлу њезину из младости њене матере. По кашто би уздрхтао зачуђен нагласцима.

Истина, било је у њихову говору толико разлике да он није могао ни да ухвати од једном сличност, толико да их је добро разликовао; али је баш због те разлике још јаче падао у очи ненадан обрт ка материном начину говора. Дотле је он, радозналим и пријатељским оком, примећавао само сличност њихових лица, али гле где тајна овога ускрслога гласа толико изједначује једну с другом, да се он, окренувши главу и не видећи више девојче, питао по кашто да ли то не говори графица, дванаест година раније.

А после, када би се опчињен овом причином окренуо њој налазио би још, при сукобу с њеним погледом, оне болећивости што је, у прво време љубави њихове, бацало на њ око њене матере.

Већ су три пута обишли шеталиште, пролазили мимо иста лица, исте дојкиње, исту децу.

Анета је сада разгледала куће што су биле око ове баште, и распитивала се о именима оних који у њима станују.

Хтела је да зна све о свима људима, питала је са жудном радозналошћу, као да је пунила извештајима своје женско памћење, и распламтела лица интересовањем, слушала је и очима и ушима.

Кад дођоше до павиљона што раздваја обоја врата окренута спољашњем булевару, Бертен примети да ће за мало откуцати четири часа.

— О! рече, треба да се вратимо.

И они се лагано примише Малербова булевара.

Пошто је оставио девојче, сликар сиђе на тржиште Конкордије, јер му је ваљало да учини једну посету с оне стране Сене.

Певушио је, хтело му се да трчи, било би му задовољство да скаче по клупама толико се осећао чио. Париз му је изгледао зрачан, лепши но икада. „Збиља, помисли, пролеће на свакога udари нови сјај“.

Био је у ономе времену када дух схвата све с више задовољства, кад око види боље, и као да је упечатљивије и бистрије, када се има веће задовољство у гледању и осећању, као да је чија свемоћна рука освежила све земаљске боје, улила више живота у све покрете живих створова, и пренела на нас, као кад часовник стане, све делање осећаја.

Прибирајући погледом хиљаду занимљивих ствари, мислио је: — „А рећи да има тренутака кад човек не налази предмет за сликање!“

И осети да му је ум тако слободан и тако проницљив, да му се свако уметничко дело учини обичним, и у њему се заче нов начин изношења живота, истинитији и самосвојнији. И одједном га обузе жеља да се врати кући и ради, те се окрете натраг и затвори у своју радионицу.

Ну, чим се нађе сам према започетој слици, она ватра што му је мало час палила крв одједном се угаси. Он се осети уморним, седе на диван и баци у сањарије.

Срећан немар у коме је живео, безбрижност задовољена човека чије су све потребе утољене, лагано ишчезе из његова срца, као да му је недостајало нешто. Осећао је празнину своје куће, пустош своје велике радионице. И онда, погледајући око себе, причини му се да види како мину сен женске чије му је присуство било драго. Одавно је већ он заборавио нестрпљење љубавника који очекује долазак своје драгане, и гле где се,

ненадно, и он осећа усамљеним и пожеле да она буде уза њ, узбуђен као младић.

Помисао колико су се волели чинила га је нежним, па је наилазио, у свему овоме пространоме стану у који је она тако често долазила, неизбројних спомена на њу, њених покрета, речи њених, њених пољубаца. Сећао се извесних дана, извесних часова, извесних тренутака; и он је осећао око себе неосетан додир њених минулих миловања.

Устаде, није могао више да се скраси на једноме месту, па опучи ходати и опет размишљајући да је и мимо ову везу што је његов живот испуњавала, био сам, увек сам. После дугих часова рада када би се осврнуо око себе, занесен буђењем човека који се враћао у живот, видео је и осећао на домаку руку својих и гласа свога само зидове. Морао је, немајући жеље у своме дому и немогући се састати с оном коју воли до смотрено као крадљивац, да проводи своје доконе часове по свима јавним местима где се може убити време, где се купује ма какво средство за то. Навикао да иде у Серкл, Цирк, Хиподром, утврђених дана, у Оперу, сејао је своје навике свуда по мало, само да се не би морао вратити кући, где би се, нема сумње, радо бавио, кад би у њој живео с њоме.

А другом приликом у извесне часове махните љубави, тако је страшно патио што је није могао отети и чувати поред себе; и када се пак ватра у њему утиша, лако би поднео њихову раздвојеност и своју слободу; а сада му је због тога опет било тешко, као да је наново заволео.

И овај повратак љубави нагло га обузе, без икаква разлога, јер је на пољу било лепо време, а, може бити, и што је, мало час, чуо подмлађени глас ове жене. Како мало треба па да се узбуди човечје срце, срце човека који стари, и у коме успомене буде тугу!

Као и пређе, дође му потреба да је опет види, уђе у његов дух и месо грозница: и он поче да мисли о њој, мал'те не као заљубљени младићи, славећи је у своме срцу и одушевљавајући се и сам, не би ли је се више ужелео; и онда се реши, и ако се видео с њоме тога дана, да оде исте вечери и попије у ње шољу чаја.

Часови му се отегоше, и, када је изашао да се прихвати булевара Малербова, живи га страх спопаде, ако је не нађе и

буде приморан да проведе ово вече сам самцит, као што је, у осталом, многе вечери и провео.

А на његово питање: — „Је ли графица код куће?! — слугин одговор: — „Јесте, господине“ живу му радост причини.

Он рече веселим гласом: — „Ево ме опет“ — појављујући се на прагу малога салона у коме су обе женске радиле, под ружичастим заклоном двокраке лампе од енглескога метала, коју је држало високо и витко постоље.

Графица кличе:

— Гле, то сте ви! Каква срећа!

— Па, да. Осећао сам се усамљен, па сам дошао.

— То је лепо од вас!

— Очекујете ли кога?

— Не... можда... ја никада не знам.

Сео је и презриво гледао сиво плетиво од грубе вуне што су га оне живо плеле дугим, дрвеним иглама.

Он упита:

— Шта вам је то?

— Покривачи.

— За сиротињу?

— Па, разуме се.

— Ала су ружни.

— Али су врло топли.

— Може бити, али су врло ружни, а нарочито у соби намештеној у стилу Луја XV, у којој је све пријатно за око. Ако не на своје сиромахе, а оно би требало да својим пријатељима чините милости, мало елегантније.

— О, Боже мој, људи! — рече она слежући раменима — па то се сада свуда справља, ти покривачи.

— Знам то ја добро, то и сувише добро знам. Не може човек да оде кудгод у вече, а да не види како се те гадне, суре крпе вуку по најлепшој одећи, по најлупкијем намештају. [illegible] доброчинство има рђав укус.

Графица, да би оценила има ли он права, разастре плетиво што је држала преко столице свилом превучене која је стајала непомично поред ње, затим се намргоди и рече слажући се с њиме:

— Боме, јест, страшно је гадно.

И наново се баци на посао. Обе приближене главе, нагнуте под две сасвим блиске светлости, примале су на косе млаз ружичасте светлости која се ширила по пути њихових лица, по

одећи и рукама који се кретаху; и оне су гледале свој посао с оном лаком и непрекидном пажњом жена навиклих на овај рад вештију што око прати, а мисао се њиме не бави.

На четири кута ове собе, четири друге лампе од кинескога порцелана, које су држали старински стубови од позлаћена дрвета, бацале су на засторе благу и правилну светлост, ублажену заклонима од чипке, пребаченим преко шешира на лампама.

Бертен узе ниску столичицу, мајушну наслоњачу, у коју је једва могао да седне, али која му је увек најдража била, што је из ње могао да ћаска с графицом седећи код њених ногу.

Она му рече:

— Ви сте се, мало пре, дуго шетали с Нанетом по шеталишту.

— Јесам. Брбљали смо као стари знанци. Ја веома волим вашу кћер. Она је потпуно налик на вас. Кад она изговори по неку реченицу, помислио би човек да сте у њеним устима заборавили свој глас.

— То ми је муж више пута рекао.

Он их је гледао како раде, окупане у светлости лампи, и мисао која га је често мучила, од које је патио баш овога дана, немир услед усамљености његове куће, некретне, безгласне, хладне, ма какво време да је напољу, ма каква ватра горела у каминима и пећима, растужи га као да је, истом први пут, добро схватио своју усамљеност.

Ох! колико би више волео да је муж ове жене, а не њен љубавник! Пређе је желео да је отме, да је одузме од њена човека, да је потпуно украде. А сада је завидео овоме вараноме човеку који је за навек живео поред ње, у обичајима њена дома, у милошти њена додира.

Гледајући је, он осети како му је срце пуно минулих ствари које се вратиле и које је хтео да јој искаже. И збиља, њу је волео, чак и више, данас више но бог зна од кад; и та потреба, да јој искаже ово подмлађивање које би њу тако задовољило, чинила је те је желео да пошаљу девојче на спавање што је могуће раније.

Обузет жељом да остане на само с њоме, да се приближи коленима њеним и да на њих положи своју главу, да је ухвати за руке, из којих ће испасти покривачи за сиротињу, дрвене игле, а клубе вуне ће се откотрљати одмотана конца под коју крајњу наслоњачу, гледао је у часовник, говорио врло мало

и мислио да нема смисла навикавати девојчице да пробаве вечери са старим људима.

Нечији кораци пореметише тишину оближњега салона, а слуга, чија се глава указа, пријави:

— Г. де Мизадије.

Оливије Бертен уздржа гнев, и када се здрави с инспектором Лепих Вештина, осети жељу да га ухвати за рамена и избаци.

Мизадије је био пун новости: министарство тек што није пало, а сви шапућу о једном догађају на рачун маркиза де Рокдијан. Па додаде погледајући девојку: „То ћу вам доцније испричати.“

Грофица подиже очи часовнику и виде да ће истом откуцати десет часова.

— Време је да лежеш, дете, рече својој кћери.

Анета не одговори ништа, сави своје плетиво, смота вуну, пољуби матер у образе, пружи руку обадвојици и нечујно оде, као да је клизила не крећући ваздух у пролазу.

А кад она оде:

— Да чујемо, какав је то догађај? запита грофица.

Тврдило се да је маркиз де Рокдијан, који се пријатељски раставио са својом женом, и која му је давала издржавање које је, по његову мишљењу, било недовољно, пронашао да би га удвојио, поуздано и необично средство. Маркиза, на коју су по његову налогу мотрили, допустила је да је изненаде на прељуби, те морала да откупи новом сумом кривични претрес што га је подигао полицијски комесар.

Грофица је слушала радознала погледа, непомичних руку, држећи на својим коленима прекинути рад.

Бертен, кога је присуство Мизадијево, од како девојче оде, бацало у очајање, паљути се и рече, љут као човек који је то знао, али није хтео никоме да говори о тој потвори, да је то гнусна лаж, једно од оних срамних брбљања које светски људи не треба ни да чују, ни да поНове. Он се љутио, стојећи наслоњен на камин, срдита лица, као човек расположен да од ове историје створи лично питање.

Рокдијан му је био пријатељ, и ако му се могло, по кадшто пребацити лакомисленост, не смеју га оптуживати, па чак ни осумњичити, за какво стварно сумњиво дело.

Мизадије, изненађен и збуњен, бранио се, узмицао, извињавао се.

— Али молим вас, каже, то сам чуо мало час код војвоткиње де Мортмен.

Још Бертен запита:

— Ко вам је то причао, свакојако нека жена?

— А, не, маркиз де Фарандал.

А сликар, нестрпљив, одговори:

— Не изненађује ме то с његове стране!

Све онеме. Графица се лати посла. А Оливије настави утишаним гласом:

— Поуздано знам да то није истина.

А није ништа знао, почем је истом овде чуо да се говори о тој ствари.

Мизадије се спремао да устукне, осећајући да је положај опасан, па је говорио да треба да оде да посети Корбелове, а у то уђе граф де Гијероа, који је ручао у вароши па се вратио.

Бертен опет седе, смрвљен, очајан што се сада не може да курталише мужа!

— Нисте ништа чули, рече граф, о страшноме догађају што брује ове вечери?

Како му нико ништа не одговори, он ће даље:

— Изгледа да је Рокдијан врло незгодно изненадио своју жену, те је она доста скупо платила ту несмотреност.

Онда Бертен, ожалошћеним гласом, с тугом у гласу и покретима, стављајући једну руку на колено де Гијероа, пријатељским и благим гласом понови оно што, мало час, као да је бацио у лице де Мизадију.

И граф, готово убеђен, срдио се што је лакоумно изрекао једну сумњиву, или бар незгодну, ствар, те се бранио да он не зна и да није крив. И збиља, људи причају толико рђавих и неистинитих ствари!

И, одједном, сви се сложе у овоме: да свет оптужује, сумњичи и пањка с лакоћћу достојном жаљења. И све четворо се учини убеђеним, за неки тренут, да је све то ћућорење лаж, да жене немају никада оних љубавника за које их сумњиче, да људи не чине никада оних гадости што им се подмећу, и да је, узевши све у рачун, површина много гора од саме основе.

Бертен, који није више мрзео Мизадија од како је де Гијероа допао, рече истоме пуно ласкавих речи, поведе говор о стварима које је овај највише волео, подиже уставу своје слаткоречивости. А и граф као да беше задовољан, као човек који собом доноси умирење и срдачност.

Две слуге, који су нечујним корацима дошли по саговима, уђоше и унеше чајни сто, на коме се кључала вода испаравала у лепоме сјајном суду, под плавим пламеном шпиритусне лампе.

Графица устаде, и с пажњом и старањем што су нам га Руси донели зготови топли напитак, пружи шољу Мизадију, а шољу Бертену, па се поврну с два тањира сандвича од дебеле црне џигерице и мајушним колачима аустријским и енглеским.

Граф се приближи покретном столу на коме је било поређаних боца сирупа, ликера и чашица, направи себи грог, па неосетно умаче у споредну собу и ишчезе.

Бертен и опет остаде сам с Мизадијеом, и њега опет обузе жеља да избагна овога незгоднога човека који је, како се одушевио, разраколио, сејао причице, понављао досетке, а и сам их градио. А сликар је, без престанка, погледао на велику сказаљку која се ближила поноћи. Графица виде његов поглед, досети се да он хоће да јој каже нешто, и, оном вештином светских жена вичних да нијансама нагласка промене правац говора и атмосферу каквога салона, да покажу ако ништа и не реку, треба ли остати или ваља ићи, она распростре самим својим држањем, изгледом свога лица и досадом што јој се у очима огледала, хладноћу око себе, као да је отворила прозор.

Мизадије осети ову промају што је ледила његове мисли, и не питајући се због чега, у њему се јави жеља да се дигне и оде.

Бертен из пристојности учини исто. Обојица пођоше заједно, прелазећи оба салона у пратњи графице, која је узаманце разговарала са сликарем. Она га задржа на прагу предсобља тобож због некаквог објашњења, а Мизадије је, уз припомоћ собареву, облачио капут. Како је Госпођа де Гијероа непрестано разговарала с Бертеном, инспектор Лепих Вештина, пошто је очекиво неколико секунада пред вратима на степеницама, која је држао отворена други слуга, реши се да оде сам да не би стајао сам са слугом.

Врата се лагано затворише за њим, а графица рече сликару савршено слободно:

— Ама, збиља, што одлазите тако брзо? Останите још мало, још није поноћ.

И они се вратише заједно у мали салон.

Нетом седоше:

— Господе! што ме је она животиња љутила! вели он.

— А зашто?

— Узимао ми је нешто мало од вас.

— О! није много.

— Могуће, али ми је био несносан.

— Ви сте суревњиви?

— Не значи да је човек суревњив кад му се ко учини на сметњи.

И он опет седе у своју малу наслоњачу, и, сасвим уза њу, гладио је прстима тканину њене хаљине и причао јој о топломе даху што му је, тога дана, срце прожео.

Она га је слушала, изненађена, очарана, благо стави руку на његову седу косу и лагано је гладила, као из захвалности.

— Како бих желео да живим уз вас! вели он.

Једнако је мислио о починулом мужу, што јамачно спава у којој суседној соби, те он настави:

— Једино брак може да споји два бића.

А она проромори:

— Јадни пријатељу! — пуна саучешћа према њему, а и према себи.

Свој образ је наслонио на грофичино колено и нежно је гледао, с нешто мало сетном нежношћу, нешто мало боном, не тако ватреном као мало час, када су га од ње одвајали кћи, муж и Мизадије.

А она смешећи се, гладећи једнако својим малим прстима главу Оливијеву, рече:

— О Господе! ала сте оседели! И последње ваше црне власи ишчезоше.

— Авај! Знам, то се брзо десило.

Она се поплаши да га није растужила.

— Е, па ви сте били проседи још врло млади. Од како вас знам, у вас је била коса боје што је има со помешана с бибером.

— Јесте, то је цела истина.

Да би сасвим избрисала облак туге што је изазвала, она се наже и, пошто му је подигла главу двема рукама, обасу му

чело спорим и нежним пољупцима, оним дугим пољупцима што као да не треба да престану никада.

Па се онда погледаше, тежећи да виде на дну својих очију одблесак своје љубави.

Он је поверовао мало час да ће одлазак осталога света бити довољан да оствари жељу што се родила још од јутрос у њему, а сада, кад је остао сам са својом драганом, када је на челу осећао топлоту њених руку, а на образу, кроза хаљину, топлоту њена тела, осећао је у себи исту забуну, исту незнану љубавну жеђ, што све даље узмиче.

А сада се њему чинило да би се, изван ове куће, у шуми, зар, где би били потпуно сами, без игде икога око себе, овај немир његова срца задовољио и утолио.

А она ће:

— Ала сте дете! Та ми се виђамо, мал' те не, сваки дан.

Он је преклињаше да измисли начин те да дође да с њиме доручкује, негде у околини Париза, као што су то пређе учинили у неколико махова.

Њу је изненађивао овај прохтев, који је било тако тешко остварити сада кад се њена кћи вратила.

Па опет ће покушати, чим јој муж оде у Ронсијер, али то не може да буде пре верисажа[1] који ће бити идуће суботе.

— А дотле, упита он, где ћу вас видети?

— Код Корбелових, сутра у вече. У осталом дођите амо у четвртак у три часа, ако будете слободни, а мислим да ћемо заједно ручати у петак у војвоткиње.

— Јест, право велите.

Он устаде.

— Збогом.

— Збогом, пријатељу.

Он је стајао не могући да се реши за одлазак, јер скоро ништа није могао да нађе од свега што је хтео рећи, и у његовом уму је било пуно неизречених ствари, препуно нејасних излива који се нису омакли.

Он понови „Збогом“, и узе је за руке.

— Збогом, пријатељу.

— Ја вас волим.

Она се осмехну па њ осмехом којим жена, у једноме трену, покаже човеку све шта му је дала.

Уздрхтала срца, он понови и по трећи пут:

— Збогом.

И оде.

превео с француског
Владислав Росић

(Наставиће се)

---

[1] Le vernissage — дан пре свечанога отварања изложбе. Пр.

ИЗ ЕНГЛЕСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

АЛЏЕРНОН ЧАРЛС СВИНБЕРН

(СВРШЕТАК)

Као што љубав у тој балади — Балади живота — музиком претвара и саме бедне стране живота страх и стид и страст у нешто лепо и добро задахњујући их тајанственом хармонијом, тако у музици Свинбернове поезије реалне, конкретне ствари живота постају израз тајанственог света лепоте, оне постају украс декорација његова. Управо лепота се кроз њих појављује, слика оживљује метафора постаје реалност.

Тежњу к томе имао је, рекосмо, и Росети, он ју је први и осетио, он ју је открио. Свинберн је није открио, јер он како лепо каже Каспер, ништа не открива пошто је њему све откривено, јасно; али он ју је силно изразио. Ако у Росетија цветови између лиснатог грања изгледа да бију као срца људска, у Свинберна у том цвећу бије срце оно исто срце које је и у нашим грудима, срце света, живота који пролази и тоне. Он види, осећа чулима својима тај свет, он осећа чулима и оно, рекли би смо, што је изван наших чула. Ево само како описује Венеру у „Балади смрти“, која је као пандан балади живота:

> Ноћу стаде ми чело постеље
> Краљица Венера у велу са пругама златним и црним,
> С обе стране га је повукла са свим назад
> Са обрва где је уморна крв изгубила своје црвенило,
> И са слепих очију исцрпених од скрлета и пуних смрти.
> Њена вијугава коса имађаше талас морске воде
> И злато мора у себи.

Очи јој беху као очи голубице која болује.
Ситном прашином од злата беше сва посута,
А бисер и скрлет и ћилибар јој по ногама.

На њеном оделу од обојене сандаловине
Беху насликани сви тајни путеви љубави
И све скривене ствари љубави
У којима се садржи draж као што грожђе садржи своје вино:
Црвене усне девојака и црвене ноге голубица,
И невесте што у невестинској соби
Узеше па се своје одело благог стида;
И уплакана лица тужних љубавника
Што се заносе као несвешћу у сан и буде се тужније
Са врелином усана и косом разбарушеном као пламен.

Богиња Венера ником се није јавила овако живо, ничије очи нису њу, етеричну, небесну богињу сагледале овако земаљски, овако реално. И није она сишла као богиња која у узвишеној божанствености својој не осећа људске боље, које се не тичу људске сузе, него је и њу освојила смрт и њене су очи болне „као очи болесне голубице“. Оно што никада не само он него нико није видео Свинберн описује живље, него што и сам Росети описује оно што је видео. И нема те апстракције, нема те представе коју Свинберн не уме изразити, чулно, конкретно.

Разгледајте изближе његову величанствену химну Слободи (Mater triumphalis). Слобода је мајка људска, она је дах поздрава њиних срца им крв; она је на фрули свирач који изводи громове, она обасјава палату векова са тучним вратима. Песник њен је, труба на њеним уснама, пуна даха њеног, он је галеб у бури морској и т. д. Сва епитета до крајности конкретна. А сам предмет песме нема никакве реалне, конкретне садржине. Сем благог наговештаја на слободе француског и енглеског народа та Победилачка мајка нема за Свинберна никаквог конкретног облика. Није то убојна песма, ни одјек какве марсељезе, није нека паметно-политичка песма. Слобода је Свинберну с уметничког гледишта слично као музичару, једна велика, узвишена, снажна апстракција, једна блага идеја, једна раскошна хармонија, која испуњава многе конкретне облике. У песми се се гомилају епитета, преплићу се безбројне слике као што се преплићу акорди јачи и слабији, пунији и ужи, виши и нижи, тиши и бурнији — а све понесени једним духом, духом очараним од те велике идеје. Само који сав задахнут идејом слободе може у конкретним облицима реалног света, који за другог немају

никакве везе са слободом, наћи израз слободе, као што заљубљеној души свака ситница спољнег света, која за остале нема никаква одношаја према љубави, може да буде симбол љубави.

И тако је и са осталим идејама и апстракцијама! Свинберн је толико господар над њима да су му оне свакад при руци, да се тако изразим, увек за њ конкретне: оне имају за њ карактер нечег реалног, рех' би материјалног.

Ми се мучимо и хранимо се тугом
И ситимо се данима, које не волимо да гледамо
И ноћима, о којима не бисмо хтели слушати.

Хранити се тугом! Туга та апстрактна, патетична престава за Свинберна је толико материјална да је он споји једним до крајности чулним глаголом. Каснер цитира горње стихове да покаже да је Библија оставила трага на Свинбернову стилу, јер налази да је овака свеза патетичног предмета са једним скроз чулним вербумом карактеристична за стил профета. Она је карактеристичну и за Свинбернов стил онда је и то једна црта више, у којој се модерна поезија додирује са примитивном, народном, не спуштајући се на ниво ове, него је уздижући на ниво културног духа. Крајности се додирују. Примитиван човек види само конкретан свет око себе и оно апстракција што их има везане су за конкретне ствари његова света. Културан човек живи у апстракцијама, снага његова духа мери се по богаству његових анстракција, и оне су му тако потребне и тако увек при руци да добивају за њ карактер ствари, бића, реалности. Тако је на свима пољима духа, па тако је и у уметности. У поезији то значи: оно што је у почетку слика, фигура, метафора постаје конкретно. У почетку се анђели замишљају као деца, по том се замисли да деца заиста постају, претварају се у анђеле. Метафора се реализују. (види о овом Rémy de Gonrmit-a: Probléme du Stule). Тако Венера која је само метафора фигура, апстракција идеја, постаје за Свинберна реална, он је домаша чулима својим. Тако он може да каже храни се тугом, тако у његовој песми „Laus Veneris“ (хвала Венере), Танхајзер, тај грешни витез, који се после покајања и Рима и папе враћа у Хорзел, својој богињи, Венери, за коју каже:

Она се наслонила на мене, и њена уста
Уппла се у моја као душа у тело.

Или у песми Satia te sanguine!

Као куга у зараженом граду
Што врећа и кличе над својом жртвом,
Тако ти, кад љубав бледа рад милости
Дође и пузећ моли да је нахраниш.

Или, песми Triumph of Time (Триумф времена), тој болној песми незадовољене, несретне љубави у којој се песник чисто са неким уживањем подаје безброј у тужних слика, као што би музичар тражио беезбројне болне акорде, да изрази то једно осећање, тај бол растанка:

Моје су мисли као мртве ствари издробљене и понете
Вртлогом тамо амо у струји морској.

Примера је таквих безброј. Свинберну су апстракције, фигуре као примитивном песнику цвеће, и други реални објекти. Он их увек има у изобиљу, и увек су његове идеје оригиналне одн. индивидуалне и његови осећаји дубоки и потекли из душе културног човека. У спомену тој еротној песми Satia te sanguine, поред ретких лепота сваке строфе, наћи ћете и ове две строфе у којима има тако млого душе:

Све муке, сви бичеви на земљи
Слаби су као пена на песку,
У срцу је плепа за богове,
Који распињу на крст срца, а не руке.

Само муке ждеру и троше
Мртваца кад живот умре у мозгу;
Ал у бескрајном духу има места
За туге бескрајног бола.

Или у истој песми ово дубоко осећање, које се додирује са оним Вајлдовим:

Сваки убија оно што воли
(Балада о редишкој тамници)
Желео бих да си мртва, моја драга
И ја да сам мртав крај твојих ногу, као ти.
(Satia te sanguine).

И тако ћете не једну него много идеја наћи у свакој његовој песми. Он је увек у моменту када мисли његове тону дубоко у свет, у рођену душу, „дубоко као што дубоко у море

топе камен.“ У тим дубинама он је нашао љубави многу ако не са свим нову, ал интензивнију црту, слободи мног снажан израз, мисли о свету многу изразиту реч. Прочитајте поред већ цитираних песама његову фраголету, Сафијске строфе; његову величанствену пантеистичку песму Херта, или поред Прозерпинске баште Химну Прозерпини и биће вам без сумње јасно да оваква пространа, богата снага осећања и идеја има у себи нечег титанског.

„Фраголета“ је једна од Свинберпових еротских песама и као таква разликује се силно од оног, што се обично под еротском песмом разуме. Његова љубав није оно сентиментално осећање немачких лиричара, које је и у нашој поезији нашло толиког и скоро искључивог гајења; и иза којег се увек сакрива велика доза хипокризије, филистарства и лажи, покривених плачевно-побожним трањама извештачених „штимунга“. Његова је љубав — оно што она и јесте страст и мистерија, највећа символ двојства људске природе, која пати у својој вечној борби да то двојство измири у себи и ужива у оним малим часовима тога свога успеха. „Фраголета“ почиње овим дубоким питањима:

О љубави! шта да се о теби каже?
Кћери туге, зачета од радости?
Будући слепа можеш ли да видиш?
Будући без пола, јеси ли
Девојче или деран?

У трећој строфи он дозива љубав,

О мистериозни цвете,
О двострука ружо љубави,
Са лишћем што мами голубице
Са пупољака на дрвеће

У љубави је пакао тако близу обећаног раја и као Отело који у најсрећнијем часу своје љубави чисто стрепи у слутњи неке далеке несреће, као наш Војислав који у песми „Петрарки“ упоређује љубав са лептиром небесних боја, које се губе чим га дирнеш руком, тако својим снажним језиком каже Свинберн:

Не смем да је (ружу љубави) пољубим да се моја усна
Не упије чвршће него увучен уздах
И сав слатки живот не пропадне
И све слатко лишће као крв отпадне
У смрт.

Но баш то заједничко осећање сласти и бола, то двојство даје љубави чар и после незаситно страсних стихова:

Упи се у мене, љуби ме, љуби моје очи,
Заспи своје успе љубећи мене!

песма се завршује овим складом дисхармонија; овом сладошћу бола:

О горчино ствари одвећ слатких!
О угушена песмо голубице!
Крила љубави су одвећ лака
И као нога пантерова је
Нога љубави.

То осећање љубави, то осећање вечите жеђи, вечитог засићавања и никад не постигнуте ситости да се изразимо конкретним речима, јесте заједничко свима Свинберновим еротским песмама. Оно је на особит начин изражено у његовим „стилизованом мистеријуму" како се Каспер изражава у „Маски краљице Витсавеје" (The Masque of the queen Bersabee). Витсавеја је она старозаветна лепотица, коју цар Давид, остављен једном сам са својом чежњом у двору своме виде када се купаше, па је заволи и обљуби и она постаје мати Соломонова и дража Давиду од праве царице. У песми, коју Свинберн зове a miracle play и која је израђена на начин старих мистерија евоцира пророк Натан све краљице, које су као Витсавеја, које су дакле маска Витсавејина. Ту се јавља Иродијада, коју Ирод учини краљицом и која завршује овим речима:

Због тог једног играња моје ноге,
Ватра се запали у моје зелено жито
Од једнога мора до другога.

Клеопатра чија су уста поробила снагу и речитост целога света и пред чијим се тријумфом смрт клања јер нема довољно гњева.

Ту је Мира, којој богови судише да грешном љубављу заволи рођеног оца, и којој тај грех једе душу и крв као сузе очи, као ватра дрво. — Ту је Семирамида, којој је пред ноге бачен цео свет и море што је као камен хризопрас јер све то од мање вредности него она: ту је Месалина, ту Пазифеја, ту Сафо, чија је љубав слађа него и један облик сласти.

Ту су у једном чаробном низу све те велике кћери богиње Венере, кроз које Венера показује своју власт над светом, да је некад од њиних најтренутнијих ћуди, најситнијих жеља више зависила судбина света него од читавих сила војске и снаге. Њина се љубав неда осетити, бар ти што су је осећали нису је опевали, јер је њима живот био сва поезија — она се даје

само сањати и као сан она је посестрима смрти. Пазифеја каже: „од ње не остаје другог семена него смрт“. Тек у смрти се мире њене велике крајности. У њој се највиша срећа уппја у крвава уста коби, у њој лепота робује греху и највиша милост издише, умире у рођеној крви под свиреном ногом несите и невиђене страсти.

Свинбернова је љубав демонска, они који хоће у једној речи и да га покуде, називају га сатанистом, као и францускога песника Бодлера, којега је Свинберн веома волео и посветио му једну величанствену песму: „Ave atque vale“. Но као што је за сатанисту Бодлера Сент-Бев рекао „да је нашао поезије онде, где је нико није ни слутио“, тако се и за сатанизам Свинбернов може рећи што за њ каже Хаузер: „Свинберн је модерни трубадур који неустрашиво слободно и отворено опева љубав чула, и који је и у самим понорима еротике видео одблеске лепоте“. Пример су за то песме као Les noyade и The Leper. У првој описује како су за време француске револуције по тадањем обичају свезали једну даму „племените крви“ и једног младића простог порекла наге једно за друго па их метнули у чамац и пустили у реку да се удаве. Младић је даму пораније волео и сад слави Бога што му ју је дао. Поред свега што вас баца у понор еротике ова песма је пуна ненадмашно лепих строфа. У своје време пак била је једна од оних најглавнијих које су Свинберну донеле мржњу енглеске публике.

„Лепрозна“ (The Leper) такођер открива један понор еротике. Предмет јој је из једне старе француске кронике (из год. 1505), у којој се описује како једна „племенита госпођица, Јоланда де Салије“, беше добила ту опаку бољку (лепру), која ју је ужасоо нагрдила. Племенита госпођица била је пре врло лепа и слатка и имала много драгана. Али у болести је сви оставили, сем негдашњег њеног лакеја, који ју је сад неговао и који се „несретник, сећајући се велике негдашње лепоте ове жене, наслађивао да је љуби у уста и лепрозна и да је грли слатко и нежно својим заљубљеним рукама“. Свинбернова се песма бави осећајима тога несретника („ce mauldict clerc“).

Пуне Свинбернове еротике, и ако не овако апартне, јесу песме фраголета, „Satia te sanguine“, „Тријумф времена“, Сафијске строфе, Хвали венере, па оне просто-дивне песме са каквим народним мотивом или рефреном као на пр. „In the Orchard“ (у воћњаку) са провансалским рефреном:

Ах, боже, боже што је дан већ тако близу!

Шта је садржај тих песама! Он се не може испричати и ако је већина тих песама дужа него каква пуна догађаја и крви љубавна балада неког немачког песника и немајући таког садржаја, ове су песме ипак пуне као што су пуне сонате Бетовенове и ако ко им зна испричати садржаја! Аутори су нашли да Свинбернове строфе извиру једна из друге на неки особит начин. Да, оне извиру једна из друге као што Бетовенови акорди извиру један из другог, ношени једном дубоком мелодијом чежње и снова, откривајући један чаробан свет, са кога ипак не скидају ону интимну, тајанствену копрену као од саме магле, изатkану из етеричких кончића уметникове душе. Та копрена која се осећа над Свинберновим песмама и чини их по утиску тако сродне лепој музици, даје им једну чаробну драж тек наслућене, наговештене не потпуно откривене лепоте. Његове песме су као она песма скривене птице, која му је догарала чаробну земљу снова у дивној и већ споменутој му „Балади о земљи снова“ (види превод у мојој трећој књизи песама). Често је цела песма само као пратња једној мелодичној идеји, и што је идеја пунија, раскошнија, то је и пратња. Љубавном напеву провансалском „Ах, боже, боже, што је дан већ тако близу“, дао је Свинберн једну неизречно богату интерпретацију. Строфе су само као пратња томе чежњивом мелодијозном рефрену, и оне се згушњавају, постају пуније до трагичних последњих строфа где страх од растанка превлађује сласт уживане љубави, док најзад смрт — тако блиска свакој љубави, не одјекне као последњи акорд:

„Ја знам
Да љубав, сан и смрт иду по истом слатком звуку“.

Тако је у Бога дивна песма „Растанак“ (A leave-taking), која почиње са речима:

Хајдмоте одавде песме моје, она нас неће чути!

и у којој последње речи тога стиха постају рефрени, управо главном мелодијом, којој су остали стихови као пратња. Само овде и рефрен све више осваја, све се више акцентуира, „Хајдмо одавде, она нас неће чути“, расте по јачини израза, постаје „Хајдмо одавде, она се неће заплакати“, па „она нас не воли“, „не мари она за нас“. По мелодији и пратња бива силнија, тонови мрачнији, строфе дршћу.

Така је песма Itylus, така „Пред растанак“ (Before parting) где и ако нема рефрена осећате једну основну мелодију, један основни покрет душе, а остало је само као одјек тог покрета, као допуна, декорација.

Што још особито даје овој поезији музички карактер то је што песме врло често завршују једним дубоким прегоревањем, често смрћу. Као свака мелодија свом крају, свом престанку — тако идеје Свинбернове чезну томе свршетку свега. Свинберн је као ни један други песник опевао смрт. За њ она није уништач свега лепога — него је највиши украс лепога, она није за њ ни онај хришћански пут ка милостивом Богу, није обећани рај и награда бедних овог света. Он је надахнут духом класичних Грка а као њима и њему је смрт — онај велики крај свега, велик и леп јер све што је живо и лепо њему тежи и достиже га. Тој смрти, која је по нашој црквеној песми „без облика без славе нема вида“, дао је Свинберн пуно облика, пуно славе, јер ју је уздигао у богове, и пуно вида. Он ју је задахнуо љубављу, он јој је дао раскошње боје мора и вртова. И он јој је испевао химну, њој, која је „више него богови који броје дане нашег временог даха, јер ови дају рад и спавање, ал ти, Прозерпино, дајеш смрт“. Сви су стари богови пали, све их победио Галилејац бледи, само је остала Прозерпина, божица подземног царства, јача и од тог новог победиоца („Химна Прозерпини“). „Крај је више него радост и страх, него животи што се смеју и живе и чезну, од свега тога више је сан који жмури, крај свега.“ Тако се завршује још једна од многих његових химни смрти (Ilicet).

Ваља бити захвалан култури духа, који доводи човека до оваког сазнања смрти. Оно нас чува да у животу не гледамо тренутак игре, нити царство плача, Оно нашој, европској култури даје велику превагу над старом која је гадно завршила у обожавању живота, ниска и пуста. Ваљало је проћи кроз векове хришћанске негације живота, па да се укрсте та два супротна погледа на свет, те две супротне религије и да се измире, да се хармонишу. У тој хармонији смрт је дала животу своју снагу а живот њој своје сенке. Живот је ојачао, а смрт се обогатила новим сенкама, сенима. И тако ојачаном животу дао је Свиндерн свој песнички трибут, своје снажне песме слободоумља и крепости, своје песмо мору и слободи и своје нежне песме детињства.

Поред већ цитираних да наведемо од оних првих из већ споменуте „Херте“, у којој земља мати пуни својим вечним духом сина свога човека, па на завршетку каже ове мелодијозне и као громови снажне речи:

Не, окриљен чудима светским
Миракулима покривен,
У оделу од пламена са штапом од грома
Бог дрхти у небу и његови анђели пребледише
од ужаса божјег.

Јер његов је сумрак дошао на њ,
Ту је његов страх;
Његови дуси гледају на њ немо,
Оседели од његова страха
И његов час тек што није куцнуо, час последњи
Његове вечите године.

Мисао га је направила и руши га,
Истина убија и прашта

— — — — — — — — — —

Јер истина је једино жива,
Она је једина цела
И љубав са којом њу даје
Јесте поларна звезда човеку,
Човеку, који је пулс мога средишта, плод мога тела,
семе моје душе.

Један род мојих груди,
Један зрак мога ока,
Један цвет на висинама,
Који се у небо пење;
Човек, једнак и један исти са мном; човек који је
начињен од мене, који је Ја.

После сјајних мелодија божанственога Шелија у Енглеза није било оваких мелодијозних, овако жарких химни слободоумљу и пантеизму, који руши све у човечјем страху направљене и страхом људским храњене ауторитете и оне на небесном и оне на земаљским троновима. По ту се и најбоље види разлика између Шелија и Свинберна између којих је неколико лепих паралела повукао Каснер. Шелијев је пантеизам и његово слободоумље је идеалиско, у Свинберна је реалније, рекао бих конкретније. Шелијев се пантеизом одева у облак, изнад којега можда још седи на небесном трону неки умишљени бог. Свинберну је све земља и никаквог трона изнад ње нема, сем у чо-

вечној мисли, па и ту ће пасти кад се човек врати земљи, кад буде слободан.

Но ова висинска поезија, ово узлетање песникових мисли у највише регионе духа и света није још довољно схваћена. Један критичар као Арнолд могао је рећи за Шелија, да је он „као анђео, који узалуд бије своја сјајна крила у празном простору". На висинама је празнина (види напред цитирано место из Патерова портрета Севастијан фон Сторк!). Но тек у, до празнине пространом, простору, тек на висинама могао је такав песник као Шели раширити своја велика и сјајна крила. Ако се стави питање о лепоти на среду, онда је Шели без сумње много већи у својим висинама, него толики и толики песници који се, са неким страхом од висина који они зову љубављу према земљи и животу, задовољавају да буду славуји каквом ситном филистарском осећању, или други који се шепуре по прашини свакидашњице и у својој незнатности у својој ниској глади ругају се онима који су жедни висина.

Но и кад би био оправдан прекор Арнолдов Шелију он се не би могао применити на Свинберна, јер Свинберн је са подједнаком снагом пловио по висинама са којом се спуштао у поноре људске душе. Он је крајње дубине еротике приближио највишим висинама слободе својом великом уметношћу. У том погледу, тј. по ширини скале, по обимности својих идеја и осећаја он један од највећих међу великим песницима енглескога народа.

Бићемо задовољни ако смо овим редовима учинили, да и српски читалац може бар наслутити величину његову, праву и укупну вредност његову можда је за сад у опште и немогуће замислити.

Др. Свет. Стефановић

О РАСПУСТУ

У вече, као обично, дошао ми је мој школски друг. Обојица смо живели на селу, неколико врста далеко један од другога, и виђали смо се готово свакога дана. Био је то лепушкаст плав човек, чије су благе очи могле занети многу женску. Мене је привлачила његова непоколебљива мирноћа и трезвеност.

Тога дана приметио сам да му нешто досађује; гледао је у земљу и грозничаво се ударао прутићем по ногама. Држао сам, да није згодно питати га за узрок очигледне забуне, али он сам започе.

— Знаш — рече — данас ми се десио један „глуп случај“.

Зачудио сам се; било је просто немогућно, да се „глуп случај“ могао десити човеку, који тако влада собом.

— Био је — продужи он — јутрос у селу пожар. Изгорела је кућица…

— А ти си можда скочио у ватру?… прекинух га мало заједљивим тоном.

Слегао је раменима и чинило ми се, да се мало заруменио; у осталом, можда му је на лице пала светлост сунца, које је залазило.

— Запалило се — продужи он — конопље на тавану код једног сељака, а после неколико минута и кров. Читао сам у тај мах неку занимљиву поделу Сејеву, али кад видех, како куља дим и пламен из пукотина на димњаку, обузе ме филистарска радозналост и упутим се тамо. Људи су били на раду и ја сам затекао само неколико особа: две жене, које јадиковаху над несрећом, оргуљашеву жену, која је махала иконом

Св. Флоријана према пожару, и сељака, који се занео, држећи у обе руке празну канту. Од њих сам чуо да је кућа затворена, јер је газда са женом отишао у поље.

— „Ето ти план зидања!... помислио сам. — Кућа гори, као да си је прахом набио“...

И доиста, за неколико минута, цео је кров био у пламену: дим је штипао за очи, а ватра пекла тако јако, да сам се из бојазни за капут, морао повући два три корака натраг.

Међутим дотрчало је више људи с чакљама и водом: једни су почели развањивати плот, коме ништа није претило, други сипаху воду из канта, тако, да су, и нетакнувши ватру, исквасили сакупљене, а једну су жену изврнули на земљу.

Знајући, да осталим кућицама не прети никаква опасност, нисам им чинио никакве примедбе; а ова се иначе није могла спасти.

Наједанпут неко викну: „Тамо је дете, онај мали Сташа!“ — Где? — запиташе. — У кући, спава у кориту под прозором. Него нека неко избије окна, па ће га можда извући још жива“.

Али нико се не помери. Слама је на крову већ била сагорела, а рогови се сијали као изгорене жице.

Признајем, кад сам то чуо, срце ми је некако необично закуцало.

Ако нико не хтедне — помислио сам — ја ћу поћи... да се дете спасе, довољно ће бити и по минута. Времена има и сувише, али — каква је паклена врућина!...

„Та нек' се крене когод! — викале су жене. — О, ви кукавице, нисте вредни ни да се назовете људима“!... „Онда скачи сама у ватру, кад си тако паметна! — обрецну се неко из гомиле. — Тамо је сигурна смрт, а дете је слабо као пиле и онако већ више није живо“...

Лепо, Бога ми! — помислио сам — нико се и не помера, а ја се још предомишљам! Ма да ме је разум одвраћао, неки ме је ђаво ипак терао у ту опасност без циља... Зар ја знам где лежи дете? Можда је испало из корита?

Греде су се већ биле претвориле у угљевље и с потмулим треском почеле се нагибати.

„Али се најзад треба прогурати тамо — мислио сам — сваки је минут скуп. Та дете не може изгорети као црв“ — „Али ако већ више није живо? — одговори обазривост — онда је штета и за капут“...

Издалека се зачу страшан женски узвик: „спасавајте дете!“ — „Држите је“ — повикаше. — „Скочиће у ватру и пропашће.“

Чух иза себе неко комешање и онај исти узвик: „Пуштајте!.. то је моје дете!“ — „Држите је!“ одговорише.

Нисам могао издржати већ полетим. Обузе ме ватра и дим, кров се заљуља, из димњака почеше падати опеке. Осетио сам да ми се коса поче прљити, те се повучем срдит. Да глупе сентименталности! — помислих — за шаку људскога пепела — себе накарадити? Још ће казати да сам по јефтину цену хтео постати јунак“!...

У том ме гурну нека млада девојка, која је јурила у колебу. Чух тресак избивених окана, а кад изненадни ветар растера облак дима, видех је на прозору, тако јако нагнуту унутра, да су јој се виделе прљаве ноге.

„Шта ти радиш, будало“?... — викнух — „тамо је сад лешина, а не дете“... — Јагња! ходи овамо!... викаху из гомиле.

Таваница паде тако, да варнице избише до неба. Девојке нестаде у диму, а мени се смрче пред очима.

„Ја-гња!“ —опет се зачу тужан глас.

„Одмах!.. одмах“!.. одговори девојка, пролазећи поред мене. Једва је носила у руци дете, које се пробуди и поче викати што га глас доноси.

— Дакле, дете је живо? запитах.

— И потпуно здраво.

— А девојка... је ли то његова сестра?

— Боже сачувај! — одговори он — сасвим туђа, шта више она служи код другога газде и највише, да јој је петнаест година.

— И ништа јој није било?

— Опрљила је мараму и мало косу. Кад сам долазио овамо видео сам је; грабуљала је кромпире пред тремом и петачно певушила нешто. Хтео сам јој изразити моје признање, али ми одједанпут искрсну у памети њено дивље одушевљење и мој такт поред туђе несреће и... тако ме беше обузео стид, да јој нисам смео ни речи рећи... „Такви смо ми“!.. — додаде и поче штапом кидати гранчице, које су расле крај пута.

На небу се појављивале звезде, а хладни ветар доношаше са баруштина крекетање жаба и писку водених птица, које се спремаху на спавање. Обично смо обојица у то време правили планове за будућност, а данас ни један уста није отворио. Али ми се зато чинило, да нам џбунови око нас шапћу!

— Такви сте ви!..

Болеслав Прус

(Превела с пољскога Ј. Л. Лонткијевићева)

О ПРОПОРЦИОНАЛНОМ ПРЕДСТАВНИШТВУ

ОД М. П. И К. С.

Питање о најправичнијем избору једне бројно утврђене групе лица, која би била што вернији израз средине што их бира, јесте, поред све своје привидне простоте, једно од питања о којима се и данас води спор. Оно још није практички решено ни у једној земљи на начин који би могао задовољити, нити се и један данашњи систем у довољној мери приближује тачном решењу тога питања. Начин, пак, на који је оно решено у нашој земљи, један је од врло нерационалних начина те врсте.

Држимо да ће бити од актуелног интереса бацити један критички поглед на разне облике који су до сад давани решењу изборног питања, упоредити их међу собом и проценити у колико се приближују циљу, који се њиховим увођењем у изборну праксу, имао пред очима.

* * *

Два су принципа која се узимају за основице разних изборних система:

1⁰ принцип апсолутне и релативне већине;

2⁰ принцип пропорционалности.

Изборни систем основан на првом принципу своди се на то да један кандидат (или једна листа кандидата, ако је бирање по листама) бива изабран ако је добио број гласова бар за јединицу већи од укупног броја гласова што су пали на све остале кандидате (или листе), т. ј. ако има апсолутну већину гласова. Ако на првом гласању ни један од кандидата не добије апсо-

лутну већину, на другом гласању изабран је онај који има највећи број гласова, т. ј. релативну већину гласова. По кад што одмах се бира релативном већином.

Мане су оваквих система и сувише очевидне. Већином, којом су кандидати изабрани, чини број X, који је за јединицу већи од половине укупног броја гласова или још мање од броја X. У Скупштину могу н. пр. doћи представници изабрати једном половином целокупнога броја гласача у једноме изборном округу а да друга половина на буде заступљена ни једним представником, или, од две политичке групе са приближно истим бројем гласова може једна да има несразмерно више представника но други. Такав је напр. један избор изазвао 1890 год. у Швајцарској јаке нереде: 12.166 либерала добили су 35 посланика а 12.783 конзервативаца 77 посланика. При другом једном избору по истом систему, опет у Швајцарској, десила се та нечувена ономалија, да је радикална већина од 5580 гласача добила 44 места, а конзервативна мањина од 5500 гласача 61 посланика.[1]

Али и поред овога веома великог недостатка, и нелогичности до којих могу довести изборни системи по принципу апсол. или релат. већине, одржавају се у великом броју установа у свима земљама због преваге које имају над осталим системима да им је процедура, по којој се извршују, најпростија. Они су у осталом, потпуно правични у случају кад се гласа за само једног кандидата или против њега.

Циљ је изборних система по другоме од горњих принципа, принципу пропорционалности, да се избегну нелогичности до којих могу довести избори по принципу апсолутне или релативне већине те да у телима као што је н. пр. Народно Представништво, може већину сачињавати само група која је прави израз средине од које је бирана, као и да се и мањим, бројно сла-

[1] При изборима за Еглески Парламент 1874 год., извршеним по принципу већине, а који су и изазвали пад Гледстоновог кабинета, конзервативци су са својих 1,222.000 гласова добили 536 посланика, док су њихови противници, либерали, поред све своје већине од 1,436.000 гласова добили само 296 посланика, што је мањини омогућило владање земљом за време од шест година. На општинским изборима у Паризу 1900 год. однели су победу националисте поред све своје мањине која је износила само 21% од целокупног изборног тела; док су н. пр. 880 бирача националиста у једноме изборном кварту добили једног представника у општинском одбору, 7.563 републиканска бирача нису добили ни једнога и т. д.

бирним изборним групама (допусти учешће у бирању) омогући да поред све своје бројне слабости добију својих представника у броју који би што тачније одговарао њиховој јачини.

Идеални циљ коме би се у применама принципа пропорционалности имало тежити био би овај: ако n изборних група A_1, A_2... A_n стоје једна према другој, према својој бројној јачини као $m_1 : m_2 : m_3 : m_n - 1 : m_n$; учинити да оне буду и у телу, за које се врше избори, заступљени у тој истој пропорцији. Практични пак метод, који се намеће за решење овакога једног проблема јесте онај који се увек и примењује у проблемима сличне врсте: непосредна примена аритметичког деобног правила. Целокупан број гласача N подели се бројем лица које има да изабере дотично изборно тело; према количнику Q деобе (изборни количник) свакој листи досуђује се број кандидата сразмеран броју гласова. У томе циљу бројеви гласова A_1, A_2.. A_n (јачина листе) сваке изборне групе деле се бројем Q; резултат деобе биће за сваку групу по један позитиван и цео број a_1, a_2... a_n као количник листе и по један остатак r_1, r_2... r_n од којих је сваки, по самој природи ствари мањи од броја Q. Кад не би било ових остатака, имало би се идеално решење проблема пропорционалног представништва: свака би листа A_n добила онолики број представника колики је њој одговарајући цео број A_n; збир ових целих бројева, па дакле и збир изабраних лица био би тада тачно једнак са целокупним бројем S лица која су се имала изабрати и овај би збир био сасвим правично распоређен на све листе.[1]

Али сасвим другојаче стоји ствар кад се поменуте деобе не свршују без остатка. Скуп ових остатака преставља тада један број неупотребљених гласова о којима се већ и по томе мора водити рачуна што се распоредом изабраних лица на листе по количницима што овим листама одговарају, не исцрпљује целокупан број S лица која се имају изабрати: извесан број изабраних лица мора се распоредити и на те неупотребљене гласове. И ту сад настаје тешкоћа: пошто је у принципу за једно

[1] За н. пр. 4326 гласова, распоређених на три листе, од којих би прва добила 2163, друга 1442, трећа 721 глас, и кад има да се изаберу 6 лица, количник би Q био $\frac{4326}{6} = 721$; деобе $\frac{2163}{721} = 3$, $\frac{1442}{721} = 2$, $\frac{721}{723} = 1$ свршиле би се без остатка, тако да би прва листа добила 3, друга 2 а трећа једно представничко место. Такав би распоред био апсолутно тачан и потпуно би одговарао релативним јачинама бирачких група које суделују у изборима.

преставничко место потребан број гласова тачно раван изборном количнику Q, а међутим је сваки остатак r мањи од овога броја па дакле је као број гласова недовољан за једнога представника како би се скуп ових остатака најправичније распоредио на кандидатске листе тако да резултат избора измењен таквим распоредом, буде што вернији израз изборне средине.

Поред све своје привидне простоте и разноврсних начина, који се на први поглед, намећу за његово решење, проблем до данас није ни у једној земљи и ни у једној установи решен на начин који би могао задовољити. Од разноврсних изборних система, предлаганих за такве допунске изборе по остацима, сваки има по неку добру страну, која га, кад су испуњене извесне погодбе, приближује идеалном решењу проблема пропорционалног представништва, али има у исто време и рђавих страна које, кад су опет испуњене извесне друге погодбе, могу доводити и до нелогичности још већих од оних, до којих доводе избори по апсолутној и релат. већини.

Овде ће бити наведено и процењено неколико система такве врсте, који су званично усвојени у појединим државама и примењени у изборној пракси.

Као што се види у системима пропорционалног представништва морају се разликовати две врсте изабраних лица:

1° она која су бирана по количницима $a_1, a_2 \ldots a_n$;

2° она која се бирају по остацима $r_1, r_2 \ldots r_n$;

Назовимо краткоће ради, **допунским местима** она места која се имају попунити избором по остацима r и којима се треба, да допуни недовољан број места попуњених избором по количницима a. О местима под 1° не може бити спора; њихов је распоред на бирачке групе потпуно рационалан и правичан. Реч може бити само о допунским местима и у томе се разликују међу собом разноврсни до сад примењени изборни системи по принципу пропорционалности.

Систем највећих остатака (швајцарски систем; женевски систем; систем Маччан). Састоји се у томе да се допунска места разделе по листама које имају највеће остатке $r_1, r_2 \ldots r_n$ тако за прво допунско место добије листа која има највећи остатак r, друго она чији остатак долази одмах по реду по ње-

говој бројној вредности и т. д. Пошто је број допунских места по природи ствари мањи од броја листа, то је очевидно да свакој листи може припасти или само једно или ниједно допунско место.

За н. пр. 14710 гласова, распоређених на листе I, II, III, IV на овај начин

I	II	III	IV
6770	5830	729	1381

и за 10 места која се имају избором попунити, изборни би количник Q био $\frac{14710}{10} = 1471$. Бројеви a_1, a_2, a_3, a_4 били би по листама

I	II	III	IV
4	3	0	0

према чему остаје 3 допунска места.

Остаци r_1, r_2, r_3, r_4 били би

I	II	III	IV
886	1417	729	1381

па дакле допунска места била би дакле распоређена на овај начин:

I	II	III	IV
1	1	0	1

Прва листа добила би свега 5, друга 4, трећа ни једно, четврта 1 изабрано лице.

Систем је у употреби н. пр. у неколико изборних округа у Швајцарској (Женева, Фрибург, Тесин) он је код нас уведен за изборе посланика Уставом од 1888 год. У француској је предлаган 1896 год. од једне јаке групе посланика.

Замерке које се чине систему највећих остатака своде се на ово:

1° По њему допунска места добијају и оне листе, које немају ни битног услова који би у принципу требали имати да би у опште могле добити својих представника а то је: да имају бар толико гласова колико износи изборни количник Q, т. ј. колико је потребно бар за једног представника.

2° Дешава се да он нарочито фаворизира једну бирачку групу, у случају н. пр. кад ова има више својих листа у истој

изборној области и кад су сви остаци, што одговарају тим листама, такви да им се мора придати по једно допунско место.

3° У случајевима кад има да се бира непаран број, 2 n + 1 представника дешава се да једна листа добије број гласова који је већи од $(n + \frac{1}{2})$ Q а мањи од $(n + 1)$ Q, па да дакле има апсолутну већину а да међу тим добије само *n* представника, т. ј. мањину у својој изборној области: довољно је да остатак, што одговара овој листи није толики да и њему припадне једно допунско место.

Узмимо н. пр. случај кад у изборима суделују три листе I, II, III са 3000 гласова распоређених на овај начин:

I	II	III
1600	700	700

Изборни је количник $\frac{3000}{3} = 1000$, према чему ће количници листа и остаци бити по листама овако распоређени:

	I	II	III
количници	1	0	0
остаци	600	700	700

Листа I добиће по количнику 1, а листе II и III по остацима 2 представника, тако да листа I која има апсолутну већину има два пут мање представника но скуп осталих листа. И кад би се то десило у више изборних округа једне земље, могло би се н. пр. десити да странка која међу бирачима има апсолутну већину не може владати.

Struye-ев (Најшателски) систем. Састоји се у томе да се сва допунска места придаду оној листи, која буде имала највећи број гласова. Овај је систем за једно кратко време био примењиван у неким изборним областима у Швајцарској где је дао врло рђаве резултате. У Белгији је 1899 изазвао читаву буру од негодовања, стишану тек пошто је пројект закона, којим се хтео увести као државни изборни систем, био тргнут и клерикално министарство, које га је покушало увести, дало оставку.

Недостаци су система очевидни и чине га много нерационалнијим и од самог система већине: по њему се н. пр. врло

лако дешава да већину представника добије мањина бирача, ако је ова јаче концентрисана.[1]

Mirman-ов систем састоји се у томе да се допунска места придаду најачим листама у изборном округу, не по количницима или остацима, већ по броју гласова које су добиле. Најача листа по броју гласова добила би прво, она после ње друго допунско место и т. д. док се број ових не исцрпе.

Мирманов је систем уведен у Најшателски Кантон законом од 22. Нов. 1894., заменивши Strnye-ев систем а у циљу да се онемогући нелогичност до које је доводио овај последњи систем по коме се у неколико избора дешавало да већину представника добије мањина бирача. Међу тим циљ није постигнут. Од н. пр. три листе од којих би I добила 1001 глас, II 1000 а III 999 гласова, а предпостављајући да имају да се изберу три представника, трећа листа са својих 999 гласова не добија по овоме систему ни једнога представника, листа I добија два а листа II једнога. Листа, дакле, која има мањину целокупног броја гласова (1001 према 3000) добија већину представника (2 према 3), а то је баш оно што се нарочито хтело избећи овим системом. Навешћемо и један конкретан случај са једних избора у Швајцарској 1895. год. извршених по овоме систему: 1010 гласача имали су да изберу 3 представника, тако да је изборни количник био $Q = \frac{1010}{3} = 336{,}6\ldots$ Распоред гласова на листе био је овај:

либерална листа: 677 гласова $= 2 \times Q, 6 + 3, 8$
радикална листа: 333 гласа $= 0 \times Q + 333$

По Мирмановом систему либерална листа добила је сва три представника тако да су радикални бирачи остали без иједног свога представника. То је исти резултат који би се добио и избором

[1] Претпостављамо н. пр. случај да је 60.000 гласова распоређено на 5 листа I—V на овај начин

I	II	III	IV	V
19.000	18.000	9.000	8.000	6.000

и да има 6 представничких места. Према количнику Q = 10.000 листа I и II добиле би свака по једно место, а допунска места припала би сва листи I. Ова би дакле листа, са својих 19.000 гласова према 60.000, добила 5 представничких места, листа II са својих 18.000 гласова једно место, а листе III, IV, V са својих 23.000 гласова ни једно место.

по принципу већине или који би се добио да су радикални бирачи дали своје гласове противницима.

Цушки систем је једна модификација система највећих остатака, примењена у Кантону Цуг (Закон од 1. Септ. 1894) у циљу да се оној листи која буде добила апсолутну већину гласова осигура и апсолутна већина представника. Он се састоји у томе да кад је једна листа добила апсолутну већину гласова, њој се придаје прво допунско место (као што би се радило и применом Најпателског или Мирмановог система); ако преостаје још допунских места ова се придају редом листама према величинама њихових остатака. Листа са апсолутном већином гласова може, дакле, добити два допунска места. Кад ни једна листа нема апсолутне већине, систем се поклапа са системом највећих остатака.

Већ прва примена овога система, на изборима од 18. нов. 1894. у Цугу дала је рђаве резултате и узбунила јавно мнење у Швајцарској, 26881 гласач имали су да изберу 7 представника, што даје за изборни количник вредност $Q = \frac{26881}{7} = 3840$. Распоред гласова био је овакав:

конзервативна листа	15.482	гласа	$= 4 \times Q + 122$
либерална „	11.399	гласова	$= 2 \times Q + 3719$

Допунско место, према правилима система, придато је првој листи тако да су конзервативци са својих 15.482 гласа добили 5 а либерали са 11.399 гласова само 2 представника.

Hondt-ов систем (белгиски систем) састоји се у томе да се изборни количник Q у свакој изборној области засебно смени другим једним бројем Q' мањим од Q, изабраним тако да збир количника $a_1, a_2 \ldots a_n$, према којима се распоређује број представничких места на листе, буде тачно раван целокупном броју представника који имају да се изберу. У овоме систему нема дакле допунских места; сва се места попуњују према количницима деобе броја гласова, које су добиле поједине листе, са бројем Q'. Одређивање овога броја Q' скопчано је са доста великим рачунским тешкоћама; разне рачунске методе које су предлагане за његово практично израчунавање (методе Hondt-a, Mansion-a, Hagenbach-a, Bischoff-a, Faure-a) имају за циљ што простије одређивање тога броја према разним приликама на које се наилази у изборној пракси.

На пр. 91.608 гласова, распоређених на листе I—IV на овај начин

I	II	III	IV
60.378	18.738	10.409	2.083

и кад је број представника, који имају да се изберу, 11, изборни количник би био $Q = \frac{91608}{11} = 8328$. Кад би се њиме делили бројеви гласова сваке листе и према добивеним количницима распоредио број представника по листама, имао би се овакав распоред;

I	II	III	IV
7	2	1	0

па дакле би остало једно допунско место. Но ако се сад на место изборног количника 8328 узме за делиоца мањи број 7328 имали би се овакви количници:

I	II	III	IV
8	2	1	0

чији је збир тачно раван броју представника који имају да се изберу и према томе не би остало ни једно допунско место.

Ни један до сад предложени изборни систем пропорционалног представништва није дао повода тако живим дискусијама као овај. Он је имао толико исто и компетентних и одушевљених присталица и бранилаца колико и угледних и одсудних противника. Велики број угледних математичара, политичара, социолога, државника, водио је борбу за њега и против њега; велики број математичких и политичких расправа имале су за предмет критику овог система, његове рационалности, последице до којих он доводи у обичним и изузетним случајевима итд. Он је у Белгији одмах одушевљено примљен (уведен је изборним законом од 30. дец. 1899); у Француској је образована јака лига за његово увођење као изборног система при избору посланика. Са друге стране како преко политичких, тако и преко стручних математичких публикација систем је енергично нападан од великог броја научника и политичара. На чијој је, дакле страни право? Држимо да ће се то моћи оценити из овога претреса аргумента који су навођени у одбрани система.

Један од најодушевљенијих поборника овог система, који је својим ауторитетом доста допринео да систем буде онако одушевљено примљен у Белгији, математичар Mansion, професор Универзитета у Гану доказивао је да је у Hondt-овом систему број неупотребљених гласова сведен на свој могућни минимум, тако да систем најрационалније употреби снагу целокупног изборног тела. Међутим, поред свеколиког математичког апарата који је Mansion употребио да докаже своје тврђење лако је уверити се на врло прост начин да је то тврђење нетачно.

Уочимо на пр. случај кад 24.000 бирача у једноме изборном округу имају да изберу 4 представника, и да су гласови подељени овако на четири листе I—IV

I	II	III	IV
12.000	6.000	3.800	2.200

Број места која су листе добиле, биће по систему Hondt-a овакав:

I	II	III	IV
3	1	0	0

и према томе по томе систему остаје 3800 + 2200 = 6000 неупотребљених гласова.

Међу тим по систему највећих остатака распоред места на листе био би овај:

I	II	III	IV
2	1	1	0

и према томе по овоме систему број би неупотребљених гласова био 2200, дакле знатно мањи од онога по систему Hondt-a.

Грешка из које потиче нетачност Mansion-овог тврђења, долази као што је доцније доказано из нетачног схватања онога што се има подразумевати под неупотребљеним гласовима.

У математичкој теорији пропорционалног представништва коју је извео други један бранилац Hondt-овог система, француски професор Rouyer, истиче се на видик друга једна добра особина, коју по нахођењу писца, има овај систем, а то је: да је мера, у којој су по томе систему оне листе, које тим системом добијају нарочито фаворизирање, сведена на најмању могућну меру.

Узмимо на пр. случај кад 100.000 бирача, са 7 листа I до VII имају да изберу 10 представника, са оваквим распоредом гласова на листе:

I	II	III	IV	V	VI	VII
49.000	20.000	7.000	6.600	6.400	6.000	5.000

Радећи по систему највећих остатака, листа би III добила преостатак једно допунско место, што би се свело на то да јој се придода 3000 гласова као допуна до количника 10.000. Тако би исто и листа I добила по количнику 5 а по остатку једно такво место дакле свега 6 представничких места. Радећи међу тим по систему Hondt-а листа би I добила 7 представника, што би био исти резултат као да је по систему највећих остатака добила 2 допунска места. По Kouyer-у листа I добивши тако по систему Hondt-а 2 допунска места не би била фаворизирана у јачој мери од листе III кад ова добије по систему највећег остататка 1 допунско место, пошто онда листа III са својих 7000 гласова добије једно допунско место. Правично је да листа I са својих 5 $\times$ 7000 + 2 $\times$ 7000 = 49.000 гласова добије два таква места; другим речима: бројем од 2 $\times$ 7000 = 14.000 гласова, поклоњених листи I није учињено сразмерно више тој листи, но што је учињено бројем од 3000 гласова поклоњеним листи III.

Међу тим није потребно улазити дубоко у математичка разлагања па да се види да се ни ово тврђење не може одржати и да његова нетачност потиче од начина схватања онога што би се имало сматрати за фаворизирање једне листе. Кад је већ немогућно, по самој природи ствари, да свака листа добије број представничких места тачно пропорционалан њеној бројној јачини, онда бар учињена грешка не би требало да је већа од једног представничког места. У горњем примеру та је грешка за два таква места у корист листе I, која је тиме јаче фаворизирана но што би у принципу смело да буде. Тако је схватање једино правилно: мера у којој је једна листа *A* јаче фаворизирана од друге *B* има се сматрати као разлика између бројева места поклоњених листама *A* и *B* независно од апсолутног броја гласова које су те листе добиле и према коме им је већ пре тога додељен правилан број места који би им припао по количнику. А та мера није у Hondt-овом систему сведена на минимум, као што се види из горњег примера.

И сад још ваља узети у обзир још један факт, о коме поменуте математичке теорије нису водиле рачуна, а то је могућност да се грешке учињене по систему Hondt-a кад се то нарочито хоће знатно, појачају у корист једних а на штету других бирачких група. Јер овај систем има ту особину да најаче фаворизира најачу бирачку групу, и то у толико јаче, у колико је ова јача. Коалицијом више слабијих група у једну, може се учинити да једна иначе јака група, која би по својој јачини требала да има већину представничких места, добије број места несразмерно мањи од онога који одговара њеној релативној јачини. И ако се такве коалиције изврше у већем броју изборних области, што је лако могућно, може се учинити да н. пр. странка која је у земљи релативно најача, не може доћи на владу.

Претпоставимо н. пр. овакав случај: странка *A*, која у земљи има 32.000 бирача изашла је на биралиште са неколико листа од којих је свака добила између 5000 и 7000 гласова. Четири друге много слабије странке, оне све скупа имају 28.000 бирача, сложе се за једну листу, у којој би били заступљени представници све три странке, (или што је исто, да и ако су, ради формалности, изнели више листа, бирачи гласају сви само за споразумну листу).

Узмимо да имају да се изберу 4 представника. Применом система Hondt-a, а узевши за делилац Q' вредност $Q' = 7000$, сва би четири представничка места припала коалиционој групи *B*. У групи *B* места би се разделила на коализиране странке од којих би свака добила поред све своје бројне незнатности по једног представника, док странка *A* поред све своје велике надмоћности у земљи не би имала ни једнога представника. Могло би се, можда, приметити да је странка *A* сама крива за ову своју недаћу, а не изборни систем: није требала да се цепа на листе. Али је ипак неоспорно да не би требало допустити да један изборни систем по принципу пропорционалности у толикој мери фаворизира трепутну коалицију слабијих странака против једне јаке, која би по својој надмоћности требала да води прву реч у земљи, а која међутим, трепутним споразумом других странака (кога споразума нестаје одмах по свршеним изборима), може бити сасвим удаљена од утицаја на ток послова у земљи. Таква се аномалија не би могла десити по систему највећих остатака, по коме би странка *A*, поред све своје поцепа-

ности на листе, ипак добила број представника приближно пропорционалан њеној јачини.

Осим овога, систем Hondt-а има још један основни недостатак који се у самоме принципу не сме допустити кад се хоће да задовољи равноправност свих бирача и представника у једној земљи. Претпоставимо, да је као што захтева равноправност и правичност, број представничких места за разне изборне области једне земље утврђен према бројевима бирача у тим областима, тако да на један приближно сталан број бирача дође по један представник. Пошто се по систему Hondt-а делилац Q' мења од једне изборне области до друге, имајући за сваку од њих разну вредност са великим размаком могућних варијација то ће у једној области један представник бити изабран са једним, у другој са другим, у трећој са трећим бројем гласова тако да важност гласова није ни приближно једнака у разним изборним областима. При изборима у Белгији 1900 год. извршеним по овоме систему у једној је области (Limbourd) требало 8256 гласова а у другој (Flandre) 23.424 гласа за једнога посланика: важност првих гласова била је, дакле, скоро три пута већа но ових других. Таквој би неједнакости још и могло имати места кад би она долазила од неједнако распоређеног броја представника на разне изборне области, кад се н. пр. на једну област, из нарочитих разлога одреди један, другој други број представника, независно од броја бирача којима оне располажу. Али се никако не може допустити да такве аномалије уноси у резултате избора сам изборни систем, који, ако се хоће право препорционално представништво, мора бити такав да сам собом не уноси никакве разлике у важности гласова бирача из разних изборних области.

На послетку поред осталих недостатака, које је излишно наводити после ових већ наведених, систем Hondt-а има још и ту незгоду што захтева доста заметне рачуне, који задају у толико већих тешкоћа у колико је већи број листа и представника који се имају да изберу.

* * *

Задржимо се сад на начину на који је решено изборно питање у нашој земљи, бар у колико се тиче избора народног представништва.

Пропорционално представништво при избору посланика,

са тајним гласањем, уведено је први пут код нас Уставом од 1888 год. Начин срачунавања обухваћен је чланом 86. закона о изборима народних посланика од 25. Марта 1890., према коме:

Ако ни једна листа нема пун количник, број ће се посланичких места распоређивати по листама према остацима од количника. У варошима, које бирају више од једног посланика, број ће се гласача у њима поделити бројем посланика које варош има да изабере да би се добио количник, према коме се свакој листи одређује пропорционалан број посланичких места.

У изборним окрузима који имају да бирају и посланике са општим и посланике са нарочитим уставним погодбама (чл. 45. и 49. Устава) количник ће се на исти начин одредити посебно за сваку од тих врста кандидата.

Према чл. 87. истог изборног закона свакој ће се кандидатској листи дати онолико посланичких места колико се пута количник садржи у гласовима које је она добила. У свакој листи прво ће се додељено јој место дати кандитату који је на челу листе, на за тим осталим кандидатима по реду док се не исцрпе њено право на посланичка места. Ако се по томе рачуну не добије онолико посланика колико има да се избере у томе изборном округу или тој вароши, посланичка места која преостану разделиће се између листа које имају остатке гласова најближе количнику; ако ти остатци буду једнаки на више листа, решиће се коцком којој ће се од таквих листа придати посланичко место.

Уставом од 1903 год. измењен је изборни систем у толико што кад једна кандидатска листа не добије количник, њени се гласови придају листи са највећим бројем гласова (чл. 92. Устава). Изборна процедура остала је иста која и у закону од 25. Марта 1890 г. са изменом коју је унео 92. члан Устава.

Упоредивши ове изборне системе са онима напред изложеним, види се:

1° да се систем од 1888. год. поклапа са системом највећих остатака (Швајцарским системом).

2° да се систем од 1903 год. (данашњи систем) приближује Strupe-вом (Најпштелском) ситему, разликујући се од овога у толико што се сва допунска места не придају увек листи са највећим бројем гласова, као што је у Strupe-вом систему, већ нека од њих могу припасти и другим листама. На име, најача листа појача се најпре придавши јој збир гласова свих оних

листа, које немају пун количник, па се тек онда допунска места распоређују на листе према остатцима.

У ранијем излагању разних изборних система уведених у изборну праксу речено је да у погледу рационалности Struye-ев систем стоји најгоре. Излажући тај систем навели смо апсурдности до које он доводи и које су учиниле да он буде одсудно одбачен у изборним областима у којима је била покушана његова примена.

Данашњи наш изборни систем није у томе погледу ни у колико изостао иза Struye-овог. Било је лако предвидети да ће и он довести до истих аномалија до којих је доводио и поменути систем. Довољно је, у осталом бацити један поглед на наше изборе од 1904. год. извршене по томе систему па да се увиди до каквих резултата он може довести.

Распоред гласова на пр. у Београдском округу, где је имало 9 (I—IX) листа и 4 посланичка места био је овакав:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
5.328	2.648	1.975	1.134	1.132	1.184	750	251	264

Пошто је само прва листа имала кличник (Q = 3819,250) то је она, поред свега тога што њен број гласова стоји према укупном броју гласова у округу приближно као 5 : 14, добила за себе сва четири посланичка места. По систему пак од 1888. год. листа би I добила 3 а листа II једно посланичко место.

У Ваљевском округу, где је имало 6 листа (I—VI) и 5 посланичких места распоред гласова на листе био је овакав:

I	II	III	IV	V	VI
6.941	5.380	2.013	2.307	729	646

Количник (Q = 3721,5) добиле су само листе I и II, тако да је листа I добила 4 а листа II једно посланичко место; остале су листе остале без и једног представника. По систему од 1888. год. распоред би посланичких места био овакав:

I	II	III	IV	V	VI
2	1	1	1	0	0

Проучавањем резултата избора од 1904. год. пада у очи да се ови мало разликују од оних до којих би довели избори по принципу релативне већине и да се често са њима и покла-

пају, а да је њима, са малим изузецима, потпуно промашено оно што се у начелу тражи од пропорционалног представништва. Па кад се већ пристаје на то, зашто се онда гломазна изборна процедура, скопчана са данашњим изборним системом не би заменила много простијом процедуром система апсолутне већине? Овај би систем поред свих својих недостатака, које у осталом има у јакој мери и наш данашњи систем, бар допуштао да и слабе политичке групе имају својих представника у скупштини и применивши га на мале изборне области, на које би земља била подељена, омогућио би изборе по личностима а не по листама, чиме би воља бирача била много мање ограничена но што је избором по листама.

Али, кад се већ хоће принцип пропорционалности, требало би га бар применити на најрационалнији и за наше прилике најподеснији могући начин. И у томе погледу **ми смо одлучног мишљења да би нам се требало вратити на изборни систем уведен уставом од 1888. год. у вези са изборним законом од 25. марта 1890. год., тј. на систем највећих остатака.** Не мислимо тиме рећи да сматрамо систем за савршен нити да се он бар у довољној мери приближује савршенству. Ни њиме се не постиже увек права пропорционалност; и он у извесним случајевима, на које се може наћи у изборним борбама, доводи до нелогичности, о којима је у осталом напред била реч. Али довољно је упоредити га са осталим досадашњим системима пропорционалног представништва па да се види да су у њему те нелогичности још најмање као и то да су случајеви, у којима се оне могу дешавати, мање чести но у осталим системима те врсте.

Замерка на пр. која се чини систему највећих остатака да по њему допунска места добијају и оне листе које немају бар толико гласова колико износи изборни количник, није толико јака; она би имала вредности кад би се у опште могла остварити потпуна пропорционалност. Неправилност би очевидно била знатно већа кад једна листа, чији би број гласова био за нешто мало нижи од количника, не би добила ни једног представника, као што је случај код осталих система пропорционалног представништва.

Нешто је јача замерка да систем нарочито фаворизира цепање једне политичке групе на више листа у једној изборној области, којим се поступком може по кашто постићи да

једна таква група добије више представника но што би одговарало њеној бројној јачини: то би на пр. био случај кад неколико листа те групе имају такве остатке да им се по овом систему мора придати по једно допунско место.

Али сведимо и ту замерку на њену праву вредност: таквих нарочитих фаворизирања има и у свима осталим системима и она су по самој природи неизбежна. Питање може бити само о честини таквих случајева у разним системима, о релативним вероватноћама да ће се они десити и о могућним ризицима у које би се упуштале поједине групе прибегавајући овоме или ономе споразуму а у циљу да изиграју пропорционалност представништва.

Упоредимо у томе погледу систем највећих остатака са системом Hondt-а (остале наведене системе не вреди ни узимати у обзир, према ономе што је о њима напред речено), чија је рационалност тако одушевљено истицана од његових поборника. Као што систем највећих остатака нарочито фаворизира цепање једне јаче бирачке групе на више листа, тако систем Hondt-а нарочито фаворизира тренутне коалиције слабијих група против једне јаче, на начин који смо навели при излагању тога система. Али — и ту излази јасно на видик превага система највећих остатака — бирачка група која би покушавала да буде фаворизирана тим системом, излаже се ризику да изгуби или смањи и онај број посланичких места који би јој правилном неизвештаченом применом система, несумњиво припао. Узмимо примера ради случај кад је за једну изборну област количник $Q = 10.000$ и кад једна бирачка група има 30.000 гласача; њој би по систему највећих остатака несумњиво припала три представничка места. Кад би се поделила на две листе од којих би за сваку гласало по 15.000 гласача, доста је велике вероватноће да би добили свега два представничка места, пошто се лако може десети да остатак од 5000 гласова не буде довољан да би му се могло придати једно допунско место. Делећи се међутим на три листе, група очевидно не може извући за себе никакве нарочите користи, пошто и тада може добити највише три места.

Другојаче стоји ствар са системом Hondt-а: ризик од тренутних коалиција по томе систему сведен је на нулу и коалиране групе могу тиме само добити. Осим тога, извесне политичке групе (као н. пр. демократске групе, са разним нијансама између

умерености и крајности) не могу по самој природи ствари бити тако компактне као друге (н. пр. конзервативне групе чија се улога по каткад своди на давање отпора акцији првих); ове ће последње самим тим бити нарочито фаворизиране системом Hondt-а.

На послетку, ни замерка да систем највећих остатака доводи до те могућности да једна бирачка група има апсолутну већину у својој изборној области па да ипак добије мањину представника у тој области, није толико јака да чини овај систем нерационалнијим од осталих. Поменуто је да се такав случај може десити кад се бира непаран број $2n + 1$ представника а притом се деси да најача листа добије број гласова који лежи између $(n + \frac{1}{2} Q)$ и $(n + 1) Q$: она тада може добити n представничких места, дакле мањину, ма да је она у апсолутној већини. Али приметимо да је овде учињена грешка свега за једно представничко место, јер кад би група, о којој је реч, добила $n + 1$ место, она би имала већину. Међу тим грешка од једног представничког места као минимална могућна грешка мора се допустити јер се грешке у пропорционалним изборним системима у опште не могу избећи. А кад се грешке за једно место у опште допусте, лако се опет увиђа једна превага овога система над осталима: по њему се једној листи никад не може учинити неправилност већа од једнога представничког места. По систему Hondt-а те грешке могу, као што смо видели, бити и веће.

Држимо да је тиме довољно образложено напред истакнуто мишљење: да је од свих до сад предлаганих изборних система по принципу пропорционалности, поред свих својих недостатака систем највећих остатака ипак најрационалнији и да би се код нас, кад се већ хоће изборни систем те врсте, требало вратити на систем уведен Уставом од 1888 год. Не мислимо, разуме се, тиме казати да треба за навек затворити врата усавршењима или упрошћењима која се у току времена буду унела новим рационалним изборним системима и која би н. пр. учинила могућним, развијенија писменост и развијенији политички морал у нашој земљи.

ЗАРАТУСТРА

Високих гора уздрхтали врси,
Суморни вечно, озбиљни и неми,
С вама се моја плаха мис'о мрси
И чудном небу и светлости стреми.

Одавно ли ме жеља води чиста
Да чујем светску тајну од искона,
А на мени су ране к'о у Христа,
Преда мном чудан жамор милиона.

И ништа више. Моју чежњу жустру
Зли удес прати једне жеље худе,
Ја видим само мога Заратустру
Охоло гази кроз време и људе.

О, смело гази и охоло само
Светлости дањној пут високог неба,
Ми један наук за свој живот знамо:
За боле људске смело умрет треба.

Милосав Јелић

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

САОПШТАВА ИХ И НАМЕЊУЈЕ РОДИТЕЉИМА

СРЕТЕН

15

Муцавац

— Добар ддан, Гопхођице!

— Добар дан, Господине Жйво!...

Ај, како се безмерно осећао несрећним овај лепи младић, Жйва, што је по мало муцао!

Он је та своја осећања крио од света; чинио се је да своје муцање и не сматра као ману — али, душа му зна како му је било! Кад би га могли посматрати насамо, удубљена у посао, као што сам га ја посматрао, зацело вам не би могли не пасти у очи дубоки, тихи, крадомични уздаси, који се чешће бесвесно отржу његовим грудима.

У једној особитој прилици, када бесмо мало више загрејани, открио ми је он, као присном пријатељу, свој дубоки, потајни јад.

— Ццео бих свет дао, да мхогу говорити сасвим ттечно! — рекао ми је он тада.

Уз ово његово откриће поверио ми је и развитак своје мане. Из тога његова причања, као и из онога што сам дознао о његовој муцавости од његових родитеља створио сам ја потпуну слику о постанку и развитку овога његова зла.

Ви и не слутите да се муцавци не рађају с готовом маном, већ да она махом постаје и развија се поступно. А ипак је тако.

Редак је случај да човек донесе на свет, већ самим рођењем, потпуну ову ману, муцавост. Обично се доноси само нека склоност за тешке говорење уопште. Та је мана више у мозгу и живцима него у говорним органима. Таква деца проговоре доцније од остале, а нарочито тешко изговарају извесне сугласнике. Из тога се после развије муцавост, поглавито као последица рђавих прилика у којима дете одрасте, или чак и због погрешна рада на поправци ове мане. Међутим се ова склоност не мора увек развити у праву муцавост само кад су васпитне прилике дечје добре.

Да вам испричам Живин случај, па ћете видети и те рђаве васпитне прилике и поступан развој његове мане. Напомињем, да он сада стоји врло добро с говором према ономе како је некада стојао.

Као и у већини других случајева, тако се и код Живе састојала с почетка мана само у томе, што је проговорио доцкан тек у почетку треће године, и што је уопште тешко учио говорити, и ако је све разумевао. А кад је већ стао говорити, све је јасније излазило на видик, да је, поред гласова *р* и *л*, које многа деца упочетку не могу изговарати, он тешко говорио још и гласове: *б*, *п*, *д*, *т*, *г*, *к*, *м*, *н*, а и неке друге мање приметно, нарочито кад су у почетку речи. У први мах канда није ове гласове тешко изговарао и у средини речи, но о томе нема тачних података.

Кад Живину муцавост опазише његови родитељи, пренеразише се.

— Тешко мени, зар да ми дете буде муцавац! — завапи уплашена мати.

— Боље да га видим мртва, него муцава! — јекну отац зловољно.

Тиме већ би обележено неправилно и претерано, управо очајно, становиште родитељско у овој својој недаћи, и ако она није била безизлазна.

И мали се је Жива од ових родитељских излива страха и очајања био веома поплашио.

После тога настаде грозничаво поправљање детињега изговора и гоњење, да поједине речи изговара по више пута узастопце, док их не би изговорио како-тако „течно“. То су

отпочели најпре отац и мати му, па су прихватили и старија му браћа и сестре, па остала родбина, па најзад и суседи, а нарочито сусетка — а сваки на свој начин.

То сад само погорша зло и убрза његово развијање.

Прва је рђава последица од овога била у томе, што дете стаде спопадати смртни страх, чим би отворило уста пред ким и отпочело говорити. Они у њега упрти уплашени и сажаљиви погледи доводили су га у страшну забуну. У том вечитом страху и забуни стаде дете муцати још чешће и још јаче. Та, забога, жар од страха не замуца и прослављени говорник, те неће једно сирото дете, које тек учи говорити, и још дете тешка језика?!

Оним захтевањем да се поједине муцаво изговорене речи понављају, те да би се сапћим изговориле течно, зло се је само више укорењивало, место да се лечи. Овим су се понављањем навикавали на муцави изговор и детињи органи за говорење и мождани делови његови од којих потиче инервација за изговарање.

Кад најзад свакоме постаде јасно, да с детињим муцањем бива све горе а не боље, дођоше сви до уверења, да је сав труд узалудан и да се зло не може спречити. Тада дигоше руке од свака усиљавања, и родитељи се детињи помирише са својом несрећом.

Једини се резултат од свега овога предузећа свео на то, што дете доби име „Му́та“.

По оном народном: „Где је среће, ту је и несреће, где **несреће, ту и среће има**“ — и овај нечовечни корак, ово напуштање сваког даљег рада на побољшању детињега изговора, имао је ипак ту добру страну, што јадно дете бар оставише на миру.

Кад се сад и сам мали Жива навиче на своје ново име, и кад се мало открави од оног раније́га страха и збуњености, отпоче он боље и говорити.

Али то сад опет повуче за собом нову недаћу.

— Ej, Боже помози! — рекоше родитељи, па поново навалише на њ са „поправкама“ и „вежбањима“. Сад су биране најтеже речи и енергично је од детета захтевано да их изговара „течно“ — али их је оно изговарало све горе и горе.

Скок је био и сувише велик, а наглост, грозничавост и нестрпељивост родитељска сваки су успех онемогућавале. Сад више не помагаше ни храбрења, ни строгост, ни исмевање, ни

ударци. Муцавост се убрзо поврати опет у свој ранијој јачини ако не и у већој.

А тада поново изгубише сви наду на бољитак, па је изгуби и сам мали Жива. Он остаде за цео век „Мута“ и „Муцавац“.

Због тога што сад поново дигоше сви руке од њега, у шестој и седмој години беше опет његова муцавост прилично попустила. Али кад пође у основну школу, она му се опет знатно погорша. А то је било сасвим природно.

У школи су нове прилике, за муцавца веома неповољне. Пре свега ученици морају овде говорити гласно пред учитељем и пред целим разредом. Свест о том, да говор сви слушају, већ по себи изазива страх, стид и узрујаност, па и замуцкивање, и код онога који на улици говори као чегртаљка, а како је то тек падало тешко кукавном Живи! — Осем тога овде се морало с напором смишљати шта ће се рећи, а то већ по себи утиче на говор, успоравајући га и сметајући изговор, и код нормалног детета, а у коликој је мери тек то било код муцавог Живе! — Па онда, он већ беше прилично свикао, као што раде и сви муцавци, да избегава у говору речи које су му најтеже за изговор, а у школи се тражило да се каже баш она реч, где је која на свом месту. — А најзад дођоше ту они неизбежни подсмеси другова му и њина немилосрдна задиркивања.

Све је то утицало на јаднога Живу тако силно да је сада стао муцати у школи горе но икада дотад. Према друговима који су га сваки час пецкали, постао је једак и пакостан. На часу се није сам јављао за реч ни кад је знао одговорити. А и код куће је све ређе говорио.

Тако је ово несрећно дете у јаду и чемеру свршило први и други разред основне школе, муцајући стално, некад јаче некад мало слабије, али углавноме као велики муцавац.

И ко зна шта би с њиме било понајзад, да се на његову срећу, не изменише прилике у трећем и четвртом разреду.

Учитељ спојеног трећег и четвртог разреда био је врло разборит и енергичан човек. Сав је био предан своме послу, а у слободним је часовима радио даље на страном језику који је учио у учитељској школи. Набављао је и читао полагано књиге педагошке садржине на том језику, помажући се и речником, па је био наишао и на једну о поступању са муцав-

нима. Жива му је био добро-дошао, те да и опроба оно што је био у књизи читао.

Одмах, још првих часова у почетку школске године, показа се учитељ као пријатељ Живин. То детету ули безмерну наду и предану љубав према учитељу.

Учитељ није паглио већ је радио поступно и с планом. Пре свега се постара он да створи детету бољу средину, у којој се креће, и у школи и на дому. То је био у почетку најважнији а у исто време и најтежи посао.

Случај је ускоро донео згодну прилику за то.

Један друг Живин, Мита, такође је прилично муцао при одговорима. Учитељу беше пало у очи, да се ученици некако чудновато стану смешкати, кад год би овај замуцао, док би он поцрвенио, уплашио се и уозбиљио — те једанпут запита децу о том.

— Господине, они се смеју Мити, како сад и он муца као Жива — истрча се на то један са одговором.

— Како: „и он“? Зар он није раније муцао? — упита учитељ у недоумици.

— Ја не ммуцам, Господине! — бранио се Мита, шаљући погледом стреле на своје другове.

— Јест, Господине, јест!... И он сад муца! — тврђаху деца.

— Он се, Господине, највише подсмевао Живи, па га казнио Бог, те сад и он муца — објасни један.

— Та...ко: — отеже учитељ. Слушајте, да вам то објасним... Ко год нешто понавља, тај се брзо на то навикне, хтео — не хтео, па после то врши и нехотице, без размишљања, понекад баш и кад му се неће. Тако је било и с Митом. Он је, задиркујући Живу, изговарао најпре хотимично поједине речи муцаво, а сад му се је језик на такав изговор тако навикао, да неке речи изговара на тај начин и кад он то не би хтео. — Ја примећујем, да и још понеки, од вас што сте дошли из другог разреда, помало муцате. И ту ће бити исти узрок који је и код Мите. — Поред овога зла које сте нанели самима себи, задиркујући свога друга Живу, ви сте још више чинили зла самом њему. Ви сте му често загорчавали живот. А — је ли то лепо; је ли то хришћански? — Али сте ви чинили свом другу Живи и још једно друго зло својим задиркивањем и исмевањем. Из страха да не буде исмејан Жива је све више и више муцао... Него, знате шта, децо? Хоћете ли да сви заjед-

нички настанемо, те да помогнемо Мити и Живи, да се излече од муцавости?

— Хоћемо, хоћемо, Господине! — кликнуше деца радосно, у тежњи да поправе раније неправде наношене Живи, па и Мити. — А зар може то, Господине? — упита један радозналко.

— Може — потврди учитељ. Са Митом ћемо бити брзо готови; код њега је муцавост у зачетку. Са Живом ће, пак, ићи теже и спорије. Али ако будемо сви радили оно што треба, Жива ће до краја ове школске године већ много и много мање замуцкивати но сада, а кроз две три године једва ће му се муцавост и опажати. — А радићемо овако: Ја ћу њима двојици давати упутства шта ће они радити, а ви ћете, опет, вршити своју дужност. — Главно је овде, да се Жива и Мита навикну да се не стиде од нас кад стану замуцкивати и да се не плаше да ће бити исмејани. А да би, опет, то могло бити, потребно ми је да знам, можете ли дати реч, коју ћете и одржати, да нико од вас неће никад задиркивати и исмејавати ни Живу ни Миту, већ да ћете се, као добра браћа, од срца радовати њином успеху.

— Хоћемо, Господине, хоћемо!...

— Дајете ли тврду реч?

— Дајемо!... Дајемо!...

— Јесте ли тврдо уверени, да ћете је моћи и одржати?

— Можемо!... Можемо!... Јесмо!...

— Добро! А ако би се когод, из дуге навике, и заборавио у први мах, остали треба одмах да га спрече.

— Хоћемо, Господине!

— А вас двојица, нарочито ти Живо, треба да радите ово: Пре свега треба добро да учите сваку лекцију, боље но досада, те да је знате као: „Оченаш“. Онда ћете говорити много тачније. А говорећи тако тачније, ви ћете се све више навикивати на тачан говор, без застајкивања. — Живо, де очитај „Оченаш“ али без страха и стида!

Жива га изговори скоро тачно, са врло мало замуцкивања, као што обично бива са „Оченаш“ код свих муцаваца

— Ето, сад видиш и сам! Сад видите и сви остали, како добро научену ствар и кад говори без страха може изговорити тачно и онај који замуцкује! — Осем тога — продужи учитељ — морате се обојица навићи да говорите без напрезања, већ

као обични људи, да не вичете, нити да брзате. — То је најглавније. Остало ћу вам ја доцније показати.

После часова задржа учитељ Живу, те га мало провеџба насамо у говорењу без брзања и без напрезања. Ту му показа и да не ваља да увлачи у себе при говору више ваздуха но што је потребно.

— Ммене ссу, Ггосподине, уучили дда штто више ууддахнем вваздуха пре но шшто шхоччем ггооворити — исповеди му се Жива.

— Не; баш напротив! — нареди учитељ.

Затим се учитељ распита за домаће прилике Живине, и нареди му, да се код куће издваја насамо у коју собу, па ту да учи задаће наглас, говори их исто онако како ће их говорити доцније у школи. То треба да ради редовно и ујутру, и пред подне, и предвече. — Кад нема шта да учи рече му учитељ да прочитава оне песмице које су учили да декламују и да певају, и оне чланчиће из читанке из млађег разреда, које добро зна да чита. Све то, објасни му, треба да ради стога, да би што чешће и што више говорио оно што може говорити без много замуцкивања као и „Оченаш“. — Најзад му учитељ поново препоручи да се отресе страха и стида, па да се и у школи јавља кад год зна да одговори на дато питање.

При растанку му учитељ поручи да поздрави родитеље, и да им каже да ће предвече, после школе, доћи њиховој кући те да се о свему разговори и с њима.

Предвече је учитељ заиста и отишао кући Живиних родитеља, те им испричао све шта је предузео у корист поправке Живиног изговора, и замоли их да сагласно с њим поступају и они на дому. А нарочито их је замолио, да енергично сузбијају свако задиркивање детета и омаловажавање, да га не гледају ни сажаљиво ни презриво — уопште, да отклањају све што би могло дати повода страху и стиду детињу. Даље им је препоручио, да се старају да Жива има увек на расположењу засебну собу за учење наглас, и да пазе да он тај посао и врши редовно а у томе да га нико не узнемирава.

Разуме се да су родитељи детињи радо прихватили ове пријатељске предлоге, и ако с неком неверицом. Но очити успех који је после кратког времена запажен, улио је најлепше наде и њима, и детету, и учитељу и дао свима подстицаја и снаге за издржљивост у овом мучном предузећу.

Учитељ је давао све даља упуства, у чем су га искрено помагали и ученици, и Живини укућани, а и Жива својом марљивошћу и издржљивошћу. И успеси су доиста бивали све већи и већи. У року од две године, до свршетка четвртога разреда основне школе, у Живе је била муцавост толико сузбијена, да је била још врло мало приметна.

И да је на овај начин могло и даље бити продужено, можда би му муцавост сасвим ишчезла за даље две, три године. Али кад дете пређе у гимназију, поново западе у неповољне прилике, те опет стаде муцати у јачај мери, а с тим му се поврати и стари страх и стид, а с њима и узрујаност при говорењу, ти највећи непријатељи свих муцаваца.

То је био узрок што се Жива не опрости сасвим своје мане. Али му се она ипак не поврати у свој јачини, каква је била пре његова доласка у трећи разред основне школе.

Садашњи остаци ове његове мане потичу управо из доба његова гимназијскога школовања. Мучно ће се он сада моћи њих опростити целог свога века.

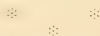

Прича се за старога, чувеног, грчкога беседника, Демостена, да је био муцавац пре но што је постао беседник. Да би се опростио своје мане одлазио је, вели се, на усамљена места морске обале, и трудио се да говорећи надвиче шум и буку морских таласа. На овај му је начин, кажу, пошло за руком да се ослободи своје муцавости и да постане прослављен и одушевљен беседник.

У овом се Демостенову методу налази изражено главно начело за лечење муцавости: самоћа, где нема ничијега непријатна погледа који би бунио говорника, ничијега непријатељског осмеха који би једио муцавца, никаква страха, никаква стида, који би изазвали нервозну узрујаност па и успореност говора.

Познато је, да готово сви муцавци говоре, кад су сами, скоро течно, муцајући врло мало. Запажено је тако исто, да то често бива и кад се муцавци разговарају међу собом без присуства других, нормалних, људи; али чим ступи међу њих које друго лице спопада их прави говорни страх, чисто као неки говорни грч, те стану одмах муцати.

„Њиховом је говору страх узрок, са врло малим изузетком,

у понашању других лица с којима они долазе у додир, а која их махом не разумеју или су чак према њима и немилосрдна. А сваки је муцавац болестан, нервозан човек"[1], којега треба разумети и према којем се треба умети понашати.

Отуда поступак при лечењу ове мане изискује много умешности, много обазривости, много стрпљења.

У богатијих и просвећенијих народа од наших има нарочитих школа за мале муцавце, у којима се они уче и лече. Где тога није препоручује се домаћа настава под руковођењем вешта учитеља, који је нарочито посвећен у ову ствар. Давање деце у школу, где би био наставни језик за дете страп, није за препоруку, јер учење туђег језика само још појачава муцавост.

*

Од праве муцавости треба разликовати једну појаву код неке деце у њиховој раној младости, када стану замуцкивати на појединим речима, или понављати прве слогове у речи, или прве речи у реченици. То бива у оно доба кад почне код детета тако-рећи клијати самостално мишљење и будити се свест о правилности исказивања мисли. Дете у почетку и мисли и говори више аутоматски, више понављајући туђе мисли, и речи, и реченице, а не смишљајући нарочито ни шта ће рећи, ни како ће што рећи. Кад пак отпочну нешто јаче функционисати мождани центри за мишљење и исказивање мисли, тада због јачих напора и сувишне инервације, наступају код неке деце тренутни, чешћи, застоји у току мисли, а још чешће у њину исказивању. И отуда она појава сасвим налик на праву муцавост.

Међутим се не треба ове појаве плашити, јер је пролазна Нарочито нема узрока за страховање ако је дете пре тога говорило — онолико колико је говорило — без замуцкивања.

Али опет, с друге стране, не смеју родитељи остати потпуно равнодушни ни према овој појави. Кад она наступи добро је настати да дете говори спорије и мирно, без узрујаности, без нервозног залетања у говору. С друге се стране, опет, треба чувати оштрих опомена, нестрпељивог и нервознога поправљања, карања, исмевања, или чак и кажњавања, да дете не би добило говорни страх, од чега би ипак могле наступити штетне последице.

[1] O. Legel, у чланку „Innenleben der Stotterer" (Унутарњи живот муцавца) из часописа „Die Kinderfehler, Zeitschrift für Kinderforschung", од VIII., (1903.) св. 6. стр. 258.

ПРОЉЕЋЕ

Немој, драга, noћас да те сан обрва
И да склопиш очи на душеку меком!
Када мјесец сине над родном ријеком
И са неба пане тиха роса прва:

Родиће се топло прољеће и свуда
Просуће се мирис ружâ, јоргованâ,
И пахуље сњежне падаће са грана
У наш бистри поток што баштом кривуда.

Узвиће се Љељо над мирним Мостаром
И сваки ће прозор засути бехаром
Да поздрави срца што љубе и горе.

Немој, немој, драга, да те сан обрва,
Дођи и у башти буди ружа прва
И на моме срцу мириши до зоре!

Алекса Шантић

ПРИВРЕДНА МОЋ ШУМСКОГА БЛАГА У СРБИЈИ

Једна привредна земља, као што је Србија, треба да води строга рачуна о појединим гранама своје привреде. Она треба да свом снагом тежи за тим, да се умноже и неокрњени очувају сви они капитали, који имају ма каква утицаја на поједине гране народне привреде. Па како је шумарство једна врло важна грана привредна у нашој земљи, то се испољава као врло важан задатак наше државе, да не само саветом, већ и делом што видније утиче на уређење шумског газдинства, да би се на тај начин, што боље, очувала и увећала производна снага земљина, и тиме држави осигурао велики и трајан приход од шума.

У времену када је Србија имала у изобиљу шума, и кад се још неослабљена снага природна — без икакве помоћи људске — бринула о напретку њиховоме, онда се цело газдинство шумско сводило само на употребу разних шумских производа. Шуме тада није требало ни неговати, ни гајити, ни сејати, ни садити, и производи шумски су ипак потпуно задовољавали све тадашње потребе народне.

Ово је време, и овако газдовање са шумама трајало прилично дуго, и да није нико водио рачуна о чувању и о штедњи шума за млађе нараштаје. Овако се газдовало код нас до скора и кад се увидело, да ће, оваким неразумним начином газдовања, и преобраћањем најлепших шума у зиратне земље, шума нестати, онда се истом почела обраћати већа пажња шумама и газдовању са њима.

Већ пуних петнаест година постоји у Србији модеран закон шумски, у коме има врло корисних одредаба у погледу: подизања и гајења шума, у разумне експлоатације, заштите и одржања њихова, и т. д. но каква корист од тога, кад су све те одредбе само црно слово на хартији, кад их недорасли управљачи ове привредне гране не умеју у дело привести, не могу се са њима користити.

Ми ћемо овде, већ у самоме почетку нашега разлагања, одмах констатовати једну жалосну истину, управо изузетак, који чини наша Србија међу државама у свету у којима влада писменост, а то је, да у Србији једном стручном граном, шумарством, управљају потпуно нестручни људи. Ово је потребно да се унапред зна за то, да би се могло разумети оно, што иде а што би иначе било неразумљиво.

Данашњи XX. просвећени век, прогрес науке, односно данашње модерно шумско газдинство, изискује потпуно и свестрано познавање свих економно-политичких и културно-трговинских принципа, поред специјалног шумарског знања. Кад се то зна, онда се није чудити, да у земљи, у којој владају наопаки принципи, мора наопако ићи. И трговац и занатлија, и пољопривредник, и индустријалац, па све до последњег радника, сваки у своме послу треба да бар познаје основне принципе свога рада, ако хоће да опстане, да ради, и да напредује. А да ни шумар, тај важан члан у нашој економној заједници, није у стању да и најпримитивније ради, а камо ли да напредује. без познавања бар основних знања шумарске науке, по себи се разуме.

Природа је Србију обдарила многим природним благом, али Србин не уме то благо да цени, не уме да га обрађује, штеди и чува, и кад потреба захте, да се тим благом паметно и користи. Та наша немарност, или боље рећи, тај наш неразуман рад, учинио је, да је довољна само једна неродна година, па да се осети велика оскудица у народу, а овамо немарно лежимо на природном богаству, које је у нашим невештим рукама мртво.

Ми не умемо да ценимо, колико нам је богаство дала природа у шумама. Ми не умемо да ценимо, колико су нам оне потребне, и колике неизмерне користи можемо да црпемо из њих и онда, када се ни с једне стране не можемо помоћи. Шуме нам служе као резервни капитал, од кога можемо и треба да

добијамо сталан леп интерес. Тај интерес, који је неопходно потребан свакоме човеку — дрво, то је крајњи економски циљ газдовања са шумама.

Прошла су она времена, када је било у изобиљу шума а државне потребе биле врло мале, и кад се није ни рачунало на користи, које би могли да имамо од шума, па нико није ни помињао, да са битности шума као важним народно-економним добром, може бити у вези и шпекулативна страна, т. ј., да се задовоље посредне и непосредне потребе и државе и народа. Али баш стога, што је шума важно народно-економно добро, чија важност као и важност сваког другог имања, налази пажњу и заштиту код човека само онда, ако производи њени имају очекивану вредност — погрешно је гледиште, да шуме треба подизати, гајити и чувати због њихове опште важности, а никако се из њих и користити.

Паметни људи не чувају лепе и густе шуме само за украс и лепоту своје земље, нити за то, да их бране од ветрова, великих жега и опасних бујица, па ни за то, да им ублажују климу, и да се у њима лече туберкулозни и умоболни; већ поглавито за то, да у њима производе дрво, које је за живот човечји неопходно потребно средство. Поред општих користи, које имамо од шума у погледу: климатском, естетичком и хигијенском, које не треба потцењивати, и које су наши досадањи неуки управљачи са шумама погрешно истицали као једине користи — паметни људи и учени шумари имају у виду и главну привредно-финансијску вредност њихову т. ј. да им шума и огромни капитал који у њој лежи, не треба да стоји мртав, већ да треба да им вуче што већи интерес, а шума као главница, да остаје неокрњена.

Наши управљачи шумама још и данас проповедају наопаку науку, да шуме треба само чувати, а да их не треба сећи. Овако погрешно мишљење нанело је и држави и шумама огромне штете. У шумама нашим лежи велика привредна моћ, у њима је закопан баснословно велики капитал, и нико живи од њега не види какве користи. Не треба бити ни учен шумар, ни много школован човек, па да сваки ово види, и да се у чуду пита, има ли кога још у овој земљи, који о овоме државноме и народном добру води озбиљна рачуна? Крајње је време, да се и код нас већ једном почне паметно радити, да сваки буде на

своме правоме месту, т. ј: да сваки ради онај посао, који разуме и за који се спремао.

Да би се у шумарству могао отпочети стваран рад, неопходно је потребно: створити стручну шумску управу, која ће бити у стању, потпуно наоружана научним и практичним принципима, да шумарством управља онако, као што се управља у осталим напредним државама културне Европе; и довољан кадар добро школованих шумара за извршење оних стручних радова, који се буду предузимали на уређењу и унапређењу шумарства.

Србија до данас није имала стручне највише управе; на управи је имала махом лајике, па за то и није могла радити и напредовати. Ко је свему томе крив? Крива је у првом реду неувиђавност за то надлежних, па по том наше несрећне партијске прилике. Надлежни су криви за то, што су било из незнања, било из необавештености на врховима највише шумске управе у земљи, држали нестручне и за посао недорасле људе, а политика је појединим Министрима Народне Привреде помагала у толико, што је следујући партијској једностраности и принципу симпатије и протекције, помагала да се ово зло подржава. Ова грешка, која је на велику штету државних интереса, чињена скоро два деценија, чини се, на жалост, још и данас.

Није нам циљ, а није ни место, да у овоме чланку набрајамо оне огромне штете, које су претрпеле и наша држава и ова привредна грана, услед наведених грешака, али ћемо, овде, у најкраћим цртама изнети главне узроке, који не дају, да непроцењива привредна моћ шумскога блага наше земље, доноси ону корист, коју би и могла и требала доносити.

Кад је држава дужна, да се брине о добру и напретку свога народа, и с тим у вези, и о унапређењу свих оних грана радиности, од којих народ живи, онда јој је и дужност да створи услове под којима се поједине привредне гране у земљи могу развијати и корисно деловати.

Како би се, дакле, привредна моћ српских шума дала подићи, и следујући принципу рационалног шумског газдинства, што јаче искористити? Ми ћемо на ово питање кратко и јасно одговорити: привредна моћ наших шума била би јача и кориснија само онда, када би се наше главније шуме разумном и

на науци основаном експлоатацијом — сечама, тако уредиле, да нам доносе највећи могући трајни годишњи приход.

Наука о шумама учи нас: како ћемо научно и практично сакупљена начела, основна и систематски поређана, целисходне производње и прераде шумских производа, употребљавати, и у вези с пажљивим неговањем и разумним уређењем шума, добијати из њих највеће трајне користи. Другим речима, наука нас учи: да шуме разумно подигнемо, гајимо и уређујемо, али да се из њих паметно и пажљиво користимо. Разуме се да ово коришћење не сме бити на штету основног капитала.

У шумарству, као и у осталим гранама привреде, постоји правило, да капитал, — а шума је овде капитал — треба обртати што више и целисходније, да би од њега имали што веће користи. Као што није довољно подићи велике и лепе шуме, па их само чувати и из њих се не користити, исто тако није паметно створити и имати велики капитал, који нам лежи у шуми, чувати и никако га, а најмање корисно употребити.

У место да су шуме, тај огромни капитал наше земље, разумно и на време експлоатисане, и да је шумским производима створена што већа проходња. у место, да се тај огромни капитал обртао у што краћем, науком о шумарству прописаном времену, код нас влада — на жалост — ничим неоправдано правило штедње, тј.: да се шуме што је могуће мање секу. Ово наопако правило, које постоји још једино у Србији код наших шумарских лајика, провлачи се кроз наше зачмало шумарство као црна нит жалосне судбине, која води наше недорасле управљаче шумске. Овакве преживеле и из основа погрешне појмове о привреди, могу имати још и данас у веку културне борбе и утакмице само они људи, који са својим знањем нису далеко дотерали.

Ми и на овоме месту ударамо поново гласом нарочито на ову тешку околност у којој се налази још и данас ова преважна грана наше привреде — шуме, без којих не може да живи ни један народ, ни једна држава у свету. Колико се мала пажња обраћа овој привредној грани види се већ и отуда, што она, као што појединим шпекулантима, политичарима, тако и појединим партизанским владама, служи још и данас као средство за поткусуривање личних интереса.

За доказ ових навода, ми ћемо овде, у кратко извести: колики капитал ми имамо у нашим само презрелим шумама, како се тим капиталом неразумно управља, и најпосле, колики би интерес могла држава имати од тога данас мртвог капитала, када би њим управљао зналац, који би рационално њим руковао.

У времену, када смо и сувише материјално оронули, када сви мислени људи који патриотски мисле и осећају забринуто премишљају о томе, како би се и на који начин наша земља могла привредно ојачати и финансијски подићи, — ми са свим свесно и мирно гледамо где нам пропадају милијуни, који су нам наши свесни дедови крвљу својом извојевали и у аманет оставили. Ми са свим немарно очима гледамо, где нам милијуни труле и пропадају, а ми нећемо, или боље рећи не умемо да их спасемо, да се руком машимо, па да се зрелим родом користимо.

У скоро свима како већим тако и мањим планинама и шумама у нашој земљи, стоји склона већ паду непрегледна маса зрелих и преживелих сваковрсних древета, која мирно чекају, док их зуб времена са свим не уништи. Стотинама хиљада оборених, али још употребљивих древета лежи по нашим шумама и с дана у дан све више труле и пропадају. Нарочито по нашим удаљенијим и теже приступачним шумама, има непребројна количина презрелих, суоврхастих, шупљих, натрулих, и за оваки даљи пораст и напредак неспособних древета, од којих би, да је среће и наше умешности, могли добијати годишње не по коју хиљаду, већ по који милиун динара, прихода. Ми од свега тога немамо ни пребијене паре.

Кад би се неко нашао, па наше надлежне с правом упитао: за што се све то тако наопако ради, зашто се мртав капитал, дозрео за употребу, тако грчевито чува, да се њим не само нико не користи, већ да он рапидно трули и пропада, они му не би знали дати оправдана разлога.

Ми смо често, за време од неколико година, у органу трговачке омладине „Трговинском Гласнику“, који засупа и публикује све оно што спада у област економске политике, дизали свој глас противу неразумног рада и штетног газдовања нашим шумама, и указивали на неодложну потребу јаче и разумне експлоатације наших већих и презрелих шума, али нисмо имали коме говорити, јер нас нико није ни разумео. Оно

је истина, да у шумарској науци постоји правило, да се у циљу трајног газдовања, шумом не смемо више користити но што је шума у стању да произведе за известан одсек времена, али имајући у виду данашње неуређено стање наших презрелих шума, нас ово шумарско правило ни мало не везује, већ на против, императивно нам наређује, да се у интересу економно-шумарском, из наших презрелих шума рашчисти и исече све оно дрвеће које је за употребу дозрело, и што није способно за пораст и даљи напредак.

Од оваквога неразумнога рада нема нико никакве користи. Напротив има штете, и то осетне и очигледне штете, и држава, и народ, а највише саме шуме.

Чувањем и држањем презреле горе, било да она стоји било да лежи по земљи, у нашим шумама, трпи осетне штете:

а, држава тиме, што јој из године у годину пропада огроман капитал а на тај капитал интерес, због труљења хиљадама преживелих дрвета, и што је принуђена да купује грађу и дрва са стране по скупе паре;

б, народ тиме, што нема никакве зараде баш у оно доба године, када доврши све своје сељачке радове, а то је зими, у време највећих и главних шумских радова, и што оне огромне приходе које би имала држава од својих уређених шума, мора народ надокнадити држави с друге стране, на други начин привређивања, у виду пореза, приреза и осталих дажбина;

в, шуме тиме, што падањем сваке године хиљадама сувих и презрелих дрвета на земљу, где леже испрекршћана у свима мање приступачним шумама, не дају маха ни могућности, да се млада шума — подмладак дише, јача и напредује, с друге стране дају могућности, да се у тим лежећим стаблима, стварају услови за запат и множење сваковрсних штетних инсеката.

Дакле, због нашега незнања, због нашега ничим неоправдана рада, и због нашега чувеног и знаног немара, мора да трпи осетне штете и држава, и народ, и наше шуме.

Нема примера у историји културних народа, а још мање данас, да је један народ, као што је српски, који се са пуним правом убраја међу цивилизоване, може тако да заборави, и да буде толико немаран, неувиђаван и неумешан, да на једној

страни мирно очекује своју материјалну пропаст, док му на другој страни пропадају милиуни.

Познато је свакоме, да је наша Србија плодна и у опште богата земља. Србија је богата разним рудницима у којима се налазе у изобиљу скупоцене руде. Она је богата у природној храни, која је потребна за бујан и напредан пораст свакоковрсног биља и плодова, па ипак ми стојимо материјално врло рђаво.

Србија је пуна непрегледних шума и планина, које представљају милиуне државне и народне имаовине, милиуне који нису сакривени под земљом, као што су руде, те да их треба истом тражити под земљом, и док се не нађу, опет милиуне потрошити, не, оне нам боду очи на површини земљпној, оне — шуме — по природном процесу ишчекују, управо чикају свога господара да се њима користи: али ми нећемо, ми не умемо да се њима користимо.

Када већ немамо у нашој земљи довољан број богатих људи и практичних рудара, да би сами могли створити предузећа, и користити се рудним благом своје зомље; кад немамо, дакле, средства и могућности, да у нашој земљи тражимо и из ње вадимо богато рудно благо које се крије у њеној утроби, већ смо принуђени да пуштамо богате странце да то они раде, и да се богаством наше срећне земље користе; кад нисмо тако срећни, да имамо довољан број потпуно школованих и практичних агронома, који би хтели и умели своме народу показати бољи и кориснији начин рада и газдовања; и кад нам родност земље и поља, воћњака и винограда зависи од стотину разних климатских и елементарних непогода; — онда зашто се некористимо оним, чега у изобиљу имамо, што је за употребу дозрело, што нам на очиглед трули и пропада — за што не експлоатишемо наше презреле шуме?

Зашто и из кога разлога чувамо у нашим шумама мртав капитал, зашто да од њега нема нико користи, било непосредном употребом, било простим давањем на приплод?

Паметном и разумном експлоатацијом наших шума, ми бисмо били у стању створити потребне услове за модерно уређење и шума и шумарске гране код нас. Рационалном и интензивнијом експлоатацијом тих шума, ми бисмо не само створили златан капитал, који нам је већ данас потребан за уређење наших шума и нашега шумарства, већ бисмо направивши добре

извозне путове и друга комуникационa средства за пренос и транспорт шумских производима, која би с временом све то више расла. Кад би на тај начин добили потребна средства, ми бисмо нашим шумским производима осигурали добру проходњу у нашој земљи, подигли бисмо шумску радиност и дрварску индустрију, и најпосле, ми бисмо сачували у нашој земљи, оне милијуне, које сваке године дајемо у иностраство за дрво и грађу, за производе којих у изобиљу имамо.

Поред свега тога, паметном и интензивнијом експлоатацијом шума, и с тим у вези, модерним уређењем шума и шумскога газдинства, ми бисмо створили у исто време могућност, да се у нашим шумама подижу и гаје боље и корисније врсте дрвећа. Ово би било од неоцењиве користи особито за оне наше шуме и пределе који су обрасли мање вредним врстама дрвећа као: буквом, грабом, цером и т. д., као и за оне, где се на рачун корисних и скупоцених четинара, који се код нас једино и секу, подижу и отимају маха друге мање вредне или управо некорисне врсте дрвећа. Наше данашње прилике и потребе, и државне — економске и финансијске — и народне, и шумске, и најпосле, здрав разум нам заповеда, да се опаметимо, и да с овим природним благом наше земље паметније поступамо.

Захваљујући дугогодишњем раду на овој привредној грани, ми смо из основа упознали моћ нашега шумскога блага, и створили смо о томе важном и преважном питању овакав суд.

Да би и цифрама могли потврдити ово, што овде износимо ми ћемо покушати, да макар и приближно изведемо: количину врсту, и вредност коју већ давно представљају за сечу зрела дрвета у шумама наше земље.

Тако имамо:

1, 3,000.000 четинастих и растових дрвета способних за грађу која вреде динара: 25,000.000;

2, 7,000.000 разноврсних дрвета способних за грађу која вреде дин. 20,000.000; и

3, 10,000.000 лиснатих дрвета која су употребљива само за гориво, а која вреде динара 5,000.000.

Свега 20,000.000 дрвета с вредношћу од 50,000.000 динара. То јест пуних двадесет милијуна разноврсних зрелих и преживелих дрвета, која су још употребљива делом за грађу, делом за гориво, а која представљају вредност од не-

десет милиуна динара, лежи српској држави мртва капитала, који је дана у дан све више пропада.

Педесет милиуна у дрвима и грађи лежи у нашим само државним шумама, а ми купујемо и дрва и грађу за своје потребе из иностранства. Педесет милиуна није мала сума, а Србија је и сувише сиромашна да о тако знатној суми не би требало да води рачуна. Са педесет милиуна динара Србија би могла саградити железничку мрежу кроз све главније пределе у којима се налазе наше веће шуме, и кад би се то учинило, онда би наше шуме и шумски производи добили најмање десетоструку вредност; наша би се трговина и индустрија у земљи знатно подигла, јер би сви производи земаљски добили већу вредност и бољу проходњу. Србија би само од својих шума имала три до четири милиуна динара годишњег прихода.

Ово се све не би дало — разуме се — извести за 1—2 године, већ за известан низ година. Од тих 20 милиуна дрвета секло би се годишње по утврђеном плану, а из оних предела, у којима је питање о својини шума рашчишћено, које су приступачније, које би биле ближе путовима и железницама, и које би по врсти, старости и густини дрвећа, као и по положају и каквоћи земљишта, требало првенствено експлоатисати. Од прихода, које би држава добијала експлоатацијом тих шума, подизала би постепено и железнице и правила путове, и продужавала их све даље у оне крајеве, који су богати и са шумама, и с осталим земаљским производима, које треба износити на ближе и удаљеније пијаце.

На тај прост и користан начин, ми бисмо за известан низ година, — двајестину — не само наше презреле шуме, већ и остале народне производе, — тај мртав капитал — претворили у продуктивно средство, од кога би и држава и народ имали знатне користи. На тај бисмо начин наше неуређене шуме, уредили, очистили од древних и неплодних памтивека, и тако дали могућности оном бујном и до сад потиснутом подмлатку, да боље расте и напредује. Разуме се само по себи, да би се цео овај рад имао извршити по правилима, која је у том погледу прописала данашња савремена шумарска наука.

Радикално лечење наших финансијских неприлика може се очекивати само од здраве и напредне народне привреде, јер кад су сви делови једног организма здрави и на своме месту, онда мора и сâм организам бити и здрав и напредан. Кад се зна

да у привреди лежи спас овој земљи и овоме народу, онда њој треба поклонити сву пажњу коју и заслужује.

Сад, видели смо да је главни узрок нераду у шумској струци нестручност у шумарској управи. То значи да најпре ту сметњу треба отклонити. И то треба учинити без оклевања.

Куцнуо је и последњи час, када треба, да се привредна моћ шумскога блага у Србији спасе од очигледне и неизбежне пропасти — да се српско шумарство истргне из невештих руку нестручне управе.

Dixi et salvavi animam meam!

Милан Д. Обрадовић
проф. шумар.

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Србија и Енглеска: једна седница енглеског парламента; наше погрешке. Нови избори у Грчкој; њихово официрско питање. Једна лекција радницима.

Србија и Енглеска: једна седница енглеског парламента: наше погрешке.

Питање о обнављању наших дипломатских односа са Великом Британијом почело је последњих дана живље да се претреса и у Србији и у Енглеској. Оно се нарочито истакло откако је енглески министар спољних послова, Сер Едвард Греј, у седници Доњег Дома од 11 априла пн., одговорио на питање члана парламента, Сера Гилберта Паркера, о српско-енглеским односима. Целу ову дебату, изгледа, отворио је један „Тајмсов“ допис од његовог париског дописника[1]. Тај је допис од интереса и ми га саопштавамо у целини.

„Вероватно је, вели се у томе допису, да ће се срдачна сарадња Енглеске с Француском на Алгесираској Конференцији у будуће распрострети што је могуће даље и на друге делове света кадгод се за то прилика укаже. Као што се предвиђа, таква ће се прилика ускоро да укаже на Блиском Истоку, и, с обзиром на мисли које је г. Аното јуче развио у *Журналу*, има људи који сматрају да би сада у Београду требало попунити место енглеског посланика које је празно од краљевске трагедије. Разуме се да је пре свега потребно да сама српска влада уклони препреку обнављању дипломатских односа. Та се препрека састоји у држању завереника на њиховим садашњим положајима. Изгледа, међутим, да је српска влада расположена

[1] В. „Тајмс“ од 11 априла пн.

да стави у пензију главне завереннке, кад би само била сигурна да би енглески кабинет био задовољан том мером. Постоји мишљење изван Србије да кад би се сви завереници, којих има око 60, подвргли истој казни, онда би они могли бити један страховит квасац незадовољства; и пошто су то већином млади и енергични људи, они би наједанпут постали једна озбиљна опасност за државу. Мисли се, међутим, да би у садашњим околностима било незгодно стварати један нов елеменат немира у земљи.

Познато је да Краљ Петар и његови министри желе измирење с Великом Британијом, која неће имати великих тешкоћа да заједно с Француском, а вероватно и с Италијом, у Београду оснује један јак ослонац.

Немачко економско продирање у Србији, Бугарској и Турској напредује стално и неразметљиво; доиста, Немачка је већ успела да скоро монополише пијаце на Блиском Истоку. Ако се то и даље тако настави, онда би се немачка надмоћност ускоро тако утврдила, да би било немогуће борити се против ње. Не треба још заборавити да је у томе делу Европе политички утицај у тесној вези с економским напретком, једна околност која овде, у сваком случају, даје основа за озбиљно размишљање.“

Тог истог дана, 11 априла пн., кад је овај допис публикован, члан Парламента Сер Гилберт Паркер питао је министра спољних послова: да ли су услови под којима би Енглеска обновила дипломатске односе са Србијом писмено формулисани каквом српском агенту; и, ако јесу, који су то услови? Сер Едвард Греј је одговорио од речи до речи ово: „Питање о обнављању дипломатских односа између Енглеске и Србије не може се расправљати између обе владе све дотле, док завереници официри буду заузимали положаје у државној служби и док буду утицали на српску владу. У случају да ови официри буду уклоњени са својих положаја и да Краљ пристане да пошље свога представника у Београд, разумело би се по себи да се ти официри не би враћали у државну службу.“[1] У тој истој седници,

[1] Sir E. Grey: — „The question of the renewal of diplomatic relations between England and Servia cannot be discussed between the two Governments so long as the regicide officers hold official positions and influence the Servian Government. In the event of these officers being withdrawn from their positions and of the King agreeing to send a representative to Belgrade, it would, of course, be understood that the officers in question would not be reinstated.“

члан Парламента г. Гуч скренуо је пажњу на положај у Маћедонији, и питао је министра какве даље кораке намерава влада да предузме у тој земљи. Он се нада да ће Енглеска добити уверење да се повећани приходи од царина неће употребити на повећање турске војске у Маћедонији него на побољшање положаја маћедонског становништва, и да садашњи министар спољних послова неће ни за длаку да попусти од захтева Лорда Ленсдаона.... После тога је г. Гуч прешао на Србију. Ја не знам, рекао је он, да ли министар спољних послова има у виду обнављање дипломатских односа са Србијом. Ја лично не желим давати никакво мишљење о томе предмету, али мислим да трговина знатно трпи због необнављања тих односа. Има, међутим, једна ствар о Србији на коју ја желим да скренем пажњу. Прошлога лета су Србија и Бугарска закључиле један царински савез који, у колико ја знам, ни најмање није мењао њихове односе са Аустријом. Аустрија се умешала и, с једном лажном храброшћу, приморала је Србију да поцепа или да из основа измени тај уговор. Ја не претпостављам да је енглеска влада предузимала ма шта да помогне ове две мале државе у извршењу једног њиховог чисто унутрашњег посла. Али ја се надам да ако се догоди ма какав покрет у смислу пријатељства између ова два некадања непријатеља — Србије и Бугарске — да ћемо ми учинити све што можемо да подстакнемо такво једно драгоцено зближење. Ја не желим више да упућујем влади питања на која министар спољних послова може да сматра за боље да не одговори, али је познато да народ у Маћедонији гледа на Енглеску више него на икоју другу државу као на силу која ће тражити даље реформе и побољшање њиховог страшног положаја." Сер Едвард Греј одговорио је ово: „Пре свега допустите ми да изјавим да, што се Србије тиче, ја немам ништа да додам одговору који сам мало час дао на питање које је поставио поштовани гревсендски посланик (Сер Гилберт Паркер). Што се тиче Маћедоније, ја упућујем мога поштованог пријатеља на говор Лорда Фицмориса... Ја се потпуно слажем с мојим поштованим пријатељем о упорној акцији Лорда Ленсдаона. Његови напори нису само предмет чисте политике, него озбиљна човечанска жеља да се побољша положај у Маћедонији... Мој поштовани пријатељ изразио је наду да ће ускоро и једренски вилајет ући у област реформне акције. Што она још није тамо уведена то долази не отуда што Лорд Ленсдаон није довољно

наваљивао, него отуда што он није могао да добије пристанак осталих сила да га у тој политици потпомогну. Ја мислим да од овога захтева не треба никако одустати. Још много има да се ради у Маћедонији. Дело Лорда Ленсдаона, које је врло драгоцено и пуно добрих намера, још није потпуно. Ја могу уверити мога поштованог пријатеља да ћемо ми, чим се прилике за то укажу и задобијемо остале силе за нашу политику, наставити акцију у истом смислу и тражити даље реформе..."

Поводом изјаве Сера Едварда Греја, „Тајмс" је одмах сутра дан, 12 априла нн., донео уводан чланак који објашњава и допуњује изјаву министра спољних послова. Тај чланак, као документ, такође доносимо.

„Изјава коју је јуче по подне у Доњем Дому учинио Сер Едвард Греј, одговарајући на једну интерпелацију Сера Гилберта Паркера, обратиће општу пажњу на питање о обнављању званичних односа између Енглеске и Србије које се у последње време живо расправљало у дипломатским круговима. Као што је познато, после трагедије у јуну 1903, Енглеска је прва позвала свога посланика из Београда. С обзиром на истакнут положај и утицај који је дат учесницима у овој трагедији, што су они у великој мери и до данас задржали, британска влада до сада није могла да види пут који води обнављању тада прекинутих дипломатских односа. Друге силе, доиста, непосредније заинтересоване у балканским стварима — више, можда, из бојазни да тамо не изгубе дипломатски терен — нису следовале нашем примеру него су, после једног интервала који је би довољан да се покаже да оне не одобравају оно што се догодило, поново отвориле своја посланства у Београду. Наше није да критикујемо њихов поступак. Али ми можемо искрено да тврдимо, да је наше држање било потпуно оправдано првобитним околностима, и да изгледа вероватно да оно неће бити мање оправдано крајњим резултатом.

Обнављање дипломатских односа са Србијом, са гледишта енглеске политике, доиста, треба искрено желети. И ако ми немамо сасвим непосредних политичких интереса у Србији, и само незнатан трговински интерес, ипак поље међународних односа, као и поље поморске стратегије, све је једно и исто, и немогућност да ма у коме делу тога поља вршимо наш дипломатски утицај јесте, у томе обиму, за жаљење. На Балкану се тај наш утицај досада обично вршио не из ниских и себичних

побуда, него у духу истинскога пријатељства и помоћи оним различитим малим државама које су крчиле себи пут из оријенталскога ропства, које је до скора било њихова судбина, и тражиле места у заједници европске цивилизације. Међу тим државама и народима ми ни једноме не дајемо превагу над другим нити о коме имамо каквих предрасуда. Ми имамо подједнаких симпатија према свим тим народима, и оне нису најмање према српскоме народу, који има изврсних природних особина, народну поезију која очарава и некадању стварну, и ако кратковечну, историјску величину.

Али ма како да ми, са свога гледишта, желимо обнављање односа са Србијом, ми можемо себи допустити да чекамо и да не попуштамо од наших услова. О томе какви су ти услови, Сер Едвард Греј био је потпуно јасан. О обнављању дипломатских односа не може се дискутовати „све дотле док завереници буду заузимали званичне положаје и док буду утицали на српску владу". Њихово уклањање са тих положаја и гарантије да се они неће враћати у државну службу мора да претходи краљеву пристанку да свога представника пошље у Београд. Према томе, на Србији је да предузме потребне кораке да би се дошло до жељеног резултата. Обнављање односа је за Србију од много веће важности него за нас, што су и њени одговорни државници већ одавно увидели. Наш дописник на Балкану, у свом интересантном писму из Београда које је изашло у „Тајмсу" од 9 фебруара, зауставио се на јаком и искреном покрету у Србији у корист обнављања односа са нашом земљом, и реферисао о безуспешним напорима које је прошле године чинио г. Жујовић, тадашњи министар спољних послова у г. Стојановићеву кабинету. Г. Стојановић је био приморан да свога министра спољних послова жртвује интригама завереника, али је он сам био решен да истраје у својој политици. Сер Гилберт Паркер у својој интерпелацији споменуо је и „каквог српског агента". Један српски „трговински агент", г. Н. С. Јовановић, добропознати англофил, био је послат у Енглеску крајем прошле године. Пре месец дана, кад је пао г. Стојановић и реконструкција кабинета извршена под г. Грујићем, г. Јовановић се вратио у Београд и, ми можемо да предпоставимо, био је у стању да обавести своју владу о општим условима под којима је обнављање односа могуће. У сваком случају, од тога времена се ово питање истакло у Београду испред свих, а опште

је веровање да се о њему живо интересује и сам Краљ Петар. Главна сметња, о којој је наш париски дописник реферисао пре неколико дана, изгледа да је бојазан српске владе да ми не будемо задовољни уклањањем коловођа завере него да још можемо тражити да се уклоне и сви они остали многобројни официри који су више или мање умешани у заверу, и да сем тога тражимо да се коловође још и казне.

Ова је бојазан неоснована. Ми не тражимо никаквих кажњавања; ми не тражимо никакво опште пречишћавање. Све што ми тражимо то је да нам се пружи јасан доказ да српска влада није више под утицајем завереника и да се с њима јавно не идентификује. То је умерен захтев, и ми можемо стрпељиво чекати догод се он не испуни. Ми потпуно признајемо тешкоће с којима се Краљ Петар има да бори. Чујемо да су опет тешкоће баш око питања о обнављању односа с Енглеском на врхунцу и да су оне изазвале оставку кабинета. Али је овај глас још несигуран, и вероватно је да се ово питање неће коначно да реши пре састанка Народне Скупштине 23 овог месеца. Ми се надамо да ће Краљ Петар и његова влада наћи пута да се учини крај прекиду између енглеског народа и нашег који се са сваког гледишта може само да сажаљева."

После овако јасних и ауторитативних изјава ми нећемо ништа даље да изводимо, нарочито сада, после нашег чланка о Србији и Енглеској који је прошлог месеца овде изишао. Ми смо само изнели најважније податке који су се у томе међувремену појавили, податке који имају потпуно да определе наше држање ако озбиљно желимо да с Великом Британијом обновимо дипломатске односе. Све што се у последње време догађало код нас показивало је доиста искрену жељу да се односи обнове, али та жеља није била озбиљна. Ми смо починили један низ погрешака које су бацале чудновату светлост на односе у нашој земљи. Има већ више од године дана како је отпочела једна систематска кампања противу свих влада које су се за то време измењале у Србији. Сама та борба по себи није ништа необично. Али оно што њој даје нарочити карактер и што већ има последица то је личност која је ангажовала ту кампању; то је лист у коме се та кампања води; то је време у које се она води; то је изглед у чије се име и противу кога води; то је она безобзирност с којом се она води, оне сувише и апсолутно недопуштене индискреције које се чине

скоро две године, које бацају врло ружну светлост на односе у Србији, које су нас врло много дискредитовале и које није ни мало тешко квалификовати као право издајство земље. За све то време наши листови, у осталом донекле и заслужено, трпе то ропско и срамно понижење да о раду српске владе, све што јесте и није за јавност, сазнају из „Нове Слободне Пресе". То је један моралан пад који треба да их застиди, и крајње је време да устану од срама.

Утисак на страни о односима у нашој земљи који је изазвала ова кампања био је немио и тежак: они су у највећој мери уливали неповерење. Ми нећемо сада да говоримо о једном кобном и данас већ дефинитивном утиску који је она начинила у нашој земљи. Ми хоћемо само да констатујемо један резултат: она је, на један посредан начин, погодила официре завеннике. У јавном мишљењу Европе отпочело се да говори о мешању завереника у државне послове, док оно најзад није нашло израза и у изјави Сера Едварда Греја „.... и догод ови официри буду утицали на српску владу..." Сасвим је бескорисно да ми на овом месту оцењујемо колико је то оправдано: ми смо констатовали стварност, сурову јаву, која нема само платонског интереса него која опредељује и утиче на односе између Србије и Великих Сила. Ова се мисао још није била формулисала под Лордом Ленсдаоном. Тадашње држање Енглеске према Србији он је био карактерисао овим речима: „Србија је мала држава, али Велика Британија поштује њену независност, и стога ми нећемо да постављамо никакве захтеве, нити да формулишемо какве услове или предлоге. Србија треба да учини оно што је право, по својој властитој иницијативи. И кад она буде уклонила узроке који су довели до прекида односа, онда ће Велика Британија те односе да обнови. Велика ће Британија мирно да чека док Србија својим радом не омогући обнављање односа. Није дужност Велике Британије да учи Србију шта треба да ради."[1]

[1] „Servia is a small country, but Great Britain respects her independence, and therefore has no demands to make and no conditions or proposals to formulate. Servia should do that which is right, of her own initiative. And when she has removed the cause which led to the suspension of relations, Great Britain will resume those relations. Great Britain will quietly wait until Servia, by her own spontaneous action, makes the resumption of relations possible. It is not Great Britain's duty to teach Servia what she should do."

Сем тога, требало је не пропустити ни једну меру за повраћање јединства у нашем официрском кору. У на силу ограниченом простору овога чланка ми не можемо да говоримо о једном низу погрешака које су ситне кад се појединачно узму, али чији је скуп имао врло важан утицај на образовање јавног мишљења у Европи о односима у нашој земљи. Довољно је за сада да се задржимо на листове „За Отаџбину" и „Нови Покрет". Поред свега тога што су њихови уредници променили одело, свако зна да су то органи завађених официра. Зар у овом времену, с тако електричном атмосфером, овакву храну пружати духу нашег војника пред којим стоје најплеменитији задаци које је можда икада имала једна војска. Покретање ова два листа пружало је нашим владама један случај предвиђања. Није било тешко осетити да ова два листа изазивају неред у војсци чија је функција, поред одбране земље, још и одржавање реда. А кадгод једна влада осети да ма каква јавна или приватна институција прети да у ближој или даљој будућности изазове сукоб између принципа реда и принципа слободе, она мора одмах, брзо и одлучно, у томе случају, принцип слободе да жртвује принципу реда јер, на крају крајева, све институције у једној држави и треба да су зато да се организује једна уређена слобода. То је, морамо признати, увек тежак посао. Та тешкоћа долази отуда што ни у једноме пољу људске активности најниже страсти не могу тако лако да играју улогу као у политици. Па ипак имало је и има начина, јер ми мислимо да ти млади људи нису изгубили свако чуло за стварност и разлоге. Али, у исто време, треба и влада да не седи скрштених руку, него да ради и то тако да завађеним странама улије поверење. Најзад, у крајњем случају, и дух закона је ред као први и најважнији услов за слободу.

Изјава енглеског министра спољних послова је јасна и дефинитивна. Из ње се види да обнављање наших односа с Великом Британијом није ни мало тешка ствар, и што су се дискретни, искрени и врло пријатељски савети Енглеске, који карактеришу деликатност и такт ове велике силе, дегенерисали у неку врсту услова, то је чисто наша кривица. Ми не треба да се варамо да смо Енглеској потребни. Увек се може да начини комбинација да акција Енглеске на Балкану и без дипломатских односа с нама буде исто тако ефикасна као кад би они и постојали. Може та акција бити и без нас, па, ако ми будемо индиферентни,

пакти против нас. Сем тога, треба да знамо да изјаве енглеских министара имају санкције, као што обећања њихових политичара уопште имају вредност обавеза које не застаревају. То је једна од највећих дражи пријатељства с Великом Британијом; то улива огромно поверење и тај факт је један од битних елемената нашег уверења да, како данас ствари у свету стоје, интереси Велике Британије то су виши интереси човечанства.

С таквом великом силом треба што пре да обновимо дипломатске односе, и овај несрећни прекид који ево траје већ три године, ми имамо разлога у толико више да жалимо што обнављање односа између Србије и Велике Британије не зависи од Енглеске: оно зависи од нас, од односа у нашој земљи: потребно је да они, у нашем рођеном интересу, уливају више поверења; потребно је доказати свету да владу једног неуравнотеженог и непросвећеног деспота није заменила влада једне неограничене и неодговорне олигархије. У томе је ствар.

Нови избори у Грчкој: њихово официрско питање. Крајем децембра прошле године, Ралисов кабинет је у грчкој народној скупштини остао у мањини. Ралис је, изгледа, покушао да не води рачуна о скупштинском расположењу и, на један мало уставан начин, хтео је да уплете и саму личност краља Ђорђа, једног примерно уставног и коректног владаоца, тврдећи у своме листу да га је краљ, који се баш у то доба био вратио с пута, обасуо похвалама. Краљ је, међутим, већ био поверио састав кабинета Теотокису, шефу најјаче групе у опозицији. Теотокис примети краљу да је то мало незгодно да он саставља кабинет кад је владалац толико задовољан радом прошле владе. Краљ Ђорђе одмах нареди да се демантује прича коју је донео Ралисов орган, криза добије нормалан облик и Теотокис се прими састава кабинета. У то доба грчка народна скупштина имала је 235 посланика: 110 ралиста, 110 теотокиста и 15 заимиста. Оваква ситуација остављала је грчку владу на милост и немилост најслабије групе, заимиста, и она је у ствари и обарала министарства.

Теотокисово министарство почело је да функционише последњих дана прошле године, и програм који је оно изнело пред скупштину био је по себи врло добар. Две су реформе биле најважније: измена изборних срезова и забрана официрима да аванзују док имају посланички мандат. Прва реформа је изведена. Према новом закону о изборним срезовима, грчка на-

родна скупштина имаће од сада 177 посланика. Дошла је најзад и друга реформа на дневни ред. Грчки устав има један огроман недостатак: по њему и активни официри могу добити посланички мандат. Устави свих европских држава које имају стајаћу војску имају чак изричну одредбу да се официри не могу кандидовати за народне посланике и њима је, шта више, врло строго забрањено свако мешање у политику. Чим политика уђе у војску ту не само да нема војске него то је почетак анархије: две опасности од којих се не зна која је већа. Последње искуство у томе погледу даје сама Грчка, и њени државници муку муче да томе злу стану на пут. Па, ипак, тамо никоме не пада на ум каква „ауторитарна влада“ а још мање укидање устава, поред свега тога што нигде нема тако честих промена министарстава и распуштања скупштине, због чисто партијских односа у скупштини, као у Грчкој. Ипак Грци имају бар ту срећу да су господари ситуације код своје куће и, једна завидна околност, нема никога који би ту ситуацију покушао да измени. Ми немамо те среће и једна анкета о узроцима наших министарских криза, за последњих тридесет година била би од великог интереса.

У Грчкој се, дакле, и то зло хоће колико толико да ублажи парламентарним путем, без потреса. Теотокис, председник министарства и министар војни, поднесе један нарочити закон о официрима који су народни посланици. Досада су официри посланици аванзовали онако исто као и остали њихови другови који су у активној служби, под заставом. Пошто је и у Грчкој искуство показало да изборне агитације и вршење посланичког мандата наносе огромну штету дисциплини у војсци, г. Теотокис поднесе скупштини један законски предлог, по коме официри који би били изабрани за народне посланике не би могли да аванзују за све време трајања мандата. По грчком уставу, официри се могу кандидовати за народне посланике, али који добију мандат стављају се на расположење и тако остају за све време док су народни посланици. Досада је било уобичајено да овако њихово стање није имало никаква утицаја на њихово аванзовање. Г. Теотокис је тражио, дакле, да се једним законом одреди резултат овог њиховог стављања на расположење и да се време проведено на посланичкој клупи не рачуна онако исто као и време проведено у трупи. Овај законски предлог, по себи сасвим природан, био је врло рђаво примљен од официра посланика. Ипак је он на првом и другом читању примљен без

особитих тешкоћа и сав отпор задржа за треће читање. Њима се придружи и г. Ралис, налазећи да је то један добар терен да уђе у борбу с Теотокисовим министарством. Они објаве рат кабинету; али пошто су непрестано били у мањини, они употребе праву опструкцију, одуговлачење дебате дугим говорима, једно средство коме још нарочито иде на руку њихов скупштински пословник. Сваки посланик из опозиције тражи реч и држи дуге говоре који немају никакве везе с предметом на дневном реду; усред говора га прекида други опозиционар тврдећи да нема довољан број посланика да би се дискусија могла да настави. У таквом случају, по одредбама пословника, председник мора, чим то само један посланик затражи, да изврши прозивку посланика. Ова операција траје по читав сат, и онда говорник наставља свој прекинут говор. После неколико минута, јавља се други посланик из опозиције, поставља председнику исто питање, и поново настаје поименична прозивка посланика.

Кад би се овако држање допустило, то би онда био крај парламентарног режима, стога је у таквом случају политичка енергија највећа од свих вештина. Пошто је скупштински рад био немогућан, г. Теотокис је тражио да се скупштина распусти и нареде нови избори. Краљ је одмах одобрио овај захтев: скупштина је распуштена и нови избори били су одређени за 26 март. Њихов је резултат овај: теотокисти су добили 120 места ралисти 42, заимисти 7 и независних 8. Изабрана су свега 2 официра. Скупштина се већ састала 20 овог месеца, одмах сутрадан после сјајно завршених Олимпијских Игара, и њен мандат треба да траје четири године.

Данашња влада има већину коју одавна није добила ниједна грчка влада. Са 63 гласа већине г. Теотокис је господар ситуације; он сад може озбиљно да ради на остварењу свога програма, и ова ће стабилност много допринети да се убрзају практичне реформе које су толико потребне за политичко и економско подизање земље.

Једна лекција радницима. Страшна несрећа у куриерским угљеним мајданима изазвала је била жив покрет међу радницима северне Француске, — покрет који се био дегенерисао у праву побуну. Чак је војска морала да интервенише. Министар унутрашњих дела, Клемансо, поступио је врло енергично: он је допустио право штрајка, али није могао допустити право на-

сиља и пљачке. Његова је акција, у исто доба, била одмерена, хладнокрвна, помирљива и пуна такта. Најзад су нешто радници попустили од својих доиста праведних захтева нешто друштва која експлоатишу те руднике и дошло је до споразума. Сад су се радници опет вратили на посао, али власти воде истрагу, јер су избиле извесне околности које указују на то да оно насиље у које се овај покрет отпочео да дегенерише није дело самих радника него извесних елемената који с радницима немају ничег заједничког, и да су радници у једном тренутку били просто марионете чије су конце у својим рукама држали непријатељи републике. У владиним се круговима говорило о правој завери против републике. У владиним се круговима говори о правој завери против републике, али за сада још изгледа да је овај израз сувише јак за карактеристику овог покрета. До сада се зна као поуздано ово. (1) У касе за штрајкове наједанпут су отпочеле да надолазе знатне суме; у Паризу су свакоме штрајкачу, чим се пријави, давали по 4 динара дневно. Доказано је да је било чак индивидуа сасвим без занимања које су том приликом само облачиле плаву кошуљу, да би личиле на раднике: они су се сваког јутра јављали на каси као типографи или други радници што штрајкују и без икакве контроле добијали су по 4 динара. (2) Опажено је да су за време штрајка многе врло богате клерикалне породице, познате са својих агитација против републике, из многих банака повукле силан новац. Из овога се већ види одакле је долазио новац и на какве се циљеве трошио. Још само треба пронаћи посреднике.

Данашњи француски министар унутрашњих дела није човек који се игра завера; ово су факта која јако указују на саучешће клерикала. Извесни подаци, откривени у току истраге, довољни су да се о целом покрету добије један основан утисак. Публикована је и листа привремене владе коју је требало образовати у тренутку државног удара и листови уверавају да су девет ђенерала обећали своју помоћ. Међу њима је само један у активној служби, ђенерал Ниел, командант ремске дивизије; остали су у пензији. Истрага ће показати колико је то тачно, али је извесно да реакционарни елементи у Француској, који у војсци одржавају врло јаку агитацију, увек рачунају на благонаклону неутралност једног великог дела војске.

Из истраге која се још води у департманима Нора и Па-де Калеа види се несумњиво да су непријатељи републике, после ку-

ринерске несреће, врло вешто експлоатисали узбуђење радничке класе, и да су они целом овом покрету дали такав правац да на њега није могао да утиче ни један трезвенији социјалист. За организовање таквог једног покрета биле су потребне огромне суме које се никако нису могле добити из касе Конфедерације Рада. Стога је истражна власт учинила врло добро што је неколико коловођа уапсила да извиди откуда њима средстава за такву једну акцију. Овом се истрагом све више утврђује да су први изазивачи нереда они реакционарни и клерикални елементи који увек тако жестоко пребацују демократској републици да трпи и да потпомаже анархију.

Интересантно је да су се реакционарни и клерикални органи сложили с револуционарним листовима и да протестују с истим гнушањем. Завера је, по њима, проналазак владе која се налази у очајном стању; једно грубо средство које је г. Клемансо измислио да спасе блок у очи избора. Пошто се политичка завера већ неколико пута злоупотребљавала, то и сада тешко да ће ко поверовати да је она постојала. Стога се и овај протест могао да предвиди. Он се чуо и кад су судови осудили Деруледа и Марсела Хабера, али је ипак, и поред тога протеста, доиста, била постојала реакционарна завера против државне сигурности. Само овог су пута клерикали поступили другчије, и са врло мало успеха. Видећи да се земља ни мало не буни против антиклерикалне акције и да она не може да определи опет какву побуну масе, они су се обратили професионалним анархистима, опасним индивидуама чија је улога да спекулишу са бедом гомиле да би је употребили за нереде и насиља. Систем је просто генијалан и све је врло вешто удешено. Да се народ подиже против једне праве демократске владе, састављене из најбољих елемената; да демократија организује грађански рат против једне демократске владе и то у корист реакције: то је доиста нешто ново, нешто што би могло да збуни и најбоље обавештеног човека. Реакционари знају врло добро да би се цео француски народ подигао кад би се ма шта предузело непосредно против републике. Стога они морају да раде иза кулиса: штрајкачке агитације, анархистичка сплектарења треба да створе једну политичку атмосферу неповољну по демократију; немири би лако могли да застраше грађане, да раздраже индустријалце и трговце који би зато могли лако да гласају за противнике блока. Једном речи, улога реакционара је

да изазову панику, јер они могу да победе само тако ако заведу, заварају и опсене бирачко тело.

Овакви су нереди уопште за жаљење а још нарочито у Француској где је управа земље у рукама демократије, где влада чини искрене напоре да оствари практичне реформе у корист радничке класе. Неоспорно је да су догађаји последњих недеља створили у Француској једну општу нелагодност, да су нереди у северним окрузима начинили рђав утисак и на најодлучније демократе. Треба ли се онда чудити ако се плашљиви духови боје последица једне политике која допушта да социјалистичке агитације иду тако далеко, да могу лако изазвати и сам грађански рат? Противници републике, клерикали и реакционари од сваке врсте, које је блок онако разбио после Драјфусове афере, поново су се охрабрили, отпочели су опет да се падају и не пропуштају да експлоатишу ситуацију. Све су кризе добре кад служе њиховим тајним смеровима: да ослабе републикански режим и да дискредитују демократију. Изазвати немире да би се после организовале репресивне мере и онда помоћу њих образовати оно што се зове „јака влада“ — то је реакционарна традиција.

Било би неправедно ове агитаторе, који су проста оруђа за сумњива предузећа реакционара, мешати са првацима крајње левице и социјалистичку странку чинити одговорном за њихов рад. То су људи вешто изабрани међу оним недисциплинованим елементима социјализма, међу оним „усијаним главама“ који се раздраже кад виде да социјализам све више тежи да иде путем реформе и да све више напушта револуционарну методу. Они су можда искрено уверени да се овај садашњи друштвени режим може за једну ноћ да уништи силом и стога њима, разуме се, сва средства изгледају добра само кад могу да постигну што желе.

Све је ово лекција и за свесне раднике и за искрене демократе. Овакви догађаји показују да и сами француски радници нису још потпуно свесни својих права и својих дужности и да они још нису достигли довољну политичку зрелост да би били један поуздан стуб републиканског режима У оваким тренуцима сва искрена демократија, почев од трезвених социјалиста па до најумеренијих елемената, има једну сасвим елементарну дужност: у једној добро организованој држави одржавање јавнога реда стоји пре свега, и влада која би оклевала да испуни ову дужност не би заслуживала поверење земље и морала би фатално да се сроза у анархији коју не би умела да спречи.

Војислав Антонијевић

ХРОНИКА

ПОЗОРИШНА ХРОНИКА

Смрт Мајке Југовића, драмска пјесма у три пјевања, написао Иво Војновић.

„Гусле моје — гусле јаворове!
Ето вама пјесме неумрле!“

Неумрла је песма, што 'но ју је испевао народни певач, уносећи у венац славе трагику витештва и тешке муке, са свете земље Косова поља, натопљеног крвљу и сузама.

Ето и уметничке песме, која би драмски оживела сетне успомене српске славе и величине, тужна сећања бола и јада српских мученика.

„И ту мајка тврда срца била,
Да од срца сузе не пустила!“

Али што је купило јадно срце материно, штедећи суза из очију пресушених, нисмо их штедели ми, ми мекушно поколење, сведоци оживеле трагике минулих, незаборављених дана...

Прво је пјевање. — На Југ-Богановој кули, о заласку сунца видов-данског.

Диже се завеса и залепрша бујно, младо јато снаха Југовића, белих вила — црних кукавица. Узаврело, узнемирено. Гледај лете врани гаврани, крвавијех крила до рамена, крвавијех ногу до кољена. А они су са поља Косова. Шта ли носе, шта ли су видели? Дај прецвали бадељ и духните у њега, да нам штогод каже. Разлетеше се паљухице и остаде само једна једина. Свака љуба шапће наду срца свога:

„Биће Војин, јунак од јунака!
„Биће Гојко, материно злато!
„Биће Бошко, дика барјактара!
„Биће Марко, зелена планина!
„Биће Богдан, топузина тешка!
„Биће Милош, од истока сунце!
„Биће Бранко, зора мојих дана
— — — — — — — — —“

А Мајка тврда, тврђа од камене куле, не да суза да са срца дођу, „јер их Душан свијех испи.“ Но, ето, разведриће се ова мучна тишма, пуна зебње и немира. Ето и осме снахе, Јоле, и са њоме весела поворка дванаесторо ситне, безбрижне деце Југовића. Носе зелену грану, са рањеним гавраном и наста коло и певање, „мило жуборење“.

У сред овога контраста јада видов-данских, оглашава се долазак гласника с бојишта. Све ничице попаде пред Мајком. А она, црни симбол мученштва, узвишена као Богиња, надкрилила величанством, са врха степена, овај сравњен откос понижених срца. И пита у чуду, јесу ли та деца семе Југовића и те снахе, да ли су стадо блејикуша или су љубе дивјунака? Нека устану, ведра чела.

Тако Мајка Југовића. Јер јој је Душан на самрти рекао, да је она једини човек царства. Докле је само Бог на небу, тако је и Душан био доле. Он, господар! Али, њега више нема! „Утонуло је Божје свјетло са небеса!“ И настаде кавга у гладноме крду великаша; грабеж незаслуженога плена; крађа од сиротиње раје, да се њеним знојем злате буздовани.

Ево и девете снахе, снахе Анђелије. Носи пехар, не свете помасти за јаднике на умору, нити причести коме на спасење.

„Већ је пехар старог Југ-Богдана,
За гласнике, Богом посланике!“

И из тога пехара срећних дана, гутљајем се причестише и Мајка Југовића, и снахе, жетелице суза и славе, у име Бога и Богородице, за јунаке и њихове јаде.

Стижу гласници, верне слуге Царице Милице. Уморни и прашни падају на колена пред Мајком Југовића. Од јуче су са поља Косова. Носе вести с крвава огранја. И док Мајка брине о крви мученика, снахе јој, у контрасту, брину о плену њихову. О стотини чадора сребра и злата, и алем каменима, којих попут звезда има. Па да их чупају и расипају, да њима као росом

поспу поље и да лешкаре по свили, као по трави. Још причају слуге за војводе, капиовце, како кавгу воде. А да би слика била у складу, почињу се и јетрве препирати.

Плашт царев је за снаху од рода Балшића. Круна Немањића за краљевну, Алтоманку. Бранковићи од увек носе помазани венац. Али нека се све оне, говедарке, скрију пред ћерком Базилеја Палеолога. Но не остају јој дужне јетрвице, проклето колено, већ је упућују у откуп Базилеја, који је за камате засужњен у Млечића чифутина.

А кад забруја силовито Алах-ил-Алах, да одговори клетвама њиховим, као што их Мајка кори, све занеме.

„Весел'те се, гавранице.
Ето граке пјесма ваша
На љешини гњилог рода!“

После се све спахе, измирене, повлаче, а остаје Анђелија да се моли Богу и да пали зубље.

⁂

Друго пјевање. — На истоме чардаку, под догорелом зубљом спава Анђелија, уморна и бела. Црним небом лете и тананим, сићаним гласом зује јата звијезда — свијећница. Траже ону, која их је дозивала. А она спава и сања о Дамјану. И сви други спавају и не знају да је пољем жетва прошла. Најзад, звезде угледају Анђелију и покрију је својим блиставим, росним велом. Нека спава мученица свој последњи санак; чуварица нема више шта да чува; покошено јој је поље, жетелици; процвао је црљен тратор самртници.

Ветар дува и гони звезде даље, у црни бездан. Буди се Анђелија и пита звезде: јесу ли оне сузе од растанка или роса прије данка? А зубља, неверница, утрнула. На пољу нешто звекне, Анђелија стрепи да то тајна ноћи не бане на врата. Улази незнаник, увијен у црн плашт, а са њиме и два гласника, спремају се договором за зору. Остаје сам незнани витез са својим срцем, у коме су муке страхотније од оних са крвавог бојишта. Познао је Анђелију, срце своје. А она га не распознаје кроз тмину ноћну. Ако је жив човек, нека устане и збори, јер се она не страши. Ако ли је сен, заклиње га Тројичиним светим знаком да је остави, да је не мучи, тужну и смомљену. Жив је, он је, Дамјан. Љубавни загрљај; привио се

брштан уз маслину. Над њима лебди јато свјећница, оне плачу и њине им сузе капљу на руке. Дамјан је усплахирен. Јер у тим звездама види бледе лучи своје погинуле браће: плачу и куну га, њега, који је дошао дому ради живих очију своје љубе.

Страсан ромор буди Мајку, која бди у кули. Дамјан је спреман да јој каже црне гласе да су сви изгинули и да је остао једини он. Само ће Анђелија да је прво припреми. Долази Мајка, носећи путир на злаћаном штиту. Зове поноћ да јој гата. Одвраћа је снаха да не пита мртве, када живе чека; кори Мајку како вере нема.

Гата Мајка. Пружила је руке изнад чаше и зове у помоћ светле траке с неба, и од земље све што земља носи. Моли и сотону: да из пакла прелије отров напасти, греха и васионе злоће. И баш тада, чаролијом, из путира сине жив црвен пламен, крв. Мајка призива Бога да пресуди:

„Хоће л' славом српски род ускрснут
Ил' ће ову гетсеманску чашу
Све до капље за спасење испит!“

Ко данас свети спомен Душанов? А чаша се прелива, тужно одјекујући по штиту. Разбуктали пламен обасја авет, Дамјана, и он објављује Мајци да је пропало на Косову царство. Тврда, нема, скамењена, заклопљених очију, прима Мајка вест да су изгинули Југ и Југовићи.

„Не буди ме, Анђелија спао,
Бројим миле изгинуле главе“

Изгинули сви и Југ и осам Југовића.

— А, девети?

Девети, ето, живи, дошао је да спасе нејаке и тужне, да Турци не љубе снахе и сакате децу. Дошао је, јер више воли да спасе име осветника, но да славно лежи на Косову. Зове мајку да се сви спреме и да беже у Дубровник. Избавио је и крсташ Југовића, који је,као луч живота, летео од руке до руке мртве браће. (Гдје брат брата издати не шћеде).

А мати му, јунак од јунака, пита га што он јоште живи? Крсташ није његов, докле браћу не покаје, докле живи, „крадућ' слави што је славе било!“ Хоће ли онда она спасти нејаке и снахе удовице, хоће ли светити спомен Југовића? Она хоће. Мати му даје благослов и он вије крсташ три пут на знамење:

Богу, да га не остави, роду, да му не погине и љубави, да га не проклиње.

Анђелија бесна од муке. Нека је проклет, ко јој га узима! (Нека је блажен, ко за част умире, одговара Мајка). Зар није доста гомила телеса, што труну на Косову, но су жедни још и њених суза? (Благо онима, што за правду плачу, одговара Мајка).

Растанак два млада срца, чија је љубав крилата и млада Анђелија тражи нож од Дамјана, да се њиме умори, кад се више на земљи видети неће. Он јој даје и још јој помаже у крвавој намери. Па ипак моли своју Мајку, дирљиво и тужно:

„Испод куле, где но бршљан расте
Сакриј моје уморено благо,
Да му вјечно зелен-траци грле
Пусте траге разорене среће!“

На послетку, растанак сина и мајке. Он је не грли. Он је не грли, но је зове на Косово, да јој тамо преда крсташ Југовића.

*

Треће пјевање. — На Косову, при великом подневном сунцу. Злати се жито и долази бака, да га жање. Отуда се чује јаук, иде гомила заробљених Срба, везаних, рањених, гладних, жедних Зној, прашина, бесомучна жеђ. А Турци на коњима терају робље бичевима и голим сабљама. Па чобанин, слепи гуслар, Косовка Девојка; сваки даје део срца свога тузи и јаду поља Косова. Долази и Мајка, да, по обећању, прими крсташ Југовића.

Народ прича како је нађена глава цара Лазара и како је мртва глава пољем прошетала.

Иде литија, збор свештеника, владика и седих патријараха. Царица Милица, у свечаном походу, носи на штиту главу цара Лазара с круном Душановом. Около крсташи. Копљаници воде коње мртвих јунака.

Четири копљаника долазе са штитом, на коме је рука Дамјанова и у руци сломљен крсташ. Прилазе Мајци Југовића. И кад је Мајка узела Дамјанову руку и казала да је дошла да прими крсташ, сама се рука отвори и предаде крсташ.

„Моја руко — зелена јабуко,
Гдје л' си расла, где си утргнута!
А расла си на крилоцу моме...
Утргнута на Косову равном!“

Под последњим теретом препуче срце материно и она мртва паде с крсташем у руци:

„Умрло је Душаново царство“.

Кољашини је однесу на штиту, уз пратњу скрушеног народа. А гуслар даје своју завршну реч:

„Ето с гроба уморенoг царства.
Српска сада васкрсла је душа“.

Ја сам се брижљиво старао да, у изношењу садржине, сачувам што више шантићевих израза и слика и цитирам што више стихова. Хтео сам тиме да се осети унутарња лепота и пуноћа поезије, која даје, местимице, стиху узвишен полет, топлину, душу и непосредан израз. Да се запазе смеле антитезе, снажни контрасти фразе и прилика. Да је јасан симболизам, који је необичан уз просту величину народне косовске епопеје. Да се опрости декаденство, које анахронистички буни и боде неравнином.

Ако би се ова драмска песма оцењивала са драмскога гледишта, показивала би нам и осуство радње и осуство заплета, баш и не улазећи педантно у драмске захтеве, но већ задобијеној слободи.

Први чин је сав у припреми, у расположењу, у говору срца дома Југовића. Трећи чин је низ површних, невезаних, сурових сценичности са промашеним ефектом и са невероватним слабљењем трагичности, које Косово собом оличава.

Други чин, или тачније, друго пјевање, како их то писац зове, једино има у себи драмског елемента, животне акције, одмерену ситуацију и врло изразну емоцију.

Али, и поред драмске лепоте и снаге, баш је у овоме певању фатална погрешка у ономе одступању од народног поноса, којим се велича породична једнодушност витешке куће Југовића. Како је се смео вратити кући један Југовић, зарад жене, зарад деце, и изневерити ону пожртвовну присност, где брат брата издати не хтеде? Модерна болећивост са хашких конференција у устима једнога Југовића само је ниско кукавиштво, у добу крајњег херoизма и одрицања. Та немила саможивост добија даље, још један грубљи израз у уморству Анђелије. Он, који

је напустио славу бојнога поља; он, кога као зла коб гоне сени браће мученика, невернога ради тога да спасава слабе жене и нејаку децу, — он баш према својој вољеној жени показује одвратну и ниску подлост. Сам даје жени нож и помаже јој да се убије. Нашто му онда и она порука матери, где ће да сахрани уморено благо. Неприлична је, и ако су стихови те поруке и ванредно топли, и пуни душе и поезије.

Ако је се довођењем једнога Југовића хтело показати врхунац јунаштва и крајње прегоревање Мајке Југовића, то се могло извести и без срамоћења њине мушке лозе. Народни је певач довео с бојишта слугу Милутина и тај је Милутин могао кушати материно срце привлачним намама на јединог сина још у животу. Накнадно јунаштво Дамјаново жалосна је сатисфакција великоме имену Југовића.

Треће пјевање је најслабијег ефекта. Разломљени фрагменти тешкога доба, нескладно повезани. Натрпана збирка анегдота, даље епизодних препричавања, несимпатичан bric-à-brac. Велика сцена процесије, која би требала све да да, извитоперила је карактеристику царице Милице. Ви не заборављате оне нежне жене, из које говори осетљиво срце; оне жене, која пресреће војску и веша се браћи о врат, преклињући их да остане бар један од заклетве. Толико нам је превласт народне песме улила респект према нежном срцу царице Милице, складном пратиоцу срца цар-Лазара, који стреми царству небесноме. А сад место свега тога ми је видимо, како са џелатским презиром хладно носи главу Лазареву. Стоји мајка према јединоме своме детету; стоји ћерка мученица према ојађеној матери, и као да се не виде, и као да се не познају, и као да не осећају заједничких бола.

Ми ћемо писцу допустити одступање од историје и ни речи примедбе нећемо учинити. Тако бисмо исто допустили и одступање од народне песме, кад то одступање не би било на штету главних јунака, у чијим се врлинама уздиже поента целе епопеје, са нама већ присно срођене.

Модерни драмски елеменат, симболизам, није са савршенством уткан уз украсне стране народног певања. Отуда се на пр. од Косовке Девојке добија први утисак косовске Офелије. Очигледна сличност, која је одмах у публици широм запажена. Она трезвена природа, која обрће рањене јунаке и залаже их хлађаном водицом, овде је представљена у болесном, офели-

ском, заносу, са додолским песмама. Као симбол крви, Косовка Девојка је сва у црвеној одећи. Наша глумица је имала потпуно модерно, на струк, одело, од неке тканине, неприличне за Косово Поље.

Други елеменат символистике је снаха Анђелија, Она са бакљом представља пламен. Даље је Даница вечерњица и Даница сунчаница. Љубимица снаха Мајке Југовића, није Мајку пратила до Косова, да по бурми позна руку Дамјанову. Стражарица, није стражарила ради опште, заједничке, потребе, но једино у бризи за својим Дамјаном. Симбол губи значај уопштавања.

У драми овакве врсте увек је допуштено да „мртве ствари о удесу зборе". Мајка не добија очи соколове и бијела крила лабудова, као у народној песми, али гата на крила гавранова и под облаке и са путиром, као што већ знате. Добро је изведено.

Звијезде свјећнице плачу и капље квасе руке издајника; симболи су погинуле браће. Даље су веснице туге и пораза видов-данског. Врло су подесан елеменат за сан забринуте душе и као прекорна коб нечисте савести.

У стиховима г. Војновића има пуно антитезних слика. Карактеристика духовитости. Те намерне супротности добијају шире размере и у самим ситуацијама. Такво је прво пјевање, у којима беле снахе по свему одударају од црнога расположења очајнога, бојнога, доба. Ову је добру намеру писац покварио једном неприличном, савременом, песмом „Ај, ај, кратке ноћи..." (Боље је да не наводим даље). Та се неравнина, у осталом, лако може уклонити. Г. Сремац би умео изабрати пригодну старинску женску песму.

Од снаха је незгодно представљена снаха Јола. Једна неприлична врста недотупавних дечијих забавиља,.скромна дворска будала уског дечијега хоризонта. Док.ле друге снахе, охоле, доконе, без мушке стране, по вас дан уздишу и крате време песмом и препирком. И Јола треба да уђе у јато снаха, а за њену намену бар је лако наћи замену.

Г. Војновић је добар познавалац опере и драмске технике. Само он ту технику претпоставља и на нашој малој позорници. Тај спољни, декоративни део несумњиво би, својим бинским ефектом попунио ова драмска пјевања, а нарочито треће, кад би наша позорница и техника биле савршеније. Но баш осуство те технике показује недовољну унутарњу драмску вредност тих

пјевања. То исто показује и несрећно рецитовање стихова, у коме су наши глумци, са ретким изузетком, врло слаби. Отуда ће ово дело г. Војновића, немајући веће драмске акције, ни тачне карактеристике личности, ни складније целине у груписању епизода, слабо задобијати интелигентнији део публике. И поред песничких јаких стихова, јер се рђаво преносе, и поред разумевања сценичности, јер се не изводе, и поред снажног виталитета у емоцији, јер се слаби драстичношћу ситуације и грубошћу реализма!

Ово би све било мало чудно, кад се само сетимо прослављеног писца Дубровачке Трилогије и Еквиноција, писца, коме сам баш ја одао потпуну и сасвим заслужену хвалу и који је као драматичар занимао баш интелигентнију публику. Али, није ипак толико чудно колико изгледа на први мах. Јер је у Трилогији г. Војновић у своме елементу. У градиву, које добро зна, у животу са којим се присно ужиео, у еластичној драмској тези, којој даје облике осећајна, уметничка природа.

У Трилогији се ничим не одступа од живота, пуног, једрог, сочног живота, у коме је и сам писац живео и својом душом и својим срцем. Од живота, најзад, који је писцу по свему близак. И писац нам је тамо уман и до страсности осећајан сведок поменутог времена и живота.

У Смрти Мајке Југовића писац показује... али то се већ изводи из свега што сам раније изнео.

Да сведем. Смрт Мајке Југовића за сада није дефинитивно драмско дело. Прерада његова била би лака и не толико коренита, као што се, можда, чини. Све што треба учинити у томе је: да се појача акција, да се, у карактеристици типова, поврати нормалан однос, према анализи народне песме и да се ублажи јалово сурова реалност.

Што се тиче ове сурове реалности, ње има чак и у стиховима, за које сам већ казао, да, на другоме месту, полећу до угледне и завидне висине. На што на пр. да се даривање децом овако акушерски грубо представи:

„Девет пута утроба да ј' моја
Живом крвљу натопила легло
Часно легло часн'јех ти отаца".

То Мајка говори Дамјану. Још овај нејасан наговештај многих отаца, са истога „легла", мало је непромишљено бачен у ти-

раду једне велике и чисте жене. Па ипак, и овде се чак види да је г- Војновић господар стихова и да им уме дати ритам и колорит.

Језик је чист и леп. Неколики провинцијализми чисто дају draж. Само треба заменити израз шуњаш, како Анђелија Мајци каже. Већ се зна да је, у нашем значењу, тако што рећи врло просто. Тако исто неће се код нас много разумети молити, место молити се Богу.

(„Молиш ли јоште, Дамјанова Љубо?
Не молим више, Југовића Мајко.")

На завршетку неодољиво ми се намеће жеља, да вам изнесем још један интиман детаљ, који би вам, у осталом, скрила и најсавршенија позорница. Овако се пропраћа слика Косова Поља.

„...... Велико сунчано лето дозреле жетве, пуно цвркута помамнијех крјесова, а жедно повјетараца, који канда се сакрили у храстовијем гранама. Тамо у даљини обзорја златна магла покрила недовидне просторе, удунула горе и брјегове, слила се с прамовима догарајућијех гаришта и обавила једном сунчаном копреном све што још живо и мртво на Косову труне. Гдје и гдје црна јата гавранова измрчила спокојну ведрину. А кад се и они тамо на поље свале, — тад шушкају као црви на источеној љешини! — Онда опет сва се процавћена земља у славодобитноме сунцу насмије. И кад смо се сви зачуђено загледали у ведрину косовскога подневнога мира, — а пред очима нам још титрају црни сјени ноћнијех сабласти на Југ-Богдановој кули..."

Зар вам ово дивно место, као и многи стихови, не показује да је дело много јаче кад се чита, него кад се на позорници изводи.

Ко може, дакле, нека га и чита, остављајући, пак оној широј публици да га на позорници задовољно прати о благим празницима и годовима.

Бор. П.

УМЕТНИЧКА ХРОНИКА

Прва изложба уметничке групе „Ладе“

Овога месеца Београд има једно ретко уживање. То уживање пружила је престоници млађа генерација сликара који живе у Србији и познати наш вајар г. Ђока Јовановић. Они су приредили, у павиљону Срп. Пољопривредног Друштва, од кога су начинили, као неком мађијом, само с мало платна и цвећа, сасвим добар локал за ту циљ, једну изложбу својих досад у Београду не излаганих радова, слика и скулптура. То је једна мала, али доиста красна уметничка изложба. Велико је задовољство које имају њени посетиоци: не само да они могу напајати своје очи великим бројем (око сто) ваљаних уметничких радова и задовољити једну реалну, фактичку потребу образованог човека, него на њој још добивају уверење да сад и ми имамо уметност и да смо и у овом погледу, напослетку, пошли енергично за цивилизованим светом.

Учествује на овој изложби девет сликара и сликарки и један вајар. Ми ћемо бити слободни да, у неколико речи, прикажемо свакога од њих и њихове радове изложене овом приликом. Не претендујемо на исцрпност и на неку савршену тачност; намера нам је да дамо нашим читаоцима једну идеју о овој, првој српској колективној, уметничкој изложби.

Г-ђа Вукановићка изложила је овом приликом од свих сликара највећи број слика. Она је имала и на I. југословенској Изложби највише радова. Према томе, ми можемо с правом, за сада, сматрати госпођу за нашег најплоднијег сликара. Али не излаже г-ђа В. само највише слика, него она издваја од својих другова по вештини и већом разноврсношћу. У салончићу њој уступљеном имате једну слику с актовима женског тела, пејзажа, жанр-слика, портрета, цвећа (Blumenmalerei). И што је најинтересантније, г-ђа В. негује све ове врсте своје дивне уметности с великим успехом. Она располаже једним драгоценим сликарским талентом, има одличну школу, своју уметност воли свим срцем, и узима је веома озбиљно. Свака њена слика показује богом дано надахнуће, савесну студију, прецизно цртање и беспрекорно сликање (малање). И још, кад смо почели карактерисати њен уметнички рад, она ради лако, потези су јој поуздани и снажни, боје свеже, схватање

врло колористично. Своје сликарске врлине г-ђа В. показује у највишој мери на својој највећој слици „После купања“. Велики је утисак који тај рад чини на гледаоца. Кад га посматрамо из мало веће даљине, нама се чисто чини да су две женске прилике на слици живе. Ко уме, естетички, да ужива у акту и ко зна, каква је вештина радити добре актове, тај ће осетити пред овом сликом емоцију коју изазивају права уметничка дела у срцу човеком. Од осталих слика г-ђе В. без икакве сумње па прво место долази „Сунчани зрак“. То је једна дивна студија студија у правом, тако да се да изразимо, научничком смислу те речи, светлости која улази кроз жут застор на простору па се распростире по соби. Портрети су добро погођени и карактеристични. Жанр-сличице особито су допадљиве, као и пејзажи и цвеће: г-ђа В. не спада међу оне уметнике који мисле да треба гледати само, како се ради, него она пази јако и на избор предмета који ће сликати, она има јако развијено естетичко и песничко осећање. Радо бисмо проговорили још коју реч и о овим као и о осталим Госпођиним радовима, али нам то не допушта простор (ово није изговор) који нам је стављен на расположење.

Особине које чине сликарску индивидуалност г. Мурата јесу благост и нежност, тихост и нека меланхоличност, финоћа и грациозност, отменост, и поетичност. Ви који имате меко срце и деликатну душу, који нагињете сети и сентименталности, који хоћете не само да вам сликар да добро израђену женску прилику, верно насликан пејзаж итд., него и елегантну, љупку, лепу женску прилику, и пејзаж по ком ће ваше око блудити у заносу, који тражите на слици поезију и хоћете да вам сликар управо пева кичицом, г. Мурат ваш је сликар! Ви бисте свима сликама на овој изложби јамачно претпоставили „Вечер“, која представља једну дивну главу у профилу, с грчким посом и распуштеним меким власима, и иза ње обалу и море, који се пружају далеко, далеко, и „Пролетно сунце“, пандан „Вечеру“, и „Конавоку“, с њеним љупким и милим лишцем, с красном црвеном капицом на глави, с лепим везеним украсима на грудима, даље, онај пејзаж који онако лепо илуструје једно песничко место из Данта, па портре г-ђе С. К., једне даме оригиналног изгледа и не обичног израза, обучене у црвену хаљину, посађене на црвену фотељу и која се издваја од црвеног позађа, напослетку „Шуњ“ (гробље на Лопуду), највећи рад г. Мурата, једну меланхоличну слику која представља гробље

с неколико гробница покривених великим плочама, с једним звоником, и с тужним чемпресима и кипарисима. Г. Мурат својом кичицом потпуно влада. На његовим песничким сликама техника одговара песничким мотивима. На послетку да поменемо да су његове најјаче ствари на овој изложби биле свакојако поменута „Вечер“, једна слика особито добро, како Немац каже, gestimmt и израђена врло меко, и портре „Д. М. А.“, насликан с много крепкости и свежине.

Г. Вукановић надмаша, како нам се чини, остале наше сликаре даром за компоновање. Још он, изгледа, има највише склоности да улази дубље у душу човечју и да ради слике већих демензија. То се види, на овој изложби, из његове слике „Молитва“, као што се видело на I. Југословенској Изложби из „Дахија“ и „Првих Жртава“, којих ће се несумњиво сећати сваки посетилац те изложбе. „Молитва“ је највећи сликарски рад на првој „Ладиној“ изложби и с куд и камо већим бројем фигура но на другим изложеним сликама (девет, док на другима има највише две). Г. Вукановић је хтео да нам на овој слици представи како се моле Богу Хришћани, Јевреји и Мухамеданци. Он је свакој вери дао засебну слику, али је те слике повезао уједно, дакле начинио је један триптих. Рећи ћемо одмах да та везаније ни пошто само механичка; г. Вукановић је успео да начини од своје три слике једну органску целину. Композиција слике је врло успела. Проблем осветљења који је себи поставио г. В. да реши по овој ствари — али то њему није главно, главно му је молитва — и који се састоји у том да „штимује“ (stimmen) три разна осветљења појединих делова његовог триптиха, решен је са свим добро. Били бисмо непотпуни, кад не бисмо рекли и то, да „Молитва“ прави један врло колористичан утисак. Осим ове слике изложио је г. В. још неколико портрета, затим један пастел и неколико цртежа — студија. Од свих тих радова јамачно је најбољи пастел, који је потпуно израђен (ausgeführt) и који се одликује великом мекотом. Заслужује помена и цртеж Њ. В. Краља, који је добро погођен и изразит.

Г. Вучетића декорише декоративност. Он се више задржава на спољашности, на површини, него што улази у унутрашњост ствари. То није зато, како би се могло помислити, што г. В. ради брзо, што се жури да што пре доврши слику. Не, то је у његовом уметничком дару, то је таленат своје врсте, да-

боме такођер драгоцен. Ипак је он дао и неколико слика које показују да он уме да види и оно што је под површином, да уме да загледа и у дубину. Г. В. много портретира. Чини нам се да неки од његових портрета не личе сасвим, например портре Н. В. Краља, и потре под бр. 32. Ове потрете канда надмашују потрети бр. 33 и бр. 35. Најбоља слика г. Вучетића су, по нашем мишљењу, „Студија предео“, „Пироћанчева вила“ и један акат, једна нага женска прилика окренута гледаоцу леђима; последња слика подсећа нас на неке актове г. Вучетића који су били изложени на I. Југословенској Изложби.

Осим ових сликара изложили су били на овој изложби своје радове још и К. Војновић, г-ђица Надежда Петровић, г. Ранос, г. Д. Павловић и, нажалост већ покојни, Ђ. Трифуновић. К. Војновић је изложио једну малу, поетичну, à la Мурат израђену, слику која представља један усамљен, пуст предео. Г-ђца Петровић заступљена је једним не малим бројем слика. Она није без сликарског дара. На неким њеним сликама има неколико добрих потеза, који показују да би она могла добро да ради. Али, ако она хоће да дâ достојан израз свом несумњивом живом осећању, песничком надахнућу и сликарским упечацима, ако хоће да има жељени успех, она мора да поклони више пажње цртању и више да студира. Од даровитости, ако се не удружи с учењем, нема велике користи. Г. Ранос своје две слике, канда, није радио по природи и тако нам он није дао прилике да видимо његове уметничке особине. Радови г. Павловића су студије које нам дају наду да ће нас и г. Павловић с временом обрадовати којим добрим радом. Од † Трифуновића изложене су три главе. Оне су солидни академски радови.

А шта да кажемо за г. Ђ. Јовановића? Да кажемо да је врло плодан вајар? Али то је добро познато. Да увек одлично анатомију проучи? да моделира изврсно? да је пун темперамента? да портретира мајсторски? да уме да компонује ваљано? И то нећемо, јер ко је тај који не зна да је г. Ђ. одличан вајар? Ми ћемо се задовољити да само побројимо неке од његових изложених радова. Поменућемо групу „Васкрс Србије 1804—30“, која представља попрсја Кара-Ђорђа и Милоша, бисту добротвора Текелије у натприродној величини, „Пољско цвеће“ (споменик писцу „Пољског цвећа“ неумрлом Јанку Веселиновићу), два дивна попрсја (величина мања од природне) „Мој Мирко“ и „Г-ђица Лули“ итд. итд.

Не верујемо да има икога ко је отишао незадовољан с ове изложбе, не сумњамо да је сваки који је ову изложбу посетио био усхићен, гледајући толике уметничке производе наших уметника. Свакојако многима је још из једног разлога било топло око срца. За кратко време у Софији ће бити приређена II Југословенска Изложба. Кад наши уметници изложе на тој изложби ове слике и скулптуре, које су изложили на овој нашој изложби, Србија ће бити у Софији достојно заступљена. Можемо ли се тиме не поносити и томе не радовати?

М.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

„Подизање и гајење шума“. Издање Срп. Пољопривредног Друштва као практична пољопривредна поука. Израдио Милан М. Јовановић окр. шумар. Штампарија Димитријевића. 1905. Београд.

Садржина ове књижице подељена је на пет одељака, од којих:
I одељак говори: О потреби одржавања шума;
II. одељак: Шта је шума и какве оне могу бити;
III. одељак: О подизању шума на природан начин;
IV. одељак: О подизању шума на вештачки начин; и
V. одељак: О гајењу шума.

Сваки од ових одељака садржи у себи кратке одломке из велике и данас већ разгранате науке о подизању шума.

Као што се на први поглед види, књижица ова намењена је за практичну поуку за народ, што је у предговору — кога никако и нема — требало, макар и у кратко, напоменути. Писац је требао имати то у виду, да књига писана за народ мора бити у првом реду популарно написана т. ј. разумљива за свакога, са лепим чистим срп. језиком, и без икаквих страних термина и научних реченица. Све што се у таквом делцу каже, треба да је довољно објашњено, и то тако, да га сваки може лако разумети и са њим се користити.

Свега тога у овој и сувише краткој књижици нема. Нити је написана лепим и разумљивим језиком, нити су поједина тврђења довољно објашњена, а поред свега тога има пуно научних термина. Највећа пак замерка овој књижици јесте та, што је материјал узет из немачке научне књиге зване „Waldbau“ није ни како треба сређен, ни потпун, и што поједини одломци не чине ону потребну це-

лицу за разумевање практичне стране рада. Ова је књижица требала да садржи основ знања из науке о подизању и гајењу шума, а тај основ треба да је потпуна практична целина, из које ће, не учени, већ само у неколико писмени народ, моћи научити све оно што му је од преке потребе, па да сам, без стручног школског знања и без ичије помоћи, може да се користи. Поједини одломци, а особито они, у којима се говори о начинима подизања шума, тако су кратки, непотпуни и нејасни, да ово потпуно личи на десет божијих заповеди, од којих је само седам набројано.

Толико у опште.

Што се тиче појединости, напоменућемо у кратко само ово: У одељку, где се говори о подизању шума на вештачки начин, нигде није описана важност земљишта на коме се има подићи шума. Пре но што се отпочне подизати нова шума, неопходно је потребно знати, какво је земљиште па да се одреди коју врсту дрвећа и на који начин треба на њему подизати. Ово није требало заборавити.

Исто тако није изнет ни утицај климатских и месних непогода на врсту дрвећа и начин подизања шума. Без знања, колико и како утичу поједине климатске и месне непогоде на пораст и напредак извесних врста дрвећа, а тиме и на подизање младих шума, не може се ни замислити успешан и целисходан рад у шумарству. Тек према месним — земљишним приликама и према теренским и климатским непогодама као и другим приликама од утицаја на пораст и успех дрвећа, може се одредити: коју врсту дрвећа и на који начин треба подизати на извесном земљишту.

Подизање шума помоћу сеча требало је у књизи за народ лепо објаснити, тако, да сваки па и самоук лако и потпуно разуме.

На стр. 23. није јасно казато шта је обрт (Umtrieb). Обрт није време које одредимо у извесном случају за сечу шуме, као што је у књизи наведено, већ је „размак времена, од пораста па до сече једног дрвета“. Ово је требало и примерима поткрепити, и навести обрт за најглавније врсте дрва.

Говорећи о подизању изданачких шума, споменуто је и „трајно шумско газдинство“. Шта је трајно шумско газдинство, није довољно објашњено. Писац каже: газдинство, где се сваке године има неки стални доходак, зове се: трајно шумско газдинство. Какво би то било газдинство од кога би се годишње добијао само неки доходак? Задатак је трајног шумског газдинства, да од неке шуме створи што већи могући трајни годишњи приход.

У кратко и непотпуно напоменуто је, кад и под којим условима

треба сејати, а кад садити шуму појединих врста дрвећа. Почетник и самоук не могу у овој књизи наћи о томе потребна обавештења. У њој нема помена о томе. на каквом земљишту — у погледу састава — треба сејати, а на каквом садити шуму. Не помиње се ни то, кад треба подизати чисте а кад мешовите шуме; које се врсте дрвећа могу мешати и на који начин и т. д.

О семену на стр. 40 и 41. врло је мало и непотпуно поменуто. Требало је казати: како се која врста семена бере са дрвећа, суши, чува, препарира и т. д., па да буде добро и клијаво. Особито је потребно знати, како се и на који начин разне врсте семена чувају преко лета и преко зиме, те да остане здраво, и да не изгуби ништа од клијавости. То је важно у толико пре, што се у последње време отпочело и код нас са брањем појединих врста жира и семена а нарочито семена од четинара. Од ове врсте рада има многи наш планинац већ данас лепе зараде.

Да је семе добро, каже се и у овој књижици, оно треба да има „своју боју и мирис“. Ми мислимо, да би требало напоменути и то, какву боју и какав мирис треба да има која врста семена. Ни о томе нема ништа, како које семе треба спремити за сејање.

Да видимо сад одељак где се говори о расаднику, јер место где се из семена производе саднице зове се башта или биљевиште, а место где се те произведене саднице расађују ради ојачања зове расадник. О расаднику је писац написао само неколико редова, мислећи да је и то довољно. По да је г. писац — да не кажемо прост компилатор — са̂м када подигао расадник и у њему радио, он би сигурно знао, да ни десет пута толико колико је овде написато, не би било довољно ономе, који хоће са̂м да подиже и најмањи и најпримитивнији расадник. Практична књига за народ, као што треба да буде ова, треба да садржи у себи оне практичне напомене које су неопходно потребне човеку који хоће да подиже расадник или боље башту за производњу шумских садница. Врло је важно знати практичне напомене о поступању у расаднику као: чишћење, поливање, покривање леја лети зими, расађивање садница и т. д.; све су то ствари које су неопходно потребне. За тим у књижици се каже: „ако је могуће расадник треба да је близу какве воде“. Не ако је могуће, већ је главни услов за подизање расадника такво место, где се налази у близини вода.

Расадник треба да се подиже у облику правоугаоника, а не квадрата као што се погрешно у књизи пише. Земљиште за расад-

ник риља се у дубину 40—50 см. па на више, а не од 20—30 као што писац погрешно наводи.

У овој књижици нема ни помена о томе, како треба земљу за расадник припремити, са каквим алатима и т. д. а то је важно. О јендеку који треба око расадника ископати због отицања воде ништа се не говори. Кад се расадник подиже на нагнутом земљишту, како онда треба леје направити, а како брезде. Колико и које врсте семена треба за сејање леја, како се која врста сеје, и колким се слојем земље покрива? Како се чува засејано семе у леји од птица, црва, мишева и т. д? Које врсте садница треба расађивати у расадник, кад и за што, а које не треба никако расађивати? Код којих врста треба корен подрезивати приликом пресађивања, а код којих се то не сме радити? Које врсте садница треба у јесен пресађивати и зашто? Ништа о томе нема, а без знања ових ствари, не сме се приступити подизању расадника.

Исто тако нема у овој књизи ни помена о подизању шума на ритовима, летећим песковима, о исушивању бара и т. д. што све спада у науку о подизању шума.

У одељку V. говори се о гајењу шума, али тако кратко, као да то питање није ни мало важно. На против, оно је врло важно и о њему је требало много опширније говорити, и напоменути бар најважније прописе о гајењу шума.

У опште, ова је књижица свој циљ потпуно промашила. Она нема ни научне ни практичне вредности, није за шумара није ни за нешумара; није за чувара шума нити је за народ.

Наша шумарска литература врло је оскудна. Научних дела и нема никаквих. Практичне пак поуке, које би нашем народу дале упуства за бољи и разумљивији начин рада и газдовања са шумама, покушавали су да напишу неки стручни и нестручни писци, али са слабим успехом. Тако је још 1872. год. издало Економно одељење Министарства Финансија књижицу „Произвађање шума“; за тим исте године написао је пок. Алекса Стојковић, први шумар у Србији делце: „Произвођење и употреба шума“. Сем тога писао је пок. д-р Панчић расправицу: „Нешто о нашим шумама“; г. Добра Ружић саветник: „О важности шума“, и т. д. Све остало што је о шумама до сад писато, било са научног било са практичног гледишта, није ни помена вредно, јер или је са свих страна рђав превод, или компилација, или нагађање недоучених ђака бив. пожаревачке школе. Помена је вредна само књига: Значај шума у прошлости и садашњости“ у преводу г. Јов. Бадемлића. Али је ово дело тако

рђаво преведено, да преводилац није ни смисла погодио, те су многе научне истине чувених аутора као што је A. Melard и Endres представљене наопако.

Књиге о једној привредној грани код нас, као што је шумарство, треба, дакле, писати или као строго научна дела, или као књигу за народ, од које ће бар неко и неке користи видети.

О.

А. С. Пушкина Скаске. Превео с руског Др. Н. Ђорић. Б. 1906. Цена 1 динар.

У намери да нашу дечију књижевност обогати новом књижицом, Г. Н. Ђорић се латио превода Пушкинових имитација народних сказака. Преводилац, сасвим оправдано, налази да се у данашњој школи и кући мало води брига о дечијој наклоности ка уметничком, поетичком моменту живота. Дечије школске читанке, па чак и књиге намењене домаћој лектири дечијој сувише су трезвене, прозаичне — те нису кадре задовољити дечију стихијски јаку потребу за причама, за чудним догађајима, за драматичном и сликовитом коректношћу и пластичношћу. Скаске Пушкинове, које је песник, у часовима доколице, спевао по народним причама, учиниле су се г. Ђорићу подесне за нашу децу, и он нам их сад нуди у свом стихотворном преводу. Те творевине руског великог песника, у недостатку правих народних, дачијем поимању ближих прича̑, доиста су кадре забавити и освежити детињи дух, — но питање је да ли ће оне то моћи учинити и у г. Ђорићевом преводу, који има доста и стварних и формалних недостатака.

Пишући ове своје приче, Пушкин је, као што сам горе нагласио, узео готово градиво из народа. Те му је приче у краћем и збијенијем облику, испричала његова знаменита дадиља Арина Родионовна. При уметничкој обради тих народних сказака, Пушкин није одступао од наивности народног тона ни у садржини, ни у језику — и руска деца читају Пушкинове Скаске још и данас са живахним интересом. Скаска о творцу Кузману и слузи му Балди штампа се често заједно са правим народним причама, намењеним дечијој лектири и чита се лако као оригинална народна умотворина.

Но те наивне, веселе Пушкинове приче не очекује иста судба у преводу г. Ђорђа. Преводећи ове скаске на српски, Г. Ђ. је смањио њихову садржајну и формалну вредност. Као што преводиоцу оригинал није био свугде довољно јасан, које што је, због ритма и слика, морао употребљавати нарочите речи и нарочит ред речи — ове су скаске много су изгубиле од простоте и јасности, па, дакле, и од занимљивости. У оригиналу су реченице и периоди прости, неваплетени, те поле вешт читач може без муке постићи да Пушкинове Скаске чак и мања деца схвате и заволе. У Г. Ђорђевом преводу, који овда онда зна бити свеж и добар, наилазимо и сувише често на развученост, на неодређеност и слабост у изразима, чега ради ће ова књига тешко моћи наћи пута до детиње душе.

Места из којих се види да преводилац није довољно познат са руским језиком, има у књизи сразмерно много, свакојако више но што би се смело допустити. Ја ћу овде изнети само неколико.

У „Скасци о цару Златану“ читамо: „Ладно за моремъ, иль худо“, преводи: „Је ли за морем хладно, худо?“ (Скаске стр. 15.) што значи српски: „Је л' добро, (лепо, згодно и т. д.) тамо преко мора, ил' је рђаво?“ Г. Ђорђ је заведен вокалном сличношћу руског „ладно“ и српског хладно.“

У оригиналу: „И за бѣлыми стѣнами блещутъ маковки церквей“ т. ј. „И иза белих зидова сијају се врхови од цркава.“ Не знајући значења руске речи „маковка“ (врх, вршак, врхунац, највиши део неког предмета), преводилац је, очевидно заведен вокалном сличношћу, сећа маковог или управо: макненог кеца! и преводи горње место овако: „Сјајне куле све маквене“ (Скаске стр. 11) и добија се савршена бесмислица. — „Не горюй“ преводи Г. Ђ. са „не срди се“ (стр. 10), а треба: не тугуј; „за морем житье не худо“ у српском преводу: „бродит морем није зло“ (стр. 24) а треба: живот преко мора није рђав. „Весь мокрешенекъ, лапой утираясь“, преведено је: „мокар сав и задуван и упрљан брише длан“ (стр. 54), а треба: „сав мокар бришући се шапом“ т. ј. не брише ђаволић свој упрљани длан, но тим дланом или боље шапом брише себе (на пр. зној са лица). — Реч „подворье“ у „Скасци о трговцу Кузману и слузи му Балди“ не значи као што преводилац мисли, нешто мање, или нешто одвојено од куће, но значи нешто што је кући равно, или и више од ње. Док оригинал каже; „добро, неће нам ниједном бити рђаво! Поживи у мојој кући, покажи своју вредноћу и вештину („.....ладно, не будетъ намъ обоимъ накладно, поживи-ка на моемъ

подворьѣ, окажи свое усердье и проворье". Г. Ђорић не схвативши правог значења речи „подворье" вели:

„ал не ваља,
„Да с' уз газду слуга ставља,
„Да у двору с њим станујеш,
„Све да видиш, све да чујеш.
„За то спавај у вајату,
„Покажи се на запату" (стр. 48)

Никаквог „вајата", никаквог издвајања од газде и његова двора („подворја") нема у оригиналу. Напротив, тамо газда просто позива Балду „да поживи у његову дому (подворју) и да покаже своју добру вољу и окретност". Као што се из даљег причања види, тако је и било: Балда је живео са газдом под једним кровом и о каквом издвајању нема разговора у целој причи. „Съ грустной думой" преводи Г. Ђ.: „и преда се мудро гледи" (21) а треба: с тужним мислима, тужан, сетан.... Руско: „Лови! лови!" што значи: хватај! хватај! преводи Г. Ђ.: лови, лови! (стр. 24).

Од других погрешака, којих има подоста, навешћу још ових неколико: клюнулъ въ темя" преведено је: „кљуц у очи (стр. 100) место: „кљуцнуо га у теме"; шамаханска царица назива се кроз целу причу: шахаманска: „волю первую исполню" преведено је: „шта зажелиш, испунићу (93), а значи: „испунићу ти прву вољу" дядушка (чичица, чикица, ује и т. д.) код Г. Ђ.: деда (47); булатомъ (челиком) преведено алатом (28). У периоду: „справятъ здѣсь — лихіе гости идутъ отъ моря", Г. Ђорић није схватио да је прва реченица „справятъ здѣсь" зависна, темпорална реченица, но ју је схватио као независну и превео сасвим погрешно: „Они овде спремни седе, а зли гост од мора греде" (92), а требало је казати: „Кад сврше овде (т. ј. победе једне непријатеље), ето им других опаких гостију од мора". — „И на берегъ съ высоты опустилася въ кусти" преведено је: „са висине на брег пала и у жбунић један стала" (Скаске 34), место да је речено: спусти се из висине на обалу (а не на брег) у жбуње или међу жбунове". — Войска идутъ день и ночь, имъ становится не въ мочь" преведено: „Иде војска дан и ноћ, сама не зна где ће доћ" (95), а значи: „Војска иде дан и ноћ и већ је са свим изнемогла") и т. д. и т. д.

Но одступање Г. Ђорића од Пушкинова оригинала не ограничава се само на поједине изразе, на колорит — преводилац често не штеди ни важније ствари, он без икакве потребе, а на несумњиву штету саме ствари, мења и сам предмет, сам скелет Сказака.

То се нарочито да видети у „Скасци о трговцу Кузману“, у којој је преводилац нешто због недовољног познавања руског језика, нешто можда због својих техничких обзира, и сувише одступао од оригинала.

„Док код Пушкина Балда хоће ђаволима у мору да досади тиме, што ће им ужетом море узбуркавати, колебати те ће се они морати у мору грчити и мучити, наш преводилац вели да Балда хоће оним ужетом да — упеца морску воду!!! Како се то море може упецати на удицу, на чијем крају чак ни удице нема — немогућно је замислити. Исто је тако, на штету природности и занимљивости саме приче, преводилац одступио од оригинала и доцније, кад Балда место да баци тојагу (палицу, батину) за облак, вели да хоће њоме да закачи један облак за други, па да тојагом и облацима, који су једно за друго закачени(?) бије ђавола по леђима!!... У оригиналу је то место са свим просто и природно. Тамо Балда, да би уплашио ђаволче, вели: „Чекам онај облак, бацићу тамо (на њ') ту палицу, па ћу после учинити чудо и русвај од вас“.

Поред тих недостатака, који се односе на садржину и облик превођених сказака, има недостатака и у језику преводиочевом. Избор речи, склоп реченица и периода у Пушкиновом оригиналу су свуд као и у свакидашњем разговорном језику, — код Г. Ђорића употреба и ред речи нису сваки пут удешени за дечије поимање. Ред речи је у српском преводу често неприродан; често се сретамо са непрестаним инверсијама, које већ саме по себи, чак и старијој деци чине велике тешкоће и онемогућавају поимање ствари.

Ево две три таке појаве:

„Шта да рекне, мисли птица:
„Јесте, има та девица.
Али жена рукавица
Није, да је с руке смакнеш,
И за појас њу натакнеш...(стр. 34.)

Ја царица кад бих била,
Трећа мома беседила,
Бољег цару него свака
Родила бих ја јунака...(стр. 3.)

Шта последња рече њему
Допаде се баш у свему... (стр. 4)

Да га љуби жену учи,
Да се чува и не мучи... (стр. 5)

Чуј царевна та сам ја... (стр. 34)
И под јелом тапком виде
Како пева веверицу... (стр. 42)

Због свих тих недостатака и још доста њима сличних, који се овде не могу сви набројати, књига ова тешко да ће моћи послужити сврси, којој је намењена. Да ли за то што Г. Ђорић чини повеће паузе у свом књижевничком раду, или за то, што је овај посао сувише брзо и овлашно радио, — но ови му преводи нису пошли за руком. Код Пушкина је у оригиналу све просто, прозрачно, као у мрамору вајано. Језик је у главноме народни, али уметношћу кристалисан и до уметничког савршенства доведен. Српски народ не чини ни близу онај ефекат, који чини оригинал. А то морамо зажалити тим пре, што поједина свежа и лепа места у овом преводу (н. пр. стр. 7, 8, 11) сведоче да је преводилац иначе добро познат са народном фразеологијом и уметничком употребом језика. Могућно је, да је лаки и несташни тон оригинала крив, што је преводилац олако схватио свој посао. Но тај лаки и несташни тон, који лежи у основи ових сказака, није сметао њиховом аутору да их изради са највећом брижљивошћу и поражавајућом виртуозношћу. Г. Ђорићев превод нема тих лепих особина, услед чега ће његова књига само повећати број овлашних и недовољних превода Пушкинове поезије, којих имамо толико и у нашој литератури да је већ крајње време да се с њима престане. Време је већ да се почну јављати преводи колико толико достојни великог имена Пушкинова.

Ј. Максимовић.

БЕЛЕШКЕ[1]

РАЗНО

Venus victrix. Пре кратког времена штампао је у Спљету, на финој хартији у елегантном издању, Милан Беговић ову своју комедију у једном чину, која је позната већ и посетиоцима београдског Народног Позоришта. Као премијера она је давата 17. октобра (н. п.) 1905. год. у Хрв. Зем. Казалишту у Загребу, а у Београду са још три комада (један српски, други бугарски а трећи словеначки) за време пригодних јесенашњих претстава о конгресу југословенских књижевника и новинара.

Venus victrix (љубав победилац) као да се дешава при крају XV века, али је предмет такав да се може применити и на данашње време. Стари јелинист магистер Франческо, коме је 56 година, има за жену Орсину, којој је тек 25 година. Магистер Франческо се бави испитивањем класичне старине и тиме је толико заузет, да готово ни мало свога времена не може да поклони својој жени, које се опет све старине ништа не тичу. И заплет је готов. Двадесетпетогодишња мадона Орсина, жудећи за животом, nolens volens отпочиње проводити љубав са тридесетогодишњим племићем Албертом, с којим на крају и и бега, пошто су се спротоме староме јелинисти осветили још и тиме што су му и кућу запалили. Као што се да̂ видети овај је предмет још и данас модеран, а „шала“ оваквих комедија, које нису у већини случајева само шаљиве, може послужити у многоме као добра поука.

Кад су спаљене мошти Св. Саве? У првој свесци двадесет осме књиге Јагнићева Архива за словенску филологију расправљао је Алекса Ивић (стр. 90—93) ово питање из наше историје. Све до појаве расправе Илариона Руварца „О пећским патријарсима од Макарија до Арсенија III“ (1575—1690) владало је у нашој историји мишљење, да је Синан-паша спалио мошти Св. Саве 1595 год. Руварац је дошао до резултата, према Хамеру, Цинкајзену и једном другом рукопису чешког музеја у Прагу, да је ово спаљење било 27 априла 1594. Учинив-

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

ши извесне корекције неких Руварчевих поставака из турске историје (о Синан-паши) и упоредивши наше савремене изворе из онога доба (XVI век) Ивић је дошао до закључка, „да мишљење ученога, сада већ покојног српског историка Илариона Руварца у овом питању није тачно. Већ да је Синан-паша спалио тело Св. Саве 27 априла 1595 године.“

„Az erdélje szász városok közgazdasági viszonyai. a nemzeti fejedelauség megalakulásáig“. „(Државно економске прилике Ердеља, до оснивања народне кнежевине“.) Тако се зове најновија књига, коју је „културно-историјски“ одсек будимпештанског философског факултета издао пре месец дана на свет и коју је академски савет наградио Pasgnich-овом наградом.

Писац је Dr Евгеније Хорват, професор историје на панчевачкој држ. вел. гимназији. Књига се дели на седам одељака, на увод и литературу. У I одељку се говори о пољопривреди, у II одељку о индустрији, у III о саобраћају, у IV о трговини, у V о финансији, у VI о царинским приликама и у VII о успесима културе у Ердељу.

Дело је врло занимљиво, у колико пружа верну слику прилика: културних и државно економских, нарочито саских вароши у Ердељу. Ову лепу и занимљиву књигу, која је брижљиво и веома студиозно написана, одликује још и писчев отмен и интелигентан стил, који се провлачи кроз све дело. Ова књига која је значајан прилог за упознавање културног напретка у Ердељу, показује доста лепу спрему, труд, материјал и нарочито фини метод у истраживању историјских података, о чему довољно сведочи и брижљиво састављени регистар, којим се читалац лако може оријентисати.

Она ће бити један од добрих прилога за испитивање културне и држ. економске историје саских вароши у Ердељу.

Маџарска криза и Хоенцолерни. Неки професор, као да је пруски, Јулијус А. фон Цајсиг написао је још лањске године ову брошуру, коју помињемо само због њених интересантних и значајних мисли, у којима се огледају извесне карактеристичне тенденције. Одмах у почетку свога излагања г. професор истиче да је Аустро-Угарска немоћна да изврши мисију која јој је поверена т. ј. она није у стању да одржи равнотежу разнородних народности у себи самој, а још више је слаба за спољну акцију(?). „Балкан је вечити кратер словенскога вулкана, на коме непрестано ври.“ Данашња Аустро-Угарска не пружа никакве гаранције, да може на Балкану одржати мир и — германску превласт. Због тога сада „овде има да се отпочне улога, коју је провиђење Хоенцолернима досудило. Они т.ј. велика Немачка имају да изврше два велика задатка: први, да омету остварење федерације словенских народности у аустро-угарској монархији, и други, да од Угарске начине једну независну и самосталну краљевину, која ће са националном династијом стајати на челу балканских држава, као једна источна велика сила“. Аустријски Немци треба да се обрну „на Рајну, на Рајну, на немачку Рајну“, а Хоенцолерни да сачувају интегритет Угаргарске тиме, што ова „национална“ династија, као преставница маџарског и немачког империјализма, „не може да буде ни једна друга до једна грана Хоенцолерна, пресађена у Угарску... национална династија исто онако као што је то случај са Карлом, румунским и Отоном, грчким краљем“. На тај начин, мисли овај госп. про-

фесор, да ће се преко Маџара и на Балкану стално, ad infinitum, утврдити немачки империјализам. Штета за њих а срећа за нас, што се народи и историјски догађаји развијају најмање по жељи оваквих професора, па ма коме они служили.

НОВИ ЛИСТОВИ

Архив за Правне и Друштвене Науке, орган Правног Факултета Универзитета Београдског почео је излазити фебруара месеца под уредништвом в. професора Универзитета Dr К. Кумануди и сталног доцента Универз. Dr Драг. Аранђеловића. — За последњих неколико деценија покретано је више правних листова, али их је нестајало после неколико година животарења. Неинтересовање публике и равнодушност оних правника што могу да пишу, били су гробари ранијих правних листова. Ако би се ранијих година могло довољно разлога наћи за ово у самом друштву српском, у погодбама у којима је радила, живела и развијала се српска интелигенција, нарочито њен правнички ред, тога данас, бар највећим делом нема. Наш друштвени живот довољно се променио, развио и компликовао, да правни научни лист постаје његова потреба. У колико Србија постаје правна земља, у колико друштвени односи, који се непрестано компликују, захтевају јаче правно знање и у колико је правницима, слабије опремнијим правним знањем, теже се одржати у животу — у толико тежња за пунијим правничким образовањем постаје јача, па у толико и потреба за научним правним листом неодољивија. Ваљало је само да се појави један лист, који ће умети око себе прикупити најбоље правне писце и који ће својим уређивањем и својим сарадницима моћи читаоцима дати довољно гарантије, да ће се у колико је могуће, најбоље уређивати, па да се та потреба и манифестује у обилатом одзиву. Архив те захтеве испуњава у највећој мери. Сам факат што је он орган Правног факултета и што су му уредници два млада и вредна универзитетска професора, довољно уливају уверења: да ће му садржина бити одлична. Око листа прикупили су се наши најбољи правници и ми не сумњамо да ће Архив успети да нам да и највише и најбоље што српски правни писци могу дати. Архиву најзад желимо да успе разбити тако дубоко укорењену заблуду, која је кршила најјачу енергију, сламала најтоплије поуздање и правила све равнодушним: да се данас у Србији не може одржати ниједан правни научни часопис. Ми најпотпуније верујемо у овај успех.

Извесно је да Архив неће учинити излишним Бранич, лист Адвокатског Удружења. Недостатак сваке боље организације српских правника, реда најмногобројнијег у српској интелигенцији, а без оних преимућстава којима се Архив одликује Браник се једва одржава или тачније речено одржава се жртвом а и енергичним радом неколицине младих адвоката. Архив не може заменити Бранич, јер се Архив не може бавити свима питањима практичне природе и оним многобројним примерима судске праксе нити мисли, судећи по двема досадањим свескама, доносити преводе из стране правне литературе, који су нама тако потребни. Боља организација адвокатског реда помоћи ће одржању овога листа. На српским је правницима да оба листа који се допуњују, помогну својом претплатом. — Архив излази један пут месечно у свескама од пет табака, и стаје годишње за Србију 12 динара, за Аустро-Угарску 14 круна и за остале земље 16 динара у злату.

La Revue Slave. Под овим именом, пре кратког времена, почео је излазити у Паризу на француском језику, један велики часопис за политику, литературу и уметност. „Словенски Преглед" излазиће месечно, а у њему ће се третирати искључиво питања, која се тичу Словена, како оних који имају самосталне државе, тако исто и оних који су подјармљени од које друге државе. Овај лист има за задатак да ради на савезу словенских народа, који је један од битних услова за словенску будућу егзистенцију. Због тога ће „Словенски Преглед" бити „једна врста слободне говорнице, са које ће се моћи слободно чути сва искрена мишљења — писци, мислиоци, економисте, политичари свих словенских народа имаће прилике да се чује њихов глас, да изложе своје идеје, да развију свој програм и своје аспирације, да у исто време пруже француској и западној публици тачан преглед својих обичаја, својих традиција, своје литературе". В. Сватковски — Нестор уредник „Русь"-а написао је први чланак у овој свесци о „Словенској Унији", у коме је са много идеализма и широких погледа изнео будући програм рада на овој идеји и као неку слику постепеног остварења ове идеје. Други је чланак о Сјенкијевићу и пољској литератури, трећи: Чешка, опште право гласа и мађарска криза од Јана Ваничека. Четврти од Мите Димитријевића о црквеној архитектури у Старој Србији и Маћедонији. Затим о Александру Ивановићу Нелидову, црногорској скупштини (и прокламација и престона беседа кнеза Николе). Бугарска на светској изложби у Лијежу, Хрватска пред изборима, Доситеј Обрадовић и јавна настава у Србији, неколико рђаво изабраних и још горе преведених песама из Босне и Херцеговине, за које Иван Корјак(?) вели да су народне. Извод из закона о руској царској Думи и интернационална конференција у Лондону. У Библиографији се налази неколико кратких приказа, поред других и приказ на књигу Св. Николајевића: Пацифистички покрет у XIX веку и т. д.

Ми са своје стране најискреније поздрављамо ово тешко предузеће модерних славенофила, који обећавају да ће радити на развијању пријатељских и братских односа између свих словенских народа, који са свим правилно мисле дан у тој будућој великој словенској заједници сви (словенски) народи треба да имају пуно право слободног самоопредељења, независан национални развитак и потпуну слободу вероисповести. С друге стране желимо да овај лист у истини буде једна слободна говорница, са које ће се моћи чути и дијаметрално различита — али основана мишљења. Крајње је време, бар што се нас на Балкану тиче, да напредни и слободни део западно-европског друштва упозна право стање наших социјалних, политичких и свих осталих односа. На томе путу не сме бити никаквих обзира и препрека, јер ће иначе сва та излагања и обавештења вредети исто толико колико и они свакидањи тенденциозни извештаји нарочито плаћених бечких новинара. **La Revue Slave** излази на девет штампаних табака, а цена му је годишња за све земље 30 динара.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 39. Мај 1906. год. СВЕСКА 2.

ПОЕЗИЈА

СВОЈОЈ СЕСТРИ ЂУКИЦИ

Устани, погледај, — пролеће је близу,
Над земљом пролећу сребрни облаци,
Мирис љубичица шири се на вису,
А љубављу дишу месечеви зраци —
Устани, погледај, — пролеће је близу!

Устани, погледај, — пролеће се буди.
Од његова даха повија се трава,
И песма се мека извија из груди
Ко пролећни весник што се приближава
Устани, погледај, — пролеће се буди!

Већ зелено лишће избија из грања,
Небо често шара разнобојна дуга,
Тичице долећу са далеких страна,
Већ се хори песма из зелена луга
Осећа се мирис плава јоргована.

Ал' ти ћутиш немо... наша суза врела
Лагано се спушта крај гробна ципреса,
Плине преко крста и гроба ти цела,
Докле ветрић цвеће на хумку ти стреса
И распростре мирис ко у доба прошло...
Шапћемо ти залуд: Пролеће је дошло!

Београд Јела

МАРУША

СВЕТ. ЋОРОВИЋ

I

Под старе, оронуле, полуразрушене џамије, по чијим се зидовима одавно пахватала мрка маховина, израстао бршљан и густа трава, а у оној половици мунаре што се још држала легле се кумре и голубови, погурила се и једна мала кућица, готово исто онако стара и искривљена као и џамија, са улупљеним кровом, који тек што се није срушио, са расклиманим, крпама зачепљеним прозорима и малим, уским вратима, без дирека и без каната, куда се није могло проћи без бојазни: да се камен не откине човјеку на главу и не размрска је. Готово се није ни знало, ко је господар те кућице. Нити је ко поправљао ни издавао под кирију, него су се ту покаткада настањивали разни бескућници, које је, обично, зима изгонила из ње и натјеривала их, да траже друго коначиште. Тек прије годину дана настанила се у њој Мара, Маруша прозвана, висока, протегнута, мршава женска, вјечито рашчешљана, неуређена и прљава, са своје двоје жутолике, испијене дјеце, која се, босонога, у подераним кошуљицама, по читав дан ваљала по блату и прашини испред врата. Она, чим се уселила, као да није намјеравала лако испртљавати. Отворено је напомињала, како воли трпити и зиму и све непогоде, него се бринути за кирију и плаћати је. Мали стан за ткање, оно нешто дроњака, што их је донијела собом, и неколика празна сандучета размјестила је по кући, по ћошковима, а, врх свега, намјестила је према вратима као неки келнерај, да би могла узгред продавати и пића, ако би јој се ко навратио.

— Дај Боже да овђе починем, — прошапта одахнувши, пошто је све свршила, јер јој бијаху додијале пречесте сеобе. Док јој је био у животу муж, вјечито пијани и вјечито мргодни Арсо, морала се селити сваког другог мјесеца. Кад би му „дошла памет у главу“ те се почео заклињати да ће се оставити пића, иртљао је и тражио кућу далеко од механа; кашње, кад би га повукла жеља да се састане са јаранима и да се запије с њима, пресељава се у близину механа. Тако вазда. Наравно, Маруша се није смјела противити. И кад је ћутала и изгледала мирна, он је увек налазио узрока да је може истући и испсовати, а ако би проговорила или се почела опирати, једва су могли по петорица комшија да му је исчупају из шака. У невољи се и сама пропила и то јој је, доцније, много сметало. Након смрти мужевљеве, оставши сама са двоје дјеце, морала се још чешће селити. Није имала чиме плаћати кирије. Не само своју зараду на ткалу, него и сав намјештај, — осим стана и оних сандука, — пропила је, а ни један газда није могао трпити кирајџије, који „и дан и ноћ пије, а кирије не плаћа“... Тако су је истјерали из двадесет кућа, избацивали је немилосно по киши, по вјетру, по студени. Једва једном нашла је уточишта у овој богом заборављеној кућици, близу џамије, гдје се и надала да ће најпошље отпочинути и смирити се.

— Ту те нико дират' неће... То је готово к'о моја кућа, — рече јој поносито буцмасти Аћим, некадањи фењерџија, знанац и пријатељ покојнога Арсе, којега је често доводио кући пијана и, смјешкајући се, слушао псовке, којима је овај осипао Марушу. Кашње, кад је Маруша остала удовица, Аћим јој се наметнуо за тутора и ревносно јој помагао да тражи нове станове. Он јој је, — ако је имала новаца, — свесрдно помагао и набављати ракију и испражњивати боце и, како су зли језици говорили, често није пуштао ни да спава сама, чувајући, је, зар, од вампира. А откад се овдје преселила и, узгред, почела продавати пиће, ријетко је кад и остављао. Док је она ткала, полугласно попјевајући, он је, сједећи на једном сандучету, лагано испијао ракију и, вичући из свега гласа, псовао дјецу, ако би се које усудило да остави игру и да привири унутра. Као прави заштитник и, готово, као неки домаћин, он је сматрао за дужност да често пута изгрди и Марушу. Највише је грдио онда, кад би се мимо обично опила па не би хтјела радити, или кад би му поискала новце за ракију. И грдио је онако

исто као и покојни Арсо: искривљујући лице, стискајући обје шаке и шкргућући зубима. Чак је уживао у том да је грди. Уживао је, јер се она, научена на псовке и вјечну покорност, није ни противила, нити му одговарала. Откако је престао бити фењерџија и ударио чак у недозвољене занате, гонио га је свак, грдио, презирао. Полицаји су тукли и, ако би се имало почео опирати, везали га и водили у затвор. А човјек, кога много газе, постаје и сам највећи тиранин према онима који су слабији од њега; он је страшан и у својој породици. Зато му је било необично мило, што је ипак нашао некога, над ким се може искалити, р а с т р е с а т и, пријетити и грдити, а да му се, и нехотице, мора покоравати. Псујући Марушу, он се светио и гонитељима, псовао је и њих, псовао свакога од кога је зазирао. Тада као да му је било лакше на срцу.

— Иштеш ми паре, крмачо, а не знаш колико сам ти добра учинио и брин'о се за те и твоју скочад. — говорио је испијајући чашу до дна и лупајући о сандук. — И теби су паре све и сва к'о и оније гуликожама и нитковима, што су сад постали газде, а све згулили с нашије' леђа, од наше сиротиње... Нико њима неће казат' оно што ћу им ја казати, јер им се свак улагује и боји се... А ја се не бојим никога!.. Никогааа!.. Имам ја срца да сваком пљунем у бркове и окрешем истину у очи!.. У мене нема тамо-амо, него отворено и право... И газдама и свијем хуицутима ја ћу право... И суду и полицији и сваком!.. Сви су они непоштени, сви!.. И траг им је непоштен, и он им смрди!.. Не увијам ја ни њима, ни теби, ни ником!..

Искаливши се и испсовавши све, опет би точио ракију и опет пио, пакосно се кезећи на Марушу и плазећи јој језик. Знао је, да барем за пет дана неће смјети ни помислити на новце, а како ли му их заискати.

Научен на хвалисање и разметање, Аћим је, међу јаранима, у чаршији, гдје су се на беспослици пред једним затвореним дућаном сунчали, нехотице испричао, како лијепо живи са Марушом, како и пије и ашикује у једно исто вријеме, а све „за јефтине паре". Неколика јарана, који су га боље познавали, нијесу му вјеровали; други повјероваше. Милош Загорац, младо, наочитије момче, познат у полицији под именом н о ћ њ а к а, на кога су пасванџије морали нарочито пазити, такођер му је повјеровао. И он подврисну од радости, кад је Аћим доврщио

причу и из све снаге удари се у разголићена, густим длакама обрасла, прса.

— Ах, брате, што ми то прије нијеси казо, весело узвикну, — па би ти се и ја придружио!.. О, брате, то ти је што се рекне уточиште једно!..

— Мени не треба нико да се придружује, — окоси се Аћим сурово и одмах као да се покаја што није знао ћутати. — Доста ми и себе!..

— Могу се ја и наметнути, — опет ће Милош жешће, и поче увијати своје дугачке, уфитиљене бркове. — И млађи сам и љевши сам од тебе, што се рекне, па ако Маруша има очи, прије ће се моме царству приволети.

— И, макар што се Аћим противио, поче се и Милош у Марушину кућицу навраћати. И додвори јој се некако. Испочетка јој је пиће поштено плаћао, кашње га поче она сама частити. Најпошље је точио сам и кад га није частила и стао је грдити онако исто као и Аћим. Обојица су је наизмјенце грдили, као надмећући се, који ће бити осорнији и суровији. Најприје су грдили њу, па, пошто се није бранила, почели би се свађати између себе. Аћим се љутио, што га је ово безобразно голобраче све више и више потискивало, што га је Маруша некако слађе гледала и све се више врзала око њега. Бојао се чак, да га сасвим не истисне, да се не одомаћи у овој кући, а то би за једног старог заштитника било највеће понижење. Зато је силом тражио прилику, да се може посвађати с њиме; зато би се и распалио јаче, кад би Милош почео избацивати кабастије и крупње псовке од његових.

— Та шта се ти издиреш на њу? — питао је љутито, прекидајући псовку Милошеву и стајући поред Маруше, као да би је бранио. — Нијеси јој ти домаћин...

— Драго ми је, па се и издирем, — одговарао је Милош још осорније, пријетећи му стиснутом шаком. — Кад је ти ружиш, могу и ја, што се рекне, ружити...

— Ја сам одавно у овој кући... Ја сам тутор оно двоје сирочади!..

— Свеједно.., Ја сам им поочим.

— Лажеш!

— Лажеш ти!

Спрота Маруша скакала је иза стана и поплашено их гледала, мислећи, да ће се сваки час побити. Ипак, по срећи, то

се никада није десило. Сваки је викао колико је могао више, размахивао рукама, лупао у сандуке, пријетио, али један на другога као да није смио јуришити. Кад би готово изнемогли, промукли од велике дерњаве, опет би сјели сваки у свој ћошак, окренули један другом леђа и, тек ако би које дијете провирило у кућу, потрчали би обојица, да га заједнички потегну за уши.

За инат Аћиму, Милош је, након непуна три мјесеца, довео још једног свог знанца. Довео је познатог пјевача и испичашу Спасоја Елезовића, бившег кочијаша а садањег метлара и чистичарницу, који је био толико сретан, да је сваке седмице смио уљећи у началникову авлију и очистити је.

— Нијесам ја себичњак к'о неки безобразници, — рече Милош уводећи га испод руке, као младу невјесту, и показујући га Маруши. — Ја сам чојек, који и зло и добро дијели с пријатељима... Мени није криво да, што се рекне све овђе подијелимо.

— А јеси ли ти каква влас' да те слушамо и примамо кога ти доведеш? — бијесно дочека Аћим, па скочи на ноге остављајући и ракију и све. — Ко си ти?.. Не слушам ја ни тебе, ни ђког твога, нит' се кога бојим!.. Ни власти се ја не бојим!.. Ни власти се ја не бојим!.. И њој ћу окресати истину у очи...

— Ти шути, — прекиде га Милош достојанствено и руком му даде знак да сједи гдје је и сједио. — Ти овђе немаш право говорити... Ти и не смијеш говорити...

— Ја?.. Ја не смијем говорити? — поче се дерати Аћим црвенећи и прскајући пљувачком све око себе. — Ти ми то браниш?..

По срећи Спасоје је био помирљив човјек и увијек весео. Он није желио, да се због њега заметне свађа и кавга „у пријатељској кући“ и, док су се њих двојица препирали, сјео је лијепо поред Маруше, намјестио се и положио јој руку на раме. Затим, не гледајући на њих, запјевао је из свега гласа:

Фалио се жути лимун крај мора
· Има л' ђђе иког љевшег од мене?..

И, на чудо, обојица противника изненада прекидоше свађу, застадоше и зачуђено се окренуше. Обојици као да се свидјела пјесма. Неко вријеме само су га слушали и гледали, нијемо,

непомично, као да је онај меки, готово женски глас, који се разливао и третирао, опчинио их, очарао, омађијао, па се скаменили и занијемили. Једва једном Аћим као да се освијести и, од мерака, прихвати за боцу. Прихвати и Милош. И обојица, са двије стране, опколише пјевача, почеше га путкати пићем и заједнички молити, да не прекида пјевања.

Спасоје их је, кашње, увијек ублажавао пјесмом. Он их је једини и могао натјерати, да обојица сједну за један сто, — којега су начинили од Марушиних сандучића, — и, наздрављајући Маруши, да се покаткад и куцну. И да је коме било стати па погледати, свак би, ако их није добро познавао, одмах помислио, е су најбољи пријатељи. Чинило се, да нико сложнији, нико веселији и нико задовољнији није!.. Далеке комшије Марушине почеле су се, чак, и љутити због тога. Непрестана пјеванија и граја и до њих је одјекивала, те људи нијесу могли мирно ни спавати.

II

Једне вечери сједила је Маруша у врх стола, налакћена на оштри му, ћошкасти пѐш, а око ње, са двије стране, као два дјевера око младе, сједили су буцмасти Аћим и гиздави Милош. Спасоје је сједио поред Милоша, врпољио се и точио ракију, пудећи час једног час другога. Чешће пута освраћао се и на ону страну, гдје су, за омањом преградом, спавали двоје дјеце Марушине. Хтио је, ваљда, и њих понудити, као што је толико пута радио, нарочито кад је био загрејанији. Али како су дјеца слатко спавала, и гладна и изморена трчањем, игром и плачем, он се опет окретао друговима и чаше, намијењене дјеци, испијао сам. Аћим као да није био најбоље воље. Много је шкргутао зубима и кривио лице и, испод ока, мргодно, крвнички, погледао Милоша, нѐ помичући се и ништа не говорећи. Изгледало је, као да је спреман за свађу. Милош је, напротив, био необично весео. Често је грлио Марушу, хватао је за браду, штипао и силом нагонио, да из његове руке пије ракију. Спасоје их је гледао све троје и само се снебивао. Слутећи, зар, да се може какво зло изродити, грабио је прилику да пусти глас, да запјева мало и да Аћима колико-толико развесели. Дошло му бијаше и да устане, да одгурне Милоша од Маруше, те да сам сједне међу њих и све окрене на шалу и смијех. Али

ни то се није могло. Маруша се све више нагињала на Милошеву страну, а он је све чвршће грлио и обвијао. Чинило се, да их нико ни батином не би могао раставити.

— Има ли још ракије? — запита, у неко доба, Аћим, гледајући у полупразну боцу и хотимично заплећући језиком, правећи се још пијанији него што је, ваљда да што више застраши Марушу и да изгледа ратоборнији. — Ово је мало! — додаде јаче.

— Нема више, — промукло одговори Маруша, упирући у њега ту, бесвјесан, пијанички поглед. — Овђе је све.

— Донеси још!

Маруша хтједе да се дигне и покуша опријети се о сто, али је Милош ухвати за бедру и силом задржа.

— Нећеш ићи, — рече отсјечно. — Ти ћеш сједит' код мене!..

— А јеси ли ти домаћин? — окоси се Аћим пркосно. — Зар јој ти можеш бранити?.. Кад ја рекнем, мора слушати!..

— Не мора!

— Мора!

— Није се боца још испразнила... У њој још има... То нам је доста.

Аћим плану.

— Није мени доста: — викну помамно и опет поче упрскивати пљувачком све око себе. — Још ја хоћу!.. Још!..

— Ако ти треба, иђи и донеси сам... Купи, плати и донеси!

— Јок!.. Хоћу да она плати и донесе!

— Неће!

— Хоће!

Спасоје устаде и хтједе да пођe.

— Па немојте се инадити, — рече благо, меким гласом, који је поче подрхтавати. — Немојте, браћо... Ја ћу донијети!..

— Нипошто! Нипошто! — зацича Аћим и поче махати рукама према њему, у знак да стане. — Она, она нек иђе!.. Она мора донијети!

— Нипошто, нипошто, — заграја и Милош, старајући се да надвиче Аћима. — Сам он нек иђе!.. Он и нико други!..

Спасоје се врати на мјесто и, да окуша стару срећу, опет хтједе запјевати, али га Аћим снажно одгурну и зачепи му уста.

— Вечерас ће крв између нас пасти, — викну тетурајући и приближујући се Милошу. — Брез крви се неће свршит'...

— Нека!.. Доста се вино пролијевало! Треба и крви мало да потече, — одговори Милош подругљиво, жмиркајући према њему.

— Вечерас ћемо јали ја јали ти из ове куће.

— Ако ти је тијесна, ти излази!..

Аћим се измакну мало на леђа, преврну закрвављеним очима, па брзо извуче једно дрво из стана и љутито поче витлати и измахивати њиме и десно и лијево. Милош зграби боцу.

— Немојте, људи, ако Бога знате! — уплете се преплашени Спасоје и брзо протрча међу њих. — Немојте бити!.. Који вам је ђаво вечерас?.. Зар се нијесте подмирили?..

— Никад! — узвикну Аћим.

— Никад! узвикну и Милош.

— Вечерас ће нам пуцати главе!

— Нека пуцају!

Обојица су бјеснили, викали и замахивали, али се, по обичају, ни један није смио усудити да приступи другом или да удари. Спасоје је, збуњен и сметен, стајао по средини и, готово плачући, молио их да прекину кавгу.

Док, изненада, као да затутња нешто, а крупна, голема фигура познатога Станка полицајца читава врата као да испуни собом.

— Каква је ово галама? — као громовник моћни загрми Станко својим страшним, дебелим гласом, који као да је испод земље долазио, а од кога су стрепили толико и Аћим и Милош и сви њихови јарани. — Шта је ово? — дрекну јаче и поносито ступи међу њих. — Мени се свијет одавно тужио, да галамите и грајете к'о баруни какви, а сад сам вас уфатио, лопови једни, синови ђавољи!..

Аћим га поплашено погледа и полако, старајући се да он не опази, испусти штап из руке, па понизно, клањајући се, скиде капу.

— А коме ми сметамо, молићемо? — запита тихо, благо, умиљавајући се и измичући у прикрајак. — Ми ово онако, разговарамо к'о браћа...

— Ми, што се рекне, само причамо, — дочека Милош брзо, па и он скиде капу и поче се клањати. — Нема овђе никакве галаме.

— Мир! — грмну Станко и снажно лупну ногом о земљу, да му што јаче звекну мамузе. — Чуо сам ја све! Знам ја вас

добро к'о злу пару у ћеси... Немојте се правдати!.. Мир!.. Ја знам своју дужнос' и знам шта је регула!.. Не треба ви да ме учите!..

Спасоје се ипак некако услободи, наточи чашицу ракије и, смешкајући се, понуди Станка.

— Дéла, поткријепи се, — рече молећиво. — Знамо ми да си ти чојек добар...

— Нећу, не пијем, — осијече Станко мрко, окрећући главу у страну, да не гледа ракију. — Ја само знам закон...

— Не смета ракија закону, — уплете се Аћим и поче намигивати Спасоју, да га више осоколи. — Можеш попити једну, па да ти ништа не буде. Ја их попијем по десет, па јопет знам шта је закон...

— А из моје руке, — додаде Спасоје ватреније, подносећи му чашу под нос. — Из моје руке, у твоје здравље!.. Да нам те Бог поживи пуно и много година, те да будеш и пријестолник и... и још кабастији...

— Амин! — једногласно загрејаше сви.

Станко, једнако се затежући, прихвати чашу и искапи је.

— Чујете, — рече осорно, правећи се и опет озбиљан и строг. — Немојте мислити да мене може ко подмитити и да ћу пушћат' опет да галамите... Закон је закон!..

— Ко ће галамити? — уплете се Милош живо, као зачудивши се. — Зар ми?.. Ми, што се рекне, к'о и браћа... Ако кођеш остани и ти с нама да пијемо, па ће бити и још ракије.

— Еее? отегну Станко не вјерујући.

— Хоће, душе ми!..

Станко се замисли.

— Па остаћу, — рече снисходљиво. — Остаћу да одржим ред... Ђе нема мене, ту нема ни реда... Остаћу... Наточите још једну чашу...

Па сједе поред Маруше, ослонивши се о сто и метнувши сабљу преко крила. Остали посједаше мало подаље и гледаху га бојажљиво, са ријетким, готово невјероватним, страхопоштовањем.

III

Кућа Марушина и друштво њезино као да се добро свиђоше Станку полицају, грозном и неустрашивом Станку, кога

се чак и дјеца по махалама бојала и бјежала од њега, дерући се и вриштећи, чим би га издалека опазила. Поче редовно, сваке вечери, — а покаткад и по дану, — долазити, да немирне галамџије види, надаздре се над њих и опомене их на ред. С њима је остајао до касно у ноћ. Наравно, сад је он морао сједити у врх стола, поред Маруше, он је сад једини смио наслонити своју тешку, голему руку на раме њезино, са неким презрењем и потсмехом гледајући остале. Он је увијек и прву чашу испијао и први почињао разговор. Други, готово, нијесу смјели ни говорити. Спасоје, ма колико да је желио да пусти глас и да запјева, није смио, што заповједити, ни Милош што испричати. Сви су морали ћутећи испијати чаше и, силом правећи насмијана и љубазна лица, понизно слушати Станкове предике о миру, реду и закону, које је он вјечито понављао, употребљујући увијек једне и исте ријечи.

— Ми царски људи, службеници, имамо тешко бреме на себи, — говорио је неуморно, пошто би искапио неколике чаше и загријао се мало. — На нама читав свијет стоји. Брез нас би се сва земља пропунтала, све би ђаво понио, јер закон земљу држи, а ми држимо закон… Кад, на прилику, мени цар одозгор поручи: „чујеш Станко, хоћу да ми чуваш ред“, ја ћу га и чуват', макар главу изгубио!.. Зато је он мени и припас'о сабљу. бива да ми ни ред ни мир испод ње не курталишу… Jä… Зато ми, службеници царски, и гонимо сваког ко не слуша наше наредбе и ко хоће да ради по својој памети. Наша је памет најпаметнија, а чувају нам је, фала милостивом Богу, и пушке и топови и толике фортице… Регула је регула, па и ви, ђаволи синови, чим би почели шкакљиво радит', дошли би под мој суд, макар што с вама и једем и пијем…

— Богу и цару и њиовијем службеницима ми смо вазда потпокорни, — одговарао је Аћим покорно, устајући. — И ми, зар, знамо коме припада чес' и поклоњење…

— Хоћеш ли још једну ракију? — нудио је Спасоје Станка поново точећи.

— Не треба ни да питаш, — косио се Милош на њега гуркајући га у лакат. — Ко ће пахранит' и напојит' царске људе, ако ми нећемо…

— Ми треба и да се клањамо и да частимо к'о боље и старије…

И тек пошто би се Станко уморио предикујући и пошто

би почео зијевати, дизали су се иза стола и лагано, лијено, као утучени, почели се разилазити. Ни опростити се нијесу смјели гласно. И то је морало бити „тихо и у реду“, ни ту се нијесу смјели оглушити заповијестима закона.

По дану, кад је Станко био „на служби, на свом рајону“ као што је говорио, опет су се окупљали у Маруше, — сви осим њега, — и опет искали ракије. За чудо, сви су били некако мирније него прије. Као да се нијесу ни љутили онако један на другога. Аћим је, чак, неколико пута сам почастио Милоша, Милош је опет чешће доносио духана и нудио њега. Ћутали су обојица и, некако, били замишљени. Аћим је, покаткада, и уздахнуо.

— Шта је?.. Што не говорите? — питала их је Маруша пролазећи поред њих и гурајући их. — Који вам је белај?.. Сад ми је кућа к'о мртва...

— Тхес... нешто нам се не говори, — одговарали су обојица, погледајући један у другога.

Спасоје је само точио и нудио их.

IV

— Чини ми се, да се 'вако више не може, — рече једнога јутра Аћим, коме бијаше додијало непрестано ћутање. — Не може се, па ето...

— Мени се све чини, да смо ми под неким, што се рекне, полицајеским надзором, — дочека Милош, плашљиво извирујући на врата и као бојећи се, да се откуд не појави Станко. — К'о рекли би и да смо слободни, а јопет нијесмо слободни... Она куга уђахала нам за врат, па нас умори...

— Нит' смијемо проговорит' к'о људи, ни разговорит' се...

— Мени пјесма замрла у грлу, па не може да пробије к'о ни клица из промрзле земље, — уплете се Спасоје и сједе поред њих. — Ево сам жив, а све ми се чини да сам мртав.

Аћим погледа на Марушу, која је мирно ткала, па заклима главом.

— Ето и она, несретница, сад к'о робиња, — рече. — Поклопио је Станков закон, па не може да дише под њим. Ја знам, да она и сад 'воли нама, ама то не 'смије пред њим ни ни показат'... Он заповједа и њој и нама...

— И сви стрепимо пред њим.

— И трпимо мирно к'о волови у јарму.

Милош опет провири кроз врата и врати се.

— Мени је дошло, браћо, да вас оставим, — прошапта, — и, што се рекне, да иђем у бијели свијет... Ако ћу трпит' силу, трпићу је у туђем свијету, а нећу на свом кућњем прагу... Шта ће ми 'ваки живот?.. Шта ће 'вако друштво?..

— Куд ти пођеш и ја ћу, — опет се уплете Спасоје; готов, да се одмах дигне и пође. — Кад смо дијелили Марушу, дијелићемо свако зло и добро, па шта нам Бог да...

Аћим уздахну.

— А мене зар да оставите са овом сиротицом и онијем крволоком? запита. — Имате ли душе?.. И ја сам човек к'о и ви, па, бива, не жалите ме ни мало. Пуштате, да ме он погази...

— Не може се друкчије, — одговори Милош покуњено. — Овом злу лијека нема.

— Од 'ваког зла треба бјежати...

Аћим поче увијати брк око прста и мргодити се.

— А ко вели да треба бјежати? — запита. — Ко то вели?.. Да су нам и стари бјежали, не би били 'наки јунаци... Ту ћемо и ми виђет' које је бољи!..

Милош зину од чуда.

— Ти би, зар, да се крвимо? — рече.

— Јакако. Злу треба доскакати.

— Ама ми да се дижемо против власти? На Станка да ударимо? — отегну Милош пригушено. — Ко то смије?..

Аћим се удари руком у прса.

— Смијем ја, — викну слободније, — а смијете и ви!.. Немојте ви мислити, да се ја бојим и власти и икога!.. На свакога ћу ја ударит' и сваком окресат' истину... Не може се више 'вако живјети, 'вако пâски, к'о да смо у тавницу затворени... Ако је вама драго робоват' Станку, ви му и робујте, а ја нећу више...

— Мени се чини, паметније је бјежат', него се хрват' с њиме, — дочека Спасоје тихо, завирујући чак и под сто, као да се Станко и ту могао сакрити. — И Маруша и сви да побјегнемо у какву другу кућу...

— Он ће нас и тамо наћ', — осијече Аћим.

— А ми да бјежимо у друго мјесто.

Аћим зажмири и исплази му језик.

— А како ћеш у другом мјесту живит'? — запита подругљиво. — Не може се у другом мјесту лахко зарађиват' к'о овђе...

— Ја нећу нигђе из ове куће, — осијече Маруша одлучно и устаде иза стана, — а ви, ако имате образа, оставите ме саму с њиме...

— Нећемо те оставити, — заграјаше сви и склепташе се око ње — Ми се и бунимо због тебе!.. Ми баш хоћемо да те бранимо!.. Не бој се!

Аћим стаде на сред куће и подиже руку.

— Хоћете ли ме послушат', браћо? — запита некако свечано као да их на Косово позива. — Хоћете ли?

— Хоћемо?

— Треба да се закунемо, да се нећемо изневјерити док је живиј' глава, а ја вам кажем: отрешћемо се насилника и ослободит' се к'о нико досада...

— Крмак био, ко изневјерио!

Аћим се накашља, приступи Милошу и ухвати га за подерани пéш од гарнiена.

— Чујеш, — рече му шапатом, држећи кажипрст на челу, — све ћемо ми то уједурисати, па да буде красно!.. Нећемо се побунити 'нако, к'о брез разлога, него ћемо намамити Станка да се поиnади с нама, па ћемо сви ударит' на њега и измехрат' му кости... Никад му више неће напут' на памет, да нам дође... Ти ћеш, Милоше, први почет' какав разговор, који ће га добро наљутит', па...

— А не би ли боље било да ти почнеш? — прекиде га Милош брзо и хтједе се измакнути. — Ти си, што се рекне, мудрији.

— Јок! Ти си млађи, ти и почни, — окреса Аћим. — Ми ћемо сви бит' уза те... А кад се Станко помами, онда ћемо сложни навалит' на њ и смрвит' га...

— Нас је четворо. Ми смо јачи! — уплете се Маруша и поче загрћати рукаве од кошуље, као да би се одмах тукла.

Аћим се осмјехну.

— И јесмо јачи! викну. — Ја се сам не бојим њега!.. Не бојим се ни какве крупније зверке!.. Нећу ја нико да мени командира и заповједа, него ћу га по зубима. Не знате ви мене какав сам кад се плахо наљутим...

— Ама и Станко је плах, кад се наљути, — дочека Спасоје вртећи главом и једнако страхујући. — И он је јак к'о земља...

— Он је жена! осијече Аћим, па им се примакну и показа им своје жилаве, снажне мишице. — Ви само слушајте мене, па се не бојте!.. Ако вам је драго, да вас његова мамуза и његов закон не туку у главу, слушајте мене!.. Виђећете како се обарају спледније...

— Па слушаћемо, — дочекаше и Милош и Спасоје и, у знак сагласности, спустише му руку на раме. — Старији си, ред је да слушамо!..

V

Кад је, у вече, дошао Станко и, по обичају, поздравио их хладно, сви као да му још хладније отпоздравише. Нијесу хтјели ни устати испред њега, ни скинути капе, као што су увијек радили. Милош се, чак, није хтио ни помакнути ни направити му мјеста поред Маруше, него је поднимљен сједио и гледао га некако мрко, изазивачки.

— Шта? Зар нема мјеста за ме? — љутито брекну Станко, коме се овако њихово држање ни мало свиђало није. — Нема ли, а?..

Маруша прокомеша раменима и помакну се мало.

— Ево има, — рече понизно, — има мјеста.

— Па ни ракије нема, — окреса Станко, лагано сједајући и погледајући на келнерај. — Камо вам ракија, ђавољи синови?.. Ја сам уморан, са службе сам, ракије ми треба!..

Милош намигну Аћиму да проговори, Аћим намигну њему.

Пааа... није се имало пара, — отегну Милош лијено, силом зијевајући. — Што је било, то смо попили...

— А, проклети сине, зар нијесте могли мени оставити?... окоси се Станко, па звекну и сабљом и мамузама. — Зар вам нијесам био на памети?..

— Био си ти нама вазда на памети, — уплете се Аћим, снебивајући се и трљајући руке, — ама...

Станко се пресијече погледом.

— Шта? ама?.. Шћео си нешто слагати, је ли?,.

— ... ама ми смо мислили, да једном треба и ти да платиш, — доврши Аћим и са неким поносом испотаје погледа Милоша, као да питаше: казах ли му како?..

Станко се уједе за доњу усницу, скиде капу и баци је на сто.

— Од мене к'о од царског службеника не може нико очекиват', да га нудим ракијом, — рече.

Јес'... а ти јопет имаш више пара него ми, — прогунђа Милош гледајући га испод ока. Ми смо сиротиња...

— Хахаха! Сиротиња! — узвикну Станко и силно удари руком по столу, да га умало није разрушио. — Сиротиња, што краде туђу сиротињу!

Аћим се почеша иза уха и поче кашљуцати.

— Неће бити да ми сиротињу крадамо, — рече мирно. — Ми смо поштени људи и имамо образа к'о и други...

— Да имате образа, донијели би ракије, — окреса Станко још жешће. — Ракије, ракије треба, а ви је немате!

— А јесмо ли ми дужни вазда доносити? — опет ће Милош мало слободније, па гурну у Спасоја да и он што проговори. — Јесмо ли?..

— Тако је... Нијесмо ни ми дужни, — потврди Спасоје.

Станко се нагло исправи и, чврсто држећи сабљу преко крила, уозбиљи се као никад до тад. И коса на глави као да му се промијени: оштре длаке накостријешише се као у дивљег крмка, а црвенкаста једна мàсница на челу, испод њих, дође још црвенија.

— Ја знам шта је ко дужан а шта није, — грмну сурово. — Нећете ме, зар, ви учит' памети?.. Ви, најпошље, не треба пуно ни да говорите ни да блебећете свашта... Ко вам је то дозволио?..

— Бог нам је дозволио, — одговори Аћим тихо и показа на небо. — Он нам је дао језик да говоримо...

— Ама ја не дозвољам, — прекиде га Станко и опет звекну мамузама. — Ја не дозвољам ни да говорите ни да галамите овђе... Знам ја вас, ђавољи синови, ко сте и шта сте!.. Знам ја, да би ви и на звијезде залајали, кад би вам се пушћало... Ама јок!.. Ја знам шта је регула и знам како ћу вас зауздат'!.. С тога сам дош'о међу вас, да одржим ред и да вас не пушћам без надзора... Ви не знате ни поштовати службеника царскога, ниткови једни!..

Милош устаде и прислони се уза стап.

— Ми нијесмо разбојници, да међу нама сједе царски службеници, — рече слободно и отсјечно. — Ако вам што скривимо и погазимо закон, онда нас и ловите и фаћајте нас. А кад нијесмо криви, оставите нас с миром, да живимо к'о и други људи...

— Шта?.. Шта?.. Шта си рек'о? — отегну Станко, па и он устаде и погледа га презриво. — Ти, момче, к'о да се противиш?.. Знаш ли ти ко сам ја?.. Знаш ли ти, да не смијеш преда мном ни дисати, а камо ли тако говорити?..

— Кад нијесам крив, не може ми нико ништа, — осијече Милош, који је све више блиједио у лицу, а очи му сијевале. — Нико, нико ми не може!..

— Чујете ли га?.. Чујете ли безобразника?.. — повика Станко разјарено, па стиште шаку и одиже је изпад главе. — Он мени да одговара 'вако? Он?..

Аћим и Спасоје устадоше живо и опколише их. Станка опколише иза леђа. Милоша то као да још више осоколи, па се поносито испрси и унесе се Станку у лице.

— И хоћу говорити! Баш ћу ја говорити, — рече. — Говор ми не може нико забранити...

— И не може, — дочека Спасоје полугласно. — То је Бог дао!

— Ама ја нећу да говорите! — грмну Станко бијесно. — Нећу!

— Ти нијеси виши од Бога!

— Нијеси старији!

Станко, опазивши како сва тројица говоре и како га све више притјешњавају, као да се досјети нечему. Брзо се измакну између њих и стаде поред врата.

— Мир! — викну и одиже обје руке, као да је готов јуришити на њих. — Сви да сте мирни!..

— Нећемо мира! — Дочекаше они пристајући за њим и упињући се из све снаге да га надвичу. — Нећемо мира!.. Нећемо!..

Станко као да заборави на се. Леђима својим затвори излаз, раскорачи се колико је могао шире и, истегнувши сабљу, испрси се пред свима њима:

— У име закона вичем: мир:

Сва тројица бунтовника стадоше као скамењени. Сви оборише главе и немоћно опустише руке низа се, као да их је капља уједанпут све погодила. Оно страшно, званично у име закона слушали су увијек, кад год је који царски службеник и њих и њихове другове хтио заробити и повести у затвор. И нико се није усуђивао, није имао срца, да се тад брани или опире. Ни они се сада не смједоше опирати.

— Овђе је к'о нека завјера, — узвикну Станко јаче, виђећи их онако покуњене и поплашене. — Ви сте шћели дигнут' буну против царског чојека, против закона, лопови једни!.. У ланце ћу ја вас, у ланце, кучкини синови!..

Аћим бржебоље скиде капу као што је и прије скидао, скрсти руке на прси и поклони се готово до земље.

— Ми, молићемо, нијесмо дизали никакву буну, — поче муцати, подрхтавајући... Милош је само шћео нешто говорити...

— Сви смо шћели само нешто казати, — дочека и Милош збуњено, па се и он поклони и скрсти руке као и Аћим. — Ништа друго нијесмо желили не дô Бог...

— Лажете! Лажете ниткови! — окреса Станко и љутито поче тегљити за ухо час једнога час другога, дрмусајући им главама. — Ви сте се спремали да и руку дигнете на ме... Видио сам ја!..

Аћим, који је стискао зубе од бола и чувао се да не јаукне, сад се поче крстити и пренемагати.

— Ја да на те руку дигнем?.. Ја?.. Ко би то и помислио? — рече готово запијевајући. — Можебит' је Милош и шћео, ама ја...

— Аћим је одиста шћео, а ја, ваистину, нијесам, — нагло упаде Милош, па, држећи Аћима за мудријег, поче се и крстити као и он и радити све што и он ради. — Ја што сам шћео то сам и каз'о, а Аћим...

Аћим му испотаје намигну и даде знак да ћути.

— Ми нијесмо никакви бунтовници, — поче, сагињући се да Станка у руку пољуби. — Ми смо о теби вазда лијепо говорили и фалили те к'о једног дичног чојека. Само је Маруши жао на те било и само те она није волила...

— Маруши си омрзн'о, што долазиш сваку вече и што јој мира не даш, — упаде Милош. — Стога те не може ни гледати...

— Она ти је то шћела одавно казати, ама како је женска глава но није смјела, него је рекла нама, да ти ми кажемо...

Станко се намргоди.

— Она вас је и наговорила на буну? — запита оштро. — Она?

— Тхее... није буна... ама... поче извијати Аћим, машући главом на Марушу, да се не усуди ријечи проговорити. — Није буна... него онако...

— Охооо!.. Тако ли је?.. Еее сад знам шта је и како је, — дочека Станко достојанствено и удари се шаком по челу. — Њојзи је криво што ја долазим, па јој не могу долазити други, да с њима гони забрањени занат... Она и пиће точи, а нема за то дозволе... Она...

Ту застаде и као да се замисли.

— Тхе, ништа! рече мирније и спусти сабљу у корице. — Лако ћу ја с њоме!.. Сутра подносим пријаву, да се ова кућа затвори, а она да се проћера измеђ' нас, јер није поштена...

Па, пошавши према вратима, окрену се и запријети прстом.

— Показаћу ја теби, крмска шћери, како ћеш против закона радити... Виђећеш, како се диже буна на царске људе!.. Пфуј!..

О СТАНОВНИЦИМА НА ПЛАНЕТАМА

од

Др. Бранислава Петронијевића[1]

Докле год се сматрало, да је ова наша земља центар света и да се око ње крећу сва остала небеска тела, дотле је било чак и безбожно помислити, да и на овим другим небесним телима може бити живих створова, а најмање још да може бити на њима створења сличних круни створења Божијег на земљи, човеку. Тек са постанком нове Астрономије, после велике Коперникове реформе система светског, отворен је био пут за ове смеле закључке. Велики и племенити дух Ђордана Бруна први је на основу новог Коперниковог система света закључио, да као што је наше сунце центар свога планетског система, да су тако исто и оне многобројне светле тачке на ноћном небу, што се називају звездама некретницама, велика огромна сунца, око којих круже тамне планете, и да, као што су планете нашег сунчаног система насељене, да су и планете ових даљних сунаца, чији је број по Бруну бесконачно велики, позорнице живота и свести. Али тек је Галилеј својим проналаском дурбина, који је он одмах управио на небеска тела, дао прву реалну подлогу овим Бруновим закључцима. Откривши мене на планети Венери, он је несумњиво утврдио да је она мрачно тело, које се окреће око сунца, као што се месец окреће око земље; а откривши четири месеца Јупитерова он је очигледно доказао оно што су противници Коперниковог система тврдили као немогуће: он је доказао да се око Јупитера, који се као планета

[1] Јавно предавање држано 26 марта ове год. у сали Универзитета.

креће око сунца, крећу друга небеска тела, да је дакле могуће да се и земља, око које се креће месец, креће око сунца. Тиме је Коперников систем био дефинитивно утврђен и закључцима Бруновим није се имало принципијелно ништа пребацити.

Али закључак да, пошто на земљи има становника, њих има и на осталим планетама нашег сунчаног система и да, пошто има становника на планетама нашег сунчаног система, њих мора бити и на планетама других сунчаних система, тај је закључак само један генералан закључак, који сам по себи не вреди много. Да се дође до детаљнијих и сигурнијих закључака у овом погледу, очевидно да је потребно познати из ближе саме физичке прилике на планетама, јер се само на основу тих прилика, које условљавају живот, може закључити, да ли доиста има на њима органског живота или га нема. Али пре него што пређем на излагање резултата, до којих је у испитивању физичких прилика на планетама и осталим небесним телима Астрономија дошла, ја ћу Вам најпре изнети неколика фантастична мишљења о становницима небесних тела, која мало или ни мало не воде рачуна о тим физичким приликама.

Једно од таквих мишљења држи, да се живот може развити под свима могућим физичким приликама, да је прилагодна моћ организама на физичке прилике таква, да се ови дају замислити у најразличнијим облицима по својој унутрањој структури и по материјалу из кога су састављени. Према овоме мишљењу не само да су сва небеска тела у садашњем стадијуму свога развитка насељена живим бићима, него, што логично из те претпоставке следује, да је свако небесно тело у сваком стадијуму свога развитка насељено т.ј. да је свако у прошлости својој било и да ће и у будућности својој, све докле га траје, бити насељено живим бићима. Према Кант-Лапласовој теорији постанка небесних тела, свако је небеско тело у почетку било у гасовито усијаном стању, па се хлађењем претвара у течно — усијану масу и на послетку поступно из овога стања хлађењем прелази у стање чврсто — хладне масе: у нашем сунчаном систему сунце се, према мишљењу већине астронома, још налази у првом стадијуму, земља у другом, а месец у трећем. Према овоме мишљењу о насељености небесних тела постоје и три врсте организама, које у главном одговарају овим трима стадијума у развићу сваког небеског тела: стању гасовито — усијаном одговарају гасовито — пламени организми; стању течно — уси-

јаном, у коме свако небеско тело има танку чврсту кору на својој површини, одговарају течни или боље рећи течно — чврсти организми, као што су ови на нашој планети; на послетку стању чврсто — хладном одговарају чврсти организми, организми који се по својој материји не разликују ни у колико од грубе материје чврстих минерала на земљи. Сунце и комете насељене су, према овоме мишљењу, гасовито — пламеним организмима, за које многи држе да могу бити савршенији и од нас људи, планете су насељене већином течним организмима, а месеци и планетоиди чврстим организмима. И на нашој земљи живели су некада гасовито — пламени организми, за њима су дошли променом физичких прилика течни организми, па ће, у даљој будућности кад се земља буде потпуно охладила и на њеној површини не буде више течних тела, и они потпуно ишчезнути и учинити места трећој, најтрајнијој а по некима чак и најсавршенијој форми организама, чврстим организмима.

Друго једно још много фантастичније мишљење држи, да не само што у свако доба и на сваком небесном телу постоје организми него и на једном истом небесном телу могући су у исто доба организми битно различни међу собом тако, да свака група таквих организма чини свет за себе, да се свакој од њих небесно тело, на коме станује, представља сасвим друкчије него осталима. Ово мишљење полази од тврђења, да је број наших чула ограничен, да је васиона пак бесконачна не само у простору и времену, него да је бесконачан и број снага које у њој дејствују, да су према томе могући организми и са сасвим другим чулима но што су наша, са чулима способним да опазе известан број тих других снага, да је према томе бесконачан и број таквих битно различних органских бића; па како се бесконачне снаге природе свуда налазе то је могуће, да на једном и истом месту, на једном и истом небесном телу дакле, постоје у исто доба организми који не знају један за другог, јер сваки посматра исто небеско тело на сасвим други начин. Особито спиритисте, да би дали научнији изглед својим фантастичним и бесмисленим теоријама, радо прихватају ово мишљење. Међу тим бaш да је васиона и бесконачна у простору и времену — ми ћемо доцније видети да се чак ни то не може за њу тврдити — бесконачан број снага у њој постојати не може. Јер јединство материје у васиони, које је несумњиво утврђено, захтева јединство снага: па као што је број елементарних материја у васиони ограничен

исто тако мора и број снага у њој бити ограничен, шта више то је за снагу још несумњивије него за материју, јер се поједине форме снаге (које су у основи само различне форме кретања) дају претварати једна у другу, док хемиске елементе још нисмо успели да претварамо један у други. Истина да има природних снага (н.пр. електрицитет), за које немамо директних чула, али њихову егзистенцију ми констатујемо индиректно, тиме што се оне дају претворити у снаге, за које имамо чула, и баш овај факт показује да, кад би постојао бесконачан број таквих снага, да би и ми морали констатовати један несравњено већи број истих, но што је то у истини случај. Како то није случај, то је јасно, да је број природних снага ограничен и да су нам све главније форме њихове познате. Баш и кад би постојала могућност и других чула, могуће варијације у том погледу биле би према томе минималне.

Постоји и једно треће од овог другог не мање фантастично мишљење. По овоме мишљењу не само да је свако небесно тело насељено живим бићима, од којих је свако обдарено душом, свешћу — тако да не само животиње него и биљке имају душу — него је и свако небесно тело организам обдарен свесном душом, и то душа небесног тела обухвата у себи све поједине свести живих бића на њему као саставне делове. Ово чудно мишљење заступа чудним начином један од најегзактнијих научника и мислилаца, чувени физичар и психолог Фехнер. Оно се оснива на једној аналогији, која на први поглед изгледа тачна. Као што на име, тако се обично аргументира, становник на људској глави и не слути да је тело, на коме станује, и само организам, тако је могуће да је земља, на којој ми станујемо, сама организам или да је део једног већег организма, н. пр. целог сунчаног система (глава овога организма била би у сунцу, а планете и остали чланови система били би нижи органи). Међу тим аналогија је сасвим погрешна. Становник људске главе не зна законе по којима се креће људско тело, он није у стању да испита његову унутрашњу структуру и т. д. Међу тим ми, највише становници ове планете, знамо да је она тело које се по непроменљивим законима креће око сунца, знамо да на површини и у унутрашњости њеној владају само снаге неорганске природе и немамо апсолутно никаквог разлога претпоставити да је и она сама организам. Овакве претпоставке спадају у област фантазије а не у област егзактног мишљења.

Као што видите, од наведена три мишљења остаје једино прво које се може узети у дискусију. Строгих позитивних разлога против тога мишљења ми немамо, али само зато што оно спада у она мишљења која се зато не могу да оборе што се сама не могу да докажу. Међу тим ипак се могу против њега навести јаки разлози. Пре свега тиме се руши принцип континуитета органског света, без којег је немогуће замислити развиће и усавршавање његово. Са престанком првог стадијума у развићу једног небеског тела морали би потпуно ишчезнути и дотадашњи гасовито — пламени организми његови и нова форма организама јавила би се као нешто сасвим ново; исто тако са престанком другог стадијума у развитку једног небеског тела, са потпуним охлађењем његовим, ишчезли би потпуно дотадашњи течни организми његови и чврсти организми морали би се појавити као нешто сасвим ново. Као што видите, континуитету у развитку једног небесног тела неби одговарао контуитет у развитку органског живота на њему, а то је тешко претпоставити. Осим тога баш кад би гасовито — пламени и чврсти организми и били могући, они би могли бити само организми најниже врсте и постанак свести био би у њима немогућ. Јер да се јави у организму свест, нарочито свест више врсте, зато је потребна веома фина и разнолика унутрашња структура организма и велика покретљивост и променљивост његових делова, услови који се код гасовито — пламених и чврстих организама не могу да остваре, јер код првих је немогућа разлика структура а код других немогућа је покретљивост и променљивост. Ако се узме да је битни циљ организма развиће свести, што се са философског гледишта једино да претпоставити, онда би такви организми били излишни, па како природа не продуцира ништа излишно, и немогући. На супрот овом тврђењу могло би се рећи, да су и биљке организми, па ипак да у њима нема свести. То је истина. Али, као што је познато, биљни свет је у економији природе апсолутно нужан да би могло бити животињског света, могло би се рећи да је природа, да би што боље извела свој главни циљ у животињским организмима, продуцирала биљне организме, који на себе примају један део органских функција без којих се животињски свет не би могао замислити, а које би иначе сами животињски организми морали вршити.

Из овог излази да, баш кад би и претпоставили могућност

гласовито — пламених и чврстих организама, да би само течни или боље рећи чврсто — течни организми били организми у правом смислу, пошто су то једини организми у којима је могућа свест и код којих је могуће развиће у све компликованије и савршеније облике. С тога ћемо и ми овде говорити само о њима.

Ако се сад запитамо за битне услове, под којима су на небесним телима могући овакви организми, онде се као одговор на ово питање може рећи, да су **ваздух**, **вода** и, код планета, **кретање око осовине у довољно кратком времену** три битна услова за то. Да без ваздуха не може бити органског живота, то је тако јасно, да није потребно ни доказивати: вода је исто тако битан услов, је се велики део материје сваког организма састоји из воде (тако наше тело садржи 75% воде). Трећи услов, кретање око осовине у довољно кратком времену, или, друкчије речено, промена дана и ноћи, потребан је с једне стране зато, што је за живот организама неопходно потребна наизменична мена периода повећане и смањене органске акције: с друге стране топлота која долази једном мрачном телу, планети или сателиту, од сунца, била би веома штетна и убитачна по живот организама, кад не би било промене дана и ноћи, и то у довољно кратком времену. Ако се мрачно тело креће око осовине али му је зато потребно дуже време, онда ће површина на осветљеној страни његовој бити сувише изложена топлим сунчаним зрацима, и температура њена може се услед тога тако подићи, да је немогуће води више да остане у течном стању, већ ће се морати претворити у гасовито, тако да би тиме организми постали немогући. У оваким случајевима могло би се једино претпоставити, да улогу воде примају на себе друге течности, које испарају на много вишој односно прелазе у чврсто стање на много нижој температури, но што је то код воде случај. Сви остали битни услови за развитак живота, као основни органски елементи, сложеност хемијских једињења и т. д. морају разуме се на свакој планети бити испуњени па да се може јавити живот, али како ови остали услови стоје готово у потпуној каузалној вези са наведена три услова, а само ако један од ова три недостаје живот постаје немогућан, то ћемо ми сада испитати редом могућност живота на сваком члану нашег сунчаног система, па ћемо за тим у кратко видети шта се у том погледу може закључити и са остале сунчане системе, који се у васиони налазе.

Почећемо са централним телом нашег сунчаног система, са сунцем. Према модерним астрономским испитивањима сунца може се тврдити готово са извесношћу, да се то огромно небеско тело налази у гасовито — усијаном стању (температура на површини сунца износи од прилике 3000° C, тако да се ту и метали налазе у гасовитом стању), дакле у првом стадијуму развитка небеских тела, и да је према томе на њему органски живот немогућ. Атмосфера сунчева састоји се већином из металних пара, ако се тамо течности и образују (а то могу бити само металне течности) онда то бива само за врло кратко време, јер чим се такви метални облаци приближе ближе површини сунчевој они се морају опет претворити у гасовито стање. О води као течности не може дакле бити ни говора а ни о другим течностима које би замењивале воду. Према томе органског живота на сунцу нема. Да поменем само још да је старији Хершел држао, да је сунце у језгру своме тамно тело обавијено са два битно различна слоја атмосфере: први горњи слој био би гасовито — усијан и тај би слој био извор топлоте и светлости коју ми са сунца примамо; други доњи сунчевој површини ближи слој био би густ и хладан и чувао би површину сунчеву од сувишне топлоте и светлости горњег слоја, тако да би на површини сунчевој могли становати и сами људи.

Меркур, сунцу најближа планета, изгледа да нема никакве атмосфере или ако је има да је она мале густине; тако исто облаци, из којих би се могло закључити на егзистенцију воде, нису са сигурношћу констатовани, јер пеге које се на Меркуру опажају тако су тамне, да изгледа да су то делови саме његове површине. Према овоме не би се дало ништа закључити о могућности органског живота на овој планети. Али изгледа да се Меркур у опште и не креће око своје осовине и да стално окреће сунцу једну и исту страну, тако да је на једној страни његовој вечни дан а на другој вечна ноћ. Ако би то било доиста случај, онда би се готово са извесношћу могло закључити да на овој планети нема живота; међу тим није невероватно да се Меркур креће за 24 сахата око своје осовине и онда се с много мање вероватности може одрицати органски живот на њему.

Венера, друга планета по даљини својој од сунца, има несумњиво атмосферу и та је атмосфера испуњена густим облацима, тако да су прва два услова за постанак органског живота на тој планети испуњена. Међу тим са трећим условом

стоји сумњиво, јер по једнима Венера се креће око своје осовине за исто оно време за које се креће око сунца, тако да би дан на њој трајао 112 дана а толико исто и ноћ. Међу тим вероватније је, како други тврде, да се она као и земља креће за 24 сахата око своје осовине, тако да би, узевши у обзир да је Венера исте величине и исте густине као и земља и узевши у обзир, да је њена атмосфера у толико гушћа од наше, да вишак топлоте, који Венери услед њене веће близине сунцу од овога долази, потпуно у себи апсорбује, услови за живот на површини ове планете били готово истоветни са условима живота на нашој земљи. Ако је Кант-Лапласова теорија постанка сунчаног система тачна, онда ће Венера бити по своме постанку нешто млађа од земље и према томе било би могуће, да је се тамо животињски свет развио до врло високог ступња, али да последњег интилигентног члана тога света још нема.

Четврта планета по даљини својој од Сунца, Марс, изгледа да ће за питање о становницима на планетама постати од епохалног значаја. С тога ћу се ја овде задржати мало подуже на тој чудној планети. Пречник Марсов износи од прилике половину пречника земљиног, површина му је дакле четири пута мања од површине земљине. Марс се креће око своје осовине за 24 сахата, а око сунца за нешто мање од 2 године. Марсова осовина исто је тако нагнута на равнини свога пута као и земљина на равнини свога пута, тако да и на Марсу постоје исто тако промене годишњих времена као и на земљи. Густина Марсове атмосфере износи од прилике $^{1}/_{4}$ густине атмосфере земљине; у атмосфери има мало облака, али ипак егзистенција ових последњих као и егзистенција ветрова у атмосфери Марсовој несумњиво је констатована. Осим тога утврђено је да на половима Марсовим има снега, јер се беле пеге, које се на половима налазе, смањују или увећавају према годишњим временима, која владају на одговарајућој хемисфери Марсовој. Као што се из наведеног види, сва три битна услова за развитак органског живота на Марсу су остварена. Чак кад би било тачно оно што многи астрономи тврде, на име, да на Марсу воде нема или да је нема у довољној количини да би се могло претпоставити, да су снежне пеге на половима његовим од воде, кад би се дакле узело, да место воде постоји друга течност (н. пр. угљена киселина) од које су те пеге састављене, могло би се

лако претпоставити, да је та друга течност потпуно у стању да замени воду у њеним органским функцијама.

Али ма како било са тиме, има један други факат који нас готово са сигурношћу наводи на закључак, да је Марс доиста насељен живим бићем, шта више да тамо има и интелигентних живих бића. Тај факат лежи у тако званим каналима Марсовим. Још одавна су на Марсу опажени светли и тамни предели, од којих први, по мишљењу велике већине астронома, преставља су суву земљу а други мора, и то на Марсовој површини сува земља заузима ³/₄ а мора ¹/₄, дакле сасвим обрнуто сличним односима на земљи. Али тек године 1877 опазио је први пут Схиапарели, најчувенији испитивач Марсов, да се кроз суве пределе протежу потпуно праве тамне пруге које везују мора Марсова на јужној са онима на северној површини његовој, и потпуна правилност тих тамних пруга одмах га је довела на мисао, да то морају бити вештачке комуникације између мора Марсових, с тога их је назвао каналима. Доиста овај систем Марсових канала најчудноватије је што је досада виђено на једном небеском телу. Не само да му ти канали, са малим изузетком, прави као да су лењиром повучени, него они никада не почињу и не завршују се у сувим пределима већ увек у морима, а при томе су у целом свом току једнаке ширине, затим секу се често под правим угловима међу собом, тако исто полазе често као зраци из једне заједничке тачке, и на послетку, што је најчудноватије, ти су канали подељени у јасно оделите појединачне системе, чији су поједини канали међу собом потпуно паралелни и то тако, да се сви паралелни канали једног таквог система секу под једним и истим углом са паралелним каналима другога система. Ма да је јасно, да се оваква тако рећи математичка правилност ових канала не може објаснити ни на који начин из непосредног дејства сила неорганске природе, ипак прављене су најразличније хипотезе у овом смислу. Тако неки су мислили да су то реке. Да ти канали не могу бити реке на први поглед је јасно: нема река које теку у тако правим коритима, нити има река које су свуда исте ширине. Тако исто то не могу бити ни планински ланци, који као групе острва излазе над морском површином, као што то хоће неки астрономи, који с тога држе да су светли предели на Марсу мора а тамни земља: јер планинских ланаца који теку тако правилно нема нити може бити. Исто тако то не могу бити ни пукотине на сувој површини Марсовој: јер пу-

котине у зрачним системима још би се могле и замислити (њих као што ћемо видети, има на нашем месецу), али онако паралелни систем пукотина, као што су канали Марсови, не дају се замислити. А најмање то могу бити, као што неки замишљају, продукти истих оних узрока који на земљи продукују у маломе геометријски правилне облике кристала, јер с једне стране тешко је претпоставити да силе кристализације могу делати у димензијама читавог једног небесног тела, а с друге стране целисходност Марсових канала као комуникација између мора и језера на његовој површини тешко се да сложити са слепом снагом кристилизације.

Из свега овога излази да има само једно природно и разумно објашњење ових тамних пруга на Марсовој површини: да су то доиста канали, који везују мора Марсова. По свему изгледа да су суви предели Марсови праве пустиње — јер се на њима не опажају никакве промене — кроз које су Марсови становници спровели читав низ испреплетаних канала да би у близини тих канала могли становати. Ти су канали широки око 30 км., међу тим по свему изгледа да су сами канали много мањи, а да се с обе стране сваког таквог канала услед наводњавања јавља бујна вегетација. Доиста на каналима Марсовим и опажају се промене ове врсте: често мањи канали потпуно изчезну за наше опажање да се после извесног времена на истом месту појаве, а често се јавља и тако звано удвајање канала, т.ј. место једног канала виде се два потпуно паралелна један с другим. Тако исто опажају се промене и на морима Марсовим тако да многи држе, да су то или долине у које се слива вода топљењем снега са полова или врло плитка мора, чија се област повећава тим топљењем. У сваком случају, док се год не нађе неко доиста могуће објашњење чисто неорганским силама ових канала и мора на Марсу ми смо у праву закључити, да су опажена мора у главном доиста мора и канали доиста канали т. ј. вештачки продукти интелигентних бића. Да поменем на послетку да има астронома који држе да, пошто је Марс, ако је Кант-Лапласова теорија постанка сунчаног система тачна, старији од земље није немогуће да, ако је на њему и било интелигентних бића, њих више тамо нема и да су канали заостали вечити споменици некадашње егзистенције њихове.

Остале четири планете сунчаног система, Јупитер, Сатурн, Уран и Нептун, чине једну фамилију за себе, која се у многим

цртама битно разликује од прве четири планете, које су опет међу собом битно сродне. Пре свега ове су четири планете много веће од прве четири, затим густина материје њихове много је мања од густине материје прве четири планете. и кретање њихово око осовине од прилике за половину је мање од кретања око осовине доњих или малих планета. Све ове четири планете обавијене су густим атмосферама тако да су пруге, које се на површини њиховој опажају, несумњиво облаци у тим атмосферама. По овоме изгледало би да су сви основни услови за живот на овим планетама испуњени. Међу тим, кад се узме у обзир величина ових небеских тела, — тако највећа међу њима, Јупитер, већа је од земље по пречнику своме 11 пута а најмања, Нептун, четири пута — и кад се узме у обзир да је на једној од њих, Јупитеру, како изгледа несумњиво констатована вулканска делатност у великом стилу — тако звана црвена пега, која је констатована на Јупитеру, имала је једно време у дужину 30.000 км. а то су три четвртине обима земљиног — вероватно је закључити, да се ове велике планете налазе још у прелазу из првог у други стадијум тако да на њима још нема живота.

Осим планета постоји у сунчаном систему још једна група мрачних тела, то су месеци или трабанти појединих планета. Меркур и Венера немају ниједног таквог трабанта, земља има једног, Марс 2, Јупитер 4, Сатурн 9, Уран 4 и Нептун 1-ог. Пошто се ова мрачна тела крећу заједно са својим планетама око сунца, тако исто пошто се она крећу и око своје осовине, природно је запитати се, да ли није могуће да и на њима буде живота. Да би одговорили на ова питања почећемо са трабантом наше земље, са месецом. Готово сви астрономи слажу се у томе, да се месец налази у трећем стадијуму развитка, да је то небеско тело дакле потпуно очврсло и охладило се. Доиста на месецу нема атмосфере, нема ни воде. Тамни предели, који се поред светлих делова на Месецу већ и голим оком опажају, претстављају дубоке долине из којих се подижу његови венци и врхови планински. Планински облици на месецу у многоме се разликују од планинских облика на земљи. Осим тога на месецу постоје тако звани зрачни системи, којима се ништа аналого на земљи не може наћи. Ти се системи састоје у зрацима потпуно правим, који, полазећи од једне заједничке тачке, иду преко брегова и долина без скретања и без икаквих узвишења или сни-

жавања. По свему изгледа да су то пукотине на површини Месечевој, које су постале тамо услед узрока који на земљи нису дејствовали. На месечевој површини не опажају се никакве промене тако да се из тога са сигурношћу закључује, да је на њему завршен процес хлађења. Према свему овоме на месецу не може бити организама (највише би тамо могло бити најпростијих биљака и доиста изгледа да су на месецу опажене извесне промене на површини, које би се могле објаснити вегетацијом), а најмање интелегентних бића. Кад би на месецу постојала интелигентна бића слична нама, онда би постојала несумњиво и дела њихова, обрађена поља, вароши и т. д. Међу тим свега тога на месецу нема, јер кад би тога било, ми би све то лако могли констатовати. Једна варош као што је Берлин нпр. могла би се на месецу још јасно констатовати (она би се видела у величини Нептуна), јер је месец у сравнењу са другим небесним телима релативно врло близу нама. Према томе може се са сигурношћу рећи да на нашем месецу становника нема.

Међу тим на месецима других планета њих би могло бити. Тако сви месеци Јупитерови имају атмосферу и крећу се у довољно кратком времену око осовине, а величина им је таква — тако највећи међу њима готово је величине Марсове — да се могу налазити у стадијуму развића у коме се налазе мале планете. Од Сатурнових месеца само два су толико велики да се могу претпоставити и становници на њима, међу њим тако звани прстени око Сатурна, који се састоје из многобројних малих сателитета, немају атмосфере, док су остали месеци Сатурнови као и месеци Уранови, Нептунови и Марсови већином тако мали да на њима не може бити становника. Из истог разлога многобројне ситне планете између Марса и Јупитера, тако звани планетоиди, не могу бити насељени, о кометама и метеоритима да и не говоримо.

Тиме смо са сунчаним системом готови. Из резултата које смо његовим посматрањем добили лако је закључити, да ће и на планетама оних других милиона сунаца што их видимо на звезданом небу моћи бити живих бића где год су остварени они исти основни услови, од којих зависи живот на мрачним телима нашег система. Али испитивања тих даљних сунаца моћним сретствима модерне Астрономије довела су до неких резултата, који се нису очекивали. Ја те резултате могу само у најкраћим потезима саопштити. Велика множина тих даљних

сунаца на име преставља тако зване двојне сисеме звездане т.ј. то су системи састављани из два сунца готово једнаке величине, која се крећу око једног заједничког имагинарног средишта, при чему се често дешава да је једно од тих сунаца потпуно арачно. Тешко је претпоставити да се на мрачним телима таквих звезданих система могу налазити организми, јер су већином при томе оба сунца врло близу један другоме тако, да утицаји плиме и осеке на површини мрачног тела морају бити тако огромни, да се сталан органски живот на њима не може замислити. Међу тим вероватно је да је велика већина звезданих система ипак карактера сунчаног система т.ј. да ту светло тело надмашније масом од других тамних тела, која се око њега у довољно великим даљинама окрећу. Даље ваља поменути, да се многа сунца налазе тек у почетку првог стадијума развитка, да многа, већ почињу прелазити у други, док се многа опет налазе у средњем (т.ј. у самом првом) стадијуму у коме се и наше сунце налази. Осим тога констатована је велика множина маглина из којих се по Кант-Лапласовој теорији развијају сунчани светови, чак је у извесним случајевима констатована и физичка веза посталих сунаца са оваким маглинама. На послетку, и што је најинтересантније, као целокупни резултат свију ових најмодернијих испитивања даљних сунаца, излази, да сва та сунца чине једну јединну универзалну целину, да су чланови једног универзалног звезданог система. Млечна путања, онај светли појас који прелази преко целог видљивог звезданог неба, чини основицу раван овога универзалног звезданог система: у њој су сунчани системи тако густо нагомилани, да обичном оку изгледа да ту и нема никаквих оделитих сунаца. Осим тога читаве множине појединих сунаца чине уже звездане системе, тако зване звездане гомиле. Ове звездане гомиле све су чешће што се приближујемо млечној путањи, а све су ређе што се од ње удаљавамо, тако да на 90° даљине од млечне путање, на тако званим половима универзалног звезданог система, тих звезданих гомила више и нема. Међу тим обратно маглине су све чешће што се од млечне путање иде ближе половима, тако да из овог распореда млечне путање, звезданих гомила и маглина, а с погледом на Кант-Лапласову теорију развитка небесних тела, модерни астрономи изводе готово са сигурношћу, да су све звезде и маглине, које ми опажамо, чланови једног јединог звезданог система, да тај систем има заједничко по-

рекло своје и да других звезданих система више и нема, да је дакле материјална васиона крајна у простору и да је имала почетка у времену.[1]

Ако се овај резултат модерне Астрономије узме као тачан онда излази, да природа, развијајући се из првобитног гасовитог стања у сунчане системе, у којима мрачне планете временом постају позорнице живота и свести, има и један универзалан циљ у овом своме развитку. У чему лежи тај њен универзални циљ ми још незнамо, али можемо слутити да с њиме свесна бића стоје у вези. Међу тим надати је се, да ће се уједињеним снагама с једне стране егзактне науке — у првом реду математике, физике и астрономије —, која тежи да с поља продре у реалност и с друге стране философије, која тежи да изнутра, директно, продре у срце реалности, загонетка светска на послетку решити. Тек тада ми ћемо знати, да ли нам је природа одредила да учествујемо у извршењу универзалног циља њеног — претпоставивши да тога циља има — или нам је суђено да са смрћу ове наше планете и сами за навек изумремо.[2]

---

[1] Види о овоме мој чланак „О бескрајности света“ у „Делу“ за јануар 1904. год.

[2] Много материјала за питање о становницима на планетама нализи се у популарном — научном астрономском делу Dr. M. W. Mayer-a „Das Weltgebäude“, којим се и писац у многоме послужио. Од дела која специјално третирају тај проблем, да поменемо следећа: Dr. Carl du Prel. Die Planetenbewohner und die Nebularhypothese: J. Pohle, Die Sternenwelten und ihre Bewohner, A. R. Wallace, Des Menschen Stellung im Weltall, и т. д.

ОСТВАРЕНИ СНОВИ

Сваки човек мора по нешто волети у животу. Способнији, природом обдарени, заволи науку и, посвећујући јој и сам живот свој, крчи по њој нове путеве, нове стазе па макар морао својом главом и гранитне стене пробијати. Други, пак, на орловским, али чешће на Икаровим[1] крилима, узлеће на висине уметности, и сву лепоту природе, све њене дивне облике, осмехе, и ужасе труди се да изнесе у пластичној форми говора, боја или тонова — али није свакоме досуђена та срећа...

Обичан, просто човек, просечан како га неки називају, човек који се није издигао изнад нормалнога нивоа своје сабраће, и каткад ни до њега није допро, такав човек обично заволи какав прост рад — и тако га заволи да му та љубав испуњава цео живот.

Сеоски ковач с неким поносом загледа потковицу коју је сам направио исто онако као што је Кано[2] загледао своје кипове; сељак тријумфално посматра златан јечам свој као што је Рубенс посматрао слике своје. И један и други уложили су у своје дело сав свој труд, сву снагу и интелигенцију, и један и други поносе се племенитим родитељским поносом.

Тако је то обично у животу — али тешко ономе који ништа није заволео! Живот ће његов бити пустош, безбројна, празна пустош, без непријатности и горчине, без обмана и жалости, али и без радости и поноса победничког.

[1] Икар, син Деукалионов, који је летео к сунцу на крилима олепљеним воском; кад се восак растопио пао је у море. Пр.

[2] Алонзо Кано сликар, скулптор и архитекта шпањолски из прве половине 17 века.

Он неће познати уживања и горчине, и ишчезнуће у амбису времена као облачни јесењи дан који не обасја сунце, неороси киша, не узнемире холује и громови...

Жалосни су ти безбојни, бестрасни људи!..

Јунак ове приповетке заволео је земљу, заволео је она поља дуга, равна, широка поља која, послушна раднику, као неисцрпни у богатству рудници, сваке године доносе нова блага; заволео је високе шуме, хучне, достојанствене шуме, које тако лагано расту, да постају као џинови. Заволео је дрвета, потоке и ливаде, а још као дете гледао је кристаласте таласе, слушао шуштање дрвета, напајао се мирисом цвећа у долинама крај реке. — Чинило му се као да разуме њихов говор, прислушкује тајне — потребе зна...

Циљ његових снова била је дивна башта, а ретки џбунови и цвеће које је желео да засади на својој рођеној земљи, били су најнежнији предмет мисли његових.

Чинило му се да ће, као лист на своме дрвету, мирно проживети своје време — а после, кад јесен дође, пожутеће и опасти као човек који је одслужио свој рок, као стари и изнемогао, који мора уступити место младима. Али је заборавио, јадник, да није сваком листу суђено да до краја јесени остане на свом дрвету; да каткад наступа силна олујина, која подиже и најситније и најзеленије листиће, и односи их далеко, далеко на узнемирене таласе или на бесплодни песак пустињски.

И он је спадао у категорију откинутих листића. Као дете, једино у родитеља, са осмехом на лицу гледао је на живот који се такође на њ као осмехивао и у блиској будућности показивао само цвеће.

Али се подиже олуја изненада, ветар однесе цвеће далеко, покида и растури мирисне крунице ружа а њему остави само голе, трновите стабљике...

И он као прерано откинути лист паде негде далеко... далеко... Дуго је лутао по туђини, дуго је разне недаће имао док се на послетку после десетину година, сав сломљен и оседео пре времена, није вратио под рођено дрво. Вратио се — али већ узалудно.

Све се променило — био је без породице, без куће, без земље — самоан као дивљака у пустињи. А и он се веома променио. Од детета постао је човек крупних руку и погнуте

главе, а и леђа му се повила под теретом брига, и очи су тужно доле гледале.

Оно, чиме су му пунили главу у младости, ишчезло је мало по мало. Памћење га је издало, а и очи му се одавно одвикле од књиге, једва су могле да прате ситне редиће писмена у које је човек затварао мисао своју.

На леђима му је висио прост сељачки гуњ, на ногама је имао гломазне чизме — постао је суморан, подивљао је у дугогодишњем лутању.

Допавши у своје родно сеоце и видевши какве су се промене у њему десиле, он оде на гробље, прели сузама гробове својих драгих, и пође даље у широки свет.

— Којешта! — мишљаше уз пут — што је било, било — напатио сам се много, али је живот за несрећне обично дуг — још сам доста снажан, латићу се рада... гладоваћу, од уста ћу одвајати, али ћу скупити коју крајцару — па ћу се, затим, вратити у свој крај, купићу мало земље и радићу на њој. Толико година провео сам у сновима о своме сопственом парчету земље, о кутку из кога ме нико покренути не може, где ћу мирно провести своју старост у раду, између дрвећа и мирисног цвећа и узрујаних пчелица.

Уморан од пута бедни путник седе крај креша, наслони чело на руке и размишљаше... Најзад спусти главу на груди, и тако, у полусну, мишљаше о будућности својој јасној, мирној и ведрој, какву је створио у машти својој у дугогодишњој осами и сиротињи. Купиће парче земље! богате, дивне земље, и кућицу ће имати своју чисту и мирну, и баштицу!.. И чега ти све неће бити у тој баштици? Чега неће имати?

На какве воћке са сочним плодовима златне боје, какво шибље?! На јужној страни кућице пеће се винова лоза, а из зеленог лишћа њена извириваће према сунцу гроздови златасти и црни, и висиће ту око перваза на прозорчићу. Можда ће се иза тих малих окана покаткад појавити румено лице, можда ће плаве очи нежно погледати на погрбљеног радника, можда ће се весео осмејак детињи захорити у тој ниској кућици. Ко то зна? Он сада нема никог свога, ни оца, ни брата, ни једног наклоњеног бића — али кад већ буде имао свој сопствени кутак, можда ће се наћи неко створење које ће зажелети да дели с њиме судбину... можда ће га погледати неке добре очи, можда ће га развеселити радостан осмејак...

Толико среће — толико је среће било у тим сновима, да се бедни путник, уплашен од њихове величине, пренуо из сна.

Устаде, убриса сузе грубим рукавом од гуња, и пође даље — у варош.

После извесног времена кретао се у радничкој блузи између вагона на једној железничкој станици. Станица је била огромна, провоз робе врло велики, требало је бале и џакове товарити или истоваривати из вагона. Наша је сањалица носила на руци нумеру 17 на парчету плеха, а радници су га називали „мазгом." Леђа као да су му била од гвожђа. Седамнаеста нумера није се бојала терета, са сваким му се даном повећавала снага, и ако је живео као пустињак и одрицао се свега; међутим слагао је грош на грош и све је више пунио кесицу коју је брижљиво сакрио у недрима.

№ 17 је пазила то благо као очи у глави, јер то му је било остварење снова и наде — то је била земља!

Још неких шест седам година, па ће уштеђевина бити довољна за једно парче земље, макар само од два-три јутра орања.

Недељом, кад је био слободан од рада, бр. 17 је излазио на железничку пругу, и ишао је чак до иза вароши где почињу вртови, ишао је и загледао дрвета у цвету и зеленило.

Радници су му се смејали, говорећи, да „мазга иде на траву", али он на то није обраћао пажње, ишао је по неколико сати проводио иза вароши.

Често је пратио кретање и рад пчела. Гледао је ту марљиву, сиву радницу, како се завлачи у велику жуту чашицу диње. Задржавао је дисање да их не растера, гледао је како то паметно створење скупља на себе много жутог прашка и како, натоваривши на се тај терет, пчела, не више сива, већ као златаста излеће у ваздух и носи своје бреме у кошницу.

То га је веома занимало; та и он ће некад имати своје имање, своје пчелице; посејаће за њих хељду, детелину и матичњак, засадиће неколико липа пред кућом, да имају откуд скупљати мед...

Већ је неколико година носио свој терет и састављао грош са грошем, док једанпут не рупи у шефову станицу један задихани радник и не јави:

— Наша се мазга саломила, г. шефе!

— Каква мазга?

— № 17, господине, подигао је сам десет пуда, па му је пукло нешто у крстима и сад лежи.

— Однесите га у болницу — нареди г. шеф, и убрзо број 17 са жељезничке доби име број 96 у болници.

Након шест недеља изнемогао и блед остави уточиште болесних, и дође натраг на пругу железничку. Хтео је опет да обуче блузу и, као и пре, да носи терете, али су налазили да је за то неспособан. Али из обзира на његову вредноћу и добро владање обећају да ће му дати неки лакши посао, чим се упразни неко место.

Дуго је очекивао ту срећу, докле га напослетку, пошто се већ с тешком муком сакупљени капитал знатно смањио, не одредише за крајњу станицу железничку, тамо у његовом крају.

Ах, како се журио! Чинило му се као да воз мили, као да су сви точкови укочени, као да у машини нема угља! Извиривао је из вагона и гледао, гледао, и ако му је ветар у очи наносио црн дим и још живе варнице. А како да не гледа? тамо је његов завичај, тамо, та мила му поља, ливаде и шуме, а иза станице на којој ће радити, види се златан крстић на њиховој црквици.

Ах! тамо би желео да купи парче земље, тамо да умре међу својима, у старом гробљу да одпочине — тамо има тако дивних врба, толико драгих гробова...

Али зашто да умире? Већ има нешто заштеђених новаца, а сада је плата велика, јер екс — број 17 није више број 17 — о, никако! унапређен је знатно — авансовао је да уређује вагоне и да их спаја.

У завичају се може наћи и нека својта, неки стари познаник, и неће се осећати тако усамљен као у потуцању по туђини или у болници.

Ах, тај живот! он је као лето — и ако бурно, кишовито и облачно, оно ипак, макар и пред залазак сунчев, уклони своје густе облаке, покаже сунце, а кад се то сунце осмехне, онда се и поље, и шума, и вода, и ливаде насмеју, оките, позлате, на час и оне кишне капљице што као крупне сузе висе на гранчицама, радосно заблистају и усахну брзо, тако да ни траг од њих не остаје...

У новој служби рад је био мало лакши, али много корисији, а и друг се нашао, стари чувар пруге, који се нашег ју-

нака сећао још као детета, а по некад су, у слободним часовима, ћеретали о заједничким старим познаницима.

Екс-број 17 се исправио — подмладио. И није чудо: није ни био стар, а у невољи очврсне човек као челик, под сувишним теретом: погне се мало, али кад терет спадне, враћа се у првобитни положај са свом енергијом. Само у другим околностима човек постаје крто гвожђе, онда кад га рђа страсти нагризе — онда га шта било може сломити и срошити.

Нису га више звали ни бројем 17 ни мазгом, него „господин Антоније“. Другови су га поштовали, шеф га је волео — било му је врло добро. Кесица се надувала све више — а нада осмехивала све јасније. Сунце као да је јасније сијало, небо дошло као плаветније — вода бистрија.

Још мало, можда само још година дана, па ће имати своју сопствену кућицу и баштицу и парче земље.

У близини станције насељаваће се једно имање, моћи ће се добити земљиште под повољним условима, на дугогодишњу исплату.

А може бити да ће се наћи и добре очи које ће га обухватити дугим погледом, којим ће исказати толико колико уста не могу изрећи — можда ће се остварити онај слатки сан под крстом, сниван онда, кад се уморни путник одмарао крај пута?. Ко зна? ко зна?.. јер кад човеку једном пође на добро, онда иде и тако се дивно развија једно из другога као кончић са дугачке кудељице свиле.

Антоније се више није бојао те велике среће, мисао на њу није га плашила немогућношћу да се оствари.

Земља, кућица, баштица, сопствени кутак и миран рад, то је већ само питање времена, које ће у раду брзо протећи као вода бујице — а добре очи?..

И оне су већ ту, паметне и јасне као сунце, и добре као нада која све заслађује.

Оне се понекад смеју Антонију и шале се с њиме, али се иза тога види да је то само шала, онако тек, као обично код девојчице. То је обичај да терају шегу с онима који их воле — стари женски обичај.

То су очи кћери старога чувара пруге. Старчева је кућица одмах ту, на једну врсту од станице. Кад нема посла Антоније одлази тамо, ћерета, прича о својим плановима, пребраја уштеђевину. Међу њима већ нема тајне, а време пролази тако при-

јатно, тако слатко као детету поред добре мајке, у малој родитељској кућици.

О љубави нису никад говорили — јер и зашто? може се волети и без речи, у осталом споразумели су се он и чувар, свадба ће бити по празнику, а затим... шта да Бог...

Девојка зна да је воли, и ако јој вереник то није казао; она је то погодила, осећа да ће јој с њиме бити добро. Тај је однос тих, миран и достојанствен.

Антоније не сме ни за руку да је ухвати, али гледа у њу као у икону, и одлазећи од кућице увек би тихо изговорио:

— По празнику.

И није било много до празника, јер је већ децембар.

Била је ноћ тамна и хладна, снежни се облаци превлаче по небу, а по некој звездици пође за руком да провири иза њих. Засветлуца кокетно према земљи, па се опет изгуби у тмини. Антоније је ноћас на служби.

У 12 сати и 5 минута доћи ће теретни воз, за њ ће се имати да закаче шест вагона жита, и кренуће се пут Варшаве.

Готово се сваке ноћи то исто ради. На станици су већ запаљени фењери, сигнали светле, а из даљине се чује страшан писак и трубица скретничарева: најзад се из дубоке шуме појављује гвоздено чудовиште на коме светле фењери као какве огромне очи. Бремзе тужно шкрипе, и машина с хуком улази у станицу.

Кондуктори уђоше у ресторацију да се огрију, на машини је остао само помоћник машинистов да измени и сакупи вагоне.

Антоније је на служби. Да се шест вагона закачи, није велики посао, одмах ће се свршити, кроз пола сата воз ће се кренути, а срећни радник отићи ће да се одмара и машта о златним надама. Остао је само још један вагон, локомотива притерује воз к њему.

— Готово да се закачи.

Антоније стоји између bufori.

Наједанпут зачу се слаб узвик, као недовршен, као прекинут у половини...

У исто време чуло се као да је нешто пригњечено и нека црна маса паде на шине.

Слете се послуга с фењерима.

Под точковима је лежао Антоније скоро мртав. Груднии кош му је био згњечен, а из уста му је куљао млаз крви.

Однесоше га на станицу, дође и лекар, прегледа га, климну главом неколико пута, и са дубоким уверењем да зна своју струку, рече:

— Свршено је!

Антоније још једном отвори очи, погледа ка скретничаревој кућици и.... издахну.

Телеграм извести управу о несрећном случају, истрага утврди да је узрок била необазривост — а на два дана после тога носило је неколико радника необојен сандук мртвачки ка гробљу. За њима су ишли скретничар и кћи му, шеф и неколико чиновника са станице.

Тако су се остварили снови његови. — После дугог потуцања по свету нађе, најзад, уточишта, путник нађе циљ свога путовања. Тихи сањалица и радник има сад своје сопствено парче земље одакле га нико и ништа не може покренути. Борави санак код својих где има тако лепих врба и бреза, где има толико драгих гробова. Има и дивну баштицу, јер је добра рука посадила цвећа, добре очи сузне и тужне често прегледају ту баштицу, а ноћу трепере над њом звезде...

Овда онда зачује се ту и весео дечји смех.

После неколико година, кад већ време ублажи тугу, доћи ће на тај гроб стари скретничар и довешће унучиће своје. Старац ће клекнути и очитати оченаш, а дечица ће јурити лептирове по гробовима...

Клеменс Јуноша

С пољског превео
М. Ст. Јанковић

БОРБА ОКО ГЕНЕОЛОШКОГ СТАБЛА

СРОДСТВО С МАЈМУНИМА И КИЧМЕЊАЧКО СТАБЛО

ДРУГО БЕРЛИНСКО ПРЕДАВАЊЕ

16. априла 1905.

од ЕРНСТА ХЕКЛА (ЈЕНА)

„Ка познању идентитета најбитнијег у појави човека и животиње не води ништа тако одлучно као бављење са зоологијом и анатомијом. Шта треба рећи, кад се данас какав богобојажљиви зоолог усуди да насилно створи апсолутну и радикалну разлику између човека и животиње и у томе тако далеко иде, да напада и прља честите зоологе, који (— далеко од сваке поповштине, улагивања и тартифиатисма —) иду својим путем, ослањајући се на природу и истину?“

Артур Шопенхауер
(Основи морала) 1839

Поштоване госпође и господо!

У предавању које сам јуче имао част овде да држим покушао сам да вам изнесем општу слику о данашњем стању борбе око идеје о развићу. Поређењем разних великих области науке показало је, да је стара митолошка представа о стварању света већ давно савладана у области анорганске природе, али да је у области органске природе тек много доцније уступила

представама хладног разума. Борба за учење о пореклу тек је почетком двадесетог века поведена потпуној победи тиме, што се најљући и најопаснији противник тог учења, црква, видела принуђана да га призна. Отворена исповест језуитског патера Васмана заслужује с тога веома велико признање; с великом пажњом треба очекивати његово даље развијање. Ако је његово убеђење истинито и његова морална снага довољно јака, то ће он повући консеквенције свог дубоког познавања природе и иступиће из римске цркве, као што су то ту скоро учинила два виђена језуита, много заслужни гроф Хенсбрех и оштроумни геолог професор Ренард из Гента, чувен са обраде депозита морских дубина „challenger“-ске експедиције. Али ако то и не буде, његово делимично признавање дарвинизма у име хришћанског црквеног веровања остаће спомен-камен у историји учења о пореклу. Његов вештачки, прави језуитски покушај, оба супротна пола да споји, неће имати дугог дејства; много ће пре послужити да убрза победу научног мишљења о развићу над мистичним црквеним веровањем у створење света.

Ово ће вам, надам се, још јасније бити, кад се данас обратим критичном посматрању најважнијег специјалног проблема десценденте теорије, много бојазног „човечијег порекла од мајмуна“ и његове нескладности са традиционалним црквеним вероучењем, које вели: бог створи човека по својој слици и прилици. Да је ова омрзнута „теорија о мајмунима“ или питекоидна теорија потреба и следбени закључак учења о пореклу, знало је то оштро око будне цркве још пре 45 година, одмах чим је изашло главно Дарвиново дело, и баш у њему нашло најјачи мотив за енергично сузбијање дарвинизма у опште. То је бар јасно: или је човек као и све остале врсте животиња постао неким нарочитим, надприродним, божијим актом стварења, као што су учили Мојсије и Линеј (оплођена божија идеја о стварењу“, као што се још 1858 изразио чувени Агасиц; или се човек развио природним преображавањем из реда симарских предака, као што тврди учење о пореклу од Ламарка и Дарвина.

Због ванредне важности ове питекоидне теорије бацићемо прво кратак поглед у натраг на осниваче њене и онда тек обратити оштру пажњу на доказе који за њу говоре. Велики француски биолог Жан Ламарк био је први који је одређено тврдио „човечије порекло од мајмуна“ и покушао да га научно

заснује: у својој величанственој „Philosophie zoologique“ (1809.), која је своје време за 50 година претекла, јасно је обрадио преображења и напредке који су се морали да изврше при трансформацији људоликих мајмуна (примата сличних орангу и шимпанзу) прилагођавање на усправан ход и с тиме везано диференцирање руку и ногу, доцније образовање језика и виших степена ума. Као што је цела, достојна дивљења, десцендентна теорија од Ламарка, тако је и њена најважнија консеквенца била предата брзо забораву. Кад ју је Дарвин 50 година доцније пробудио новом животу, било му је све што је Ламарк учио потпуно непознато; у своме главном делу Дарвин се задовољио кратком пророчанском реченицом: „светлост ће пасти на човечије порекло и на његову историју“. Чак и ова невина реченица изгледала је првом немачком преводиоцу, Брону тако сумњива, да ју је прећутао. Кад је Уелс (Wallace) запитао Дарвина хоће ли дубље да уђе у то питање, одговорио му је овај: „Мислим да изоставим целу ту главу, јер око тога има и сувише предрасуда; и ако потпуно признајем да је то највиши и најинтересантнији проблем за природњаке“.

Први подробни и веома важни списи о овом, по садржини тако важном, проблему изашли су 1863.; у Енглеској Томас Хексли, а у Немачкој Карл Фогт беху научењаци који су тражили да изведу човечије порекло из мајмуна као неизбежну консеквенцију дарвинизма и да је заснују на тада познатим емпиричким аргументима. Нарочито је веома важан духовити Хекслијев спис о „човечијем месту у природи“; пре тога изнео је убедљиво у трима предавањима велика „сведочанства“ која емпирички објашњују „питање свију питања“: природну историју људоликих мајмуна, анатомске и ембриолошке односе човека према најближим нижим животињама и ново откривене људске фосилне остатке. Сам сам 1866 у мојој „Генералној морфологији“ први покушао да у великим размерама онтогенетичним и анатомским истраживањима заснујем принципе десцендентне теорије и да у филогенетичном природном систему утврдим главне ступњеве преко којих су морали да пређу ранији човечији кичмењачки претци. У мојој „Историји природног постања“ (I издање 1868. X издање 1902.) нашли су ови први филогенетични покушаји даљег развијања, а у њеним доцнијим издањима многоструког поправљања.

Међутим се и велики учитељ Дарвин решио да овај највиши проблем свога учења о развићу расправи у нарочитом делу: 1871. изађоше две веома интересантне свеске о „човечијем пореклу и сексуалном одабирању“, у њима је на веома духовит начин нарочито изнесена сексуална селекција, огроман утицај сексуалне љубави и с њим скопчане душевне радње, као и њена важност за постанак човека. Баш с тога што је нарочито тај део Дарвиновог дела доцније био жестоко нападнут, нећу да прећутим своје убеђење, да је баш то дело од највеће важности и за општу теорију о развићу као и за психологију, антропологију и естетику.

Моји први слаби покушаји (1866.) да утврдим човечије порекло не само од најсроднијих мајмуна, већ да заснујем и цео дугачак ред његових сисарских и нижих кичмењачких прадедова веома ме је мало задовољио; нарочито сам морао у „Генералној Морфологији“ да оставим без одговора веома интересантно питање од којих безкичмењака треба извести кичмењачко стабло. Јасну и неочекивану светлост бацило је на то питање тек нешто доцније Ковалевсково откриће, које је показало општу подударност у историји зачећа (онтогенији) нижих кичмењака (амфиоксуса) и једног нижег плашташа (ascida). Међутим у току доцнијих година раширила су многобројна открића о стварању зачетних листића разних животиња наш ембриолошки хоризонт у толикој мери, да сам 1872. у мојој монографији сунђера са кречном љуштуром могао да докажем потпуну хомологију дволисне гаструне у свима животињама с ткивом (метацоа); из тога закључих по биогенетичном основном закону да све метацое воде порекло од једног истог гаструли сличног основног облика, gastrea. Овај хипотетички конструисан основни облик у који припадају и најстарији преци човекови доказан је тек много доцније (1895.) посматрањима Монтичелија да још дан дањи живи. Порекло ове једноставне животиње од сасвим простих једноћелиских праживотиња (протозоа) да се објаснити одговарајућим процесима који се при т. зв. браздању и гаструлацији јајета одигравају приликом постајања дволисног зачетка из простог јајета.

Потпомогнут величанственим напрецима младе филогеније, ослањајући се на многобројна нова открића упоредне анатомије и онтогеније, на којима су многи одлични посматрачи заједно радили, могао сам се усудити на први покушај да изнесем у

целости историју човечијег развића. При томе сам се ослањао на чврсту подлогу биогенетичног основног закона, трудећи се да за сваки емпирички факт докучим филогенетични узрок. Антропогенија која је прва предузела да реши овај тежак задатак, битно је поправљена на основу важних доцнијих открића; њено најновије издање (1903.) обухвата 30 предавања у двема свескама, од којих прва претреса историју зачетка (онтогенију), друга историју генеолошког стабла (филогенију).

И ако сам био свесан, да у овим првим покушајима природне антропогеније мора бити пуно празнина и слабих страна, ипак сам се надао, да ће они стећи колико толико утицаја на модерну антропологију, и да ће нарочито прве скице животињских генеолошких стабла изазвати нова истраживања и поправљања. Али у томе сам се жестоко преварио. Владајућа школа, нарочито немачке антропологије одбацила је одмах с прага десцендентну теорију као неосновану хипотезу и прогласила је генеолошка стабла, о којима је предходно толико много размишљано, за празне фантастичне слике. Ово држање антрополошке школе изазвао је у првом реду велики антрополог, оснивач и многогодишњи председник антрополошког друштва, Рудолф Вирхоф, као што сам то већ прекјуче у кратко поменуо. Крај необичног угледа који је овај велики природњак баш овде у Берлину уживао и крај огромних препрека које је стварала његова опозиција десцендентној теорији, неопходно је потребно ближе проговорити о његовом становишту према науци о развићу. Да то учиним осећам се у толико више обавезан, што су о томе многа заблудна мишљења распрострањена и што сам у стању да их исправим на основу доброг, педесетогодишњег познавања са мојим великим учитељем.

Међу многобројним ученицима и пријатељима Вирховљевим нико не може више од мене да цени његове праве заслуге за медицинску науку. Његову „целуларну патологију“ (1858.), консеквентне примене ћелиске теорије у науци о болестима сматрам за највећи напредак модерне медецине. Сам сам имао срећу да своје медицинске штудије (1852.) одпочнем у Вирцбургу и да шест плодних семестара проведем под личним руководством четири биолога првог ранга: Алберт Келикера и Рудолф Вирхова, Франц Лајдига и Карл Гегенбаура. Дубоко интересовање које сам добио од ових великих учитеља за све области упоредних и микроскопских наука о животу поставило

је темељ целом мом биолошком образовању и омогућило ми је да сам доцније могао са пуним разумевањем да пратим ток дубоких мисли генијалног Јоханес Милера. Код Вирхова нарочито научио сам се не само аналитичкој вештини и веома оштром посматрању појединих анатомских факата него и синтетичном разумевању целокупног човечијег организма, оном основном убеђењу у јединство човечијег бића и нераздвојној вези тела и душе, о којој се вези Вирхов 1849. у својој класичној расправи о „тежи за јединошћу у научној медецини" потпуно јасно и одлучно изразио. Уводни чланак који је тада написао за њиме основани архив за патолошку анатомију и физиологију садржи поред одличних нових погледа на „чудо живота" читав један низ прекрасних посматрања о животу, плодних мисли, које би ми могли непосредно да употребимо за наш монизам. Исто тако је он у тада распламтелој борби емпиричног рационализма и материјализма против старог витализма и мистицизма заступао прве и борио се на страни Јакоб Молешота, Карл Фогта и Лудвиг Бихлера. За чврсто убеђење у јединство органске и неорганске природе, у механички карактер свију животних и духовних радња, убеђење које сам увек сматрао за основ монистичког здравог погледа на свет, имам да захвалим највећим делом Вирховљевој настави и другим разговорима, које сам имао с њиме као његов асистент. Основни погледи о ћелиском бићу, о самосталном индивидуалитету елементарних организама, које је он у свом највећем делу, у целуларној патологији изнео, остале су за мене звезде предводнице у великим истраживањима, које сам доцније пуних тридесет година изводио на радијоларијама и једноћелијским протистима; а исто тако и за теорију ћелијске душе, која се на природан начин сама изводи из психолошких посматрања истих организама.[1] Ово бављење у Вирцбургу чини периоду сјаја у неуморном научном радном животу

[1] Биографске напомене. Пошто сам у овом берлинском предавању имао више пута прилику да саопштим неке доживљаје из мог штудентског живота пре 50 година (у Берлину и Вирцбургу), а исто тако да се позивам на моје раније радове, то дајем овде следеће списе, да би у њима љубазан читалац кога те ствари интересују могао да нађе ближа обавештења: I Вилхелм Белше, Ернст Хекел. 2 изд. 1905., Земан, Берлин. II Вилхелм Брајтенбах. Ернст Хекел, слика његовог живота и рада 2 изд. Брахведе 1905. III Конрад Калер и Арнонд Лат,. Ернст Хекел као истраживач и човек. Беседа држана при прослави 70-годишњице, 16. фебруара 1904. (Цирих).

Вирховљевом. Сасвим друкчији добија облик Вирховљев рад, кад се Вирхов 1856. понова преселио у Берлин. Овде настадоше брзо политички, социјални и општински послови сврха његовог живота. У општинским пословима, као што је познато, учинио је толико много, и доброг за сам Берлин и за благостање немачког живља, да овде није потребно за то ниједне речи да потрошим. Исто тако нећу овде дубље да улазим ни у његову политичку делатност као вође напредне странке, која му је толико времена отела, а често била уз то још и неблагодарна: вредност тог рада, као што је познато, разно се суди. Али у толико више морам овде да претресем његово чудновато понашање према науци о пореклу и о њеној најважнијој консеквенцији, о теорији мајмуна. Према њој заузео је Вирхов из почетка повољно, доцније скептично и најзад сасвим противно становиште.

Пошто је Дарвин 1859. Ламаркову десцендентну теорију пробудио новом животу, чинило се многима да ја баш Вирхов позват да се стави на чело тог покрета; јер он се тада већ у велико бавио проблемима наслеђа, а студије патолошких промена упознале су га са силом прилагођавања; исто тако су га и његове антрополошке студије право водиле великом питању о човечијем пореклу. При томе је важио као одлучан противник сваке догматике и борио се против трансцендентизма било у облику црквеног веровања или антропоморфизма. 1862. објаснио „могућност прелаза од једне биолошке врсте другој за једну потребу у науци“. Кад сам 1863. на скупу природњака у Штетину први пут јавно говорио о Дарвинизму, припадао је Вирхов поред Александра Брауна оном малом броју природњака, који су се изјаснили да је ово питање веома важно и вредно темељног студирања. Кад сам му 1865 послао два предавања која сам у Јени држао о постанку и о генеолошком стаблу човека, примио их је радо у своју збирку опште разумљивих предавања. У неколико озбиљних разговора, које сам с њиме водио о тој теми, изразио се у основи сагласно, и ако с оном опрезном повученошћу и ладним скептицизмом, који су били део његовог бића. Тако се исто држао овде у берлинском антрополошком друштву о „човечијим и мајмунским лубањама“.

Тек од 1877. добило је Вирховљево становиште према Дарвинизму друкчији, отворено непријатељски облик. На скупу

природњака који се тада држао у Минхену, примио сам на себе, на општу жељу мојих минхенских пријатеља, да одржим једно предавање (18. септ.): „о данашњем учењу о развићу према целокупности наука“. У том сам предавању заступао у главном оне исте погледе које сам доцније даље извео у мојим списима о Монизму, Загонетки Света и Чуду Живота. У ултрамонтаном главном граду, пред лицем једног великог универзитета који сам себе с нагласом назива католичким, била је овака једна монистичка вероисповест врло смела. Дубок утисак који је ово предавање изазвало огледа се у веома јаким и живим одобравањима с једне стране и неодобравањима с друге стране која су се чула на самом збору, као и у преси. Идућег сам дана већ био отпутовао у Италију (по ранијој својој одлуци). Два дана доцније приспе Вирхов у Минхен и 22. септембра одржа (на велико навањивање кругова од вишег утицаја) своју чувену контра-беседу о „слободи науке у модерној држави“. Тенденција ове беседе води на крају крајева томе, да се та слобода мора да ограничи: наука у пореклу је недоказана хипотеза и њу не треба учити у школама, јер је опасна по државу; „ми не смемо учити да човек води порекло од мајмуна или од друге које животиње“. 1849. наглашаво је млади монистички Вирхов са нарочитим нагласом своје убеђење, „да неће никад доћи у положај, да порекне закон о јединству човечијег бића и његове конзеквенце“; сад, 28 година доцније, мудри га дуалистички политичар пориче потпуно. Пре је учио, да сви телесни и душевни процеси у човечијем организму почивају на механици ћелијског живота, сада проглашује душу за нарочито, нематеријално биће. Ову реакционарну беседу крунише његов компромис с речима коју је пре 20 година најодлучније нападао; са хладним црквом, налази: „јединy сигурну основу за наставу у црквеној религији“.

Вирховљева минхенска беседа најбоље је окарактерисана живим одобравањем, које је она одмах нашла у свима клерикалним и реакционарним листовима; као и с друге стране дубоким сажаљењем свих либералних листова, како из политичког тако из религиозног логора. Пошто је Дарвин прочитао енглески превод ове беседе, он, који је тако био благ у осуди, писао је: „Вирховљево је понашање срамно и ја се надам да ће се он једног дана стидети тога“. 1778, у спису о „слободној науци и слободном учењу“ одговорио сам подробно Вир-

хову и сабрао сам неколико, најважнијих гласова ондашње штампе.[1]

Од одлучне промене у Минхену Вирхов је до своје смрти, читавих 25 година, остао неуморни и велики противник науке о пореклу. На својим свакогодишњим путовањима по разним конгресима нападао је стално учење о пореклу и упорно је бранио своје тврђење: „Толико је сигурно, да човек не води порекло нити од мајмуна нити од друге какве животиње". На питање: „на одакле онда води порекло?" није знао да одговори и повлачио се на резигнирано становиште агностичара, које је пре Дарвина било у сили и власти: „Ми не знамо како је живот постао и како су врсте дошле на свет." Зет Вирховљев професор Рабел, покушао је ту скоро, раније Вирховљеве појмове да изнесе понова на свет и тврдио је да је Вирхов доцније у приватним разговорима признао оправданост десцендентне теорије. У толико изгледа горе, да је увек јавно противно учио. Остаје факт, да су се од тог доба сви противници учења о пореклу, од свију на првом месту реакционари и клерикали, позивали на Вирховљев високи ауторитет.

Скроз и скроз назадњачки поглед на свет, који је овим понашањем Вирховљевим био потпомогнут, оцртао је потпуно истинито Роберт Дрим (1902.) у своме чланку „Вирхов као реакционар". Колико је велики патолог мало био у стању да цени научне доказе „теорије мајмуна" види се по апсурдној фрази, коју је 1894. изговорио у свечаној беседи, којом је отворио антрополошки конгрес у Бечу да човек исто тако може да води порекло од овце или слона, као и од мајмуна. Сваки стручни зоолог може из овог само да изведе крајње непознавање систематске зоологије и упоредне анатомије. Поред свег тога остао је ауторитет Вирхова као председника немачког антрополошког друштва неуздржан и дарвинистичким погледима било је ту немогуће да продру. Чак и онако енергично ратоборне природе као Карл Фогт и онако научењачки и темељни бранилац мај-

[1] Дарвин и Вирхов. Својеручно писмо у коме је Дарвин веома оштро осудио Вирхова, штампано је на стр. 50. моје кембричке беседе (1898): Шта ми данас знамо о човечијем пореклу (9. изд. Штутгард 1905). Дотично место гласи од речи до речи: „Virchows conduct is shameful, and J hope he will some day feel the shame". Мој одговор на Вирховљев говор штампан је у II свесци мојих „опште разумљивих предавања" (Бон 1902. ст. 199.) и понова у „Слободној речи" (Ново франкфурско издање, април 1905.)

мунолликих људи из Неандертана као Шафхаузен, нису могли да пробију Вирховљев ауторитет. Исто тако је био тај исти ауторитет свемоћан двадесет година у берлинској преси, како либералној тако и конзервативној. „Die Kreuzzeitung" и „Ewangelische Kirchenzeitung" били су усхићени, што је „велеучени природњак у погледу према учењу о развићу у најбољем смислу речи конзервативан"; ултрамонтана „Germania" ликована је да строги представник чисте науке смешну теорију о мајмунима и њеног главног представника Ернст Хекла „баш као правом тојагом учинио безопасним" „National-Zeitung" нису знале довољно да захвале слободоумном народном човеку, што нас је за увек ослободио сњег камена с груди који нам није дао да дишемо; редактор „Volks-Zeitung", Бернштајн, који је у својим одличним књижицама о природи за народ дао толика многа објашњења, упорно се противио да прима чланке који су се усудили да бране заблудну теорију мајмуна, које је Вирхов „оповргао".

Сувише би далеко отишли, кад бих покушао да вам данас овде изнесем макар само и општи преглед готово већ непрегледне литературе о питекоидној теорији, која се развила за последњих три деценија у хиљаду научних расправа и популарних чланака. Већи део ових чланака и расправа писан је под притиском владајућих религиозних предрасуда и без оног потребног познавања ствари, које се може стећи само темељним биолошким образовањем. При томе је најчудноватије да готово сви аутори ограничавају своје генеолошко интересовање на људолликим мајмунима, не распитујући ништа даље о пореклу ових последњих и о дубљим коренима нашег заједничког стабла. Они не виде шуму од дрвета. Међутим много је лакше и сигурније продрети у велике тајне нашег животињског порекла, кад их посматрамо са просторније тачке гледишта кичмењачке филогеније и кад се удубимо дубље у старији генеолошки регистар кичмењака.

Од како је велики Ламарк у почетку 19. века поставио појам кичмењака (1801), и од како је убрзо затим његов париски колега Кивије карактерисао кичмењаке као једну од својих четири главних група животињског царства, остало је природно јединство ове најразвијеније групе животиња непрестано неприкосновено. Код свију је кичмењака, почевши од најмањих риба и амфибија па нагоре до мајмуна и људи типична телесна грађа.

карактеристичан положај и међусобни однос најважнијих органа исти, али у исто време и сасвим другчији но код свију других животиња. Тајанствени сроднички односи свију кичмењака побудили су још пре 120 година много раније но Кивијера, немачког највећег песника и мислиоца Гетеа да отпочне многогодишња мучна упоредно-анатомска испитивања. Као што је Гете у заједничком лисном праоргану доказао јединство организације у метаморфози биља, тако је теоријом лубањских кичмених пршљенова нашао то исто јединство у метаморфози кичмењака.[1] Пошто је затим Кивије засновао упоредну анатомију као самосталну науку, развила се ова грана биологије класичним истраживањима Клаиес Мирера, Карл Гегенбаура, Рихард Овена, Томас Хекслија и многих многих других морфолога до толике висине, да је доцније Дарвинизам узимао из овог богатог арсенала своје најмоћније оружје. Упадљиве разлике које се виде на спољнем облику и унутрашњој грађи тела риба, амфибија, рептилија, тица и кичмењака објашњују се прилагођавањем органа на разне функције и на разне услове њихове егзистенције, с друге стране упадљива подударност, која је поред свега тога остала сачувана у типичном карактеру, објашњује се наслеђем од заједничких предака.

Ови докази упоредне анатомије тако су јасни, да се сваки који непристрасно и пажљиво прође кроз какву остеолошку збирку може да увери у морфолошко јединство кичмењачког стабла. Теже разумљиви и мање приступачни, али исто толико су филогенетични докази упоредне онтогеније; они су много доцније откривени и тек пре четрдесет година биогенетичним основним законом у целој својој неоцењеној вредности припознати. Они нас уче, да се до данас сваки појединни кичмењак, као и свака друга животиња, развија из просте јајне ћелице, али да се ток развића опет одликује особеним и нарочитим зачетним облицима које безкичмењаци немају. Овде наилазимо на хордулу, на један веома прост, црволики зачетни облик, без удова, још без главе, и виших чулних органа;

[1] Гетеова природна филозофија. О односима Гетеовим према монизму и идеји о развићу говорио сам више пута у својим ранијим списима, нарочито у моме ајзенашком говору (1882). о „Дарвиновим, Гетеовим и Ламарковим погледима на природу“ Gemeinverständlsche Vorträge 1902. Bd. стр. 218—280), даље у мом говору: „О биологији у Јени за време XIX века.“ (Jenaische Zeitschrift f. Naturwissenschaft Bd. 39. 1905.).

цело ће тело састоји из шест сасвим простих примитивних органа. Из ових развијају се по одређеним законима стотине костију, мускула и других органа, које разликујемо на одраслим кичмењацима. Чудновати веома компликовани ток развијања овог зачетног облика готово је исти код човека и мајмуна као и код амфибија и риба; у томе видимо, конзеквентно биогенетичном основном закону пов, веома важан доказ за опште порекло свију кичмењака из једног јединог преоблика, хордее.

Ма колико били важни ови општи аргументи упоредне ембриологије, ипак потребно је да се човек неколико година зарије дубоко у настрану и тегобну област ембриологије да би стекао чврстог уверења о њеној филогенетичној важности; с тога нису ни ретки ембриолози (нарочито из школе модерне експерименте науке о развићу) који до тог уверења никако не могу да стигну. Сасвим друкчије стоји ствар са очигледним доказима које узимамо из једне удаљеније области из палеонтологије. Чудновати петрефакти, окамењени остаци и отисци изумрлих животиња и биља, дају нам у руке непосредне историске доказе који нас обавештавају о сукцесивном појављивању и нестајању појединих врста и група биолошких облика. Геологија је чврсто утврдила историски ред седиментерних стена, које се на дну река и мора постепено таложиле из густог шљама; а из дебљине и величине њихових слојева извукла закључке о њиховој старости и о релативном трајању њиховог постајања. Огромно дугачко време за које се органски живот на нашој земљи развио обухвата милионе година; једни га рачунају на једва сто, други на стотине милиона година. Узмимо ма минималан број, од прилике сто милиона година, то се он према пет великих главних периода органске историје на земљи дели отприлике тако, да најстарија, археозоичка периода обухвати већу половину; пошто се седиментне стене из овог доба, највећим делом гнајс и кристални шкриљац, налазе у метаморфичном стању, то се петрефакти који су у њима не могу распознати. У најнижим следећим слојевима палеозоичке периоде налазимо најстарије остатке окамењених кичмењака, силурске прарибе (селахијер) и штитоноше (ганоиде). Њима следују у девонском систему најстарије дипнеусте (прелазан облик од риба ка амфибијама). У над овим првом вишем, карбонском систему или систему каменог угља ступају први сувоземни и четвороножни кичмењаци: амфибије из реда стегоцефала. Затим, мало

доцније, у пермском систему појављују се најстарије амниоте, и то ниже рептилије гуштерастог облика (такосаурије); али топлокрвних типа и сисара још нема. Тек у тријасу, најстаријем седименту мезозоичног доба, појављују се први сисари и то кљунари из подкласе монотремата (памтотерије и алотерије). Њима следује у јури први торбари (продиделфија) и у креди генеолошки облици плаценталних животиња или животиња с постељицом (малотерија)).

Своје најбурније развиће нашло је сисарско стабло тек у следећем, терцијерном добу. У четири периоде овог времена, у еоцену и олигоцену, миоцену и плиоцену, па све до данас расте непрестано број, разноликост и савршенство мамалиских (сисарских) врста. Из најниже опште групе плаценталија произилазе као четири дивергентна главна стабла легије зверова, глодара, копитара и господара животиња. Све је остале легије надмашила легија примата, у коју је још Лине сакупио полумајмуне, мајмуне и људе. Историска сукцесија по којој се појављивали разни степени кичмењачког развића одговара потпуно морфолошком реду ступњева њиховог све већег савршенства, оном истом реду кога смо стекли штудијама упоредне анатомије и онтогеније.

Ова палеонтолошка факта долазе у ред најважнијих доказа за човечије порекло из дугачког реда виших и нижих кичмењака. Јер за ову историску сукцесију класа, која потпуно хармонира са морфолошким и систематским степенима, нема другог објашњења до теорије о пореклу; од противника ове теорије друго објашњење нити је дато, нити је покушано. Рибе, дипнеусте, амфибије, рептилије, полумајмуни, мајмуни, људолики мајмуни и мајмунолики људи нераздвојни су чланови дугачког ланца предака чији је најмлађи и најсавршенији члан сам човек.

Од наведених палеонтолошких факата нарочито је један важан, на име позна појава класе сисара у геологији. Ова најразвијенија група кичмењака излази на позорницу живота тек у периоди тријаса, у другој краћој половини органске историје на земљи. Она бива заступљена у мезозоичком добу за време владавине рептилија само са неколико нижих и мањих облика. За време тог дугачког доба кога једни геолози рачунају на 8—11, други на 20 и више милиона година, развила је владајућа класа рептилија оно силно богаство чудовишних

змајевских облика: морске змајеве (халисауријер), крилате змајеве (треросауријер), колосалне сувоземне змајеве (диносауријер). Класа сисара на против дошла је тек много доцније, у терцијеру, до тог богаства у многоструким, великим и јако диференцијалним плаценталијама, које јој зајемчава господарство у модерном добу.

Многобројна и темељна испитивања последњих деценија о генеолошкој историји сисара довела су све зоологе који се тиме баве до дубоког уверења да се сви сисари дају извести из једног заједничког корена. Јер све мамалије од најнижих кљунара и торбара па до мајмуна и човека имају заједнички велики број упадљивих ознака којима се у исто време одвајају од свих осталих кичмењака: длака и извесне жлезде у кожи, храњење младунаца млеком, особени облик доње вилице и слушних кошчица које су с њом у вези, као и друге ознаке дубаљских облика; даље чашица (patella) и крвна зрнца без ћелиског језгра. Потпуно развијена пречага (дијафрагма), која као каква преграда потпуно дели груди од трбушне дупље налази се само код мамалија; код свију осталих кичмењака комуницирају обе дупље једна с другом. С тога данас и важи монофилетично или једностаблено порекло целе класе сисара за сваког правог стручњака као потпуно оправдан историски факт.

Према овом важном факту губи право „мајмунско питање" много од велике важности која му се обично до сада приписивала. Јер све важне последице које се дају из овог питања извести при расуђивању о нашем човечијем бићу, нашој прошлости и нашем телесном и душевном јединству, остају неуздрмане свеједно да ли се човек да извести директно од каквог примата, мајмуна, или пак од какве друге гране сисарског стабла, од каквог нижег непознатог сисарског облика. Нарочито је важно нагласити ово с тога, што је ту скоро од стране језуитских зоолога и језуитске зоологије предузет опасан покушај да ову главну тачку нашег учења замагле и да у „питање свију питања" унесу понова мрак.

У једном богато илустрованом и веома распростањеном делу које је Ханс Крамер издао пре неколико година под насловом „Васиона и човечанство", обрадио је један мудар и начитани антрополог, проф. Клач у Хајделбергу „постанак и развиће човечијег рода" и нарочито одлично извео праисторију човека и његове културе. Али он побија науку „о пореклу

човека од мајмуна" као бесмислену, ускогруду и погрешну;" ову оштру осуду мотивише тиме што ниједан од данас живих мајмуна не може да буде праотац људи. Овако бесмислено тврђење није пре тога никад ниједан прави стручњак изнео. Приђемо ли ближе овој Дон Кихотској борби видићемо брзо да Клач у главном има исте погледе на питекоидну теорију, какву ја од 1866. заступам. Он каже изрично: „три људолика мајмуна, горило, шимпанз и оранг изгледају као огранци једног заједничког корена који је веома сличан корену из кога су гибон и човек произашли". Овај хипотетичан заједнички основни облик свију примата, кога он назива „приматоид", обележио сам га још много раније под именом **архипримас**; тај је облик живео у најстаријем терцијерном времену, а вероватно развио се још у доба креде из старијих сисара. Веома усиљена и неприродна хипотеза којом је даље **Клач** покушао да конструише велику удаљеност примата од осталих сисара држим за погрешну, а тако исто и сличне хипотезе које су ту скоро поставили **Алсберг**, **Вилзер** и други антрополози, противни теорији о мајмунском пореклу.

Сви ти и слични покушаји имају заједничку сврху да спасу привилегованији „положај човека у природи" и да провалу између њега и сисара што је могуће више рашире, његово пак право порекло да замагле. То је позната тенденција парвенија, коју налазимо тако често код скоро „оплемљених" синова и унука честитих људи који су се својом сопственом снагом уздигли до високих места. Високој власти и њеној савезници цркви допада се ова надутост, јер преко ње бива потпомогнуто и њихово сопствено фосилно уображење у „божију слику и прилику" човека и у привилегисану „милост божију" владалаца. Зоологу и антропологу који строго научно испитује ову важну генеалогију, стало је за тим антропоцентричним тежњама тамап толико, колико и за готским дворским календаром; он само тражи да нађе чисту **истину**, каква му се пружа из богатих резултата модерних природних наука, а ту више нема сумње да је човек у правом смислу потомак мајмуна, и то једног давно изумрлог људоликог мајмуна. Као што је често наглашавано од стране поштених присталица овог убеђења докази за антропологију су ванредно јасни и прости, много јаснији и поузданији но код многих других сисара. Тако на пр. порекло слона,

оклопника, сирена и китова много је мрачнији и тежи проблем но порекло човека.

Кад је Хексли 1863. публиковао своју епохалну расправу о „положају човека у природи“ украсио ју је са насловном сликом која је преставлјала једно поред другог поређане скелете човека и четири данашња људолика мајмуна, два азијата, гибона и оранга, и два африканца, шимпанза и горила. Наша II табла у толико се удаљује од горепоменуте слике што су овде намерно изабрани млађи егземплари и сведени на једнаке висине са осталим трима скелетима. Непристрасним поређењем ових пет скелета излази да су они не само веома слични него да им је грађа и правилан поредак и склоп свију делова исти. Истих 200 костију чине коштани скелет човека и четири кусих људоликих мајмуна, наших најближих кузена. Иста коса покрива нашу кожу, исте дојке служе за одхрану младунчади, исто четворокоморно срце служи као централна пумпа нашег крвотока; истих 32 зуба у вилицама, исти органи за плођење одржавају наш род, исте групе неурона и ганглиских ћелица чине чаробну грађу нашег мозга и служе као средиште у коме се одигравају најкомпликованији плазматични процеси које ми називамо душом, коју често обожавамо као неко нарочито, бесмртно биће. Хексли је чврсто утврдио подробним анатомским поређењем ову фундаменталну истину и даљим поређењима са нижим мајмунима и полумајмунима дошао до свог знаменитог питекометриског правила: Узели ми органе које хоћемо, разлике су између човека и људоликих мајмуна мање но одговарајуће разлике између последњих и нижих мајмуна“. Поредимо ли ове антропорфске скелете у целини то ћемо додуше лако приметити упадљиве разлике у величини појединих делова, али те су разлике само квантитативне, условљене разноликим интензитетом растења, а ово опет прилагођавањем на разне услове за живот. Али таквих разлика има и међу људима: и ту су руке или ноге кад кад дуже, кад краће, кад кад слабије итд.

Славним физиолошким открићем најновијег доба потврђени су и заокругљени на начин само какав се може пожелети ови анатомски докази за теорију мајмуна. Од њих на првом месту ваља напоменути Др. Ханса Фридентала из Берлина: он је доказао да човечија крв утиче као отров на крв нижих мајмуна. Још раније на основу трансфузационих експеримената

стекло се искуство да систематско генеолошко сродство ближих сисара стоји до извесног степена у вези са хемиским сродством њихове крви. Кад се жива (свежа) крв две сродне животиње једне фамилије, н. пр. пса и лисице, или питомог и дивљег зеца помеша, остају жива крвна зрнца обеју врста непромењена. На против кад се крв пса и питомог зеца или лисице и дивљег зеца помеша, настаје између крвних зрнца обеју врста борба на живот и смрт. Крвни сок или серум зверова разорава крвна зрнца глодара и обрнуто. Исто тако понашају се и крвне врсте разноликих примата; крв нижих мајмуна и полумајмуна, који ближе стоје општем генеолошком облику свију примата, раствара крв људоликих мајмуна и човека — исто тако и обрнуто. Међутим слаже се човечија крв веома лепо са крвљу људоликих мајмуна и при мешању тих двеју врста крви крвна зрнца остају здрава и читава.

У последњим годинама други философи и лекари извели су још даље овај интересантан експеримент са крвним серумом и употребили га баш за директан доказ крвног сродства разних сисара, чак шта више и за сам степен њиховог генеолошког сродства; као н. пр. проф. Уленхут из Грајфсвалда и Nuthall из Лондона; последњи је проучавао овај интересантан феномен на 900 разних крвних врста, које је испитивао на 16000 реакција. Он је пратио опадање крвног сродства до најнижих мајмуна новог света, Уленхут пак чак до полумајмуна. Према томе је сада анатомски давно доказано „генеолошко сродство“ човека и људоликих мајмуна постало право, физиолошки доказано „крвно сродство“.[1]

Исто толико су важна и ембриолошка открића преминулога зоолога Емила Селенке из Ерлангена. Он је предузео два велика путовања у Источну Индију да би на лицу места проучавао онтогенију азијатских људоликих мајмуна, оранга и гибона. На многобројним сакупљеним ембрионима доказао је да се извесне упадљиве особине при стварању постељице (пласенте) које су се дотле приписивале искључиво човеку исто тако налазе и код блиску сродних људоликих мајмуна, на су-

[1] Крвно сродство човека. Обманљиви докази са којима је Васман покушао да обеснажи убедљиве експерименте Фридентала, Уленхута и Nuthall-a по себи су урнек дело језуитске софистике, као и препредена полемика против моје „Антропогеније“ (5. изд. 1903.) и против поучног дела Роберт Видерсхајма „Грађа човека као доказ његове прошлости“ (3. изд. 1903.)

прот свима осталим мајмунима. На основу свију ових и других факата сматрам порекло човека из изумрлих терцијерних људоликих мајмуна за исто тако сигурно доказано као и порекло тица из рептилија, или рептилија из амфибија, порекло у које данас не сумња ни један једини геолог. Генеолошко је сродство тако тесно као што је то 1880. у својој одличној књизи о људоликим мајмунима изнео мој преминули колега, берлински анатом Роберт Хартман (са којим сам пре 50 година заједно седео крај ногу Јоханес Милера): он је предложио да се цео ред примата подели у две фамилије, на једној страни примарије (људи и људолики мајмуни) — на другој симилие (прави мајмуни, катарине или источни и платирине или западни мајмуни).

Од како је холандски лекар Еуген Дибоа открио пре 12 година на Јави чувене остатке фосилног мајмунског човека (pithecantropus erectus) и с тим испунио празнину т. зв. „недостајалог члана" (Missing link), поникла је о овој интересантној групи примата обилна литература; у њој је нарочито важан доказ штразбуршког анатома Густав Швалбе-а да раније пронађене лубање из Неандертала припадају једној изумрлој врсти људи, која стоји у средини између питекантропуса и правих људи: homo primigenius. На основу веома тачног поређења оборио је Швалбе у исто време све тенденциозне приговоре које је раније подигао Вирхов против ових и других фосилних изналазака, оглашујући их за патолошке абнормитете. У свима важним остацима фосилних људи који су доказивали човечије порекло из људоликих мајмуна, хтео је Вирхов да открије патолошке промене које су условљене нездравим животом, костобољом, рахитисом и другим болестима дилувиских пећинских људи; на све се могуће начине мучио да обеснажи јасне доказе њиховог приматског сродства. Исто тако спустио се Вирхов у борби око питекантропуса до невероватних предпоставака, само да побије његову важност као правог међучлана између људоликих мајмуна и човека.

Још и данас се често чују препирања око овог важног „питања о мајмунима" од лајика и од једностраних антрополога заблудно тврђење да празнина између човека и људоликих мајмуна још није испуњена и да прави члан недостајања још није нађен. Ово је тврђење потпуно усиљено и доказује само непознавање факата или неспособност разумевања њихове филоге-

нетичне вредности. У ствари је морфолошки ланац који води од полумајмуна ка најстаријим западним, од ових ка репатим источним на даље ка кусим људоликим мајмунима, и од ових директно ка човеку непрекидан и потпуно објашњен. Много се пре може говорити о недостајалим члановима између најстаријих од полумајмуна и њихових торбарских предака, или између њих и монотрематских претеча. Али и ове празнине су без велике важности с тога што су упоредна анатомија и онтогенија заједно с палеонтологијом издигла изван сваке сумње историјско јединство стабла сисара. Од палеонтологије се тражи по неки пут на веома безазлен начин непрекидан низ позитивних дата, која она из познатих узрока, због својих празних и непотпуних извора, никад не може да да̂.

Овде није могуће упуштати се даље у интересантна најновија истраживања о специјалностима порекла мајмуна, нити је то за нашу сврху потребно, јер сви општи закључци о човечијој приматној десценденции остају, па ма како се у појединостима хипотетички представило стабло мајмуна. Међутим је данас за нас од великог интересовања питање, како се понаша најмодернији облик дарвинизма, „црквено учење о пореклу", које је Ешерих тако лепо у правој његовој светлости изнео према овом веома важном питању? Шта вели о њему њен оштроумни заступник, језуитски патер Ерих Васман? Десета глава његове књиге, у којој се веома подробно третира „примена десцендентне теорије на човека", мајсторско је дело језуитске науке намењено да тако преокрене најјаснију истину и да сва искуства тако изопачи да ни један читалац не може до јасних престава да дође. А кад човек пореди ову главу са претходном (деветом), у којој Васман на основу својих сопствених одличних испитивања брани десцендентну теорију као непобитну истину, то се једва може разумети да је обе главе написао један и исти писац, — но са тачке гледишта светог Игњата Лојоле, чија девиза гласи: „циљ оправдава средство" и код кога је ради части божије и његове цркве свака лаж дозвољена и добро дошла, разумеће се и ово врло добро.

Јединствена софистика коју је Васман употребио да би спасао омиљено изнимачко место човека у природи и да би доказао да је Бог човека директно створио, достиже врхунац у поређењу двеју човечијих природа и о разноликом тумачењу сваке од њих. „Чисто зоолошко схватање човека" које је као сунце јасно

објашњено анатомским и ембриолошким поређењима с мајмунима, треба да буде без важности, јер оно превиђа главну ствар, његов „духовни живот“. У ствари је пак „психологија на првом месту позвата да суди о бићу и пореклу човека“. Сва анатомска и онтогенетична факта која сам сакупио у мојој Антропогенији ради васпостављања прогонатаисе или реда човечијих предака, Васман је делимично игнорирао, делимично изопачио и исмејао; то је исто урадио и са веома важним фактима антропологије, нарочито са рудиментарним органима, којима је особиту важност прибавио Роберт Видерсхајм у своме одличном спису: „грађа човечјег тела као доказ за његову прошлост.“ На овом пољу језуитски патер као природњак није компетентан; по свој прилици изгледа да он о упоредној анатомији и онтогенији кичмењака има само површно и недовољно знање. Да је Васман исто тако темељно проучио морфологију и физиологију сисара као његове мраве, то би он дошао при непристрасном расуђивању до закључка да се око претпоставке једностаблене и монофилетичне десценденце првих не може обићи, као ни око дисценденце последњих. Кад по Васмановој претпоставци свих 4000 врста мрављег система чине једну једину „природну специју“ то мора иста хипотеза да важи и за 6000 сисарских (2400 живих и 3600 фосилних) врста, — да се добро разумемо, рачунајући ту и човека!

Наравно да се тешка пребацивања која смо морали подићи против „софизма и лажних закључака овог „црквеног учења о пореклу“ не тичу личности и каректера патер Васмана, него језуитског система, кога он заступа. Не сумњам да је овај истакнути природњак (кога лично не познајем) са искреном вером писао своју књигу и да се на поштен начин трудио да изравна несаломљиве противности између нашег природног учења о развићу и црквеног учења о веровању у неприродно створење света. Ово поравнање између ума и сујеверја само је могуће по цену разума, само преко „Sacrificium intellectus“! То налазимо код свију других језуита, код „отаца“ Катрајна и Брауна, Безмера и Корнета, Мисмајера и Мукермана(!), чија је двосмислена „језуитска природна наука“ одлично и верно осветљена поменутим чланком Р. Н. Франсе (Минхен) (№ 22 des „Freien Wort“ vom 16-II-1904, Frankfurt a. M.).

Васманов интересантан покушај није у осталом усамљен; на против, све се више множе симптоми да се овде ради о

једном сасвим систематичном војном походу римске ecclesiae militantis. Из Беча јавише ми 17. фебруара (случајно баш на мој 71 рођени дан!) да је један дан раније један језуитски патер, Тизе у једном, са великим одобравањем примљеном предавању признао не само десцендентну теорију, него и њену примену на човека и прогласио је за сагласну са католичком веронауком — и то на једној веома посећеној „скупштини католичких катихета“! Нарочито је симтоматично да у једној новој католичкој збирци књига: у Бенцигеровој библиотеци природних наука, прве три свешчице (издате 1904 у Ајсиделну и Келну) третирају најважније проблеме науке о развићу, прва постанак земље, друга самоницање, трећа учење о пореклу. Њихов писац патер Гандер даје нашем учењу о развићу веома велике концесије, али се у исто доба труди да докаже, да то учење не противуречи ни библији нити догматичним тумачењима најугледнијих црквених отаца и схоластичара. И ако ваља признати разлоге софистичке логике која је у овим језуитским надри доказима, ипак Гандер неће убедити ни једног образованог човека који је у стању независно да мисли о његовим обмамљивим закључцима. Карактеристично је за његову тачку гледишта да се самоницање (као постајање органских живих бића чисто механичким процесима) не да ни замислити, али да је и тешко постајање органских бића ипак могуће „нарочитом божијом вољом“. Код човечијег порекла из нижих животиња (које он признаје) задржава претпоставку да је душа у сваком појединим случају створена нарочитим актом!

Била би узалудна мука, кад бих хтео да обелоданим у појединостима обмамљиве закључке и неистине ових модерних језуита и да их научно разлозима разума оповргнем. Страшна моћ овог најопаснијег реда калуђера лежи у томе што они примају један део науке и користе се тиме да други и важнији део у толико пре униште. Њихова мајсторска вештина софистичког извртања, њихов двосмислен „пробабилизмус“, њихово лажно „reservatio mentalis“, главно правило за више сврхе оправдавају средство, озлоглашени морал Лигуорија и Гурија, приписам са којим злоупотребљују најсветије принципе ради задовољавања свога сопственог властољубља дали су језуитима онај прни карактер, кога је ту скоро разголитио гроф Хенсбрех и тиме стекао нарочите заслуге.

Велике опасности које прете правој науци овим кријум-

чарењем језуитског духа сигурно нису за потпомагање: њих су јасно оцртали Франсе, Емерих и др. Те исте опасности сада су у Немачкој у толико опасније што се влада и парламенат у жалосној хармонији труде да језуитима уравнају пут и да овом најгорем смртном непријатељу слободног немачког духа дозволе најштетнији утицај на школе. Међутим, надајмо се да ће ова клерикална реакција бити само пролазна, мрачна епизода у историји културе. Надајмо се да ће признавање велике идеје о развићу — чак и код самих језуита! — у принципу остати сталан, повољан успех. Онда можемо бити убеђени да ће и најважнији закључак овог учења порекло човека и других примата убрзо победоносно продрети и бити признат као благодетна истина.

Беч, априла 1906. Превео **Тома Леко.**

БУНАР И ШЕТАЛИЦА

Impia tortorum longos hic turba
furores
Sanguinis innocui, non satiata, aluit.
Sospite nunc patria, fracto nunc funeris antro,
Mors ubi dira fuit, virta salusque patent.[1]

Бејах болан преболан услед тих дугих самртних мука, и кад ме најзад ослободише окова и допустише ми да седнем, осетих како ме оставља свест. Последње речи које ми разговетно допреше до ума беху пресуда, страшна смртна пресуда. После тога, звук инквизиторских гласова утону у неки сањив неодређен шум. То ми изазва у души представу окретања, можда зато што ме је тај шум потсећао на лупу воденичког кола. То само за кратко време, а потом не чух ништа више. Ипак сам још за неко време могао да видим, али с како страшном претераношћу! Видео сам усне у црнину одевених судија. Оне ми изгледаху беле — беље него лист хартије где пишем ове речи! — и зачудо танке, тање од јачине њихова израза чврстине, непоколебљиве одлуке, мрачног презирања људских мука. Видео сам како решење моје судбине непрестано силази с тих усана. Видео сам како се грче чита-

[1] Овај четворостих био је састављен за капију на једном тргу у Паризу, која је требала да се подигне на месту где је био Јакобински Клуб. — У српском преводу гласи: „Овде је једна гомила несрећника стављала на страшне муке људе, не могући никако да утоли жеђ за невину крв. Сад пошто је отаџбина спасена и пошто је нећина смрти срушена, тамо где је беснела страшна смрт, цвета живот и здравље“.

јући смртну пресуду. Видео сам их како изговарају слогове мојег имена; и задрхтах, јер потом све занеме. Видео сам, такође, за неколико трепутака безумног страха, благо и скоро неприметно лелујање мрачних простирака што покриваху зидове дворане; а онда ми поглед паде на седам великих свећа на столу. Испрва имађаху изглед милосрђа, и изгледаху као бели витки анђели који би хтели да ме спасу. Али ме онда одједном обузе самртничка слабост, и ја осетих да ми сваки кончић у у телу задрхта као да сам додирнуо жицу галванске батерије, док се анђеоске прилике претворише у безначајне утваре, с пламеним главама, и ја увидех да ми од њих нема помоћи. А онда ми неосетно машту обузимаше, као богата пунозвучна мелодија, мисао како сладак мора да је мир у гробу. Та је мисао дошла полако и крадом, и као да је дуго требало да мноме потпуно овлада, али баш кад је мој дух могао најзад да је осети и задржи, прилике судија ишчезоше као неким чудом испред мене, велике се свеће изгубише, њихови се пламенови угасише сасвим, и црни мрак наступи нагло; чинило ми се да осећам још само како подухваћен помамном бујицом тонем у понор. Потом све утону у ћутање, тишину, ноћ.

Бејах се онесвестио; али ипак нећу да кажем да сам био сасвим изгубио свест. Шта је од ње остало нећу покушавати да одредим а још мање да опишем; ипак се не беше сасвим изгубила. Ни у најдубљем сну — ни у бунилу — ни у несвести — ни у смрти — па ни у самом гробу она се сасвим не губи. Иначе не би било бесмртности за човека. Будећи се ми кидамо паучинасто ткиво и најдубљег сна — а трепутак после (ма како слабо било то ткиво) не сећамо се онога што смо снивали. Враћајући се из несвести у живот разликују се два стања: прво, осећај духовног живота; друго, осећај телесне егзистенције. Изгледа вероватно, кад бисмо се доспевши у то друго стање могли сетити утисака првога, да бисмо нашли те утиске речите у сећањима на бездну иза смрти. Па шта је бездна? Како ћемо, најзад, разазнати њен мрак од мрака у гробу? Али, ако се и не могу утисци онога што сам означио као прво стање по вољи изазвати, зар се они, ма и после дужег времена, не враћају незвано, док се ми чудимо одакле то долазе? Онај који није никад губио свест, не може да открије непознате палате и тајанствено поверљиве прилике у успјану угљевљу; он не опажа како плове на облацима тужна привиђења која многи не

могу да виде; он неће размишљати о мирису неког непознатог цвета; он се неће заносити каквим музичким прелазом који му није никад дотле зауставио пажњу.

Усред честих умних напрезања да се сетим, усред болног усиљавања да нађем какав траг тог стања привидног мртвила у које беше запао мој дух, било је тренутака кад сам сањао да ће ми и то поћи за руком. Било је кратких, врло кратких момената, кад сам могао да изазовем успомене о којима сам се после, при чистој свести, уверио да могу бити једино из тог стања привидне бесвесности. Ова тамна сећања опомињу ме на неке високе прилике како су ме подигле и понеле ћутећи доле — доле — све доле, док ме не спопаде несносна вртоглавица при самој представи бескрајног спуштања. Она ме, такође, опомињу на неодређен страх у мом срцу због његове неприродне укочености. Онда наступа осећај изненадне непокретљивости свега; као да су они што ме ношаху (поворка утвара!) прешли у свом силажењу границе безграничнога, и сустали од умора. После тога опомињем се равног и влажног простора; а онда све постаје бесомучност — бесомучност сећања које се мучи око непојмљивих ствари.

Врло нагло поврати ми се осећај кретања и звука — осећај бурног кретања срца, и у мојим ушима звук његова куцања. Онда једно време у коме је све празно. Онда опет звук, и мицање, и такнуће, тугаљив осећај који ми прожe тело. Онда прост осећај живота, без мисли — то је стање трајало дуго. Онда, врло нагло, мисао, и језив страх, и болно напрезање да схватим своје право стање. Онда жеља да се обнезнаним. Потом нагло оживљавање духа, успешно напрезање да се покренем и потпуно сећање саслушања, судија, мрачних простирака, изнемоглости, несвести. Онда потпуни заборав свега што је дошло затим, свега чега сам се дан доцније могао с тешким напрезањем нејасно опоменути.

Дотле не бејах отворио очи. Осећао сам да сам одрешен и да лежим на леђима. Испружих руку и она паде тешко на нешто влажно и тврдо. Ту оста дуго, док се ја напрезах да замислим где сам и шта ће са мном бити. Желео сам али се нисам усуђивао да се послужим видом. Грозно сам се првог погледа на предмете око себе. Не што сам се бојао да ћу угледам страшне ствари, већ сам се ужасавао при помисли да нећу ништа видети. Најзад, у дивљем очајању, нагло отворих очи.

Моје се најгоре слутње тад обистинише. Мрак вечите ноћи окруживаше ме је. Гушио сам се. Густина таме изгледало је да ме притискује и дави. Ваздух је био несносно густ. Још сам непрестано лежао мирно и усиљавао сам се да продужим размишљати. Опомињах се инквизиторских суђења, и покушавах да изведем одатле своје право стање. Пресуда је била изречена, и изгледало је да је одонда протекло врло много времена. Ипак ни за тренутак нисам помислио да сам заиста мртав. То се без обзира на оно што читамо у песничким делима, не би слагало са стварним животом; али где и у каквом стању бејах? Осуђени на смрт, знао сам, спаљивани су обично на ауто-да-феу и један такав био је ноћу после оног дана кога ми је било суђење. Јесам ли враћен у тамницу да ту очекујем најближе погубљење које ће се догодити тек кроз неколико месеци? Увидех да то не може бити, јер су нове жртве одмах тражене. Сем тога, моја је тамница, као све осуђеничке ћелије у Толеду, била каменом патосана, и светлост није била сасвим искључена.

Једна страховита мисао нагло ми отера сву крв у срце, и ја се још једном за кратко време обнезнаних. Кад дођох к себи, скочих одмах на ноге, тресући се грчевито целим телом. Стадох помамно млатати рукама око себе у свима правцима. Не напипах ништа; ипак сам се ужасавао да се макнем један корак да не бих ударио о зидове гроба. Зној изби из свих пора, и стајаше у крупним хладним грашкама на мом челу. Муке неизвесности посташе несносне, и ја се опрезно кренух с испруженим рукама и напрегнутим очима, тако да оне искочише из својих јама, надајући се да ћу увребати један светлосни зрачак. Пођох неколико корака напред, али још непрестано све беше тамно и пусто. Стадох слободније дисати. Изгледало је очевидно да ми судбина није била, бар од најгрознијих.

И сад се, док наставих опрезно ступати напред, у мом сећању поче тискати хиљаду неодређених гласова који су се проносили о толедским страхотама. О тамницама су се причале чудне ствари — ја сам их увек држао за измишљотине — али ипак чудне и сувише ужасне да се понове, сем шапатом. Јесу ли ме оставили да умрем од глади у овом подземном свету мрака, или ме је можда још каква страшнија судбина очекивала? Познајући и сувише добро карактер својих судија нисам сумњао да ће исход бити смрт — и то смрт с више но обично

горчине. Једино су ме још начин и час занимали и обеспокојавали. Моје испружене руке најђоше најзад на чврсту препреку. То је био зид, по својој прилици од камена — врло гладак, љигав и хладан. Пођох дуж њега, ступајући са свом опрезном неповерљивошћу коју ми улише неке старинске приче. Наставих међутим, пут, али ми то не поможе ни најмање да одредим величину моје тамнице; јер је зид изгледао тако савршено једнолик, да сам је ја могао обићи и вратити се на место поласка а да то и не приметим. С тога потражих нож који ми је био у џепу кад су ме одвели у инквизиторску собу, али њега не беше. Одело ми је било замењено хаљином од грубог сукна. Мислио сам да пободем нож у какву пукотину у зиду, те да тако утврдим тачку поласка. Тешкоћа је, при свем том, била незнатна премда ми је, како сам био збуњен, испрва била несавладљива. Ја оцепих комад од ивице хаљине, и простирех га, свом дужином, под правим углом према зиду. Тако пипајући морао сам напићи на крпу, кад довршим свој кружни пут око тамнице. Бар сам тако мислио, али не бејах рачунао на величину тамнице, нити на своју сопствену слабост. Тле је било влажно и клизаво. Посрћући ишао сам напред неко време, док се не спотакох и падох. Крајњи умор примора ме да останем лежећи, и сан ме убрзо савлада.

Кад сам се пробудио, пружих руку и нађох хлеб и крчаг с водом. Био сам и сувише изнурен да бих размишљао о овој околности, већ стадох пожудно јести и пити. Одмах потом предузех поново свој пут, и с много напрезања доспех најзад до места поласка. До места где сам пао избројао сам педесет и два корака, а пошто сам наставио пут избројао сам још четрдесет и осам, кад сам стигао до крпе. Било је укупно дакле сто корачаји; а рачунајући два корака у лакат, претпоставих да обим тамнице има педесет лаката. Био сам нашпао, међутим, на више углова у зиду, те стога нисам могао створити никакву преставу о облику свода, јер нисам могао а да не претпоставим да је то био свод.

Мало је било циља — паде извесно нимало — у овим истраживањима, али ме је нека неодређена радозналост подстицала да их наставим. Удаљих се од зида, и реших се да пређем тамницу попреко.

Испрва сам ишао с крајњом опрезношћу, јер је под, и ако је изгледао да је од чврсте грађе, био љигав и клизав. Најзад

се охрабрих, и не оклевајући дуже стадох ступати чврсто — трудећи се да идем по правој линији што је више могуће. Тако сам одмакао за неких десет или дванаест корака, кад ми се ноге заплетоше у остатак од подеране ивице од хаљине. Ја стадох на њ, посрнух, и треснух силно с лицем окренутим надоле.

Збуњен услед пада, нисам опазио једну нешто подозриву околност, која ми пак после неколико тренутака привуче пажњу. То беше ово: брада ми је лежала на поду тамнице, али моје усне и горњи део главе, и ако мање уздигнути од браде, не додириваху ништа.

У исто време, учини ми се да ми се чело овлажило лепљивом паром, а у ноздрве ми се попе особит мемљив задах. Испружих руку и најежих се кад нађох да сам пао на саму ивицу једне округле јаме, чији ми обим наравно није било могуће одредити у тренутку. Пипајући по зиду испод саме ивице, успех да одвалим комадић малтера, и бацих га у бездан. За више тренутака слушах га како одјекује падајући и одбијајући се о зидове пропасти; најзад зачух потмуо пад у воду, праћен гласним одјеком. У истом тренутку чух; неки звук над собом, као да је неко брзо отворио и затворио врата, док слаб зрак светлости сену нагло кроз таму, и исто тако нагло ишчезе.

Увидех јасно каква ми је судбина била спремљена, и захвалих за своје избављење случају који дође у добри час. Само још један корак пре него што сам пао, и свет ме не би више видео; и тако сам баш избегао смрт оне врсте коју сам сматрао за измишљотину и бесмислицу у причама о инквизицији. За жртве своје тираније бирали су смрт с најстрашнијим телесним мукама, или смрт с најгрознијим душевним страхотама. Мени је било последње одређено. Од дугог трпљења живци су ми били толико ослабили да сам се трзао на звук свог рођеног гласа, и постадох згодан предмет за нарочите муке које ме очекиваху.

Дршћући сваким удом напипах свој пут натраг до зида — решен ту пре да пропаднем него ли да се излажем страхотама бунара о којима сам замишљао да их има неколико на разним местима по тамници. Да нисам био у оваком душевном стању, имао бих храбрости да учиним брзо крај својим патњама једним одлучним скоком у један од тих бунара. Али сам сад био најгора кукавица, и нисам могао да заборавим оно што сам

читао о њима — да нису били одређени за брзо уништавање живота.

Потрес духа одржао ме је будног много часова, али најзад опет заспах. Кад сам се пробудио, нашао сам поред себе, као пре, хлеб и крчаг с водом. Горео сам од жеђи, те испразних суд на душак. Мора бити да је вода имала у себи нечега опојног, јер тек што стадох пити, обузе ме неодољива сањивост. Падох у дубок сан — дубок као сан смрти. Колико је трајао наравно не знам; али кад једном опет отворих очи, предмети око мене били су видљиви. Фантастична сумпорна светлост, чији извор нисам могао испрва да одредим, даде ми могућности да видим облик и изглед тамнице.

У њеној величини јако сам се преварио. Цео обим њених зидова није прелазио двадесет и пет лаката. За неколико тренутака ова ми околност изазва море неоснованих брига; неоснованих, јер шта би могло бити од мање важности под страшним околностима које ме окруживаху, него величина моје тамнице? Али се мој дух силно интересовао за ситнице, и ја сам се напрезао да објасним погрешку коју сам учинио при премеравању. Најзад увидех истину. У свом првом покушају испитивања избројао сам педесет и два корака до места где сам пао; морао сам тада бити на два или три корака од оцепљеног комада сукна; у ствари ја сам готово био прешао обим свода. Онда заспах; а кад сам се пробудио, мора бити да се вратио истим путем, замишљајући тако да је обим скоро два пут већи него што је у ствари био.

Варао сам се и у погледу облика затвора. Док сам ишао пипајући, наишао сам на многе углове, и тако сам извео преставу о великој неправилности, толико је силно дејство потпуног мрака на човека који се буди из летаргије или сна! Ти углови су били просто многа улегнућа или удубљења у неједнаким размацима. Облик тамнице у опште био је четвороугао. Оно што сам ја држао да је зид од камена изгледаше сада да је од гвожђа, или неког другог метала, у огромним таблама које су састављене шиншама градиле улегнућа. Цела површина овог металног затвора била је страшно ишарана гнусним и одвратним сликама које је измислила калуђерска празноверица. Зидови су били покривени и нагрђени фигурама ђавола с претећим лицима, костурима и другим још страшнијим сликама. Опазих да су оцрти ових грдоба довољно разговетни, али да

су боје изгледале избледеле, можда због влажне атмосфере. Видео сам такође да је под био од камена. У средини је зјапио округао отвор бунара из чијих сам чељусти био умакао; али је само тај један био у тамници.

Све сам то видео неразговетно и с много напрезања, јер је мој лични положај био сасвим промењен за време сна. Ја сам лежао сада на леђима, и испружен, на неким ниским дрвеним ногарима. За ове бејах чврсто везан дугачким кајишем налик на колан. Тело и удови беху ми њиме неколико пута обмотани, остављајући ми слободно само главу и леву руку, и то толико, да сам с врло мучним напрезањем једва могао дохватити земљан суд с храном која лежаше крај мене на поду. Видех на свој ужас да је крчаг био уклоњен. Рекох на свој ужас, јер ме је морила несносна жеђ. Као да је и била намера мојих мучитеља да је подстакну, јер је у здели јело било пресољено.

Управих поглед навише, и посматрах таван своје тамнице. Био је високо неких тридесет или четрдесет стопа, и саграђен готово као и зидови. На једном од поља једна врло чудна ствар привуче сву моју пажњу. То је био насликан симбол Времена, као што се обично представља, сем што је место српа држао нешто што ми се на летимичан поглед учини да је слика једне огромне шеталице, онакве какве се виђају на старинским сатовима. Било је, међутим, нечега у изгледу ове направе што учини да је посмотрим пажљивије. Док ја гледах право у њу (јер је била намештена управо нада мном) учини ми се да се покреће. У тренутку после то се и потврди. Гледах је неколико тренутака, нешто из страха али више зачуђено. Најзад се уморих посматрајући њено лењо кретање, и скренух поглед на друге предмете у ћелији.

Лак шум привуче ми пажњу, погледах и видех више огромних пацова где прелазе преко пода. Они беху изашли из бунара који ми је лежао с десне стране. На саме моје очи нагрнуше они у гомилама, с грабљивим погледима, примамљени мирисом од јела. Стало ме је много напрезања и пажње да их растерам.

Могло је проћи по часа, можда и цео сахат (јер сам ја могао само непотпуно себи преставити ток времена) пре него што опет бацих поглед навише. Оно што видех тада збуни ме и зачуди ме. Пут шеталице беше порастао за читав лакат.

Према томе јој је наравно и брзина била много већа. Али ме највише то узнемири што се она беше знатно спустила. Приметих, излишно је рећи с каквим ужасом, да се на доњем крају завршавала полумесецем од сјајног челика, који имађаше у дужину око једне стопе, од једног рога до другог; рогови су били окренути навише, а доња је ивица била оштра као бријач. Исто тако био је он масиван и тежак, прелазећи од доње ивице навише у гломазно и широко метално тело. Висио је о тешком металном клатну, и све је то скупа звиждало летећи кроз ваздух.

Нисам могао дуже сумњати какву су ми судбину спремили калуђери, тако оштроумни у изналажењу нових мука. Инквизиторске уходе дознале су да сам ја открио бунар чије су страхоте биле одређене за тако упорног јеретика као што сам ја, бунар, то оличење пакла, и за који се држало да је најстрашнија казна од свих које су калуђери измислили. Пад у тај бунар избегао сам најпростијим случајем, и знао сам да су изненађења у мучењу чинила важан део свих тих тајних погубљења. С тога нису ни намеравали више да ме баце у бунар.

И тако ме је (пошто није било никакве алтернативе) очекивала друга блажа смрт. Блажа! Готово се у својим мукама насмејах при помисли на такву употребу таквог једног израза.

На што говорити о дугим часовима ужаса, за време којих сам бројао звиждећа нијања шеталице. Палац по палац — линију по линију — са спуштањем приметним само с времена на време које ми изгледаше вечност — ниже све ниже силажаше! Дани су пролазили — могло је проћи много дана, док се страшни нож спустио толико да ме је пролећући хладио својим оштрим дахом. Мирис оштрог челика продирао ми је у ноздрве. Бесно сам, и напрезао сам се да се силом исправим и станем насупрот страшном ножу. А онда бих се нагло умирио и легао смешећи се на сјајну смрт као што се дете смеши на какву ретку играчку.

Наступи опет за неко време несвест; беше кратка, јер кад поново дођох к себи не могадох приметити да се шеталица спустила ниже. Али мора бити да је трајала дуго, — јер сам знао да су моји џелати опазили моју обеснањеност, и да су могли зауставити нијање шеталице по вољи. Кад сам се освестио, осећао сам се врло — о! неисказано — изнурен и слаб, као од дугог боловања. Усред тих душевних мука природа је и тада

захтевала хране. С болним напрезањем испружих леву руку колико су ми то везе допуштале, и дохватих оно мало хране што ми беше још остало поштеђено од пацова. Узимајући нешто хране у уста, сену ми кроз главу једна нејасна мисао радости — наде. Али каква сам посла имао ја с надом? То је била, као што рекох, тек пола довршена мисао — човек има много таквих, које се никад потпуно не развију. Осетих да је то била мисао радости — наде, али осетих и то, да је у свом зачетку пропала. Узалуд сам се трудио да је довршим — да је повратим. Дуге патње беху уништиле све моје урођене душевне моћи. Бејах глуп — идиот.

Шеталица се њијала под правим углом према дужини мог тела. Увидех да је полумесец требао да ми прободе срце. Расећи ће хаљину, вратиће се и поновиће исто — онда опет — па опет. Упркос величини његовог клаћења (неких тридесет стопа или још више) и звиждеће снаге с којом се спуштао, довољном да растави саме гвоздене зидове, требаће му ипак неколико минута да расцепи хаљину на мојим грудима; на овој се мисли зауставих. Нисам се усуђивао да продужим даље размишљати о томе. Зауставих се на њој с упорном пажњом, као да сам тиме могао зауставити спуштање оштрог челика. Успљавао сам се да представим себи његов звук кад буде пролазио кроз моју одећу — особит језив осећај који ће произвести парање сукна на нерве. Размишљах о свим тим ситницама, док ми зуби не зацвокоташе.

Доле — све доле клизила је. Осећах лудачко задовољство поредећи њено споро спуштање с њеном побочном брзином. Десно — лево — с пакленим звиждањем! Све ближе мом срцу с мучким прикрадањем крвожедног звера! Наизменце сам се смејао и урлао, кад би једна или друга мисао преовладала.

Ниже — све ниже с неумољивом сигурношћу! Само још три палца до мојих груди! Напрезах се бесно да ослободим леву руку. Она је била слободна само од лакта до шаке. Могао сам је препети од зделе до уста с тешком муком. Да сам могао да прекинем везе над лактом, покушао бих да зауставим шеталицу. Могао бих толико исто покушати да зауставим лавину.

Доле — непрестано — неизбежно доле! Стресао бих се у у самртном страху, кад би год прозвиждала више мене. Моје су очи пратиле њено клаћење с напрегнутошћу најбезумнијег

очајања: склапале би се грчевито кад год би се спустила ниже, а ако би смрт била избављење, о, како неисказано! Па ипак сам дрхтао целим телом при помисли да ће ми страшна справа кроз који тренутак сјурити оштру сјајну секиру у груди. То беше нада од које ми задрхташе нерви — од које ми се стресе тело. То беше нада — нада која ликује на мученичкој клупи која шапућући храбри на смрт осуђене чак и у тамницама инквизиције.

Увидех да ће десет или дванаест вибрација довести челик у стваран додир с мојом хаљином; по том изненада овлада мојим духом присебност и мирноћа очајања. Први пут после много часова, или можда дана, ја сам мислио! Сад ми паде у очи да је кајиш који ме обмотавао био једноставан. Првим ударом оштар ће челик пресећи ма који део кајиша, и ја ћу га моћи одмотати са себе левом руком. Али како би у том случају била страшна близина челика! Најлакши покрет могао би донети смрт. Може ли се у опште замислити да љубимци мојих мучитеља нису предвидели и предупредили ту могућност? Је ли било вероватно да је кајиш укрштао моје груди онде где је пут шеталице? Бојећи се, да ми слаба, и као што изгледаше, последња нада не пропадне, подигох главу толико да сам могао разговетно видети своје груди. Колан је обавијао моје тело и удове чврсто у свима правцима, сем у оном правцу којим је пролазио смртоносни полумесец.

Тек што се спусих у првобитан положај, кад ми сену кроз главу нешто што могу описати само као недовршену половину оне идеје о спасењу коју мало час поменух, и од које је половина лебдела у мом мозгу, кад сам приносио храну врелим уснама. Цела је мисао била сада ту — још слаба, бледа, готово неодређена, али потпуна. Спремих се са очајним живчаним напрезањем да је приведем у дело.

За много сахата у непосредној близини пацови су тако рећи врвели. Беху дивљи, насртљиви, прождрљиви, црвених очију, гледајући ме као да су само чекали да се укочим па да ме учине својим пленом. „Какве су друге хране“, мислио сам, „и могли имати у бунару?“

Они беху прождерали упркос свем мом труду да их отерам сав остатак јела у тањиру. Ја сам махао непрестено руком, док бесвесни покрети не постадоше монотони и изгубише свако

дејство. У својој прождрљивости та жгадија често забадаше своје оштре секутиће у моје прсте. С парчадима зејтињавог и зачињеног меса које још преоста натрљах кајиш где год сам могао да дохватим; онда подигавши руку с пода остадох непомично и с уздржаним дисањем.

Испрва грабљиве животиње беху узнемирене и поплашене због нагле промене — због непокретљивости. Разбегоше се узбуђено; многе потражише бунар. Нисам се преварио рачунајући на њихову прождрљивост. Видећи да сам остао непокретан, један или два од најнасртљивијих скочише на огаре и стадоше њушити кајиш.

То као да би знак за општи јуриш. Из бунара су придолазиле непрестано нове гомиле. Оне се усредсредише уз дрво, преплавише га и скакаху стотинама по мени. Одмерено кретање шеталице није им ни најмање сметало. Избегавајући њене ударе забавише се око намазаног кајиша. Оне су се тискали, врвели по мени придолазећи у све већим гомилама. Гмизаху ми преко грла; њихове хладне усне тражаху моје. Бејах пола удављен; гађење за које свет нема имена обузе ме, и срце ми се следи у грудима. Још један тренутак и ја осетих да ће борба проћи. Јасно приметих да су ми везе олабавиле. Знао сам да су на више места морале бити прегрижене. С надчовечном решеношћу лежах мирно.

И нисам се варао у рачуну, нити ми је истрајност остала напразно. Осетих најзад да сам слободан. Колан је виспо искидан око мог тела. Али се шеталица већ устремила на моје груди. Већ ми беше пресекла сукнену хаљину и кошуљу испод ње. Још два пут пролете, и нерви ми задрхташе од јаког бола. Али час спасења беше куцнуо. На један покрет руке, разбегоше се моји ослободиоци куд који. Крећући се опрезно, узмичући у страну, пузећи, стресох са себе окове, и измакох ван домашаја ножа. За тренутак бар бејах слободан.

Слободан! — а у власти Инквизиције! Тек што бејах сишао с дрвене постеље ужаса, кад кретање паклене справе преста, и ја опазих како би извучена неком невидљивом спагом кроз таван. То беше опомена коју ја примих очајнички к срцу. Сваки мој покрет био је бесзумње мотрен. Слободан! — Бејах избегао само мученичку смрт у једном облику да будем предан мукама горим од смрти у другом облику. Мислећи тако гледах унезверено унаоколо на зидове који ме затвараху. Нешто необично!

— нешто чудно што испрва нисам могао приметити разговетно, беше се очевидно догодило у тамници. За много тренутака сањиве и дршћуће замишљености мучно сам се с бесмисленим, необјашњивим претпоставкама. За то време, опазих, први пут, извор сумпорне светлости која осветљаваше ћелију. Она је излазила из једне пукотине око по палца ширине која се пружала око целе тамнице при дну зидова, те су ови изгледали и били потпуно одвојени од пода. Гледах кроз отвор, али сам се наравно узалуд трудио.

Кад устадох после покушаја, тајна промене ћелије одједном ми се објасни. Ја сам приметио да су оцрти фигура на зидовима били довољно разговетни, али да су били прљави и нејасних боја. Те се боје заблисташе, и то у тренутку, страшним и најсилнијим сјајем, и даваху аветињским и враждим сликама такав изглед од кога би задрхтали и чвршћи живци од мојих. Демонске очи, дивље и гробне, гледале су на мене са свих страна, где их пре никако нисам видео, и сијале су мрачним сјајем огња који нисам могао сматрати као безбитно уображење.

Уображење! — При дисању улазила ми је у ноздрве пара загрејана гвожђа! Загушљив смрад испуни тамницу. Из очију које укочено гледаху моје муке сијаше сваког тренутка све дубљи жар! Крваво црвенило расу се преко насликаних страхота! Грцао сам! Борио сам се с душом! Није више могло бити сумње о намери мојих мучитеља — о, најгрознијих — о, најбездушнијих људи! Побегох од усијаног метала у средину ћелије. Према помисли на ватрену смрт која је нада мном лебдела престава хладноће бунара би мојој души мелем. Јурнух к његовој смртоносној ивици. Бацих напрегнут поглед доле. Сјај усијаног тавана осветљавао је у њему све најскривеније кутове. Ипак, за један очајан тренутак, мој дух се опирао да појми значај онога што видех. Најзад то продре — извојева себи пут у моју уздрхталу душу! — О, ужаса! — о, један глас само да проговори! — о, сваки други ужас само не овај! С узвиком одскочих од ивице и покрих лице рукама — горко плачући.

Топлота је нагло расла, и ја погледах још једном горе, дршћући као у грозници. Беше наступила друга промена у ћелији — и сад промена беше очевидно у облику. Као и пре, узалуд сам се испрва напрезао да оценим или разумем шта се збивало. Али не бејах дуго остављен у сумњи. Моје двоструко

спасење беше подстакло освету инквизитора. И више није било шале с Краљем Ужаса. Ћелија је била четвороугао. Видех да су два гвоздена угла била оштра — два, према томе, тупа. Страховита је промена брзо расла с потмулим јечећим звуком. У једном тренутку облик тамнице беше се претворио у облик ромба. Али преиначавање ту не преста — и ја се нисам ни надао нити сам желео да престане. Могао сам да притиснем црвене зидове на своје груди као рухо вечитог мира. „Смрт“, рекох ја, „ма коју смрт, само не смрт у бунару!“ Лудост! Зар нисам могао увидети да је у бунар и био циљ усијаног гвожђа да ме баци? Али хоћу ли моћи одолети његову жару? или и кад бих, хоћу ли се моћи опрети његову притиску? И сад, све ужи и ужи постајаше ромб, с брзином која ми не остави времена за размишљање. Његово средиште, и дакле његова највећа ширина, дође баш над безднолм. Устукнух натраг, али се зидови све више затвараху око мене и тераху ме напред. Најзад за моје измучено и згрчено тело не оста ни једне педи чврстог земљишта у тамници. Не опирах се више, већ самртничким мукама своје душе нађох одушке у једном гласном, дугом и последњем крику очајања. Осетих како посрнух на ивици — и окренух очи —

Одједном наста збрка од људских гласова! Наста трештање труба! Тресак као од хиљаду громова! Усијани се зидови размакоше. Једна испружена рука дочепа моју баш кад хтедох пасти обнезнањен у бунар. То је био генерал Ласал. Француска армија беше ушла у Толедо. Инквизиција је била у рукама својих непријатеља.

Едгар Ален По.

(С енглескога превео
Драгољуб Јевтић.)

ОБИЧНА САТИРА

Кад опусте врти у мом тихом селу
И магла се вине поврх мрких грана,
У суморну јесен, рујаву и свелу,
Кад опада лишће са старих платана.

И мој ће час доћи. Сандук и крстача.
Једно тужно звоно, што до гроба прати.
Облигатна туга. Искренога плача
Имаће за мене само стара мати.

И ви, који сте ме клеветали вазда,
Држаћете тада ватрене тираде,
Славићете Бога, што ме једном сазда,
И таквога мужа, што народу даде.

А ја сам вам увек био трн на стази
Удворништва ниског, којом сте ви грели,
И знао сам како ваше време гази
И сву ону подлост, коју сте ви хтели.

Па када се стане затварати рака
Ви ћете дахнути: „Нек је хвала Богу!“
Вас ће радовати она грудва свака.
Жалим што вас тада презрети не могу.

Милосав Јелић

ИЗ ЈЕДНОГ БЕЛЕЖНИКА

— —

4. мај у вече

Данас је био дан као увек. Небо ведро и облачно као увек. Људи рђави и досадни као увек. Само ја нисам био ручао као увек.

Дошао сам био кући као увек. Сео на доксат и запалио цигару као увек. Преда мном је било нечисто двориште којим је расла модрозелена, смрдљива трава као увек. Два дуга низа сиротињских станова, са једним вратима и по два прозора, завршавали се наереном оградом газдина имања, и у њима пијани радници и гладни ђаци проводили своје мучне дане као увек.

Тада ми је дошла мала Ида као увек. С муком се успела уз степенице и пожелела ми добар дан као увек.

Узео сам на крило ту трогодишњу кћерчицу Јозефа крпача, који није био трезан ни изјутра, и запитао је као увек:

— Како живиш?

Она је тужно управила у небо своја два плава ока, раширила увеле ручице, полагано и озбиљно завртела главом, и уздахнула као увек.

Узаман је чекала да се тада насмејем њеном одговору и да јој дам петпарац. Ја се нисам насмејао нити сам јој дао петпара, јер га нисам имао. Једино што сам јој могао дати то је братски пољубац у чело. И ја сам је пољубио у њено мало, замишљено чело.

Она се намргоди. Мој јој пољубац није вредео ништа, те је плачући сишла низ степенице, љута на мене, што није било никад — — —

Вечерас сам продао моје песме. А сутра, ако ми не дође мала Ила, ја ћу сићи к њој, накнадићу јој данашњи празан дан, и опростићу јој: што више воли пет пара но мој пољубац.

И после ће бити све као увек.

— —

М. М. Ускоковић

ЈАКА КАО СМРТ

ГИ ДЕ МОПАСАН

(НАСТАВАК)

IV

Рекао би човек да су сва кола париска ишла тога дана на хаџилук у Палату Индустрије. Још од девет часова изјутра, она су приспевала свима улицама, преко авнија и мостова, у ову дворану уметности, где је Сав — Париз уметнички позивао Сав— Париз отмени да присуствује вернисажу три хиљаде и четири стотине изложених слика.

Поворка света хитала је вратима, и не поклањајући пажњу вајарским радовима, пела се право на сликарске галерије. Пењући се уза саме степени, свет је погледао слике изложене по зидовима степеница, на којима се вешају слике нарочите врсте сликара што сликају пред собом, и који су послали радове било необичне величине, било такве радове које нису смели да одбију. У четвртастоме салону маса света гмиже и бруји. Сликари, који ће показивати слике до вечери, познаваху се по својој живости, звучности свога гласа, поузданости својих покрета. Већ су почели да вуку собом своје пријатеље, држећи их за рукав, сликама које су кличући показивали рукама и зналачком мимиком. Било их је од сваке руке, високих дуге косе, са сивим или црним меким шеширима, необичних облика, широких и округлих као кров што је, с ободом обореним доле који је бацао сенку на цео труп човека који га је носио. Понеки су били мали, живи, витки или дежмекасти, са свиленом мара-

мом око врата, у кратким капутима или чудноватој одећи како је носи само сталеж мазалâ.

Па ту је била и задруга елегантнога света, доколичара, булеварских уметника, задруга академика неправно одевених и одликованих црвеним рохтама, огромним или мајушним, по томе како је ко схватао елеганцију и бон тон, задруга сликара грађанскога друштва са породицама својим, која је опкољавала оца као триумфални хор.

На четири циновска зида, чим се уђе, блистале су слике, слава четвртастога салона сјајем својих тонова и ватром рамова, отвореношћу нових боја оживљених лаком, заслепљавале су под ведром светлошћу дана што је одозго падао.

Потрет Председника Републике био је баш према вратима. А на другоме зиду један ђенерал сав у злату, на глави му шешир с нојевим перјем и у црвеним панталонама, стоји баш покрај нагих нимфи под дрвећем и једне разбијене лађе скоро потопљене таласом. Један епископ из старога доба који одлучује од цркве једнога варварскога владаоца, улица с Истока пуна мртваца који су пали од куге, и Сен Дантеова која прави излет у Пакао привлачили су и приковали на себе поглед снагом израза коме се не може одупрети. Још је било у овој огромној дворани: јуриши коњице, стрелци расути по шуми, краве на паши, два племића из прошлога века се боре на двобоју на углу једне улице, једна луда жена седи на некој међи, некакав свештеник исповеда самртника, жетеоци, речице, заход сунчев, месечина, примерци, најзад, свега што су радили, свега што раде и свега што ће радити сликари докле тече сунца и месеца.

Оливије, у средини једне гомиле своје сабраће, чланова Института и Жирија, мењао је са њима мишљења. Неугодност га је притискивала, немир због свога изложенога рада, чији успех, и милоћурна честитања, није очекивао.

Он прискочи улазним вратима, јер се на њима указа војвоткиња де Мортмен.

Она запита:

— Зар графица није дошла?

— Нисам је видео.

— А Г. де Мизадије?

— Ни њега.

Обећао ми је да ће у десет часова бити на врху степеница, па да ме после проведе по дворанама.

— Хоћете ли допустити да га ја заменим, војвоткињо?

— Не, не. Ви сте потребни својим пријатељима. Али ћемо се ускоро видети, јер мислим да ћемо заједно доручковати.

Мизадије дојури. Били су га задржали за неколико минута где су изложени вајарски радови, те се извињавао, већ задихан. Он рече:

— Овуда, војвоткињо, овуда, да отпочнемо сдесна.

Истом они ишчезоше у вртлогу глава, а графица де Гиљероа, држећи под руку своју кћер, уђе, тражећи погледом Оливија.

Он их виде, приђе им, и, здравећи се с њима, рече:

— Господе, ала су дивне! збиља, Анета се много пролепшала. За недељу дана, она се променила.

Гледао је њу својим посматрачким оком, па ће рећи:

— Црте су блаже, сливеније, боја лица сјајнија. Она је већ мање девојчица, а више Парижанка.

Али се нагло врати на велики посао што га је очекивао тога дана.

— Да почнемо с десне стране, наћи ћемо се с војвоткињом.

Грофица, која је била добро обавештена о свему што се тиче сликарства и била заинтересована као какав излагач, упита:

— Шта веле?

— Леп салон. Бона одличан, два рада Каролуса Дирана су ванредна, један Пивија де Шавана диван, један Ролов врло чудноват, сасвим нов, један Жервеов изврстан, и много других радова, Бероових, Казенових, Диецових, велика гомила, најзад, све добрих ствари.

— А ви? вели она.

— Хвале ме, али ја нисам задовољан.

— Ви никада нисте задовољни.

— По каткад, јесам. Али данас, зацело, мислим да сам у праву што тако мислим.

— Зашто?

— Не знам ништа.

— Хајдемо да видимо.

Када су дошли пред слику — две сељанчице које се купају у потоку — једна застала гомила јој се дивила. То њу овесели, па ће сасвим полако:

— Ма она је дивна, права драгоценост. Ви нисте ништа боље створили.

Он се прибијао уз њу, захвалан због сваке речи којом је блажила патњу његову, видала његову рану. И у своме уму нађе брзе разлоге да га убеди да је тако како она вели, да она тачно види интелигентним очима једне Парижанке. Заборавио је, да би утишао страх, да му се с правом пребацивало већ дванаест година да се сувише бави ситницама, елегантним деликатесама, изношењем осећаја, сумњивим нијансама моде, а никада уметношћу, самоуметношћу, уметношћу слободном од сваке идеје, тежње и предрасуде отменога света.

Водећи их даље он рече „Наставимо". И врло дуго их је водио из дворане у дворану, показујући им слике, објашњавајући им предмете, срећан међу њима, срећан због њих.

Од једанпут графица упита:

— Колико је часова?

— Дванаест и по.

— О! Хајдемо брзо на доручак. Војвоткиња нас чека код Ледоајена, па ми је рекла да вас тамо одведем, ако је не нађемо у дворанама.

Ресторан, у сред острвца, од дрвета и жбуња, личио је на препуну и узрујану кошницу. По њему је лебдело неразумљиво зујање гласова, звек чаша и тањира, и ширило се напоље кроза све прозоре и сва широм отворена врата. Чести столови, за којима су јела, пружали се дугачким поворкама околним стазама, и с десне и с леве стране уског пролаза којим су келнери јурили, оглувели, поманитали, држећи у руци послужавнике препуне меса, рибе или воћа.

Под кружном галеријом било је толико мноштво људи и жена да је личила на живу кашу. Сви се смеју, дозивају, пију и једу, овесељени винима и поплављени једном од оних радости што по кашто падне на Париз са сунцем.

Један келнер одведе графицу, Анету и Бертена у засебан салон, у коме их је очекивала војвоткиња.

Када уђе унутра сликар опази маркиза де Фарандала поред његове тетке, ужурбана и насмејана, који је пружао руке да прихвати сунцобране и огртаче графичине и њене кћери. Због тога му је било тако непријатно да изненада осети жељу да каже нешто увредљиво и грубо.

Војвоткиња исприча како се сусрела са својим братићем,

и како је де Мизадија одвео министар Лепих — Вештина; и Бертен, при помисли да ће се овај лепи маркиз оженити Анетом, да је због ње дошао, да је гледа као одређену за своју љубавницу; љутио се и бунио, као да му нису признали и да су повредили његова права, тајанствена и освећена права.

Кад седоше за сто, маркиз, посађен поред младе моме, забављао се с њоме, заузет као човек овлашћен да се удвара.

Он је гледао радознала погледа, који се сликару учинио дрзак и испитивачки, осмејкивао се нежно и задовољно, чинио је обичне и дужне услуге. У његову опхођењу и његовим речима већ се огледало нешто одлучно, као објава блискога заузећа и освојења.

Војвоткиња и графица као да су штитиле и храбриле такво држање проспочево, те би се погледале као савезнице.

Чим се доручак сврши, вратише се на Изложбу. У дворанама је била така мешавина света, да је изгледало немогуће ући унутра. Људска топлота, непријатан задах одеће и хаљина овешталих на телу градили су унутра несносну и тешку атмосферу. Нико више није посматрао слике већ лица и одело, сваки је тражио своје познанике; а по кашто би се зачуо какав глас у овој честој маси, прорећеној часком да пропусти високе двокраке лествице оних што су премазивали лаком, који су узвикивали: „Чувајте се господо; чувајте се, госпође“.

После пет минута, графица и Оливије видеше где су одвојени од осталих. Он је хтео да их нађе, али му она, ослањајући се на њ, рече:

— Зар нам није добро? Нека њих, пошто смо уговорили да се, ако их и губимо нађемо у бифеу у четири часа.

— А, јесмо, вели он.

Али је њега занимала једино та помисао да маркиз прати Анету и да је, својом галантном смелошћу наставио да ћаска поред ње.

Графица прошапута:

— То ме ви не волите.

А он ће замишљено рећи:

— Волим, зацело.

А изнад глава је гледао да спази сиви шешир маркиза де Фарандала.

Како је осетила да је расејан, и хотећи да скрене мисли његове на себе, она настави:

— Кад бисте знали како ми је драга ваша овогодишња слика. То је ваше узор-дело.

Он се осмехну, заборављајући у трен младеж, сећајући се само бриге што га је јутрос морила.

— Збиља? Вама се тако чини?

— Да, она ми је дража но ма која друга.

— Она ми је много муке задала.

Умиљатим речима, она му и опет увенча главу, јер је, од дуго времена, добро знала да ништа толико не утиче на уметника колико стална и нежна ласка. Освојен, одушевљен, овесељен овим благим речима, он опучи причати, видећи само њу, слушајући само њу у овоме великоме метежу што плови.

Да би се захвалио, он јој прошапута на уво:

— Луда ме жеља спопада да вас пољубим.

Њу прожe топло узбуђење, па, дижући своје сјајне очи њему, понови своје питање:

— Онда, ви ме још увек волите?

И он одговори с нагласком који је она хтела, али га, мало час, није чула:

— Да, ја вас волим, драга Ани.

— Долазите често мени у вече, каже она. Сада, пошто ми је кћи дошла, нећу много излазити.

Њу обузе велика срећа, одкад осети у њему ово неочекивано буђење љубави. Од како је Оливије оседео и године га освојиле, мање се бојала да ће га која друга женска занети, али се страшно плашила да се не ожени из страха од осаме. Ова бојазан, већ вајкадашња, расла је непрестано, стварала је у духу њену неостварљиве комбинације, не би ли га имала поред себе што је могуће више, и да не би проводио дуге вечери у хладној тишини његове празне куће. Пошто није могла да га увек привуче себи и има поред себе, гонила га је на разна разноћења, слала га у позориште, нагонила га да одлази у свет, више волећи да зна е је он и у друштву женскиња, но у сетној кући његовој.

Она настави, одговарајући на своју тајну помисао:

— О, да вас могу увек имати покрај себе, ала бих вас мазила! Обећајте ми да ћете ми долазити врло често, пошто ћу ја врло често излазити.

— Обећавам вам.

Један глас шану њој на уво:

— Мама.

Грофица уздрхта. Окрете се. Анета, војвоткиња и маркиз пријоше њима.

— Четири је часа, рече војвоткиња, врло сам уморна, па бих хтела да одем.

Грофица прихвати:

— Идем и ја, и ја више не могу.

Они пођоше низа унутарње степенице што воде с галерија, на којима су били поређани цртежи и акварели, и са којих је ласно било прегледати целу огромну стаклену башту, у којој су била изложена вајарска дела.

Са одморишта ових степеница с којих је човек могао да прегледа целу ову џиновску стаклару препуну усправљених статуа по путевима, око џбунова разнога зеленога шибља, и изнад светине што је покривала алеје својим покретним и црним таласом. Мраморне статуе су одскакале од овога тамнога застирача шешира̂ и рамена, чиниле су на њему отворе на хиљаду места, и изгледале сјајне, толико су биле беле.

Када се Бертен здравио са женскињем на излазним вратима, Г-ђа де Гијероа га тихо запита:

— Еле, доћи ћете ове вечери?

— За цело.

И он се врати на изложбу да проћаска с уметницима о утисцима овога дана.

Сликари и вајари су стајали у гомилама око статуа, пред бифеом, и ту се препирали, поткрепљујући или нападајући истим разлозима исте мисли као и прошле године с уметничким делима скоро истима. Оливије који би, обично, оживео при овим препиркама, умејући згодно да одговара и да збуњује нападима, и уживао глас духовитога теоретичара, чиме се он веома поносио, уђе у бој не би ли живахнуо, али одговори које је, по навици, давао занимали су га исто тако мало као и они што их је слушао, те он поуми да оде, да не слуша више, да их не схвата, јер је, унапред, знао све што би се рекло о тим вајкадашњим питањима уметности, чију је сваку страну познавао.

Па опет је волео он те ствари, и дотле је само њих волео, али му је тога дана сврагило с њих пажњу једно од оних магловитих и упорних размишљања, једна од оних ситних брига што нам се чини да се нас и тиче, и која се и мимо све те,

на ма шта човек говорио или чинио, задела у мисао пашу, као невидљиви трн што се забоде у месо.

Чак је био и заборавио свој немир због купачица, и сећао се само себи непријатнога опхођења маркизева према Анети. Па шта се њега, најзад, све то тиче? Има ли он на то право? А што ли би он хтео да спречи овај драгоцени брак, унапред одлучен, погодан у свакоме погледу?

Али никакво умовање не изглади утиске неугодности и незадовољства што га је обрхвао кад је видео где се Фарандал смеши и говори као заручник, и милује погледом девојчино лице.

Када, у вече, уђе графица, и када је опет нађе саму са њеном кћерју где настављају, под светлошћу лампа, своје плетиво за сиротињу, муку је мучио да се уздржи те да не каже што рђаво и не подругне се маркизу, и да не открије очима Анетиним сву његову обичност покривену гиздавошћу.

Одавна већ, при овим посетама после ручка, он би пао у дремљиво ћутање и седео је немарно као стари пријатељ коме је то допуштено. Потонуо је у своју наслоњачу, ногу пребацио преко ноге, забачене главе, сањарио је говорећи и одмарајући у овоме интимноме миру тело и дух. Али гле где се, изненада, пробуди у њему она живост људи који се упињу не би ли се свидели, који се брину о ономе што ће да кажу и који траже пред извесним лицима сјајније речи или речe да њима оките своје мисли и учине их гиздавијима. Није пуштао да ћаскање једнолично тече, већ га је подржавао и оживљавао подстичући га својим одушевљењем, и осећао је, када би графицу и њену кћер нагнао да прсну у гласан смех, или када би осетио да их је узбудио, или када би видео где њему подижу своје изненађене очи, или када би престале да раде слушајући га, неко голицање од задовољства, малу дрхтавицу са успеха што му је награђивао труд.

Често је долазио, сваки пут када је знао да су саме, и никада, зар, није провео пријатнијих вечери.

Г-ђа де Гијероа, којој је ова ревност стишавала стални страх, чинила је све што може, не би ли га привукла а сачувала себи. Одбијала је позиве на ручкове, забаве, репрезентације, само да би јој остало задовољство да баци у телеграфску кутију, кад изађе у три часа, малу плаву депешу која је говорила: „До виђења". У прво време, хотећи да час пре буде па само с њиме, што је он желео, слала је на спавање кћер

чим би десети час закуцао. Затим, када, једнога дана, виде да се он љути и пита кроза смех да не поступа она према Анети као према детету које неће да слуша, она пропусти четврт часа милости, затим пола, па читав сат. Он није остајао дуго пошто би девојка отишла, као да је половина дражи што га је везивала за овај салон отишла с њоме. Примичући одмах ногама грофичиним ниско, мало седиште што му је било драго, седао је сасвим поред ње и наслањао, час-по, умиљатим покретом образ на њено колено. Она би му дала руку, коју је он држао у својима, и грознице духа његова нестајало је ненадно, он би замукао и као да се одмарао у срдачном миру због напора што га је учинио.

Она лепо схвати, мало по мало, својим женским осећањем, да њега Анета привлачи скоро исто толико колико и она. То јој није било криво, већ је била срећна што је могао у њима да нађе нешто породице, које је био лишен. Хтела је да га заточи између њих двеју што је могуће више, играла је улогу мајке, да би се њему чинило да је по готову отац девојчин и да прида још једну нову нијансу љубави свему оном што га је привлачило овоме дому.

Њено увек будно кокетство, али узнемирено од када је осетила, са свих страна, као убоде, још готово неприметне, учестане нападе година, постаде много живље. Да би постала исто онако гипка као и Анета, настављала је и даље да не пије ништа, и стварно мршављење њена стаса збиља је чинило те су њени покрети били као у младе девојке, и то је дотле ишло да их је човек, с леђа, с муком могао да разликује; али је такво рађење иштетило њено лице. Опуштена кожа се набирала и добијала некакав жут прелив, а то је чинило још сјајнијом величанствену свежину детињу. Тада је почела да негује лице онако како то раде глумице, те и ако је прибавила себи нешто мало сумњиву белину на дневној светлости, имала онај лажан и диван сјај што даје, вешто набељеним женама, несравњиву боју лица.

Увиђање овога опадања и употреба вештачких средстава променише њене навике. Избегавала је, што је могла више, упоређења на пуноме сунцу, а тражила их је при светлости лампи које су јој пружале преимућство. Када је осећала да је уморна, бледа, старија но обично што је, њу је мучила услужна главобоља, због које није могла да иде на забаве или у позориште; али оних дана када се осећала у пуној лепоти, ликовала је и

играла улогу старије сестре с озбиљном скромношћу младе мајчице. Да би увек могла да носи одећу скоро исту као и њена кћи, она је њу одевала као младу жену, нешто мало озбиљну за њу; и Анета, код које се, све више и више, огледао весео и подсмевачки карактер, носила је ту одећу с праскавом живошћу која ју је још љупкијом чинила. Она се од срца предавала кокетноме обучавању своје матере, играла с њоме, нагонски, љупке сцене, умела да је загрли кад треба, да јој нежно обавије руку око паса, да покаже покретом, милоштом, каквим духовитим проналаском, колико су обе лепе и колико наликују.

Оливију Бертену се догађало, готово, да их побрка, зато што их је виђао често и једнако поредио. По кашто ако би му мома што говорила, а он гледао на другу страну, он се питао: „Која то рече?“ Често, пак, га је занимало да се игра забуне, када су све троје били сами у салону застрвеном засторима у стилу Луја XV. Он је склапао очи и молио их да му стављају исто питање, најпре једна за другом, а затим мењајући ред питања, да би их по гласу познао. Оне су кушале с толико вештине да пронађу исте нагласке, да реку исте реченице истим акцентима, да он често није могао да погоди. И оне су, у ствари, успеле да тако једнако говоре да су слуге говориле.

„Да, госпођо“, девојци и

„Да, госпођице“ матери.

Услед подражавања из задовољства и чинећи исте покрете, стекле су такву сличност хода и покрета, да их је и сам Г. де Гијероа, када би виде да једна или друга пролази позадином тамнога салона, бркао сваки час и питао: „Јеси ли ти то, Анета, или је то твоја мати?“

Због те природне и хотимичне сличности, стварне и вештачке, родио се у духу и срцу сликареву чудан осећај двогуба створења, стара и нова, позната и скоро незнана, два тела начињена једно за другим од истога меса, од исте жене која се настављала, подмладила се, постала оно што је била. И он је живео поред њих, раздељен између њих двеју, узнемирен, збуњен, осећајући да се његова љубав према матери наново пробудила и осећајући према кћери нејасну нежност.

(Наставиће се)

превео с француског
Владислав Росић

ОБИЧАЈИ ПЛЕМЕНА КУЧА У ЦРНОЈ ГОРИ[1]

1. **Друштвени обичаји и правила.** — Рођење и крштење. Обичаје о рођењу и о крштењу описао је већ опширно познати руски испитивач Црне Горе, Павле Ровински (у делу Черногорія, II, 2, с. 304—307). Његову опису имам додати само неке засебне обичаје у Кучима, који су се до сад одржали само код Арбанаса, али су се њих држали до недавног времена и Срби. — Породиља се већ пре порођаја уклони ма куд из куће, обично у какву стају или другу зграду код куће или у суседству. За све време порођаја старају се око ње жене, а људи никако не долазе к њој. Кад се жена с новорођенчетом врати у дом, сматрају се и она и њено дете као нечисти све до крштења. Због тога жена мора за то време јести и пити из засебног суда и не сме ништа од јела готовити или уопште спремати (нпр. прати рубље и др.) за чељад. Пошто су се раније деца крштавала тек на месец или 40 дана по рођењу, сматрала се и породиља за све то време нечистом.

Сад се обично крштавају деца на осам дана по рођењу. Крштава их већином венчани кум. По крштењу дарива кум своју куму новцем (сад 5—10 круна) а она њега каквом рубином.

Промена имена. У Куча је обичај, кад би неко из братства погинуо, а неко се од његових живих рођака зове истим именом, да се томе живоме промени име. Њега онда цело брат-

[1] Ово је један одељак из већег рада о Кучима, који ће изаћи у VIII књизи Етнографског Зборника Српске Краљевске Академије Наука. — Кучи су племе у источној Црној Гори (у Брдима) до саме границе. Од прилике једна седмина Куча су Арбанаси а остало су све Срби. И знатан део кучких Арбанаса је пореклом од поарбанашених Срба.

ство зове другим именом бар за седам година, али обично му после тога остане ново име и на цео живот. Казивали су ми, да је разлог овоме мењању имена пажња према родитељима и најближим рођацима погинулога: да их не би жалостили помињући име милога им покојника.

На који се начин чине ове промене, може се видети из ова два примера. Отац мога пратиоца, Николе Пујова Манојловића из Доње Кржање, звао се Петар. Али погине један од његових браственика, који се такође звао Петар, и онда цело браство почне звати овога другог Петра, који је онда био мали, именом Пуле, а то је деминутив од пуша (пуначко дете). А кад је одрастао, промене му то тепање на озбиљније име Пујо, и то му име остане целог живота. Крштено му име Петар сасвим се заборави, те се зато и његов син зове данас Никола Пујов. — Други је случај био опет с истим Николом. Погине му рођак по имену Никола, и онда цело браство стане звати живога Николу: Пујовићу! И тако су га звали задуго, али је после опет узео своје крштено име.

Женидба. Све до сједињења Куча са Црном Гором (управо до 1875. год.) држала су се кучка браства у браку ексогамије, т. ј. чланови једног браства, па ма колико већ оно било разгранато, нису се смели међу собом узимати. За Дрекаловиће каже и војвода Марко, да су још њихови стари „учињели завјет, да се не узимају између себе. То се дуго одржало и Дрекаловићи се нијесу један од другог женили до 1875. године, јер су говорили: „Радији сам те зват' брате но пријатељу“ (Пл. Кучи, 59). Тако се је и од Криводољана први оженио девојком из свога браства Миљан Вуков Милић тек 1876. године итд. Што је ово узимање отпочело, узрок је био наговор војводе Марка. Он сам вели, како је, видећи да се кучки момци „жене не разликујући најбоље племе од најгорега а одиве се удају за једнијема, ђе су незадовољне до смрти своје, а једне се удају и превјеравају у Арбанију“, изговорио народу око 1870. „неке ријечи, на које су пристали, да се узимају међу собом“ (Пл. Кучи, 330).

Већ из овога, што је наведено по војводи Марку, види се донекле, шта је било разлог овој ексогамији у кучких браства и зашто се она врло брижљиво одржавала. Особито казују много значајне речи: „Радији сам те зват' брате но пријатељу“. У примитивнијим приликама, у којима су људи приморани, да у групама од крвних сродника стварају себи најпоузданије средство

за одбрану, свако се бравство стара да има што већи број чланова (разуме се, поглавито мушких), да је дакле што веће. Због тога онда бравство спречава све што би могло чланове отуђивати и прекидати међу њима ону главну везу, која баш и чини, да се сви (ма како били једни од других по сродству већ удаљени) подједнако осећају међу собом као браћа, као бравство — а то је веза по крвном сродству. Пошто би међусобне женидбе у истом бравству, дакле ендогамија, по схватању самог бравства значиле рушење крвних бравствених веза, а тиме и одроћавање, отуђивање појединих делова бравствених једних од других, природно је, што је бравство забрањивало ендогамију и што је сваки покушај те врсте сматрало као велики преступ и врло оштро кажњавало. Каквим је пак путем бравство (односно цела група бравстава у неком пределу) дошло до таког схватања, нас се овде много не тиче. Али је несумњиво, да је друштвеном ступњу са таким погледима у бравстава морао претходити неки други (прелазни?) ступањ, на коме се могло развити то гледиште, да су ендогамија и друштво засновано на везама по крвном сродству — две сасвим супротне установе.

Међу кучким бравствима женидбе су биле врло честе, јер су она, као што знамо, била разног порекла, а тежило се увек за тим, да се јака бравства вежу међу собом сродством и пријатељством, те да се тиме и јачина и слога у племену боље одржи. Осим тога су се кучка бравства и морала међу собом женити, јер су Кучи врло често бивали са свима околним племенима у рату, а сиромашнијима већ и због даљине није било уопште могућно да траже себи девојку у туђем племену. На тај начин су се кучка бравства врло честим међусобним женидбама тесно ородила једно са другим. Али ваља одмах напоменути, да се увек — као и данас — врло строго на то пазило, да се никако не узимају међу собом родови до осмог степена сродства, па и ако је то сродство међу бравствима било наравно увек по женској линији.

Раније су се Кучи женили увек врло млади, већ око 15-те године, а девојке се удавале већ после дванаесте. А данас се обично жене тек око 25-те године а много ређе око двадесете или раније.

Отмица. У Куча се права отмица истина већ није смела вршити, а да се не „наврe“ на крв, изузев ако је бравство онога, који отима девојку, било веома јако, а бравство девојчино сасвим

слабо. А таких је отмица заиста бивало, јер за све време кучке самосталности и засебног живота није било у племену, као што знамо, веће власти од најјачих браставa. Али и у случају оваке отмице гледао је отмичар да ублажи оца девојчина и да га придобије за себе. Зато је тада обично давао оцу девојчину двоструку суму откупа, који се иначе плаћао (место 50 гроша 100). Отмица је обично вршена по пристанку девојчину и у договору са девојком. Ако су је родитељи већ били обећали неком просцу, па је ипак пристала да је отме когод други, настајала је увек крвна завада између братства просчева и отимачева. Та би се продужила каткад и годинама.

Друга је врста отмице вршена по већ свршеној просидби, и то у два случаја. Прво се могло десити, да девојка није хтела никако поћи за момка, кога су јој изабрали родитељи. Онда би се родитељи тајно договорили са момачком кућом, да девојку отму и силом одведу на венчање. Разуме се, да том приликом, пошто би се девојка одупирала и бранила, отмичари нису са њом баш милостиво поступали. По свршеној отмици родитељи и њихно братство би се неко време чинили привидно увређеним, па би затим на молбе и даривања од стране младожењина братства тобож попустили. — Други је случај бивао, ако је после просидбе међу девојачком и момачком кућом настао какав било неспоразум (нпр. око свадбених трошкова и дарова и др.) или и свађа. И онда би момак са својим братственицима силом одвео девојку и родитељи би се можда и озбиљно љутили, али би се обично све лепо свршило.

Још да напоменем, како је првобитно сурови обичај отмице добио у Кучима још једну сасвим питому, уједно практичну, а помало и смешну примену. Како су свадбени трошкови и многобројни дарови стајали врло много новаца, а у старо време нарочито се морало чинити све по обичају, то се какав сиромашак Куч не би могао никад оженити. Зато су онда сиромашније породице радиле овако. Тајно се сврши просидба, па се онда обе стране договоре, да момачко братство тобож отме девојку. Кад је отмица извршена, онда се опет девојачко братство привидно неко време сматра увређеним, па се после измире и тако се женидба сврши врло јефтино по обадве стране.

П р о с и д б а. У Кучима је као и у свој осталој Црној Гори бивало доста прилика, да родитељи који су добри пријатељи заруче своју децу још у колевци. Приликом заручења давао је

отац мушкарчев родитељима мале девојчице прстен и неколико „талијера“ као поклон својој будућој снаси, пуцало се из пушака и давала част. Од тада су се обе куће сматрале као орођене, походиле су једна другу редовно о слави доносећи по колач и боцу вина или ракије.

Ако није био овакав случај, онда су родитељи тражили своме сину, кад би одрастао, девојку и вршила се проси дба на исти начин, као што је већ описано у Ровинског (Черног. II, 2. 268—271). Син кога жене и девојка коју за њ дају имали су покорити се вољи својих родитеља, па ма то двоје младих једно друго и не познавало или се једно другом не допадало. Али се ипак чини, да се с овим у Кучима није ишло до крајности. Било је родитеља, који су остављали својој кћери, да бира себи мужа, као што нам показују и два примера, које наводи војвода Марко: за Мару Рашову Дрекаловића (Пл. Кучи, 59 и даље) и за Марицу војводе Радоња (Пл. Кучи, 76). И што се отмица одржавала, то показује, да је и девојка могла са својом љубављу победити родитељску одлуку.

„Просац“, који иде први да проси девојку, обично је отац или најстарији човек из браства. Кад би после подужег увода и наговештавања просидба била примљена, он дарује девојку новцем (сад обично 8 круна), који јој даје као „прстен“ или „у име прстена“. А девојка, „прошеница“, дарује просца с једним или два пара „назубица“. Просац обично ноћи у дому девојачком, а сутра дан пред полазак објави свршену просидбу избацивши два пушчана метка.

Углава. На неко време после просидбе — које се обично о просидби и одреди — долази просац са још два браственика „удавачкој кући“ на углаву, тј. да углаве или уговоре, шта се све има давати с једне и с друге стране. Ови углавари доносе са собом и „част“ или „колаче“, тј. печеног брава, хлеба и вина или ракије, и тиме часте родбину девојачку. На углави се мора све потанко уговорити: кад ће бити свадба, колико ће доћи сватова из момачке куће, какве „вјенчане хаљине“ мора купити младожења невести, о даровима, прћији и о томе, колико јела и пића треба да донесу сватови. Пређе се на углави давала оцу девојчину по нека уговорена сума новаца (обично 50 гроша) као неки откуп или накнада за кћер. Ово је свакако остатак раније женидбе куповањем невесте. — Уговарачи остану да преноће, а сутра дан на поласку обдаре прошеницу новцем

а она њих чарапама. После углаве известе о женидби и свештеника.

Свадба. Размак између углаве и свадбе бивао је некад врло велики — и по годину дана — а сад је већ мањи. На два-три дана пред свадбу шаље младожењин дом девојци венчане хаљине. У очи свадбе се већ прикупљају ближи свати у младожењиној кући и сваки огласи свој долазак пуцњем. Договарају се о свему односно свадбе и веселе се. Већ пре тога је момачки дом одредио кума, оба ђевера, старог свата и анђибулу или анђију. Девери су обично браћа момкова. Анђија је нека жена из рода, једина од жена, која иде са сватовима. Сутра дан рано дођу и остали свати. Обично се води по 30 свата, али их може према средствима и приликама бити и мање или и много више. Свати изаберу и остале сватовске часнике: барјактара, војводу и муштулугџију. Сватовима обично рукује и све наређује стари сват, али негде и кум. Свати понесу са собом све уговорено пециво и пиће, а девери метну у једну торбу боцу с вином, „здравицу". Полази се на знак старог свата, који викне: „Ха, скочите, ђевери, да се иде!" На то искоче девери пред кућна врата и избаце пушке, па се сватови уреде за полазак. Напред иде стари сват с кумом, за њима барјактар са заставом (обична српска тробојка) и муштулугџија, па девери с анђијом, затим остали сватови — „пустосватице" — и најзад војвода. Полазак огласе пуцњавом. На свом путу свати дају свакоме, кога сретну, да пије из њихове „здравице". А исто тако и њих дочекују сељани, ако имају да прођу кроз неко село, с пићем и здравицама.

Кад стигну свати близу удавачке куће, похита муштулугџија напред, да јави њихов долазак. Њега почасте и обдаре, а пред свате изађе здравичар тог дома са две „здравице", на којима су озго намештене јабуке или друго воће. Он подноси једну „здравицу" куму а другу старом свату, који сваки узму јабуку себи у шпаг, а из здравице наздрављају здравичару и његову дому. Затим девери извади из торбе своју „здравицу", па је даду здравичару и он пије из ње наздрављајући сватовима.

Кад сватови стигну пред девојачку кућу, ту застану већ песму, коло и весеље. Одмах им домаћи придрже коње и оружје, барјак такође узму и заденy на неко видно место, а свате уводе у кућу за трпезу. Приликом седања за трпезу пази се,

да свати младожењини седну измешано са сватима из дома, т. ј. све по један од сватова домаћих и по један од младожењиних. Руча се одмах, и за време ручка жене сеоске певају сватовске и друге песме. Мени су казивали на више места, да се о ручку изнесе велики „колач" (погача), који се у средини нешто издуби, и метне на сред стола, те сваки од сватова спусти у њ нешто новца, што све остаје удавачком дому. А г. С. Дучић ми саопштава, да се то чини у младожењеној кући и да скупљени новац остаје младожењину дома. Биће, да ово његово саопштење вреди само за неки (можда југоисточни) део Куча. Пред крај ручка стари сват шаље девере, да доведу невесту, која је негде одвојено, у друштву својих другарица девојака. Девојке су обично спремиле да почасте девере. Десни девер метне невести прстен на руку, а она пољуби обојицу у руку. Пре него што ће девери повести девојку, имају да плате ђевојачке паре (са 5—10 круна). Обично се то врши у шали: девојке навале на њих тражећи свој новац, а они га дадну једној да раздели међу остале или да би правили смех, баце шаку ситнијег новца међу девојке, те настане велика граја и девојачко грабљење око новца. Девери изведу девојку пред свате обично заједно са њеним братом или неким од ближих рођака. Она је у старије време бивала сва превешена белом „завјесом". Кад је изведу пред свате, заће те се сваком редом поклони и пољуби га у руку. Кад се свршио ручак, позива стари сват мајку девојачку и захваљујући јој у кратком говору, што им је одгајила и поклонила своју кћер и сл., хоће, вели, да јој накнади губитак и онда је дарује неким мањим новцем (сад обично 2 круне). Тај се дар зове мајчин грош.

Свати се затим дижу да полазе. Дом дарује све свате „фацулетима" (рупцима), а један се привеже на заставу. Полазак објаве опет девери пуцњима, а кад се девојка „маша" коња, настаје надметање између младожењиних и домаћих сватова, ко ће пре испалити пушку, јер се тиме добија превага једне или друге стране у будућем породу младину. Истим редом, како су дошли, свати се и враћају. Невеста иде међу деверима, а уз њих иде и аиђија, јер њој и јесте једини задатак, да чини друштво девојци, која би иначе била једино женско међу сватовима. Кад су свати поодмакли, настаје дозивање. Браћа и остала родбина младина, који су свате само мало попратили на заостали, дозивају невесту по имену. Али

се она не сме ни за Бога одазвати, па ни освринути, јер би се онда њен будући пород уметнуо на њено браство. Само мало накрене она главу на десну страну к њену роду.

Сви даљи сватовски обичаји у Куча су онакви, као што их је Ровински за целу Црну Гору описао. Само ћу напоменути да у Кучима девојка, кад јој пред кућом младожењином свекрва да сито са житом, воћем и другим баца најпре трипута по једну шаку од те садржине у кућу, а затим трипут, иза себе и остатак убаци сав одједном у кућу. — Празно сито преда свекрви. Негде јој даду и мало мушко дете, да га унесе у кућу. — На сватовску вечеру долазе целе породице појединих сватова и донесу са собом печиво и пиће, а осим њих долазе и званице, које ништа не доносе. Код младожењине куће млада седи са деверима и с аншијом у засебној одаји, а где нема одаје, ту се бар ћилимима прегради и начини засебно одељење у кући. У том одељењу млада и спава, а код ње и девери, који леже несвучени. Неки свати одлазе кући већ првог дана увече, други тек сутрадан увече. На поласку их чека млада са деверима пред кућним вратима и љуби их у руке, а они дају неприметно једном деверу дар у новцу за младу. Кум одлази кући тек трећег дана, и он дарива невесту највише, али и она њему даје разне дарове и за њ и за његову чељад.

Трећег дана по свадби дође увече ташта, невестина мати, и донесе на коњу шкрињу (или скрињу) са прћијом и са даровима и колачима за свекра, свекрву и остали род младожењин. Обично се тада донесе или доведе (ако је стока) иособац, који би родитељи или браћа дали невести. Пред полазак кући добија ташта такође дарове и новац од свију, које је даривала.

Сви ови разни сватовски обичаји имају без сумње у себи много старога и занимљивога. Онај цео војнички вид сватовског похода и називи у њему врло живо подсећају на четничке походе приликом отмице. Липерт их и држи за успомену на негдашњу оружану пратњу младожењину, која је имала да потпомогне младожењу приликом проСидбе или насилног одвођења невесте (Julius Lippert, Geschichte der Familie, стр. 151—152). Овде треба нарочито нагласити и онај ред, којим седају сватови у девојачком дому. Није ли и то остатак оног времена, кад су отмичари, мирећи се са родом девојчиним, долазили у тастов дом на гозбу, али из опрезности, да не би било изнена-

дног препада једних на друге, седали измешани: све по један од гостију и по један од домаћих? Затим интересантно име *успостосвати*, који сад понекад истина само у шали чине у девојачкој кући пустош, т. ј. убијају живину и разбијају што дохвате, али тиме вероватно само несвесно подражају негдашње озбиљно пустошење и бој између обе стране приликом отимања девојке. С друге стране имамо и остатке од негдашње женидбе куповином: не само да се мора дати извесна сума оцу девојчину, него се дају и многобројни дарови, новац на погачу, па *мајчин грош* и *ђевојачке паре*, чија карактеристична имена подсећају можда и на неко друкчије, старије право. — Ну да оставимо све остало на страну, а да додирнемо још само чудни обичај, кога је било како се чини у свих Срба, да девери спавају по две или три ноћи код младе. Ровински побија мишљење неких, да ту имамо остатке *левирата* („леверата“) и мисли, да је тај обичај просто последица карактера Црногорчева, његове необичне стидљивости пред женом, те би се тиме нарочито имало маскирати свођење младенаца. А девер, вели, који је обично брат или уопште човек врло близак младожењи, коме он верује као самом себи, излази овде као највернији чувар невестине невиности, и у Црној Гори се не може ни замислити никаква злоупотреба од његове стране (Черног. II, 2, 302—303). Међутим Липер мисли, да је овај обичај остатак негдашње дужности младожењине, да остави својим саплеменицима или бар племенском старешини своју невесту на дан свадбе на располежење, те да тиме *откупи* своје доцније неограничено право на своју жену (Gesch. d. Familie, 177. и 178). Према томе би ово имала бити успомена још на прелазно доба од неограничених полних односа у племенима људским ка појединачним браковима, и девери би овде представљали заступнике племена, који су имали да употребом невесте изврше право свих мушких у племену. — Али се мени чини, да Липерт иде с овим и сувише далеко. Тако давнашње порекло овај обичај тешко да ће имати. Много је вероватније, да су овде девери, као што и Ровински мисли, просто повереници младожењини, чувари невестини, а ја бих рекао, да је њихова улога пореклом из времена ексогамих отмица, кад су се људи једног племена женили највише отимањем девојака из другог племена. Тада је требало отету девојку довести кући и за време свадбеног пира је чувати, о њој се старати, па у случају њеног противљења,

и ублажити је или утешити, а тај је посао младожења могао заиста понајпре поверити својој браћи и најбољим друговима. А о неким остацима левирата овде заиста не може бити ни спомена, јер левират има само примену по смрти ожењеног.

Врло је карактеристично, што се у Куча никад не каже за неку, да се удала за тога и тога; него ће се увек рећи: узела је тога и тога. Како се из Ровинског види, има тог израза и још понегде у Црној Гори (Черног, II, 2, 300). Откуда овај израз, којег у осталих Срба, колико знам, нема, није ми за сад могућно протумачити. Да ли да гледамо у њему остатак материнског права, дакле од таквог брака, у коме је жена заиста узимала човека? Али откуда остаци тога брака у чисто патријархалног племена?

Женидба у Арбанаса. Арбанаси се и данас жене чистом куповином. Девојку тражи за сина отац и често пута прстенује неку девојчицу на неколико година пре синовље женидбе. А врло је често бивало и код Арбанаса прстеновање и заручивање деце још у колевци. Али се и у једном и у другом случају то држало у тајности и нипошто се није дало, да момак види девојку раније. Било да је просидба извршена на тај начин, било да се девојка проси тек пред женидбу, мора се о просидби дати првих 500—600 гроша, од којих 50 гроша добија девојачка мајка а остало отац (односно дом). У новије време може отац узети од тог новца само нешто а остало вратити просцу. После свршене просидбе пошаље се још 600 гроша „девојачког новца“ за спрему невестину.

На дан свадбе или ако је далеко онда још уочи тог дана крену се две жене из младожењина рода по девојку. Врло ретко пође са њима и когод од сватова: кум и оба девера и можда неко од рода. Кад стигну удавачкој кући, њих часте, док се невеста облачи и спрема. За све време невестина спремања лелече једна жена с времена на време. Кад изведу невесту, она обилази трипут око огњишта и сваки пут седне према свакој страни света (дакле четири пута) по мало крај огњишта. Док она тако обилази, кука и плаче јој сва родбина, те се дигне ужасна, дивља граја. Полазећи из дома невеста се опрашта са сваким од својих рођака и том приликом горко плаче као и они. И кад је поведу, она непрестано плаче и осврће се на своје, докле год их може видети.

Невеста иде до младожењине куће под велом, који се диже

тек увече, да је младожења и сватови виде. Сутра дан је венчање и обично се истог дана увече сведу младенци.

Као што се види, арбанашки су свадбени обичаји много простији него српски. Арбанаси су ми то објашњавали својим непрекидним осветама и међусобним крвљењем, услед чега би, веле, сватови често долазили у велику погибију. Ово је свакако један од врло знатних разлога, али зацело не и једини. А очито је, да су арбанашки свадбени обичаји из основа друкчији него српски.

Невеста. Невјестом се зове у опште млада жена, али нарочито жена у првој години по удадби. Невеста мора бити узор скромности и послушности и сад, а у старије време се на њено држање тако пазило, да је заиста била у необично тешком положају. Све до кучког ослођења носила је невеста целе године на глави ћук и преко њега струку (описано у одељку о ношњи). Свакоме мушкоме, ма био дете, кад би дошао у кућу или би се са њим гдегод срела, морала се невеста до земље клањати и љубити га у руку. У кући је пазила на сваку потребу старијих и хитала без потраживања да их послуша, а кад би им предавала какву ствар у руке, морала се опет ниско поклонити. Све жене средњих година, које сам у Кучима познао, носиле су као невесте ћук и клањале се по описаном начину.

Млади муж и његова невеста, који се већ иначе нису познавали, па се дешавало да се и по целу годину не могу свести, нису смели ни за Бога пред другима разговарати. И то би трајало и по седам година, па би се тек после као зрелији људи од те забране ослободили. Али називати једно друго пред другима по имену, то нису смели ни у старијим годинама; сматрало се као велика срамота. Невеста пак није смела уопште никог од укућана звати по имену, него их је или називала по степену сродства (бабо, нано, стрико итд.) или им је морала смислити подесне називе.

У Арбанаса држе се и данас сва ова правила врло тачно, несумњиво услед тога, што се кучки Арбанаси сад жене готово само од Арбанаса из Турске. А тамо се стари, строги обичаји држе и сад неповређено. Арбанашка невеста, кад стоји дворећи госте мало у страни, са рукама скрштеним на пасу, непомична, са спуштеним очима, које ипак брижљиво мотре на сваки покрет и потребу старијих или гостију, представља прави живи кип људски.

У Арбанаса је обичај, да су сви сељани дужни походити невесту првих дана по њеном венчању. Долазе по неколико њих у групама увече на „сједник“, и онда невеста опере свакоме ноге до колена, а он је дарива једним грошем.

Првич и друге невестине походе у род. Првичем се зове прва похода невестина у род на месец дана по удадби. Са њом иде и неко из тастова дома, али је значајно, да никад не полази зет. Невеста понесе дарове за све своје рођаке а на повратку добије од њих такође разне поклоне. После ове прве походе невеста или жена може ићи у свој род само о његову крсном имену и о Божићу или у случају каквог великог породичног догађаја: свадбе, смрти и др. Невестину привржености и љубав према њену роду лепо је нагласио Ровински на неколико места у првој и у другој свесци друге књиге свога дела (Черног. II, 1. и 2.).

Арбанашка невеста иде први пут у род тек пошто прође годину дана од њене удадбе. Кад се враћа из рода мужевљем дому, она се праштa са сваким од рода, грлећи се и плачући на исти начин као оно пред полазак на венчање. И кад одлази, она исто онако непрекидно плаче и осврће се на своје рођаке, докле их год може видети. Ово сам гледао на арбанашком катуну Јоковића у Пољаници, кад се једна одива тих Јоковића враћала из рода у Клименте, где је удата (на слици 55 лево је та невеста).

Окидање скута. У Кучa како Срба тако и Арбанаса дешавало се у раније време чешће, да је какав знатнији човек, главар или члан силног братства, отерао своју жену било услед заваде са својим дотадашњим пријатељима, било што му се жена није свиђала или није рађала итд. У том случају је човек давао својој жени знак, да се хоће од ње раставити, тиме што би јој „окинуо“, т. ј. одрезао један скут од зубуна. На овај знак је жена морала напустити његову кућу и вратити се у свој род. Тим је међу њима био свршен развод. Због овог обичаја остао је и до данас у народу израз: окинути или одрезати скут и значи уопште раставити се од неког или раскинути с киме (односе).

5. Томбелије. У Арбанаса се понеке девојке зареку, да се неће удавати целог живота и живе животом, који је у многоме сличан мушком: носе оружје и неке делове мушке ношње, нпр. ћурдијку, пуше и храбро се боре као пастири. Оне су у опште врло поштоване. Овакве се арбанашке девојке зову томбелије

(неудаваче). По угледу на ове арбанашке бивала је а има и сад по која томбелија и међу кучким Српкињама.

6. Погребни обичаји. Кад ко умре у кући, огласе смрт жене из куће лелеком. Суседи, сродници и у опште село похитају одмах кући умрлога „на плач“. Долазе све у групама, и то жене одвојено од људи. Најпре долазе и уђу у кућу жене, те над умрлим плачу и наричу, а људи се приближују полако, у извесном реду и лелечући. Напред иде пред људима један човек, који уме добро „тужити“ или нарицати, и њега зову почетником, јер он почиње нарицање. За њим иду људи по један или по двојица подбочени и гологлави, без оружја и без горње одеће. Почетник почиње нарицање са: „О-о-о, леле мене Н., лелѐ!“ и веома отегне последње леле врло јаким гласом. А они што иду за њим залелечу бржим гласом отприлике онда, кад је почетник био на средини свога стиха, и заједно за њим заотегну оно последње лелѐ. Тако ово лелекање испадне врло громко и чисто страшно, особито кад нариче много људи. Почетник и даље нариче у овако кратким стиховима, почињући с отегнутим ô, изражавајући са по неколико речи жалост и тугу за покојником и свршавајући сваки стих са лѐлѐ. А људи за њим понављају његове стихове на исти начин као што је речено код првог стиха. Уз лелекање с времена на време почетник размахне широко рукама и удари се песницама у прса, па их затим — да изрази наступ превелике туге — приноси до главе и до слепих очију. Све то понављају и његови пратиоци. А до времена кнеза Данила Кучи су као и остали Црногорци гребли слепе очи ноктима или ако не би имао ко нокте, узимао би у руку парче лима („тенеће“), кремена или стакла. И мушко и женско би испарало себи слепе очи, па и остало лице те из тих рана лопи крв и облије све лице и одело. Што више би крви когод пролио, тим је боље доказивао своју жалост за умрлим. Женска родбина је себи и косе секла. И гребање и сечење косе забранио је кнез Данило (Ров., Черногор. II, 2, с. 310).

Лелек се наставља све док људи не уђу у кућу и редом целивају мртваца у чело. Затим престану лелекати и изјављују у кратко своје саучешће породици умрлога. Међутим је мртвац већ опремљен и постављен у сандук или, ако нема сандука, на носила. По једна жена, која уме вешто нарицати, т. зв. тужбалица, клекне чело главе мртвачеве и „тужи“ у лепим стиховима корећи умрлога што оставља своју родбину, набрајајући

његове врлине и рећајући обично раније умрле његове па и своје рођаке, молећи га, да им понесе поздрав итд. Док она тужи, долазе и други плачари из ближњих села на плач. — Пошто је ожалошћена породица у великој тузи и забуни, старају се око свих погребних потреба брственици и уопште сељаци из истог села.

Увече остају да чувају мртваца ближи рођаци и пријатељи покојникови. Њима се спреми и вечера „за душу“ умрлога. Сутра дан долазе нови плачари и окупи се сва родбина ради погреба. Бива да родбина и овог другог дана долази поново лелечући као и јуче, само што не изјављује више сажаљење. То се зове: ићи „на други плач“ (по саопштењу г. С. Дучића).

Обичај о самом погребу имао сам прилике гледати на Убљима. Било је изгорело једно дете од бравства Раљковића. Кад су из куће понели мртваца, нарицала је наизменце сва родбина — мушка и женска — врло гласно све докле га нису унели у цркву. Пошто је свршено опело, изишла је једна жена и клекнувши над главом мртвачевом и поднимивши главу једном руком о колено, нарицала тужним, једноликим гласом у кратким стиховима, док су остали прилазили да целивају умрлог. После неког времена прекинули су нарицање женино, рекавши жени благо, да је доста нарицања и уклонивши је, а неколико јачих људи изнели су мртваца пред цркву и спустили га на земљу. Ту га је већ чекала сва мушка родбина, пред њом отац детињи, и сви су из гласа залелекали и нагнувши се над сандуком умрлога ударали себе песницама у прса и дизали руке до према глави и слепим очима. Главни је лелек био: „леле Н., сине (односно: брате итд.)!“ То се убрзо утишало, и мртваца су донели до раке, те је поп очитао молитву. Кад је свршио, почеле су жене плакати и нарицати, а за то време рођаци су спу-спустили сандук у камену гробницу и поклопили каменим плочама, па је у том послу и сам детињи отац учествовао. Кад су засули гроб земљом, стао је над њим више главе отац сахрањенога детета и неколико пута залелекао за њим као у знак опроштаја. У близини је пак села на један гроб тужбалица и почела поново нарицати, а око ње су поседале по гробовима све жене са сузама у очима, жалосно погнуте и поднимљене, те слушале тужбу. И понеки човек је слушао стојећи или седећи у близини. Остали су разговарали по групама. За то се време обносило вино и сваки узимао по мало са речима: „Бог да му душу

прости!“ Кад је тужбалица завршила, био је тим и обред погреба свршен. — Носила, на којима је донет мртвац, Кучи остављају увек на гробу да иструну.

Кад се врате с погреба, начине насред куће покојникове прилику, која има да представља покојника, кад дођу нови плачари из удаљених села и племена. То се учини овако. Простре се на кућном поду на каквом покривачу одело умрлога комад до комада онако како се носи, па се украј одела поређају све главније ствари његове, које показују његово занимање за живота: ако је човек војник — пушке (наопако обрнуте, тј. са цевљу доле), нож и друго оружје, ако је пастир — звона од угича итд. Плачари из далека долазе истим редом и с истим онаким нарицањем, као што је већ речено за оне из близине, само што у њихову походу иду напред људи а за њима, и мало одвојено, жене.

У старије доба био је обичај, да се учини по један плач и пред покојниковом гладом, кад би се после његове смрти први пут изишло на планину. Сад нема тога обичаја.

Жалост, корота, за умрлим траје годину дана и вреди не само за породицу умрлог него и за цело браство или село. Из пажње према ожалошћеној породици неће ту нико држати бурних весеља, већ се и славе и свадбе и празници проводе у тишини.

Даће и прекаде. По старом обичају морала је породица умрлога давати обилату част, даћу, на дан укопа а тако исто и о прекадама, тј. седмодневном, четрдесетодневном, полугодишњем и годишњем помену. Прва се прекада звала Велика Прекада или седмина. Великим трошковима о прекадама се и онако оштећена породица скоро упропашћавала. Зато су власти даће забраниле, а и прекаде су сад много умереније.

Занимљиво је овде навести, да је у старије време држао понеко Велику Прекаду себи још за живота. Какав врло стар човек (и ако још здрав) а при том имућан заклао би по кога вола и повише брава, спремио пића и сазвао сроднике, пријатеље и остале сељаке на прекаду. За трпезом је он седео у прочељу, али није целог тог дана ништа јео ни пио. А гости би се веселили и наздрављали му за спасење његове душе.

Гробља. Пошто је земље врло мало, те је морају штедети, постао је у Куча обичај, да се у један исти гроб сахрањују по 10—12 лица од исте породице. Али се том приликом

пазило, да се у неки гроб не сахрањује нико, док не би протекло седам година од претходне сахране. Кад тако ископају старији гроб нечијег или неких својих рођака, они покупе кости, које нађу, у какву шкрињицу, па их поново сахране у исти гроб заједно са новим мртвацем. — Ова економија са гробовима узрок је, да сва кучка гробља заузимају мали простор. Врло се често настављало ново гробље на неко сасвим старо, запуштено гробље, па су се људи у недостатку земље копали у затечене старинске гробове, остављајући и њин правац непромењен, нарочито кад је гроб био ископан међу стенама, те га није било лако мењати. То је и узрок, да се и данас налазе по православним гробљима гробнице таког правца, који имају само „латински" гробови (с-ј или си-јз), и обрнуто: на католичким гробљима (нпр. у Љухарима) гробови православног правца. А из истог разлога наилазимо и на гробове, који имају сасвим различит правац према томе, како је земљиште допуштало да се ископају.

Док су се раније на гробове метале само просте, поширoке плоче а више гроба неотесан и неправилан камен, данас се све више пази на лепу израду надгробних каменова и крстова, те има заиста врло укусно израђених **гробница** (в. слику 72). Много се тежи за тим, да неко буде сахрањен у свом гробљу. Зато се и они који умру на планини сносе у село на укоп. Само ако би то доношење мртваца у села било спречено особитим тешкоћама, сахрањивали би га на засебном месту код катуна. Отуд код сваког већег катуна има и неко мало гробље, али већина гробова у њима је врло стара. И ново-основана села задуго се копају у гробљу свог старог села, као нпр. сад што се сви досељеници по Дољанима укопавају још сваки у свом селу, ма колико да им је оно далеко.

Арбанашки погребни обичаји не разликују се готово ни у чему од српских. Само плачари по арбанашком обичају не љубе мртваца у чело него сваки клекне крај мртваца и прислони малу главу на њега. После плачари прилазе редом најстаријем од браственика и изјављују своје саучешће речима (у српском преводу): „Здрава ти глава и срећан ти остатак!" Пошто су Арбанаси све до последњег српско-турског рата били непрестано под Турском, то се у њих и обичај гребања слепих очију и лица био све до скора одржао. Ја сам видео неколико средовечних Арбанаса, којима се и сад на слепим очима познају

бразде' од гребања. — Трпезе (даће) су се до скора и код Арбанаса држале врло велике, а сад су као и у Срба умереније.

Врло је стари обичај арбанашки, да се мртвацу метне под главу котроба пуна воде. Котроба је земљани суд сав затворен само са једном озго провртеном рупицом. Чему је имала ова котроба служити, нису ми умели казати. — Сад се те котробе више не мећу.

Арбанашка гробља се доста разликују од српских. На њима се виђају уопште много виши надгробни мрамори него на српским гробљима, а врло су чести и велики дрвени крстови, којих такође нема на српским гробљима. Што је пак најкарактеристичније, то су понеке узане а врло високе — по 4 до 5 м. — камене плоче са грубо израђеном човечјом главом на врху, са почецима руку и с кружним узвишењима насред прсију. Натписа нема још ни у једном арбанашком гробљу.

D-г Јован Ердељановић

(Свршиће се)

НАУЧНА ХРОНИКА

Трусови у Србији

ДАНИ ПОТРЕСА У СРБИЈИ

(Прилог за сеизмологију Србије)

Читаоци су свакако запазили да се у последње време врло често јавља како о великим потресним катастрофама које разоравају читаве градове и пределе, тако и о слабијим појавама те врсте, али које су ипак такве, да узнемире становништво. Природно је, кад се већ преживи једна катастрофа, онда живаљ преза и од лакших потреса, из бојазни да они не буду претече јачим и страшним призорима потреса. У много случајева тако и бива у ствари, ма да нису ретки ни они случајеви кад катастрофа наступа сасвим изненадно, тренутно и за неколико секунада понесе људских жртава на хиљаде, а још већи број остави без куће и кућишта, а градове и села и поља претвори у праву пустош.

Изгледа, дакле, да су појаве трусова у последње доба учестале. До душе, у ствари се и опажа учестаност тих појава, само је ваља разумети. Из ранијих година зна се само о неким јачим и најјачим појавама, којих је свакако мањи број од оних, на које становништво или не обрати своју нарочиту пажњу или их просто и не опажа. Такви нису ни забележени, те се о њима и не зна. Али се постепено стекло искуство, да су за науку и за практичан живот од подједнаке важности: како најјаче потресне катастрофе тако исто и они најлакши потреси, које човек једва осети и кад је сасвим у мирном положају, а тако исто и они потреси, који су толико лаки, да их ни најпажљивији човек не

може осетити, већ се могу познати само помоћу најосетљивијих апарата, нарочито удешених за тај посао (сеизмографи и микросеизмографи). Од када се увидело, да су све те појаве подједнако важне: јаке катастрофе већ због тога, што наносе ужасе и штету становништву, а лаки и најлакши потреси због тога, што они могу бити први весници страшних удара — од тада су се почели врло брижљиво прикупљати извештаји о сваком, ма и најлакшем потресу или покрету који се ма где у појединим областима осети, па се чак прикупљају и они извештаји, где се неком лицу само учинило да је осетило потрес или покрет земље, те се не може поуздати шта је у ствари. И такви су извештаји добродошли, само кад се у њима означи: да дотично лице није поуздано уверено, да ли је то био потрес земље или какав други потрес. Сви ти разнолики извештаји прикупљају се на једно место у свакој земљи и ту се тек уређују и проучавају. Тим путем дознало се за многе и многе потресе који би иначе остали сасвим неопажени, па се сазнало да их има врло разноликих у сваком погледу. То брижљиво и систематско проучавање свеколиких појава потреса̂ развило се толико, да су данас предмет засебне науке — сеизмологије као једне гране геодинамике. Обделавање те науке заведено је у свима културним земљама, које су те послове раније отпочеле и извеле своју сеизмолошку службу, и она им је већ почела доносити и практичне резултате.

Та је служба заведена и у Србији још 1893. год. при Геолошком Заводу бив. Велике Школе, за које је време прикупљено богато градиво о трусовима у Србији. Сад се тај материјал сређује и разрађује на геолошкој основи. Али он не обухвата у оноликој мери целу земљу и за много места не садржи онолико података, колико је то потребно према захтевима модерне сеизмологије. С тога је Геолошки Завод Универзитета, после одлуке у филозофском факултету од 11. фебруара 1906. приступио дефинитивној организацији сеизмолошке службе, којом се прикупљају подаци о потресима систематски и уређују хронолошки и картографски. Организација наше сеизмолошке службе при Геолошком Заводу Универзитета у главном је довршена и у велико отпочела рад. На тај начин створени су повољни услови и код нас за систематско обделавање те науке, а ради проучавања наших предела и наше природе. Пријатеље ове науке и српске природе молимо: да нас у овоме подузећу прихвате

и помогну тиме, што ће своје извештаје о потресима, било јаким било слабим, *од сада* упућивати на адресу: „Геолошком Заводу Универзитета (Београд)“.

До сада смо у неколико проучили потресне појаве у Србији за последњих пет година. То проучавање довело нас је до врло интересантних закључака о оном делу земљине коре, који захвата наша Краљевина. Остављајући да о тим закључцима проговоримо у другој прилици, овде ћемо читаоцима изнети само један део тога: да прегледамо број потресних дана у Србији за последњих пет година тј. број дана када се земља тресла и њихов распоред.

За време од 1. јануара 1901. па закључно до 31. децембра 1905, дакле у току од 1825 дана, било је свега 156 дана, када се земља тресла. То значи, да у току те једне, петогодишње периоде број потресних дана износи 8,5%, дакле је сваки 12-ти дан био са потресом. То је већ број који указује да се наше земљиште може рачунати као прилично узнемирено.

Кад прегледамо како је распоређен број потресних дана по појединим годинама, онда се види, да је 1901. било 5,8% потресних дана; у 1902. било их је 3,6%; у 1903. било их је 2,7%; у 1904. било их је 15,3%; а у 1905. било их је 14,3%. То другим речима значи: да је у години 1901. сваки 17-ти дан био потресни; у 1902. скоро сваки 28-ми; у 1903. сваки 27-ми; у 1904. скоро сваки 6-ти; а у 1905. сваки 7-ми. Из овога се види да је у нас била најмирнија 1903. и 1902. година, а најузнемиренија 1904. (која је донела и једну малу катастрофу у Врању) и 1905. (која је нарочито узнемиравала западну Србију).

Погледамо ли на распоред потресних дана по појединим месецима кроз целу ту петогодишњу периоду, онда нас посматрање доводи до ових резултата. У месецу јануару падају 12,9% потресних дана; у фебруару 9,9%; у марту 9,7%; у априлу 14,2%; у мају 9,7%; у јуну 4%; у јулу 8,4%; у августу 10,3%; у септембру 4%; у октобру 5,2%; у новембру 8,7%; у децембру 3,7%. Другим речима, то значи, да је у јануару потресни сваки 7-ми дан; у фебруару и марту сваки 10-ти дан; у априлу сваки 7-ми дан; у мају сваки 10-ти дан; у јуну сваки 25-ти дан; у јулу скоро сваки 12-ти дан; у августу скоро сваки 10-ти дан; у септембру сваки 25 дан; у октобру сваки 19-ти дан; у новембру скоро сваки 12-ти дан; у децембру сваки 31-ви дан (тј.

свега по један дан у том месецу). — Из тога прегледа види се, да је за означени период времена најузнемиренији био месец април и јануар, а најмирнији декембар. Почевши од јануара, када пада велики број потресних дана, потресна активност постепено опада и држи се на једној мери до око конца марта. Тада настају чешћи потреси који у априлу достижу другу и у опште највећу учестаност. Од тога месеца учестаност потресних дана опада до маја постепено а по том нагло до краја јуна месеца (друга најмања вредност). Од тада број потресних дана нагло расте и у августу постиже трећу највећу вредност. Од августа до при крају септембрра настуна неко затишје, после којег у октобру почиње нешто већа учестаност тако, да у новембру достиже и четврту највећу вредност, после које нагло пада до конца декембра, када достиже и четврту у опште најмању вредност. Према овоме, дакле, код нас је за последњих пет година најчешће било потреса у месецу априлу, а најмање у месецу декембру.

Кад погледамо на низ којим су се ређали потресни дани у Србији и серији дана петогодишње периоде, онда нас посматрање доводи до ових закључака. Последњи потресни дан у 1900. години био је 7. декембра. Од тога дана почињемо преглед активности и затишја у потресима нашег дела земљине коре. Последњи потресни дан у 1905. години био је 21. новембар. Тога дана завршава се периода т. зв. сеизмичке активности и од 21. новембра 1905. настаје низ дана т. зв. сеизмичког затишја који је завршен 4. марта 1906. а 5. марта отпочела нова периода активности. Почевши од 8. декембра 1900. па све до данас, наизменично су се ређали низови дана са потресом и низови дана затишја. Те низове дана називаћемо сеизмичким периодама и то: периодама сеизм. активности — низ узастопних дана када се земља тресла (сваког дана) и периодама сеизм. затишја — низ узастопних дана, када је земља мировала. (сваког дана).

За време од 1954 дана, колико захватају сеизмичке периоде последњих пет година, изређало се 100 периода сеизм. затишја и 101 периода сеизм. активности. Далеко би нас одвело да наводимо све те периоде редом, него ћемо на овом месту изнети само општи преглед њихов. Периода сеизм. активности има од 6 група и то од по: 12 дана, 6 дана, 5 дана, 3 дана, 2 дана и 1 дан. Најчешће су периоде од по 1. дана (има их

76), када се потреси јављали само појединих, усамљених дана. Затим долазе периоде од по 2 узастопна потресна дана (има их 18). Има једна периода од пет узастопних потресних дана (од 6. нов. до 10. новембра закљ. 1905.), једна периода од 6 узастопних потресних дана (од 30. марта до 4. априла закљ. 1901.) и две периоде од по 12 узастопних потресних дана (једна: од 4.—15. априла 1904.; друга: од 11.—22. јануара 1905.). — Периоде сеизм. затишја много су разноврсније. Најчешће су периоде затишја од по 3 дана (има их 13), а најређе од 187 дана (има само 1). Те су периоде овако груписане. Има 4 периоде од по 1 дана затишја између периода активности: 7 периода од по 2 узастопна дана; 13 периода од по 3 дана; 7 периода од по 4 дана; 4 периоде од по 5 дана; 4 периоде од по 6 дана; 2 периоде од по 7 дана; 5 периода од по 8 дана; 3 периде од по 9 дана; 5 периода од 10 дана; по 5 периода од по 11 и по 12 дана; 1 периода од 13 дана; 3 периоде од по 14 дана; 2 периоде од по 15 дана; 1 периода од 16 дана; 3 периоде од по 18 дана; 1 периода од 19 дана; 1 периода од 22 дана; 2 периоде од по 23 дана; 3 периоде од по 24 дана; 2 периоде од по 25 дана; по 1 периода од по 26, 27, 28, 29 дана; по 3 периоде од по 31 дан и 32 дана; по 1 периода од по 43, 56, 62, 87 дана; 3 периоде од по преко 100 дана (по једна од: 103, 170 и 187 дана). Највећа сеизм. затишја била су: од 187 дана (23. маја — 25. новембра 1903.), од 179 дана (10. августа 1902. — 4. фебруара 1903.) и од 103 дана (22. новембра 1905 — 4. марта 1906.)

На завршетку, да погледамо и на распоред потресних дана по појединим областима. Од целокупног броја потресних дана (158) на пределе Јужне Србије пада 41,5%, на пределе Источне Србије 20,4%; на пределе Шумадије 13,9% на пределе Западне Србије 20,2%; и на пределе Јужне Угарске и Босне, чији су се потреси осетили и код нас 4,0%. Већ сам овај преглед јасно казује, да је сеизмички највећма узнемирена Јужна Србија, а најмање Шумадија. Источна и Западна Србија имају скоро подједнаку вредност, која стоји од прилике по средини између Јужне Србије и Шумадија. Што је онако велики проценат сеизмички у Јужној Србији ваља разумети, да у тај број улазе и они македонски потреси, који готово редовно налазе одзива и на нашем терену у Врањској Котлини или још и нешто севериније и према истоку. — Кад разгледамо распоред потресних

дана по појединим ужим областима онда долазимо до овога прегледа:

У Јужној Србији: на област Врањске Котлине пада 28,4% земљотресних дана; на област Копаоника и Подгорја (нарочито око Жељина) 7,8%; на област Буковика и Заплања 1,9%; на област Јастрепца и Мојсиња 1,4%; на област Голије и Подгорја 1,4%; и на област Топлице 0,6%.

У Источној Србији: на област Поморавља пожаревачкога 7,8%; на област Хомоља 5,2%; на област Поморавља ћупријскога 3,2%; на област Поморавља нишкога 1,4%; на област Црне Реке, Ртња и Тупижнице 1,4%; на област Крајине 1,4%. — На предео поморавља од Ниша до Пожаревца, рачунајући ту обе обале Мораве пада 19,6% потресних дана.

У Шумадији: на област Темнића и Левча 7,2%; на област Јасенице 3,9%; на област Букуље и Кљештевице 1,4%; и на област београдског Подунавља 1,4%.

У Западној Србији: на област Рађевине 7,2%; на област Гучева 6,5%; на област Тамнаве и Посавине 2,6%; на област Муртенице, Мучња и Јавора 1,9%; на област Букова, Маљена и Сувобора 1,4%; на област Цера, Поцерја и Мачве 0,6%. — На граничну област Босне 1,4% и Јужне Угарске 2,6%.

Из овога прегледа види се: да су најчешћи потресни дани у Врањској Котлини, Поморављу, Рађевини и Јадру, Копаонику, Подгорју и Хомољу. То су подаци о којима ваља водити рачуна при даљем проучавању наших сеизмолошких прилика. Ну ваља при том имати на уму, да се поред овога распореда потресних дана унесу у рачун и сам број потреса којих некога дана има по неколико, који скупа чине појаву труса. Таким систематским проучавањем утврдиће се и т. зв. сеизмичност наше земље, које је главни задатак сеизмологији у опште, а с тиме и сеизмологији Србије. О неким резултатима тих проучавања говорићемо у другој једној прилици.

21.-II-06. Београд.

Проф. **Јеленко Михаиловић**

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Антон Чехов. Написао Јован Максимовић. Београд, 1905 г. 8 стр. 77.

Прошла 1904 година била је за Русију црна година ратних пораза, но у исти мах и катастрофа целокупне системе бирократизма, рушевина старих и лажним патриотизмом увенчаних идола. Беше то година, када као да дође истрага и крај пигмејима — како у грађанском животу, тако и на бојном пољу; година, када су под ударом мача културних отрежњења падали стари храстови у шуми заблуда и порока руске бирократије. Но, док се на тај начин руски народ, истина по скупу цену ослобађао свог вековног непријатеља, аутократије и бирократске авети и, крај свих ужасних недаћа, још увек смео тврдити да је у добитку, — дотле је он на другом пољу јавног живота, на књижевном, имао да претрпи две ненакнадиве и огромне штете — имао је да забележи смрт високо даровитог новелисте и драматичара А. П. Чехова и свог првог књижевног критичара и публицисте, Н. К. Михаиловског.

Руско је друштво оценило и разумело кога је изгубило. Грмљава топова са поља Манџурије и тврђава на брегу Тихога Океана није могла да заглуши посмртни звон са звонаре Ивана Великог и и светих храмова у Кремљу. Цела је Русија говорила о смрти незаборављенога Антона Чехова. Интелигенција је хитала гробу песникову с тугом, с обореном главом, кајући се, и — враћала се с новим силама к борби за добро и опште човечанске идеале, куда ју је песник за живота звао.

Па ко је био А. П. Чехов у савременој Русији?

Доктор, хирург, чувени дијагност болести руског друштвеног организма, савесни лекар, који је сваку болест звао њеним правим

имењем, и, не уздајући се само у своје силе, позивао и друге, ближње, све мислене људе Русије у помоћ против злих, кужних рана, које су претиле да постепеним развијањем и труљењем униште велики и мађани организам његове отаџбине.

Чехов је писац првога реда, велики представник руске савремене друштвене мисли, пробуђене грађанске свести, који с болећивом савешћу у својим делима износи дубину патњи и болова свога измученога народа. У својим делима Чехов је оставио потомству велику историску ризницу, галерију високо уметничких, но мрачних слика руске савремености, сву савремену му епоху осамдесетих и деведесетих година прошлога века.

Као писац од светскога значаја, он је не само далеко познат изван своје отаџбине, него још и правилно појмљен и по својој вредности оцењен. И у нашој литератури он је доста, и ако ретко добро превођен, но до појаве ове књиге, чији наслов горе исписасмо, он не беше објашњен нашој читалачкој публици онако како то име великога Чехова заслужује. Појава књиге, у којој би се свестрано изнела критичка анализа Чехорљева стваралачког духа била је од преке потребе бар за оне, који хоће са разумевањем и интересом да прате крупне појаве у светским литературама и особито у руској. И тако се књига јавила, као посмртни, с љубављу исплетени венац на прерани гроб покојнога Чехова из пера једнога од бољих зналаца рускога језика и литературе код нас, г. Dr. Јована Максимовића.

Да бисмо обратили пажњу читалаца „Дела“ на овај изврсни рад г. Максимовића ми ћемо се мало подуже задржати особинама његовим. Одмах, још на првим страницама своје књиге, писац даје јасно знати своју полазну тачку гледања на ону област уметничког стварања, у којој је његов омиљени автор највише створио. То је област — служба религиозно-нравственим-социјалним идеалима. Своју тачку гледишта заступа г. Максимовић с логичком доследношћу кроза сву своју књигу о Чехову.

Сва је књига подељена на 7 неједнаких делова, који су у тесној вези међу собом, и представљају хармоничну, доста јаку идејну целину.

*

У I делу, који служи као мали увод у расправу о Чехову, г. Максимовић излаже укратко поједине моменте из историје руске друштвене мисли и њене најјаче представнице — уметничке литературе од Пушкина па све до Чехова. То је епоха, када социјално-нравствено-религиозна питања занимају сву мислену Русију, епоха,

којој је почетак рат с Наполеоном, средина Кримска кампања, а суров свршетак — Руско-Јапански рат. Цела је та епоха испуњена борбом са слободу, напором руских генијалних мислилаца да се отргну из гвоздених ланаца суровога државнога система и незгода живота. С друге стране, то је епоха развића руске свести, епоха страснога тражења идеала на земљи, примирења земље с небом. У тражењу и остваривању тога идеала троши се много снаге, много ума и срца, падају небројене жртве. И све то руски литературни геније бележи у својим делима. И Пушкин, и Бјељински и Гогољ дуго лутају подносећи „страсни милијон трзања“ од „светских питања“ и назирући кроз нејасну таму, кроз оловну маглу „установе ропства“, светлије доба. Пушкин очекује „зору слободе и народ ослобођени по маху руке нареке“, и у том очекивању долази у страшно противуречје са великим задатцима, које је могао остварити његов дух. Бјељински, као роб и свештеник часне мисли, поштене проповеди, умире под полицијским надзором, а Гогољ измучен, истрошен, не обновљен ни у Риму ни у Јерусалиму, пада.... и умире у религиозној сумануто-сти. Но огањ страсти и мисли, који је горео у њиховим духовима прешао је на покољења, која не малаксавају у борби с људском неправдом и злом.

Г. Максимовић подробно анализше то доба то доба заноса и рада првака и великана руских. Особито се задржава на судбини Пушкинове поезије у доцније време, када су друштвена питања избила на површину, а дуг према народу и отаџбини у истини постао првом заповешћу у моралном кодексу бољих елемената руског друштва. Тада и публика и писци окрећу главу од Пушкина, беже тако рећи из храма „звукова слатких и молитава“ и иду у народ, непресушни извор рада и енергије. „И за то су они — вели г. Максимовић — често и најпотребнију количину уметничког елемента сурово и аскетски изгонили и потискивали из својих производа.[1]

У том се правцу ишло по неки пут и сувише далеко, долазило се до оне високе тачке тенденциозности, сухога расуђивања, метафизичких спорова, са које су се по нашем мишљењу, и најкрупнији таленти сурвавали у бездан мистицизма, тихога и нејаснога месијанства, пророштва, као што је то био случај код Гогоља и Достојевскога, Гаршина, Толстоја и рано умрлога философа Владимира Соловјева. Сви су они, познавши ужасне стране живота, учеховност човечје при-природе, видећи немогућност да се нађе врховни идеал на земљи, пошли

[1] Ј. Максимовић: Антон Чехов, стр. 11.

да траже небесну правду, вишу истину и идеал у Богу и божијем царству. На томе се луту к врховноме идеалу и свршава процес самоодрицања, кајања, порицања свега пређашњега свога рада, својих дела, као производа несавршенога ума. Пушкин је у часовима сете и мистицизма волео самога себе да поричe: „А шта ћемо ако је све то што сам ја написао само проза... проза... и више ништа?“ Гогољ се у својој „Преписци с пријитељима“ одриче од својих најгенијалнијих дела: то исто доцније чини и Толстој. Мистицизам, тежња к месијанству, то је као што рекосмо, обични расплет душевне трагедије руског писца. И сви они, готово, имају оппиту, заједничку судбу. Страшан удес над душама северних умних колоса, чија психологија увек остаје необјашњена, можда због своје сувишне опширности и дубине. Способност јаке анализе и синтезе, болећивост савести, сувишна осетљивост — све су то те необичне особине руских писаца који својим умним очима виде необичну величину Бога у природи, и слабост човечијега ума у решавању философско-религиозних проблема.

Говорећи даље о паду чисте уметности, о следбеницима Пушкина: Тјутчеву, Фету, Полонском и гр. А. Толстоју, г. Максимовић се упушта у анализу идеја реалистичких писаца, цртајући њихову борбу противу друштвених зала, у којој су они понајвише страдали, проводећи већи део свога живота у Петропавловској тврђави, и Сибирским тамницама. Огорчена се борба води не само против покварености руског друштва, него и против „чисте уметности“, „науке страсти нежне.“

Позивима у борбу за слободу и правду заглушује се нежно брујање „звукова слатких и молитава“.

*

Упознавши нас укратко са главнијим моментима у историји литерарно-философских идеја у Русији до А. П. Чехова и објаснивши нам, у колико је то било могуће у уводу, све богаство душе Чеховљевих претходника, г. Максимовић одређује тачно, с увереношћу савесног испитача, земљиште на коме диже своју студију о Чехову. Он се одмах потрудио да нађе сигурну и тврду тачку гледишта са које ће свестрано посматрати Чехова кроз његова дела, одредити му значај и заслужено место у историји човечанске мисли.

На питање: да ли се Чехов јавља као истинит и искрен наследник књижевних традиција својих претходника, и у колико је и докле је он остајао веран њима, г. Максимовић даје позитиван од-

говор. „Чехов је, у најстрожијем смислу те речи, говори он, више но на пр. Гончаров и Тургењев писац оне литерарне школе, коју су својим поетичким творевинама и критиком засновали Гогољ и Бјелињски, и која је тражила да уметнички производ буде орган етичког и политичког сазнања друштвеног (А. Чехов стр. 77). Отуда ми и налазимо у Чехов.љевим делима „службу друштвеном сазнању и моралном подизању рускога друштва, непрестано стављање пред очи бољега идеалнијега живота, и стварање вере код читалаца да тај живот може и мора једном настати (А. Чехов стр. 19).

У то неколико збијено изражених мисли г. Максимовић је дао врло верну и правилну оцену целокупног рада Чехов.љевог. Но г. Максимовић се тим не ограничава. У другом низу својих расуђивања он постепено прати ток развића Чехов.љева стваралачког духа, заустављајући се већином код оних производа, у којима је јаче и енергичније изражен сав ум и срце покојнога аутора. Имајући на уму истину: да велики писци, ма каквим талентима они владали, ма колико се уздизали над својом средином, ипак морају остати деца своје епохе, свога времена, — г Максимовић живим и густим бојама, не лишеним уметничке комбинације, карактерише епоху осамдесетих и деведесетих година прошлога века у које пада почетак Чехов.љева литературнога рада. — После оних великих напора руске интелигенције за провођење у живот светлијих, човечнијих принципа, после епохе 40-их, 50-их и 60-их година, када је свака година била обележена каквом било значајнијом појавом у руској књижевности, долазе суморне, мрачне, рођене осамдесете године које се родише у крви, просутој на Балкану и у Азији. „Док су раније деценије — говори г. Максимовић — нарочито четрдесете, шездесете и осамдесете године обележене необичном духовном свежином, енергијом, надом у бољу будућност и стварном личном делатношћу и беспримерним пожртвовањем појединаца за опште добро — осамдесете су године — доба духовне клонулости, скептицизма, разочарења и одрицања од идеала ранијих времена (стр. 20). Г. Максимовић даље објашњује слом идеализма руске интелигенције тога времена, не улазећи у сувише дубоку анализу узрока. Он износи хладно, објективно и беспристрасно општу слику те епохе, подвлачећи највише само оне моменте, које су фотографисани код самога Чехова. Интелигентни с порушеним идеалима, потомци Нежданова, несређенога Руђина, жалосни авантуристи, јунаци са малим страстима, ниским жељама, многобројни унуци Обломова, унуке Карамазова, несавршени Наполеони, Базарови. Све су то људи те епохе. И сви они личе један на другога. Они се

множе и у провинцији и у престоницама; њихов се кадар допуњује пропалим племићима са села, тицама селицама из покрајина, људима које је природа по погрешци створила и довела их не само на улице шумних градова, него им дала и богате салоне аристократа и канцеларије разних надлештава, и велике трговачке куће, касарне и универзитете, парохије и општине, генералске чинове и грофовске титуле. Све су то лутке лишене личне иницијативе творачког дара, са малим, готово никаквим, способностима духа, но зато са великим амбицијама. Они су изгубљени, не знају сами да ли им има места под небом у великој и опширној Русији, у свету. Околина ужасна за болећиво срце младога писца. У ту средину долази и Чехов, изазивајући бојазан код својих пријатеља да не потоне у море „житејске пошлости“ и „свакодневне прозе“ као и многи његови другови, које је он после обесмртио у својим делима. Но силни дух Чехова морао је да прође кроз океан страдања, туђе патње човечанског бола, да извади из његове дубине бисер животне истине и да је покаже свету. То је пут свију великих списатеља свију времена и народа. За то они и пишу књиге на вечна времена, с трајном вредношћу и трајним значењем. И Чехов је туда прошао, борећи се са незгодама живота, но не изгубивши ни једне светле особине своје нежне душе, ни једне силе свога проницавања и аналитичког ума. Он је остао чист, нежан, обогаћен знањем човечје природе, а свима њеним недостатцима и греховима, и што је најглавније заволевши све увређене и унижене, све људе, све ближње. На томе путу он започиње своју књижевну делатност са пуно одушевљења да помогне ближњему и народу. Но на првим корацима — постиже га судар са стварном и грозном јавом.

Како ужасно разочаравање! Благодарећи тим друштвеним појавама, средина с једне, и још несређеној младости с друге стране, сав рад Чехова, говори г. Максимовић, у прво време његове делатности, указује на несређеност у погледима на свет, па неко духовно врење и збуњеност, на тражење и налажење идеала (А. Ч. стр. 28). Обичан пут развића руского књижевника, коме је судбина наменила да каже отаџбини својој „нову реч“. То је најкритичнији моменат који оставља трајни и сурови утицај у души Чехова. До деведесетих година прошлога столећа Чехов једнако пати од мрачнога тона свога времена, од опште клонулости и малаксалости друштвене. Нигде никакве новине, с ниједне стране хоризонта не беше ни метеора ни нове звезде. Чама и равнодушност према свему, мртво море, затишје, у коме се чује по кад кад фијук козачке кнуте и плач по некога

залуталога идеалиста. Но Чехов не страда сам. Његова цела отаџбина била је велики дом, где су сви у хаосу зла и добра страдали. Надсон и Гаршин, Корољенко и Потапенко, Фруг и Мински, Мељшин, пажљиво прате све, и муче се као и Чехов. Но ни у једном од њих не беше толико осетљивости као код Чехова и Гаршина. Гаршин је дубока природа, са јаком осетљивом савешћу, слабом нервном системом. Оба подлежу у првом периоду свога рада тешкој и и неизлечивој бољци. Чехов се мучи и плаче кроз сузе над несрећном судбом свога покољења, које се због душевне слабости и неспособности одриче пређашњих идеала и лишено сваке идеје... не зна ни само куда ће. Поколење без воље и страсти, без вере и наде. Сва Русија изгледала је Чехову као каква огромна болница, где су пацијенти Иванови, Орлови, Рагини и легијон осталих умова недозрелих, неизлечивих болесника. Неограничени простор од запада до крајњег истока — изгледао је као поље, где су ископане гробнице за — покољење Чеховљева доба.

То је доба колебања између духовног и моралног живота и смрти. Чехов је баш тада познао и разумео свој задатак писца и грађанина. „Ја осећам, говори Чехов кроз уста Григорина у „Галебу“, да ако сам ја писац, онда сам обавезан говорити о народу, о његовим патњама, о његовој будућности, о науци, о правима човечанским“. И тој својој идеји, која се јавила као резултат дубоког и дугог проматрања, Чехов је остао веран до смрти.

*

И Чехов је да би могао говорити о народу своме пошао у народ да га види и позна. Као плод тога изучавања јавила се — огромна галерија портрета, типова. За г. Максимовића је овај период у животу Чехова најважнији. То је период потпуне зрелости, заокругљености и сређености у погледима на свет и на друштвене појаве. Критичару је дата могућност да подвргне анализи погледе свог писца на народ, на његову материјалну и духовну културу. И ту је Чехов веран следбеник својих претходника, и не због тога што је он неки фанатички подцењивач свега онога што је створено под кнутом спахије и чиновника, но због тога — што је културно стање народа његова доба било готово исто као и у 40-им годинама када су почели писати Тургењев, Гончарев, Достојевски и Григорович. Није узалуд једанпут рекао Чехов, да руска интелигенција живи у 21., а руски народ у 17. веку“. И наравно у погледу Чехова на духовну и материјалну културу Русије, пада у очи, као тамна линија у спек-

тру одрицање, отуђивање, исмевање некултурности, коју види на сваком кораку у савременој му Русији.

Ни руска провинцијална варош, центар вечних спастака сињушних људи, ни руске престонице, Вавилон дубоких страсти, ни руско село немају у Чехов.љевим делима ничега примамљивога у себи. У приповеткама „Страх", „Жена", „Чича Вања", „Случају из практике", „Мужицима" и др. Чехов врло мрачно, огорчено, најтамнијим бојама црта руског мужика и полукултурну варошку средину. С марљивошћу савеснога историка Чехов бележи све минусе и одвратне стране провинцијалног живота, не штедећи никога. Сплетке, љуравне авантуре, картање, гурманство, неверство мужа и обмане жене, пијанство, ласкање и опадање — клеветање, мржња и себичност — све је то испунило живот руског паланчанина. „Земља је наша богата, али реда у њој нема!" вели се у једној песми гр. А. Толстоја. И Чехов види ту истину. Чиновник који узима мито још од времена Гогоља није се још наситио до Чехова. Банкар, који упропашћује штедњу многих породица, начелници станица, агенти, инжињери, који упропашћују трговце, професори, који тргују са ђачким сведоџбама, — све је то продукт некултурности, нереда, необразованости.

Г. Максимовић се овде задржава подуже, (стр. 35—42) затим прилази мишљењу песникову о духовној култури савремене Русије. И ту тај исти мрачни поглед, исти песимизам, исти негативни односи, мржња према полутанству, неискрености, шарлатанству. „Сав духовни живот руске интелигенције пуст је, без идеала." Пред Чехов.љевим очима пролазе читави редови људи без идеала склони к чулном животу, угађањима страстима без воље за рад, и песнику се чини да су све то људи скроз и скроз некултурни: људи који су, истина, одевени у јевропско одело, но у којима „Татарин још ври и кипи".

*

Но, одричући тако савремену материјалну и духовну културу своје отаџбине, видећи њихову лажну основу, Чехов, по налажењу г. Максимовића, не губи веру у човека, у његове моћи и у опу могућност бескрајног моралног усавршавања, које мора кад-тад наступити. Мрачни песимизам почиње се пред крај Чехов.љева живота разведравати. И Чехов се, будући веран своме духу, обраћа к области идеализма, коме без колебања, корача до своје прерано смрти. Но он се у том погледу, као што говори г. Максимовић, није још потпуно исказао. У драми „Три сестре" Верњшин говори устима Чехова: да ће доћи нов, бољи, срећнији живот на земљи, макар то

било кроз сто, двеста, па и кроз хиљаду година. Код Чехова је била искрена вера у коначну победу добра и правде на земљи. И он ту веру никада није тако јасно исказао, као пред крај свога живота. У „Вишњевом врту“ вечни тридесетогодишњи студент Трофимов, предосећа то време и с убеђењем говори: „Ја предосећам срећу, ја је видим... ето је где иде, приближује нам се све ближе, ја јој већ и кораке чујем. И ако је ми не угледамо и не познамо, то ништа не чини. Видеће је други. (Ј. М.: А. Чехов, стр. 34). И даље: „Човечанство иде к највишој истини, каква се само замислити може, и ја сам у првим редовима.“ И када га силни и груби Лопахин подсмешљиво пита: „А хоћеш ли стићи?“ — Трофимов одговара заједно с Чеховом: „Стићи ћу, стићи ћу... или ћу указати другима пут, како да стигну. (А. Чехов стр. 77).

„Вишњеви врт“ то је лабудова, али и најслађа, најпунија песма Чеховљева. У њему је Чехов јасније но у икојем другом свом делу изразио своју безгранично велику веру у коначну победу добра и у тријумф правде на свету.

Чехов је нежна, дубоко осетљива природа, обдарена необичном проницавошћу, оштроумљем и способношћу видети предмет у свој његовој суштини. Њему је као и Тургењеву и Толстоју „страшно за човека“. И због тога код Чехова и нема сувише црних боја, као код Достојевскога, отровне сатире као код Шчедрина и адског комизма као код Гогоља. Чехов је тиха природа, која се не смеје над дубином греха човечје природе, но радије и више уздише и тужи. По некад гневно, као пророк, изобличава мане, пороке и грехове ближњих и околине. Но он се не баца каменицама на грешнике и грешнице. Чехов је необично нежан према руској жени, томе необичноме украсу руске народности, томе сфинксу са северном загонетошћу. „Код њега је, говори г. Максимовић, као и код Тургењева женскиње поузданији чувар и одбрана животних идеала, спремније на жртве и издржљивије у борби од мушких“ (А. Чехов стр. 73).

На крају своје књиге г. Максимовић верно карактерише целокупан књижевни рад Чехова:

„Борби за три идеала — за идеал добра, правде и истине — посвећена је целокупна делатност Чеховљева. Борећи за победу и тријумф добра, правде и истине на земљи, Чехов је немилосрдно исмевао и прогонио лажне, неприродне и нехумане појаве живота, и, оставивши огромну галерију мрачним бојама исписаних слика, он нас је, светлијим страницама своје поезије, свагда храбрио и тешио, да савремени облик живота још није последња реч у културном раз-

витку, човечанства, да ће доћи бољи дани, да човека чека лепша будућност.“

*

Да завршимо.

Књига г. Максимовића о Антону Чехову, у колико је то могуће за[illegible]кога професора у Београду, иностранца, лишенога могућности да се користи богатом литературом руских библиотека, написана је врло исцрпно и опширно. На главније особине Чеховљева талента обраћена је по каткад врло похвална пажња, која сведочи не само о савесности, него и о способности цењења код књижевнога критичара. Научна, критичка литература, коју су дали Руси о Чехову, и којом се писац могао служити као с помоћним средствима при изради свога дела, није опширна. Сав рад г. Максимовића има врло много јаких одлика, које сведоче о самосталности мишљења и анализи његовога одличнога знања не само рускога језика и литературе, но и разноврсних друштвених философско-моралних концепција. Г. Максимовић је већ опробан радник на томе пољу, може се готово рећи — најискренији и највреднији код нас. Својим оригиналним радовима и преводима бољих дела из руске литературе, он је стекао признања, које се даје само по заслузи. Он воли, а главно је, разуме и зна дух руске литературе. И то се у овом случају највише огледа на методу његовога писања о Чехову.

На првом месту, што одмах пада у очи, то је марљива психолошка анализа, по неки пут опширна и врло детаљна. Друго — идејност, но не тенденцијозност, неуско посматрање кроз призму свога темперамента. Логичку доследност и постепено развиће својих назора он проводи кроз сву своју књигу врло енергично. Осим тога умешно груписање материјала, тесна веза у излагању, све то одаје вешту и пробирачку руку.

Но то, наравно, није суштина, то очигледно није било ни у програму писчевом при изради ове књиге. Г. Максимовић је дао духовни облик Чехова, онако верно и уметнички снимљен и представљен нашој публици, какав је Чехов заиста и био у својим делима, онакав каквога су знали Руси и сав мисаони свет, и како ће га видети и познати сваки онај, који књигу г. Максимовића с пажњом и разумевањем прочита.

Војислав П. Бошњаковић

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Успомене из ново-ослобођених крајева. Мих. Т. Голубовић штампао је у засебној књизи — врло скромном издању — неколико својих прича „нишким жаргоном“, које су пре тога излазиле у неким нашим дневним листовима. У овој се збирци, за коју писац вели да је прва, налазе: „Калчине приче“, „Мења мутавџија“, „Нацко Шалиџин“, „Коле Пуша“ како је држао посмртан говор, „Дора“ „Ћелаве Мине“ „спи и Мита Цапало“, „Пуцко“, „Баба Ката-Кафтануша“, „Нишки кучићи за браћу из Београд“, „Весларско-пецарско-лумпачко-гњурачко-купачко друштво у Београду“. Већ и сами ови називи много говоре о квалитету ових прича. Сам писац вели: „Описујући поједине оригиналне и интересантне типове и њихове доживљаје и ја сам се трудио да будем што искренији, што тачнији, управ да будем онакав, какви су и типови које описујем, па сам готово свуда пустио, да ти оригинални типови сами признају о своме животу и својим доживљајима“. У томе баш и јесте главна мана ових пелитерарних, безбојних, орфеумских прича, које могу да поднесу за весела друштва, али нипошто, бар овакве какве су овде, за литературу па ма она била писана и „нишким жаргоном“. Књига има 157 страна а цена јој је 1 динар.

Разговори у доколици. — Као 116. свеска „књига за народ“ што их издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића, изашли су ови прости и врло поучни „Разговори у доколици“, које је за народ израдио учитељ Ђока Михајловић. Све ове припчице: Божић, Две клупе, Како је бата лечио краву, Колико чика има сена?, Како лала газдује с ђубретом, Бата се поновио, Прија Јекина живина итд., јесу само практичне поуке и упутства српскоме сељаку: како да боље удеси свој живот и како да се нађе у појединим незгодним или несрећним случајевима. И ако ова оваква врста „рада на народном добру“ није бог зна колико важна, па ма како добри савети и у много већој књизи

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање уредништву овога листа послати.

од ове били извети, ова пастирска књижица има ту добру особину што никоме неће штете нанети. Ми је препоручујемо свима онима, који непосредно живе у самоме народу.

Савремена посматрања 1899—1902. Ово је прва свеска од пет књига, у којима писац Живојин Ст. Видаковић намерава издати своје литерарне радове из области песама, прича, драме, афоризама и философије уметности. У овој се књизи налази једна пишчева Халуцинација, позоришна сцена: На дворској стражи, приличан број мисли о разним предметима и једна драмска скица у једном чину: Савремени. Књига има 62 стране а цена јој је 0·60 дин.

Мала Библиотека. — Као 119. свеска симпатичне мостарске Мале Библиотеке изашла је новела Свет. Хрубан-Вајанскога Бура у затишју, коју је са словачког превео Јован Вучерић; а као 120. Ратне новеле од великог немачког песника, на далеко познатог и врло привлачног, Детлева фон Лилиенкрона, које је с немачког превео Мирко Дамњановић. Обе ове свеске Мале Библиотеке, а нарочито друга, спадају међу боље ствари, које нам обично пружа Мала Библиотека из страних књижевности, да и не помињемо многе оригинале, којима не би требало да буде места у низу литерарних издања овога похвалног књижевног предузећа.

НАУКА

Београд од 1717—1739 године. Из „Нове Искре“ оштампао је у засебну књигу Тодор Стефановић Виловски ову своју расправу, коју је написао, како сам вели, по архивским изворима. Већ само доба, у коме писац излаже историју Београда, једно је од врло важних из наше прошлости. То је оно време између Пожаревачког и Београдског мира, када је Аустрија владала читаве две деценије у целој северној половини данашње Србије. Са успехом је писац створио слику ондашњег Београда и у исто време дао многа потребна објашњења појединих врло важних питања из историје наше престонице. На крају се налази осам литографисаних слика, које служе за боље разумевање и објашњење пишчевога излагања и његових резултата. Ова књига има 48 страна а цена јој је 1 динар.

Дијалекти источне и јужне Србије, са две карте. Написао А. Белић. 8. CXII + 715. I. књига Српског Дијалектолошког Зборника С. К. Академије.

Корисна идеја увођења народног језика у литературу, поникла онда када није било књижевнога језика, језика који у основи мора бити народни, и заступана од људи који су више имали осећања за језик него научне спреме која и сама није могла бити велика и значајна због неодређености погледа на језик у опште и у европској науци о језику — кроз дуги низ година занимала је сав учени елеменат нашега друштва. Па ипак дугогодишња борба, вођена специјално на језичком пољу, није оставила значајних резултата; дала је корисан материјал и једну некорисну традицију, један погрешан правац испитивања шта је „добро“, „правилно“ у језику, а не шта је језик, живот и природан развој језика, оног говорног, сировог језика који, као једна само човеку својствена прерогатива, заслужује пажњу културног човека.

Модерне идеје о језику уводи у нас Dr. Александар Белић, професор Универзитета. Најзначајнији његов рад на срп. језику о срп. језику јесу „Дијалекти источне и јужне Србије“. које је испитивао и Олаф Брох у

„Schriften der Balkancommission. linguistische Abtheilung III. Wien 1903. Да изнесемо, укратко, садржину овог дела.

После дужег Увода (XXVII—CXII) у коме се износе побуде за студирање специјално ових дијалеката, принципи којих се држао г. Белић при испитивању, начин испитивања, општи погледи, подела дијалеката на поддијалекте, литература о овим дијалектима и др., прелази се на фонетику, морфологију и синтаксу ових дијалеката, и, на крају, наводе се текстови на тим дијалектима. Не могући, на овоме месту, детаљније говорити о овоме важном делу, ми ћемо покушати да у неколико речи изнесемо значај појаве ове књиге и укупан утисак који она чини на читаоца. Као прва књига ове врсте, она је од великог значаја: она даје директиву, метод за испитивање дијалеката срп. језика који посматрани са гледишта савремене науке о језику, дају сасвим друкчију слику срп. језика него што смо је ми од пре педесет година замишљали, и без чијег исцрпног познавања не може ни бити говора о Историји срп. језика и озбиљном научном раду на лингвистици у нас.

Као опис дијалеката источне и јужне Србије ово је дело тачно; није остала ни једна карактеристична црта незапажена. И фонетске и морфолошке и синтактичке особине ових говора тачно су прибележене и довољно опширно протумачене.

Ако је г. Белић имао на уму млађе испитиваоце срп. дијалеката и срп. језика уопште, он им за елементарну спрему није могао пружити ништа боље од кратких и јасних теориских прегледа за којима појединe појаве у овим дијалектима долазе као примери.

Историја Француске Револуције. — Немачка издавачка књижара Georg Wigand, Лајпциг-Берлин почела је да у свескама у дивотном, илустрованом издању, издаје Историју Француске Револуције од генијалног и духовитог, нашој читалачкој публици из Књижевне Задруге познатог, енглеског мислиоца — Томе Карлајла. И ако је схватање историје овога писца у основи погрешно, његова се књига да̂ са корисним уживањем читати, и ако више због духовитих мисли, опазака и интересантног начина посматрања него са њене научне вредности. У осталом, како он сам каже његова књига има за задатак: „Да упути и богате и сиромашне на другојачије поступање, како се у будућности други санкилотизам не би опет појавио; а зато треба сазнати, откуда је први поникао и шта је он био“. Цело ово дело изићи ће у 40 свезака, са око 500 илустрација, портрета, сцена, карикатура итд. а цена ће му бити двадесет марака. Ми га препоручујемо нашим читаоцима, који знају немачки а желе се упознати са овим епохалним догађајима.

Шта је карактер. — Ђ. Шпадијер оштампао је у засебну књижицу овај свој рад, који је прво изишао у „Учитељском Листу“ на Цетињу. По Смајслу и другим aукторитетима, које писац нигде не помиње, говори он о подели карактера, поправљању и развијању карактера. Врло кратко, популарно и збијено износи он разне врсте карактера као и њихове неке комбинације, упозорава на главне одлике њихове и знаке, по којима се они могу одредити код мале деце, нарочито код ђака по нижим и средњим школама. Говорећи врло кратко и врло мало о разним типовима карактера: радљиво-пријемљивом, радљиво-проницавајућем, проницаво-пријемљивом; о безличном, апатичном, несталном нерешљивом и противу-

рјечљивом: затим о болесним типовима, где главни елеменат сачињавају хипохондрија, меланхолија и хистерија, писац истиче нека средства, којима се могу вршити утицаји за поправљање појединих карактера. Он мисли да треба радити на томе: „да се развије у деци жељени карактер на пр. равномерни, треба по потреби поправити им организам, учврстити им вољу, отклањати им рђаве стране, а снажити добре, утицати на њих добрим примером и давати им прилике да се само у ваљаној средини налазе“. Ова инструктивна књижица без великих претензија треба да нађе одзива код свих српских васпитача и бар интелигентних родитеља.

ЧИТУЉА

Хенрик Ибзен. — 10. (23.) маја јављено је телеграфском жицом целоме културном свету, да је тога дана у 2½ часа по подне умро Хенрик Ибзен.

Има већ више од једног просечног човечијег века, како је Ибзен ступио на позорницу живота. Енергични и силни протести противу социјалне и политичке неправде, разголићавање и демаскирање застарелих традиционалних лажи и предрасуда, уздизање правих моралних идеала изнад свега и борба за њихово постигнуће — то су биле одлике овога човека, када је пре неколико деценија у својој отаџбини ступио у јаван живот. Али убрзо за тим, после првога периода његовог живота, његово уверење и вера бéху знатно измењени, и он постаде један од апостола модернога индивидуализма. „Човек је сам себи циљ“ — принцип је који се као црвен конччић провлачи кроз готово сва Ибзенова дела, цео његов јавни и приватни живот. Са тим уверењем жртвовао је он цео свој живот своме песничком позиву и то са толико страсности и предaности, да је постао као нека тајанствена сила међу свима својим савременицима—песницима. Човек који је у почетку тражио друштва, измењивао мисли и осећања, јавно говорио и агитовао, чим се је попео на висину свога стварања, преобразио се је у повученог, ћутљивог господина, који се одрече сваког учествовања у ма којој корпорацији, котерији, партији. Са њиме се у овом погледу у целој Европи нико не може мерити. То је оно што је велико, тајанствено, загонетно у његовоме животу. У томе лежи и сва трагичност његова живота.

Певати, стварати и ништа друго, то је био путовођа његовога живота, и томе је задатку он све жртвовао. Песник, који је тако строг према себи самоме био, био је то исто и према своме народу и према своме времену. Оно што је од себе самога тражио, захтевао је он и од других. Његово је биће морало да буде једна недељива целина, мислити, осећати и с тим у сагласности поступати, уздизати се одређеноме циљу. На томе је он страсно и фанатично радио. Отуда је он и упутио појединцима и своме народу, преко стихованих драма „Бранд“-а и „Пер Гинт“-а питање: „Да ли сте ви своју личност осигурали и јасно определили?“ У његовим првим радовима преовлађује романтизам: типови су му идеали Норвежанина из 1864. год., који зна само за фразе а нимало за делање у одређеном правцу. Дотле је Ибзен писао као Норвежанин, ослањајући се директно на свој народ: затим кида везе са својом отаџбином и излази ван њених граница, постаје реалиста, који не слика идеалисане типове, већ песнички износи свакидањи живот. И то бира из живота норвешких малих варощи оно, у чему може критиковати цео културни европски свет. Сада пише он специфично

модерне драме, које се могу применити на свако место у Европи: Стубови друштва, Нора, Авети. Али му је и у овој друштвеној критици идеал самостално сасвим развијена личност, он пита савременог човека, колико се он односи према овим утврђеним идеалима и колико његови поступци стоје у сагласности са његовим циљем живота. Он обара идеје, које спречавају слободан развитак живота и руши везе и окове, који спутавају индивидуу, да постане његов идеални тип личности.

Са Ибзеном се угасио и други од она три велика духа, који су у прошлом веку револуционисали философске погледе на уметност. За Золом је нестало Ибзена, а остао је још само седи философ из Јасне Пољане — Толстој, да држи филантропско-хришћанске проповеди и да се, узалуд, бори и противу старе и нове струје у животу модерног друштва, чију матицу он није био у стању да схвати. — „Револуционисање људскога духа“ био је себи поставио за циљ велики норвешки песник, мислећи да ће на тај начин постепено припремити преображај у духовима. Он је говорио: „Политичке смо револуције већ прошли, сад су на реду хумане“. Песник „Народнога непријатеља“ покушао је и у многоме успео да покаже, како друштво без моралнога подизања индивидуа, није у стању не само да се уздигне на оне идеалне више развића и савршенства, него чак не може да схвати и правилно оцени најмање свакидашње ствари.

Смрт, која је дошла после дугогодишњег, стоички издржаног, физичког пађења, однела је са Ибзеном само оно што од његове индивидуе беше смртно и иначе пролазно. Може се човек са његовим основним погледима на свет у основи не слагати, али ће насигурно и од његове поезије, и философије и целокупне делатности — како би рекао Брандес — остати за будућност све оно, што је код њега било тачно, истинито и добро.

Исправка. У расправи „Трговински уговори између Србије и Немачке“ од Dr. М. Ничића поткрале су се, крај мање важних, неколико штампарских грешака које се морају исправити. Тако на стр. 279, ред 7—8 оздо, стоји „с посредних на непосредне“, место „с непосредних на посредне“; на стр. 282, ред 8 озго, стоји, „1885“, место „1880“; на стр. 283, ред 2 оздо, стоји „1979“, место „1879“; и т. д.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 39. Јуни 1906. год. СВЕСКА 3.

ПОЕЗИЈА

ДАР ЉУБАВИ

Донела ми љубав сан један пун боја
Врелих ружа страшћу сунчаном списаних;
Пун уздаха као Тројилових Троја;
Пун суза кô чежња пупољака раних.

У њем је блаженство вере која спава,
Сита покајања и бола и греха;
У њему је мирис тавних заборава,
Кô магле врх плавих лотосових леха.

С пулсом света бије ту ми срце младо,
Пуно сласти — јер сам горчином га тровô;
Пуно среће — јер сам дô иза гроба стадô
И пуно живота — јер сам много сновô.

Све што је у души велико и сјајно
Бруји складом ту под велом глуве јаве;
Одјекује шумом широко, бескрајно
Као небо, море песме свеже, плаве.

Кô дûх ветра меко повијено класје,
Пијем сан тај слашћу, којом цвеће снива,

Пред крај лета слутећ: увенућа час је! —
Док ипак у својој лепоти ужива.

Пијем сан тај жеђу дубоком и силном
Кô врелину дана студ влажнога мрака,
Ил' кап росе, топле месечином свилном,
Кад по цвећу пада ронећ са облака.

Свет. Стефановић

МИХАЛАЋ

I

У време турско у Нишу бејаше на гласу неки Михалаћ терзија. Није био на гласу ни с богаства ни толико с лепоте, већ што је добар мајстор, и што остаде млад удовац а не ожени се. „Море, то је севдах, онај прави турски севдах“, говориле су жене задовољно, нарочито оне жене што су по турским кућама бабичиле или биле турске измећарке, а и оне што су с Турцима ашиковале. И кад то рекну, оне испричају, како је Михалаћ први пут видео своју Матаманију у Лесковцу на једној турској свадби дететом, кад је смео ићи по харемима; како је момком узимао очева ата сваког празника: тек свануло, он већ у Лесковцу, и прво на ата, а после пешке пролазио поред куће лепе Матаманије; у вече истога дана стизао у Ниш, весео ако је видео своју драгу, а тужан ако је начинио „ксмет“ да је не види. Од петнаест година кад је био, бацио јој преко ограде неранџу; од тринаест година кад је била, пружила му кроз одшкринуту капију каранфил. Волели се, тајно, па се узели: он шеснаест, она четрнаест...

— Деца! рече једном аџи-Настасија.

— Што деца? упита кира-Агнија. И мој старац и ја у те се године узесмо. Од пре се крушке брале од гране, кад заруде; сад се беру кад саме опадну, под дрветом угњиле.

— Ха! ха! ха! насмејаше се неколике младице, и назваше гњилом крушком и скапалом јабуком „Сику Квачку“.

Михалаћ терзија, истина, врло је волео своју жену Матаманију, од грчкога соја, тако добру, као што су добре њене

земљакиње Зона Стамболиска и Александра Михина, али није због тога остао удовац; нити је остао удовац што је имао пуно деце, седморо, па све женске; него само због тога, што је чуо шта су рекле, одмах по смрти женине му, његове две најстарије кћери, близанке, речите и оштре девојчице, свадљиве, и што му је то казала његова снаха једна, Лесковчанка, верна другарица покојне му Матамаиније, коју је он звао „Крмзиђула“ (јер беше врло румена, кад му се за брата од стрица удаде).

— С оклагијом ћемо ону која нам у кућу дође и нашега татка воли, тако ми рекоше девојчики ти, Мага и Агнија, рекла је његова снаха и заклела се у њега, а њему се окренула кућа.

— Моји девојчики, jâ! Ти ме не лажеш, Крмзиђуло.

— Не лажем, афендаћ,[1] жив ми ти!

Обилазила му кућу, поучавала му децу; с њим се разговарала о свачему, само не о његовој женидби. Ако би икада рекао да му неко говори о женидби, Крмзиђула би: „Море, мани се, афендаћ: гледај да удајеш девојчики“. И он би се чисто застидео, и помислио: „Истина, толике девојке, треба да се удају“.

Мајка се у овој кући помињала, за мајком се плакало, испрва сваки час, а доцније кад се платно срећује, кад се башта сеје, кад велики празници дођу; најпосле само кад се која од девојака проси, из куће изводи.

Девојке се грабиле која ће пре да га послуша, и што га волеле и што им није довео маћеху. У јутру га Северка полије, држи му појас, да се опаше, служи га кавом; у вече му Катка хлади ракију; радним данима га све испраћају у дућан. „Удовац! Па што? Нисам сам. Пуна кућа, сполај Богу!“ често је тако помишљао, али ипак је уздисао, дубоко уздисао. Уздисао је испрва у вече, јер је научио да му жена вечером ноге пере; дубоко је уздисао у почетку суботом, јер је навикао да му домаћица суботом главу мије; и уздисао је за дуго кад му се учини да му нешто главу „руча“, јер је увек легао жени на крило, те му она тражила по глави то нешто. „Деца, девојчики, нек су ми живи! Ама да имам још седам девојчета, па ћу да видим да ми кроз кућу не оди жена“.

Он је за дуго толико жалио жену, да су многи мислили

[1] Господичићу.

е ће човека да се влада „удовачки“; али се доцније, кад се мало утеши, поче помињати Еминова Кутина...

Радним данима био је увек у дућану: прекрстио ноге на тезги, метнуо на прст велики терзијски напрстак, узео иглу, па главе не диже — шије ћурче или дисћурк, везе јелек или шалваре. „Што је кројио Михалаћ терзија! Мани се!“ и сад причају старе Нишлике. „Од јутра до мрака ради, а муштерије навалиле. Под нишан је нека чорбаџијска ћерка, па јој татко прави рубу двадесет ката; венчано је неко беговско девојче, па му отац гради двадесет и четири ката: и за Нишлику и за булу све наручено да се везе и шије у Михалаћа терзију“.

Он и булама шио дисћурке, везао на шалварама џепове и пачалуке, на јелечићима пешеве и леђа, како се онда носило: севдалија био па сам измишљао на пешевима јелечића шаре; а севдалике буле те песме без речи, у шарама, сликама читале, читале и уздисале, а по која му слала по Циганки у пола изгорелу цигару...

Главе не дизао по ваздан; а пред вече, још ни у добар сумрак, кад мујезини огласе вече и затвори се чаршија, он право кући, и то никад празних руку: у махрами крушке, у недрима јабуке, ма шта ће однети деци, да му се још више радују.

Радним данима тако; а када дође недеља, или какав празник, у пролеће, у лето, у красну нишку јесен, сви људи изиђу у поље, па и он. Ове недеље у Бању, оне у кованлук; али најчешће у Кутину.

У пролеће, у „бехар-вакти“, како веле Турци и старе Нишлије, Кутина је сва у бело... „... Снег! ама тај снег не беше студен; и тај снег мирисаше, аман! О! хо! хо! како мирише“.

— Тај снег беше бехар, не ли, афендаћ? пита га снаха растужено.

— Бехар, Крмзиђуло. Аман! Младост је пролет, и младост је севдах..., аман! Па кад прострéмо килимче на ливаду, па се пружимо, а месечина нас бије у лице, славеј-пиленце нам поје из луг!... Аман! Младост је пролет, и младост је севдах, Крмзиђуло!...“ А Крмзиђула припаљује цигару на његов чибук и мисли: Није ти жао онога бехара, него Циганке Ате, знам ја.“

Јадна Ата, покојна! онда била млада Циганчица. У младости веселила дахиретом и песмом људе, Турке и Нишлије, у старости жене, буле. Слушајући Ату и њено друштво, три стара Циганина, и три младе Циганке, Михалаћ је падао у севдах, и

увек се опио. С њим је било још осам Нишлија: Коле Рашин...; само један „бећар“, други жењени, Михалаћ удовац. Веселили се у пољу за то: жењени да им не би чуле жене, бећар да му не би дознао отац, удовац да би сакрио од деце. А ово се друштво није звало „Ђувеч-кардаши“, него „Севда-кафадари“; јер Нишлије се нису састајале да једу, него да пију и мезете лебълебпју, и да се опију вином и — љубављу.

Кад год би пошао са Севда-кафадарима, Михалаћ би рекао другу и пријатељу Вану саџији: „Бре, Ване, ја ћу да се опијем и од вина и од севдаха; ама тако ти жива чеда! не пушти ме да такав идем при девојчики, при децу ми. Нека ме види мртвога пијанога ако оће цео Ниш; нека ме не виде ни малко ћефлију моја деца.“ И Ване га увек послушао. И сам пијан, а зна да викне кочијашу, Турчину: „Арабаџи бре! У Шефтелисокак, у конак на Ване саџију!“

И тако, ова два пијана Севда-кафадара долазили дубоко у ноћ, некад пред зору, налазили намештену чисту постељу на отвореном доксату: ујутру их будиле гугутке; а по јоргану им био, као крупне пахуљице, мирисав бехар, нанесен ветром с једне криве крушке. Кад устали и Ванипица их послужила ракијом и кавом, они на посао: Ване да прави и оправља сатове, Михалаћ да кроји и везе шалваре. Кћери га ни у подне не би виделе, јер му се ручак носио „на дућан“; а у вече би, оне две најстарије, близанке, Мага и Агнија, рекле:

— Туго, татко!

— Што, девојчики?

— Нема те јучерке, ни ноћаске, а ми...

— Ете, девојчики, не мога да дођем..., јако болан Миче саџија: сву ноћ га пречувасмо.

— Миче саџија беше јучер у сестру му аџи-Агну.

Ја на Миче! баш сам шашав... Ваче кондурџија, брат му од тетке.

— И Ваче кондурџију видесмо јучер сабајле, кад се врћаше из цркве.

— Море маните се, девојчики! По Ниш саџије, кондурџије како куси кучики... Кој ће да им запамти име, заврши стидљиво, и одмах узме у намети да себе правда, да ове две, Магу и Агнију криви: „Човек сам, а без домаћице сам, без својега другара, што се вика. А вама двема то и треба: оће те с оклагијом ону која ви у кућу дође и вашега татка воли...“

II

Шест кћери удаде за време турско. Остаде му још најмлађа, Сика, која одмах по ослобођењу напуни седамнаест.

Сику су очувале сестре, штоно реч, од литре меса; јер кад оста сироче без матере не имађаше ни једног зубића. Сестре је чувале и волеле је и као најмлађу сестрицу и као сироче. Грабиле се, која ће да је окупа, која ће да је повије и успава. Мага сама музла краву, и ако је била тек у четрнаестој години, сама спремала млеко за малу Сику, сама је хранила. А кад дете прохода, журиле се, грабиле се, две најстарије, која ће јој лепшу кошуљу изаткати, која сашити, која јој направити око огрлице и рукава пупке (мемице). Мага и Агнија ткале, Северка шила и плела, Маријола Сику чувала, Евдокија се с њом играла...

— Ако је који срећан кога много милују, наша ће Сика да је најповише срећна, тако су говориле сестре, за дуго, док није Сика порасла, задевојчила се; и још после овога годину, две... А од тада је жале, сваке године више, све више; и плачу, љуте се на њену злу судбину: толике године, а још девојка! Па још кад чују да нека њена бездушна другарица, која има задевојчену кћер или сина спремна за Академију рече „Сика Квачка“, оне се у груди ударају, косу чупају и плачу говорећи:

— Истина још девојка, туго! А да је још девојка што није добра, или ти је, сачувао Бог под неком маном — ајде де; но је девојка само за то — што је татко неће да удава.

И заиста је тако.

Михалаћ, у младости црних бркова и косе као гавран, прав; сад сêд као овца, мало погурен, увек чист, као онда, на доксату је кад год је лепо време: пуши на чибуку, пије каву или сркуће вино „испод комине“, и често вели: „Сполај Богу! — Раздвој ме, Боже, од душе: немој од Сике!“ А Сика трчи око њега, слуша га, угађа му...

У кући му све као некад, ништа ново.

— Што ће ми у кућу тија кревети, кад су поубави миндерлаци.

— Па за черге (постељу), татко, вели му Сика.

— А, бре, за черге! И мајка ти турала черге у долап и простирала их за легање насред собу, па што је лошо било?

Неје сапћим могала да роди толику децу и да су сви као лубенчики. Јок. Миндерлаци како су стајали тако нека стоју; рафови како су били тако нека бидну; зарфови и филџани куд су турани ту нека се турају. Нека су ми у кући (предсобљу) тепсије, калајлије, санови капаклије; нека су ми у мутваку грнци, тенџере и тепсије. Да сам обукао немацке аљине и турио на главу капелу, ајде да унесем у собу кревет и столице. Овако? На магаре седло приличи ли? И нећу да се сликујем. И не дам да ми се унесе у собу друга слика освем ова на нашега краља (краљ-Миланова). Па и та нека стоји доле. Горе, у иконостасу, иконе како је Бог рекао: Св. Богородица, Св. Петка и убави мој Светӣ, ете Свети Никола.

Једно јутро рече му његова Крмзићула:

— Још ти се, афендаћ, фес мије сас жутку јајце, и још ти се удара на калап; и још ти се беле вунене чарапе турају на сумпор; и још мијеш руке пред ручање; и још идеш у цркву пре сунца; и још китиш босиљком икону кад из цркве дођеш; и још идеш родовима и пријатељима у недељски и благи дни; и још идеш на сабор у Сићево; и па идеш на обед у Панталеј; и још ти се доноси вода од Панталеј; и још ти се лети простиру черге на доксат; и још ти се зими грeју собе мангалом; и још уз ракију узимаш шикерлеме; и још уз вино узимаш леблебију; и још волиш да миришеш зумбул и каранфил; и још, тако стар падаш у севдах кад чујеш да се поје песма: „Море, славеј пиле не пој ми рано". Све волиш и работиш како што волешеју и работешеју од време Нишлије; само си један адет узео под српски, нешто работиш по алафранга, како што работе они што не чувају у кући девојку, но жену невенчану; што праве...

— Што? Што? прекиде је Михалаћ изненађен, отурив чибук од себе.

— Што? Што? Мару и Агнију удаде у шеснаесту, Севетку у петнаесту, Маријолу у четрнаесту, и Евлокију у четрнаесту, и Катку у четрнаесту. А Сику? Што мислиш да работиш сас Сику ти? Може бит' ју чуваш за туршију?

— Ако ћеш ми још тако говориш, одма из кућу ми! рече Михалаћ љут како није скоро, и скочи. Јер Крмзићула му небројено пута говорила о Сикиној удадби, али никад овако.

— За туршију! Срам те, снао, било! Што ми ружиш девојче?

— Море то ружење није толико лошо. Да чујеш полошо... Ете, викају ти девојче, јадну Сику — „Сика Квачка".

Он овде помахнита, и грдно снаху изгрди.

— ...И што је стало свету за моје девојче? Зар је престарело? Двадесет и две, и три...

— Двадесет и две, и три... За што збориш тако, афендаћ?

— Што? Ја сам татко томе девојчету, те најбоље знам кад се родило.

— Ја сам му пак бабица. Не ли се роди баш кад толики свет помре од срчаницу?... Тек Матаманија, сирота, Бог да је прости! привика... Чу јој глас...: а ја сам онда седела у Коцини... Тек Матаманија: Кираaa! Кираaa! Кираaa! тако три пут: а неки глас, да Бог сачува! Тек ја баци ведрицу (бејах пошла да помузем краву, и потрча те кроз капиџик у твоју авлију. Кад ту имам шта да видим! Матаманија некако чудна, некако чудна! — држи нешто у шалваре. Кад ја да приђем, готово трчећи, она рашири шалваре — дете! Тек узе да плаче... „Где га роди, мори?" — Под шевтелијом... Приви ме мешина, а ја прати Стану (бесмиле)[1] за бабицу ми, па потрча при тебе, да несам сама с децом док бабица не дође, па не могајећи да стигнем — видиш..."

Она исприча, а ја узе те се колико могу насмеја и реко: „Како шотка, што снесе јајце где ју притера".

— Не смеј се, кира, две ти очи! но ајде да ми детету одрежеш пупак".

Тако, афендаћ. А како помре толики свет од срченицу, од Светог Илије наступила триес трећа година. Триес трећа, главо!...

— Па добро триес трећа. Нека је и четерес трећа: што је тебе? И кажи ми која је фајду видела од удаје?

— Која није? Мага ти има децу како гроздови; Агнија како лубеничкн; Севетка како тиквички: Марнјола како од брег одваљени... Доведи некога, па убаво у кућу ћерка и зет, па ће да бидну унучићи, па...

— Тај што се доводи у кућу није зет него призетко... А старцу призетко, а медведу брњица на уста свеједно. Зар да имам тутора под старост? Не дао ми Бог! Јок! Никад!... Нека седи, што? Има, фала Богу, да једе, има да пије, има да носи...

1 подсвојче.

— Има да једе, има да пије, има да носи; нема да воли.

— Има и да воли: татка, сестре, сестрину децу… Што јој треба удавање?

— Треба јој другар, треба јој човек…

Михалаћ је назва бесрамницом, и пљуну је.

— Ово је, афендаћ, остало од Свете Богородице.

— Света Богородица се, Крмзиђуло, није удавала, но имала чедо од Светога Духа… Нека ми седи девојче.

Нека ти седи, афендаћ. Ама да ти прво испричам једну причу. Кад бејах девојче, одведе ме мајка у један харем. Тамо бејаше некакво весеље: буле, буле, па све веселе, и старе и младе; само једна стара сеђаше, и слушајући смејање крупне сузе лијаше. Памтим као да је јучер било: моја мајка, Бог да је прости! булу пита: „Што ти је, кадо? Кад се све смеју, ти плачеш — да ти није неко умро? — А, чорбаџике! рече она. Није ми нико умро. Него: ти си стара, а једну жалбу знаш — жалбу за младост; а ја сам стара, али две жалбе знам: једна ми је жалба за младост, друга ми је жалба за венчање. Друга је жалба већа од прве, али ти, чорбаџике, не можеш њу да разумеш… Проклет да ми је татко! он начини да тегљим жалбу за венчање“.

Михалаћу, на ове последње речи, навреше сузе на очи; и окренув главу, да му сузе не види Крмзиђула, чисто упорно рече:

— Јок. Нека седи.

А Сика, од крви и меса, често се чинила, кад прислушкује оца и стрину, као камен. И сад све чула, али се и растужила: сакрила се у ћилер па се сита исплакала.

Њу отац, њен татко, никад није грдио, а она га се ипак бојала, и од њега се стидела; он је још сматрао као девојчицу од десет-једанаест година; а она крила и од саме себе да није дете но жена, жена са жељама, и са чежњом, и са стидом од нечега што не зна, само слути: тако у млађим годинама; сад пак: чула је од жена све, и јавно црвенела, и тајно уздисала…

Ове јој ноћи отац сву ноћ не заспа; преврће се, сад на десну страну, сад на леву, и хуче, уздише, и јечи, јечи као тежак болесник. Тешко му пала на срце она булина друга жалба и не сме да помисли на Сикину удају: сам! без друга и пријатеља — он се на њу навикао; без њене неге! и, више, без њене љубави! — она је њега волела…

— Што не спаваш, татко, изусти Сика растужено, и хоће свећу да запали.

— Не могу, девојче...; немој свећу...

— Како ћу сам, туго? вели ујутру, више као за себе.

— Што сам, татко? одговара Сика. Мањ да ти ја умрем...

— У, ћути! Под језик ти црвена пара.

Не. То није родитељска љубав што се гневила, што је страховала, што му одузимала сан: то је била човекова себичност. Да се од Сике одвоји, он, навикнут на њено друштво, на њу... Не, он осећа да без ње у кући... не би могао живети.

III

Јесен. Пред кућом су се жутеле бресквe у зеленом лишћу; над бунар се наднеле гуње пуне рода, а по османлуцима са зрелим дренком цвркутали су врапци, и час-по па би прхнули, јер би к њима долетела груда земље, или каменица. Сунце је припекло још од јутра као у лето и загрејало земљу, те се, и ако ће скоро вече, код Михалаћа седело у башти, на трави, између леха давно прецветала каранфила. Празник је, Мала Госпођа; ту су још од јутрос све Михалаћеве кћери и две Сикине другарице, па и Крмзићула. Пред њима је сахан с крупним бресквама: свака има на крилу дете, Крмзићула пљоску, Сика мачку.

Имала је она једног белог мачка, кога је врло волела, готово као њене сестре децу; а кад би отишла сестрама, и тамо би остала вазданн, осећала би за њим чежњу, и једва би чекала да се кући врати, да га измилује. С њим је спавала, још како га има, мећући га крај себе, стискајући га на грудима као какво драго људско биће, као дете.

Кад се заузео Ниш, па стале Нишлике рађати, није било куће с мушким новорођенчетом које није крштено на име кнежево или на име кнежева сина; а ако је женско, звало се као кнегиња. Сика, сирота, ваљада жалила што није жена, што није мајка, те да и она новим за Ниш именом крсти дете, па за то је узела „под своје“ једно комшијско маче, мушко. Мушко маче узела, али му није дала мушко име, да јој се не би пребацило што мушко воли, то јест што мушком имену тепа; него му дала женско — Наталија. „Талка“, тако је скратила то име, по нишлијски, и није га испуштала из уста. Ко би чуо њу, не зна-

јући ово, мислио би да нека мајка тепа првенчету, или мезимчету, или јединчету „стеченом у маћије“. Док јој је „посинак“ био маче, китила му уши и врат свилом и вуницом, ђинђухама; како је „мачор“, воли га онако, ненакићеног. Данас га држи на крилу, глади га, непрестано, и час-по па изусти нежно, с пуно љубави: „О убава! о красна, блага (слатка) моја Талке!“

Јелена Ј. Димитријевић.

(Свршиће се)

ЧУДНОВАТ ЧОВЕК

ИЗ ПРАВНИКОВИХ ПРИЧА

— ЕЛИЗА ОЖЕШКОВА —

Нисам уметник, чак нећу рећи ни да сам зналац ни особити љубитељ уметничких дела, јер су ме од њихова проучавања одвлачили најпре научни послови, затим дужности и рад везан за мој позив; па ипак, пролазећи кроз велику дворану у којој је већи део судске канцеларије нашега града, нисам једном зажалио што бар привремено не могу постати сликаром.

А дивна би била она слика, која би представљала овај велики, полумрачни простор, ограђен зидовима цигласто-руменим, голим као невоља, прљавим као просјачки дроњци, храпавим као лицем смежурана старца. Над зидовима, као врло облачно небо, био је таван пепељав од прашине, намрчен у средини огромном ружом, која је у памети несрећнога сликара требало да представља чаробан сноп источњачких арабесака, а у којој су једни мислили да познају слепога миша у лету, други морскога полипа, а неки опет легердарну змију. Што се мене тиче, ја сам одлучно прелазио на страну полипа, а колико год ми се пута десило да погледам у вис и да се сукобим са погледом који је висио са таванице и који је, од прашине, изгледао питијасто тело насликанога чудовишта, увек сам неминовно имао утисак као да ће оно на мах опружити своје многе, дуге вијугаве краке, да ће их спустити на ниже и, као што је у великој бајци француског песника обавијао њима Работника на мору — да ће обавити и стегнути вратове канцеларијским работника.

А није био мали број тих работника на мастиловом мору. По неколико, по двојица или по један седели су они за честим жутим столовима. Ако би погледали десно, поглед им је тонуо, кроз широм отворена врата, у дугачак низ полумрачних, монотоних дворана, налик на оно у којој су; ако би се обазрели лево, њихови су се мутни погледи одбијали од још мутнијих окана трију великих прозора, иза којих је било мало двориште без сунца и ваздуха, обзидано високим зидовима, поплочано камењем, са гомилом ђубрета ограђеним бунаром у средини, са хрпама исечених, поцрнелих дрва унаоколо.

Кад би се, заједно са овом околином, пренела још на платно слике и прилике свих ових људи, то не би био само пејзаж, но психолошка студија... јесте, не повлачим тај израз... била би психолошка студија; јер су овим делима неугледним мршавим, покривеним изношеним, често бедним оделом, мутних очију, бледа обличја, погрбљених леђа и увелих уста која су крадом зевала — становали духови, од којих је сваки имао своју историју која тихо пролази, незнану историју скромних нада и горких разочарења, ситних радости и превелике досаде, скривених уздисаја, честих суза, горких јада и ретких осмеха.

Али ко је икада, осим мале ваљда шаке вредних испитивалаца и ситничарских цепидлака, хтео да посматра ниско пужење малога црва. Сто пута је пријатније, веселије и занимљивије пратити погледом поднебесни лет орла, или, издалека резуме се, како се јак ветар игра са силним таласима лавове гриве! Наша се пажња, са извесном примесом инстинктивнога поштовања обично владаоцима свих краљевина природних... како се шире боре пурпурних плаштова, сјајном челику од оклопа, или бар чистој белоћи батистанога убруса који вири из шпага савршено црнога фрака.

Не припадам од природе овој већини смртних, која ужива у испитивању сваке боре на атласној хаљини, свакога покрета на дивноме лицу, свакога уздаха који се извија из груди драгашиних, па ипак отворено признајем да сам, заузет обичним и необичним пословима, добрих десет година одлазио сваки дан у судску канцеларију нашега града, не познавајући ближе ни једнога од људи који су ту живели и радили — не наштећи се да стечем њихово познанство, осим онога које је проистицало из пословних, редовних односа.

С тога и Јоахима Чињскога не само нисам познавао него,

никад нисам подуже задржавао свој поглед на његовој глави нагнутој над хрпом хартија, покривеном густом дугом косом, у чијој су се гавранској црнини белили крупни, снежни праменови седине. Густина и дужина ове косе, као и скоро засењив контраст између гавране црнине и снежне белине, биле су једине спољне особине које су ту главу одликовале од осталих око ње. Његово чело жутињаво-бледо и са неколиким попречним борама, упале и брижљиво избријане образе, танке, увеле и отомбољене усне угледао сам први пут кад је, бојажљивим покретом дижући се са столице на коју је седео, тако исто бојажљим, пригушеним гласом рекао:

— Ако би вам, господине, требало... ако бисте допустили, ја бих се могао примити преписивања ваших аката!

То је био одговор на питање које сам ја упутио шефу канцеларије: да ли међу његовим писарима зна којега, који би могао и хтео преписивати акта у парницама које сам ја водио. Преписивач, који ми је то радио, добио је бољи положај, па му више није потребовао овај тешки рад. То је питање било упућено довољно гласно да би га могли чути људи око неколико столова.

Па ипак ни један од њих не диже главе и не обрати пажње на моје тражење. Видело се да су сви били и сувише оптерећени, сувише лени или имућни, да би се теретили новим пословима и дужностима. Ни од једнога не бисте имали велике користи! Нерадници су, а пишу као кокошке! — шану ми на ухо шеф канцеларије, мали, румен човечић, весела лица, коме је самом било начело да у канцеларију долази последњи и излази први, а свој потпис на званичним актима, па чак и на и приватним писмима да улепшава небројеним дугим завојцима.

Већ сам хтео са својом понудом да пређем у другу дворану, кад из увелих уста преписивача црне и беле косе изиђоше тихе, мало час наведене речи.

— Врло добро! Можете се ослонити на Чињског! — рече шеф. — Он је најбољи калиграф и ортограф у целој канцеларији! Вредан као кртица, тачан као сат! Али ђаво ме однео ако знам како ће с тим новим послом изићи на крај! Довољно вам је знати да је он мој помоћник, а уз то од вајкада преписује акта двојици или тројици виших колега! Да сам тобом, Чињски, ја се никад не бих тако страшно теретио послом; али истина! Зарада је слатка ствар, нарочито кад неко воли да по-

ходи често мењачницу и да два пут годишње одсеца купоне па за њих купује нове акције...

Шеф се смејаше говорећи то, а кад заврши шапу ми на ухо: — Тврдица је као мало ко! Капиталиста! Кажем вам, прави Крез.

Тако представљенога човека гледао сам врло радо. Једном руком ослоњен о сто, у другој држећи перо до пола мастиљаво ниско над хартијом, стојао је он у положају мало погуреном, као да чека, и бојажљивом. Нико на свету не би могао мање личити на капиталисту и богаташа. Управно на место, на коме је он обично седео и сад стајао, пружао се на таваници један од најдужих и најувијенијих кракова насликанога полипа. Могло би се чинити и да се тај крак одавно упио у његово тело и из њега исисао сву животну снагу, све младо, мушко здравље, тако је његова прилика изгледала мршава и испијена под старим изношеним капутом, тако су руке његове биле прозрачне, тако његово лице бескрвно и бизживотно. Осим трага од напора, тешких и дугих као живот, то је лице покривао израз дубокога, полумртвога мира. Испод испупчених обрва, обраслих густом проседом длаком, његове упале очи лутале су бојажљиво по моме лицу, а у дубини црних очију, под спољашњом мирноћом као и на лицу му, блистао је једнолик али жив сјај. Је ли то био огањ страсне пожуде, који је тако зажаравао дно уморних зеница и обасјавао бледе, мртве црте писара званога Крези? Чинило ми се да тако није, да је у овом сјају, који му је светлуцао у оку, налик на трепераву малу звезду која сјаји на сред мрачнога неба, а и у целог, без мало аскетској његовој прилици било више сањања но страсти, одвојености од земаљскога блага но пожуде за њим. Па ипак се нисам могао варати. Видело се да је мој одговор очекивао са живим немиром, да је ватрено желео да се погодба, која му осигурава сталан и доста знатан приход међу нама закључи. Тај је човек очевидно жудео за новцем, али зашто? У ком циљу? Мора да је оптерећен породицом! — помислихи, и са неколико речи казах му врсту, количину и услове понуђенога му посла. У послу се одлично разумевао и пристајао је на све, показујући то разумевање мојих речи и пристајање на њих климањем главе. На крају разговора поклоних се неспретно, као људи бојажљиви и без друштвене углађености, по том седе на своју столицу и журно настави за трепут прекинути, свој

канцеларијски посао. Над његовом погнутом главом изгледало је да се диже у ваздуху дугачак, пипијаст крак обешенога чудовишта; али он, брзо водећи пером по хартији, није, изгледа, обраћао пажње на њега, као што се правио да не чује околне шале и подсмевке на његов рачун.

— Наш Самсон узео на леђа још један камен! — тобож шапатом, али доста гласно, стаде да се подругује за оближњим столом један висок, мршав писар пакосна погледа и жучна лица.

— Новац, мили новац, чуда чини! — одахну други колега.

Неки трећи стаде да стриже прстима, као маказама, при чему је устима подражавао сечење хартије.

— Тако, тако! — осмехну се човек жућкасте масти — купончићи! купончићи! Дивна је то ствар! Нека проба да има, као ја, три кћери и два сина у кући, па да видимо би ли могао заштедети макар ништавну банку од сто рубаља!

— То је истина! И што ће томе старцу толики новац! — примети, ипак тише од осталих, један младић, чије је лепо одело и нежно лице издавало сина из имућне куће, жалосном неопходношћу приморaног на рад у канцеларији.

Са шаљивим осмехом на лепоме лицу, које је сувише мало провело у канцеларији да би могао изгубити свежу, здраву боју донету из роднога му села, млади се писар обрати старијем колеги који је непрестано писао журно:

— Ах, господине Јоахиме! узвикну са обешењачким осмехом. — На вас се лије новац као из рога изобиља! Ето сад ће вам и г. Роњицки давати месечно округлу сумицу за то преписивање! А мени нисте хтели прошле недеље дати тричавих двадесет рубаља, кад сам вас онако лепо молио!

Стајао сам на неколико корака од места на којем је седео Чињски, и заузет прегледањем неколиких, мало час датих му аката, чуо сам све ово шапутање и подсмевање. С тога обузет нехотичном радозналошћу, погледах неколико пута мога новога преписивача, хотећи да видим како то на њега утиче. А није могућно да не чује речи изговорене близу њега, гласом једва мало спуштеним, а опет му се лице није ни најмање мењало, па њему није било ни трага од гнева или жеље за отпором. Очевидно је био већ навикао на мржњу и претљиво понашање колега, или није ни марио за то. Непосредно интерпелисан од младога, лепога колеге, први пут диже очи с рада и, не дижући

пера са хартије, рече оним истим пригушеним, бојажљивим гласом, којим је пре четврт часа говорио са мном.

— Било ми је непријатно, врло непријатно, драги господине Леоне, одбити вам ту малу, врло малу услугу, али... али одиста не знам, да ли бих добро учинио, давши вам новац за то да купујете гласе рукавице себи и слаткише девојкама...

Те су речи могле изгледати ситничарске, неучтиве, да није било звука у гласу, у коме није било ни сенке од придиковања ни труни сарказма или пакости. На против, мало тужна благост, бојажљивост која је граничила са несмелошћу, биле су једине особине тога гласа.

Млади се господин Леон несмеја, како ми се учини усиљено.

— А и тешко је одиста — рече он — да сви људи, као ви, поштовани господине Јоахиме, иду без рукавица и беже од жена.

— И да пију титрицу место чаја! — допаду неко са стране.

— И да спавају четири сата, а двадесет да пишу само да би зарадили што више новаца! — заврши колега апатична лица лених покрета.

— А го је још видео, господине Јоахиме, — засмеја се шеф који је дотле ћутао — да се тако неучтиве истине говоре људима у очи, као та коју казасте господину Леону.

Чиньски, који је по одговору младоме колеги наставио свој рад и писао брзо, опет диже поглед, али сад врло збуњен, скоро преплашен.

— Јесам ли рекао што неучтиво? — упита још бојажљивије но обично. — Молим за опроштај, веома молим, али сам одиста мислио да је то тако природно...

— Шта? Шта је тако природно? — упита неколицина.

— Говорити истину — одговори упитани.

У томе одговору беше нечега тако чеднога, тако детињски наивнога, да се око три или четири стола захори грохотан смех, па ни ја се нисам могао уздржати.

Над општим смехом завлада овога пута глас високога и мршавога писара са жутим лицем. Намигујући малим, злобним очицама, и смешкајући се тобоже добродушно, али у самој ствари јетко, он рече.

— Боже мој! Ја бар никад не носим рукавице, сем кад идем коме од старешина, или са женом и ћерком на чај пријатељима, а ни слаткише, бога ми, не купујем девојкама, чему

је сведок моја жена која на тако што не би никад пристала, па ипак поштовани господин Јоахим није хтео ни мени позајмити сто рубаља, кад сам га некако пред јесен молио...

Чињски хтеде нешто да одговори, да се правда; али, уплашен рђавим пријемом одговора датога господину Леону, колебаше се и бораше у души, отвараше неколико пута увеле усне па их опет затвараше. Ипак се осмели и рече, гласом тако бојажљивим и ниским као да хоће не само да се правда, него за нешто и да моли и да тражи опроштај.

— Бог ми је сведок, господине Винценти, да не бих жалио... не бих жалио тај новац... кад бих... кад бих могао бит уверен да ћете га употребити на одело и упис у гимназију вашега Сташка...

При изговарању овога имена од милоште, први пут од кад га гледах, на уснама му заигра осмех.

— Сташко... — завршиваше — знате, господине Винценти, да је то дете даровито... о, још како даровито!... Лепо као анђелак... Кад бисте само хтели...

Не дадоше му да заврши. Опет сви прснуше у смех; но овај пут смех и шале окретоше се против Сташковога оца који се, колико сам могао разумети из речи добациваних са свих страна, није баш много бринуо о својој породици и њеној будућности.

Те су речи изазвале особиту промену на лицу Чињскога, узбудиле га. Дубоке, попречне бразде на његовом челу задрхташе, искрица на дну зеница букну у пламен. Ту ипак није било знака од гнева, нестрпљивости, нити икаква непријатна осећаја. На против, могло би изгледати да су речи, изговорене у пакосној намери, изузетно покренуле у томе човеку струну, пред људским очима скривених, али њему самому неких неисказано драгих нада, сањарија, жеља; јер на његово мирно, без мало мртво лице, на једанпут паде сјајан блесак, до душе још не радости, него њенога пријатнога предзнака. Не одговарајући ништа на злобно изазивање, чинећи се чак да на то заборавља као и на све што се дешава око њега, Чињски погледа у вис с таквим изразом, као да тражи небеско плаветнило, да под њега обеси неки тако исто плав, идеалан сан. Но сусревши се са сивим трупом полина на тавану, његов се поглед полако спусти и опет се загледа у сиву „купећу“ хартију којом је био застрт жути сто...

У тај ме мах позваше у судницу, где сам имао да заступам тежак и замршен спор једнога мога клијента. А кад сам после више од два часа, заузет сасвим другим мислима и скоро заборавивши и да постоји Чињски, опет пролазио кроз писарницу, у њој је владала необична ужурбаност. Радно се време свршавало, те су чиновници свих чинова напуштали канцеларију. У предсобљу угледах Чињскога где облачи велики огртач с пелерином, од врло јевтине материје и прилично изношен. Под пазухом је држао неки, као свет стар, олињали портфељ набијен хартијом; очију оборених и не гледајући ни у кога, ишао је он ка вратима од степеница, поред којих, разговарајући се весело са друговима, у скупоценом капуту на струк стајаше млади и лепи грађански син, господин Леон. Опазивши Чињскога, који иђаше к вратима оборених очију, осмехну се, намигну обешењачки на колеге, и вештим, лаганим покретом гурну једну клупицу, која је била крај зида, тако да Чињски закачи за њу широким скутом свога незграпнога ватиранога огртача, спотаче се, и био би пао да се обема рукама не ухвати за кваку отворених врата. Врата се, уздрмана, заљуљаше, а са њима се заљуља, не могавши повратити равнотеже и високи, сухи писар црне и беле косе. Колеге иза њега свом снагом задржаваху смех, изазван шалом господина Леона и комичним положајем његове жртве, која се повођаше поред врата у своме великом огртачу.

Мислио сам да ће овога пута бар Чињски показати гнев, увреду, да ће казнити колеге који га гоне и исмевају речју или бар погледом. Али се он чак и не обазре на њих. Не домишљајући се, као да случај који му се десио није био дело пакосне мржње према њему, или не водећи о њој ни мало рачуна, пређе он праг од предсобља, и нем, неузбуђен, оборена погледа и са оним вечитим миром на лицу, силажаше низ степенице. На улици је дивно сијало зимско сунце, ваздух је био прохладан, чист, оштар. С тога изгледаше да људи, који гомилом изиђоше из суда, живо опружају удове укочене од дугога непомичнога седења, и дубоким дисањем лече плућа, цео дан појена прашином и мирисом мастила. Ишли су журно по двојица, по неколико, групишући се по пријатељству или по сличности карактера, разговарали се о томе како сваки може најпријатније провести вече после дана ни мало пријатна, млађићи су крадом бацали погледе на младе лепе по тротоару, старији су се жа-

лили колегама и пријатељима на своје породичне или новчане неприлике, или наде. Чињски је ишао сам самцит. Међу свима овим људима, са којима га је везивао заједнички рад, није он имао не само пријатеља, него чак ни једнога блискијега познаника. Изгледало је да неки строги остракизам тежи на овом човеку одевеном у неукусан огртач, који је ишао тротоаром што је могао ближе зидова, сам, полако, нем, оборених очију под ободом старога, изношенога шешира.

— Како видим, господин Чињски не ужива код колега велике љубави, — рекох шефу канцеларије, који се, стигнувши ме на улици, труђаше да поведе разговор.

— Чудан човек, неуслужан и недружеван у највећој мери! — одговори ми чиновник румена, весела лица. — Ни с ким се не дружи, по целу ноћ седи као пацов затрпан актима, да би зарадио што више новаца, које чува у скрињи, не дајући колегама ни најмањи зајам. С тога вам и кажем да је он прави Крез.

— Колико од прилике може имати уштеђена новца тај Крез?

— Ко то може знати. Нем је као риба, и од њега нико не може ништа дознати. Али колико можемо знати од мењача код којих купује државне хартије, мора он имати најмање шест до осам хиљада рубаља.

То је одиста за онога који месечно прима мање од тридесет рубаља, врло велика уштеда.

— Можда има велику породицу, којој хоће да обезбеди будућност? — рекох.

— Боже сачувај, господине! Кад би то било, нико му се не би чудио. Али он није ожењен, има само сестру код себе... какву сестру! Боже сахрани!

Кад спомену сестру, румени шеф стидљиво обори своје веселе очи.

— А каква је та сестра Чињскога?

— Ех, Боже опрости! Срамота је и говорити о таквим стварима и таквим личностима! Из блата ју је извукао па је држи код себе као неко добро! Истину рекавши, та сестра Чињскога срамоти и нас све његове колеге!

— Зар је тако рђава, покварена?

— Сад је она стара и ружна као седам грехова, али се у младости владала тако да је срамота и говорити!... Будите, господине, уверени да од нас нико не би пружио руке сестри Чињскога, и да је ни једна од наших жена и кћери не би ни за

што на свету поздравила на улици. Мислим да сте већ разумели каква је то жена и какав је то човек без славољубља и части, тај брат који јој је могао такве ствари опростити, и који сад живи са њом под једним кровом и у најбољој слози!...

Мој однос са Чињским трајао је скоро годину дана, а ја не само што нисам сазнао ништа подробније о његовом карактеру и домаћем животу, него нисам ни мислио да то сазнајем. Два три пута недељно, по некад и чешће, долазио је он к мени да узме или донесе акта, која је преписивао; тачан као сат, улазио је он изјутра у мој кабинет, клањао се непрестано, седао на столицу најближу до врата, и ћутке чекао моје поруке. Добивши их, клањао се поново, и одлазио опако исто немо, полако као што је и дошао. Лице и покрети били су му живљи само онда када је из мојих руку узимао своју месечну зараду. Тада је она светлост, која је тихо горела у његовој мирној, мутној зеници, блистала јаче, усни углови који су обично падали на ниже и давали устима меланхоличан израз, подизали су се мало, изводећи једва видљив осмех, ход и цело тело изгледало је да добија крепкости и снаге. Тада је постајао и мало слободнији и разговорнији. Једном, када сам га, пошто му дадох зараду, задржао још мало, док извадим из фиjока акта која је требало да носи, седе он на своје обично место до врата и озбиљним, радозналим очима посматраше на моме писаћем столу две вазе од белога мрамора.

— Молим вас, господине, — рече својим обичним тихим гласом — шта је то?

— То су судови у које се лети меће цвеће.

— Цвеће? — изговори тако зачуђено, као да не зна или је бар заборавио шта тај израз значи.

— Цвеће! — рече још једном тихим шапатом и не скидајући очију са мраморних судова, махну неколико пута главом с лева на десно, затим већ врло бојажљиво опет поче:

— Молим вас, господине...

— Шта, господине Чињски?

— Колико на пример могу коштати те... те ствари?

Казах му прилично велику суму, коју сам био дао за предмете који су у њему будили очигледну радозналост удружену са чуђењем. То чуђење порасте.

— А! — рече гласније но обично.

— Мислите ли да су вазе скупо купљене? — упитах га, хотећи да продужим разговор, јер су ме необично занимали израз и држање мојега преписивача.

— Не знам, одиста не смем... чудим се само како могу људи за такве ствари дати толики новац.

Сетих се онога укора који је Чињски дао младоме господину Леону за гласе рукавице и слаткише девојкама, и у души се осмехнух.

— Има људи — рекох — којима је потребно да пред очима имају лепе ствари.

— Лепе! — понови мој преписивач оним истим тоном премишљања и непојимања, којим је мало пре изговорио реч: цвеће — зар је то лепо? — додаде, главом показујући вазе.

Нити сам хтео нити се могао упуштати у естетичне расправе, те му одговорих просто:

— Зар ви не осећате да ови судови својом белином и својим обликом забављају око?

Он се загледа у мене исколаченим очима, у којима је сад ипак било нешто више од малочашње, наивне зачуђености. Чинило ми се да се осетио или растужен или наљућен.

— Не знам, — рече мало после, обарајући главу и смичући раменима — не знам да ли је људским очима потребно забављање.

Тон му постаде набусит и као непријатељски кад додаде:

— Има много уста која морају јести, и глава којима је потребна наука, али очи... ја не знам... на што очима забава?

Рекавши то устаде и, поклонивши се као и обично неспретно, тихо изиђе из одаје.

Други пут сам опазио како пажљиво, и у исти мах зачуђено слуша мој разговор са неколико мојих клијената племића. Кад сам изговарао титуле: грофе или кнеже, отварао је очи јаче, погледао час у мене, час у мога госта, окретао главу са стране на страну. Био сам уверен да би ме, кад би имао одважности, био запитао: на што људима титуле, као год што ме је пре питао: на што очима забава. Но најзанимљивија и најкарактеристичнија црта у његовом понашању била је нека особита бојажљивост, плашљивост, без мало страх од жена. Колико се само пута, улазећи у мој кабинет и налазећи у њему жену, колебао да ли да пређе праг, а кад на моју молбу најзад уђе, види се да не зна куда да се дене, где да седне у коју тачку да гледа. Једнога дана, баш кад је, стојећи код стола

узимао из мојих руку акта, у кабинет улете моја млада сестра с гласним шуштањем муселинских набора, са звонким отегнутим трилером неке модне песме. Чињски одступи неколико корака и наслони се на зид тако, као да жели да у њему начини пролом па да се сакрије са друге стране. При погледу на ту високу, мршаву прилику, дуге косе која је падала на јаку сивога изношенога капута, која се је из све снаге прибијала уза зид, осамнаесто-годишња се девојка једва уздржа да не прсне у смех. Ја је погледах молећиво, а хотећи затрти сву непријатност коју би ова сцена имала по преписивача, обратих се к њему:

— Моја је сестра — рекох — желела да се упозна са вама.

— Да се упозна! Са мном да се упозна! — прошапта он тако зачуђен, као да нико на свету није никад изјавио сличну жељу о њему.

Ипак је гледао у младу девојку која је, у белом муселину, плавокоса и румена, изгледала оличено пролеће. Преписачеве очи, упрте у њу, жмиркаху, капци му подрхтаваху. Младост, здравље и веселост, удружени са господским оделом и отменошћу, тако су га, види се, засењивали, као људе који раде под земљом, кад им се очи изненада сукобе са дневном светлошћу и сунчаним сјајем.

— И ја, молим вас господине, имам сестру... — рече најзад, обарајући очи. Само што је то нешто друго... моја сестра није више млада... негда... негда је и она била... али сад... то је сасвим нешто друго... сасвим нешто друго...

Изговоривши то устаде, узе акта, и поклонивши се неспретније но икад, оде.

— Чудноват човек! — рекох ја кад он оде.

— Јадан човек! — поправи ме сестра.

Утисак који је на Чињскога учинила моја млада весела сестра, није био скоро никакав у сравњењу са утиском који је он осетио кад је једнога дана у мојој канцеларији затекао госпођу Ружу Тропску. Та одавно ми позната дама, поседница великога мајура и мајка четворо повелике деце, баш ми је врло живо причала о страшним, непојамним злоупотребама и штетама, које су позивале небо на освету, а које су у њеним ливадама и забранима чинили непоштени, безбожни суседи; а широко разастирући по наслоњачи хаљину од танке и јевтине али свиле не тканине, и живо машући малим пуначким рукама у сувише тесним рукавицама, позивала ме је да покренем небо и земљу

да се она што пре осветн. кад се на прагу појави, са својим старим, препуним аката портфељем под пазухом, Јоахим Чиньски. Кад се он појави, из румених и округлих уста поштоване даме, украшених тако исто руменим и округлим образима, оте се узвик толико зачуђен, као кад би пред њу стала утвара негда познаване али давно сахрањене особе. Али и на дуго, бледо, мршаво лице преписивачево муњевито изби кратко жарко руменило. Кад га нестаде, лице му дође још блеђе но обично. Очни му капци и уста подртаваху, боре се на челу мицаху и таласаху, као узбуркане буром мисли или успомена која је настала у глави, оста на вратима као закован, а очи су му непоуздано лутале по лицу госпође Руже! Очевидно опет није знао куда да се дене: да иде напред није имао снаге, да се врати, није смео...

— Господе Боже! — ширећи руке и, заједно са својом свиленом хаљином, комешајући се на наслоњачи, викала је дама, чија ми је живост и склоност ка узвицима била добро позната — Господе Боже! На овом се свету само брдо са брдом не може састати, а људи се морају сретати ма их брда и мора растављали! Зар сам се ја икада надала да ћу видети вас, господине Јоахиме! Али како видим ви мене не познајете!

Писар подиже главу и крочи корак напред. — Ја вас не познајем? — прошапута својим обичним зачуђеним гласом. — како бих вас могао не познати?

Жена се насмеја. Но јој смех, видело се, беше усиљен, а плаве очи, које су некад морале бити лепе, засјаше сузом.

— Па ко сам ја? — пита она као обично врло гласно, али јој у гласу дршће нека сета. — Кажите ми, господине Јоахиме. моје име, па ћу се онда уверити да сте ме познали.

— Госпођа Ружа! — шану писар, притискујући уза се дрхтавом руком олињали портфељ.

— Познао! Одиста ме познао! — повика жена сплећући руке па, већ окренута мени, настави: — Ви не знате да се ја и господин Јоахим познајемо богзна од кад, и да није било неких околности.... но! али нашто сад о томе говорити! Што је било па није, не записује се у регистар! Само што је у мене такво срце, које кад некога заволи, остаје му наклоњено за свагда; ето и сад кад сам видела господина Јоахима, учинило ми се, да сам још осамнаестогодишње девојче и да у ружичастој хаљини (сећам се као сад да сам онда носила ружичасту

хаљину) седим уз моју покојну маму, у салону моје покојне стрине, а господин ме Јоахим зове да играмо...

Помисао на то да је незграпни и чудно бојажљиви мој преписивач, ослабела тела и дуге косе, могао ма кад позивати на играње младе, у ружичасто обучене девојчице, учинила ми се тако комична да сам се нехотичним осмехом на устима обрнуо ка месту на коме је мало час стајао Чињски.

— А где је господин Јоахи́м? повика госпођа Ружа.

Није га више било у канцеларији. Кроз неколика отворена врата угледах га како у предсобљу, у чудно погнутом, скрханом положају и са необичном код њега журбом облачи свој велики ватирани огртач с пелерином. На моме сточићу лежала су преписана акта, која ми је донео тога дана. У својој сахатној тачности није заборавио, поред очигледно врло јакога узбуђења, да их метне на обично место; али се он са̂м, без опроштаја и без најмањега шума извукао из собе. После једнога тренутка, за његовим погрбљеним леђима и великом пелерином која је висила на њима, затворише се врата од предсобља.

— Уте̂као! — рече госпођа Ружа, како ми се чини не без неке жалости у гласу. — Увек је био стидљив, али колико се изменио! Једва сам га могла познати! Знате ли да је он пре двадесет и неколико година, то јест онда кад смо са познавали, био са свим пристојан човек. Био је и тада мало жуте масти и неспретна понашања, али је имао очи сасвим лепе, изразите, косу густу и глас, и ако некако тих и као бојажљив, који је ишао право у срце. Доста вам је рећи да ме је некад просио од покојне маме...

Овде госпођа Ружа прекиде свој говор и тихо се засмеја, оборивши очи...

— Ето изрекох се! — узвикну. — Па најзад што би-би! Реч се измакла; у осталом то је већ било тако давно, да већ више није грех, а по некад је и пријатно проговорити о томе. Дакле треба знати да се је господин Јоахим, чим ме је видео онда на послу код покојне стрине, одмах у мене смртно заљубио. Играо је до душе без такта и није био много разговоран, али су му очи биле тако некако поштене, и тако ми је његов глас за срце пријањао, да сам се и ја мало у њега мало заљубила. А мој отац, као што знате, беше онда „столоначелник" у истој канцеларији у којој је радио и г. Јоахим, и о њему је имао врло лепо мишљење. Било нас је у осталом четири се-

стра, куд би се дакле могле све, и без гроша мираза, поудавати за велику господу! С тога кад ме је господин Јоахим запросио, покојни отац одговори: добро! покојна мама рече: добро! а што се тиче мене, поплакавши мало, никако од жалости, него онако од узбуђења, и ја казах: добро! Заручили смо се, попа Шчепињски нам мету на прсте бурме, покојна мама поче да мисли о мојој спреми, и све је ишло лепо и красно, кад изненада господин Јоахим оде некуд на неколико дана, и врати се с некаквом својом сестром...

Ту се госпођа Ружа збуњено закашља, посматраше мало боре на својој сукњи па покашљујући лако, настави:

— Зар нисте ништа слушали о тој сестри Чињскога? Свет је онда говорио о њој врло ружне ствари, и довољно је рећи да је на улици нико није хтео поздравити. Ја вам нећу ништа више говорити каква је жена била та његова сестра... мајка сам, па ми не приличи говорити тако о женама... довољно је рећи да покојна мама, кад је чула за ту сестру и каква је она, рече да нипошто неће допустити да ја живим под једним кровом са таквим створењем. Онда замоли покојнога оца да се са господином Јоахимом одлучно разговори. „Дакле, господине Чињски, бирајте! жену или сестру? Обадве не можете држати у кући. Отерајте сестру па ћете имати жену, или скините заручничку бурму! Кад су се то разговарали, ја сам из друге собе гледала кроз рупу на брави и мислила да ће господин Јоахим ту пасти мртав, тако је јадник побледео и тако се сав тресао. „Дакле — понови покојни отац — бирајте господине Јоахиме, жену или сестру?“ Господин Јоахим је задуго ћутао усне су му трептале као лишће онога дрвета о које веле да се Јуда Искариот обесио, па одговори лагано: „сестру господине!“ Покојни се отац дрну. „Скините, господине, одмах ту бурму с прста!“ викну он. Али господин Јоахим стајаше као зид. „Даћу је госпођици Ружи, ако она сама то буде зажелела!“ То је био прави судњи дан у нашој кући. Ја сам плакала, покојна мама час је плакала час се љутила, покојни се отац љутио и грдио господина Јоахима што ме је пред светом обрукао тим заручењем и том својом сестром коју је узносио пада ме. Али је господин Јоахим стајао као зид, и једнако понављао своје: „Допустите да се са госпођицом Ружом разговорим“! Видевши да га се друкче неће отрести, покојна ме мама угура у салон, покојни отац оде од куће, те ја и господин Јоахим остасмо сами. Тада

ме господин ухвати за руку, погледа ме неким погледом од којега ме жмарци прођоше и упита: „Да ли и ви, госпођице Ружо, да своју сестру из своје куће истерам, да бих се могао вама оженити?“ У првом тренутку, господине, дође ми да га загрлим и да му кажем: „Ради што хоћеш, а ја те нећу напустити“, али ме обузе неки страх те само прошапутах: „Кад мама и отац мисле да је немогућно...“ Господин ме Јоахим стиште за руку, чисто ме заболе: „Госпођице Ружо, рече, моја би сестра сасвим пропала без мене, а ја бих био врло несрећан без вас!“ Срце ми се цепало на комчиће, али шта је и требало да учиним? Тешко је било противити се родитељској вољи, а уз то сам била мало и горда. Ако му је, помислих, прeча којекаква... од мене, онда нека му је: ја нисам које ко да допустим да му тамо нека... буде преча од мене! Те, ма да су ме сузе гушиле, казах му: „Ја, господине Јоахиме као отац и мама... ако се растанете са сестром, онда пристајем... а ако не, онда не!“ Он ми пусти руку, поклони се, и пође. Ах! сећам се да је пред вратима застао, осврнуо се и, гледајући у мене, изговорио врло тихо: „Госпођице Ружо!“ Да сам само слушала своје глупо срце, била бих му притрчала и викнула: „Не иди!“ Али сам се бојала и била врло увређена. Стојим дакле на сред собе и ништа не говорим. Господин Јоахим шапу још једном: „Госпођице Ружо!“ Ја ништа. У том гледам... а њега већ нема у соби. Тако смо се растали, и нисам га видела све до данас.

— Морали сте много пропатити, по растанку са човеком који је, како ми изгледа, био одиста срећан да има ваше срце?

— Ех, драги господине! Што сам ја у своме животу пропатила, то само један Бог зна! До душе ме Божје провиђење чува, пошла сам за човека имућна, мало туњава, право да говорим, али честита и ваљана. Говорило се да сам добила красну партију, и то је истина, али опет Бог шиље крстиће, шиље често! Ето и сад, молим вас, ти Ужбањски сељаци, зар то није крст Господњи! Шуму секу ли секу, по ливадама пасу стоку, а зар је то у газдинству мала ствар кад коме нестане сена у пролеће... Очевидно злоупотреба! Међе постоје, а и планове сам донела да вам покажем...

С пољског превео
Лазар Р. Кнежевић

(Наставиће се)

ОБИЧАЈИ ПЛЕМЕНА КУЧА У ЦРНОЈ ГОРИ

(СВРШЕТАК)

Побратимство и посестримство је код Кућа у обичају као и код других Срба. О неким нарочитим обредима приликом склапања ове везе нисам могао ништа сазнати. Можда их је раније било. — И Арбанаси имају побратимство и свакако су га примили од Срба, јер ми рекоше, да се побратим зове у њих пробатим или побратим.

Гостопримство. — Чувено и већ толико описивано гостопримство српско, које се у другим крајевима већ почиње полагано губити, у Кућа је још одржано у свој старој свежини. Особитих обичаја ту истина нема, али срдачност, којом вас у сваку кућу призивају, дочекују и госте, толико премаша обичну меру, да се мора сматрати као нешто урођено, као прастари обичај, који се нараштајима утврђивао у душу народну. Госта дочекује домаћин с поздравом добродошлице, рукује се са њим и ако је гост иоле познатији или и непознат, али нека поштована личност, домаћин се са њим и пољуби у уста. А у многим кућама се „целивају“ са гостом и домаћица и одраслије чељад, што значи, да је и ово старији обичај, који се сад већ напушта. Госту се намести да седне у прочељу крај ватре и нипошто се неће допустити, да седне без простирке под њим. — За обедом се надмећу услужношћу према госту, и разноврсним извињавањима, што недостаје ово или оно нема просто краја. У причању и објашњавању Куч развија необитну љубазност и услужност према госту. Старији људи и жене имају свој особити начин,

којим вам хоће да покажу своју љубав: не само што ће вас радо и лепо својим разговором занимати него ће и сести до вас и причајући почешће вам наслонити руку на раме или вас руком мало погладити или бар додирнути. У говору људи често понављају израз: „брате драговићу!“ или „мој Н.“ (зову слушаоца по имену).

Кад гост леже да спава, обично ће невеста или уопште најмлађа жена из куће доћи, да му помогне покрити се, па ће га том приликом помало и дирнути, погурнути или голицнути. Мени се самом ово неколико пута десило и јако ме је изненадило. Питао сам људе за објашњење, па су ми рекли, да се то њихне жене „по обичају мало шале с гостима.„ Нема сумње, у овим морално тако чистим крајевима овај обичај може сад имати само смисао безазлене шале, али откуда та навика у овог народа и да ли има првобитно некакав нарочити смер, то је за сад немогућно рећи. Женâ, које се шале са људима а особито са гостима задиркујући их баш и доста крупним шалама, има по Кучима прилично, и људи, који су у том погледу (нарочито пред женскињем) већином озбиљнији и уздржљивији, ипак примају те шале без замерке. И ако је жена иначе ропски оптерећена, њој се ипак слобода говора ничим не ограничава, те је то као неки уступак за њен тешки положај. Према томе би можда и ове шале биле такав уступак (?).

У Арбанаса је гостопримство такође врло развијено, али се чини, да није онако опште као код Срба, него се поједина братства или домови њиме више одликују него остали. Гост се дочекује добродошлицом и загрљајем, али љубљења у Арбанаса нема, него они који се грле примакну један другоме леви образ, тако да се образима не додирну него мало размину. Срби у шали веле, да се Арбанаси „њуше“.

Пред полазак ваља гост да обдари домаћицу или и сву женску челад са понеким новчаним даром. У Арбанаса се овога обичаја особито тачно придржавају и зна се, да странац, особито ако је први пут дошао у кућу, мора обдарити сваку жену из куће бар са по једним грошем. Обдарена жена како у Срба тако и у Арбанаса љуби госта у руку а нека и у груди.

Кад се иде с гостом и уопште са странцем, он се пушта из почасти напред и врло се нерадо од тога правила одступа (особито код Арбанаса).

Поздрави. Као у свих Срба тако се и у Куча не може

ни замислити, да двојица прођу један поред другог или да неко прође поред кога а да се не поздраве. Изјутра ће онај који поздравља рећи: „Добро јутро!" а преко дана „Помага Бог!" Одговор је у оба случаја: „Добра ти срећа!" Али у Безихову и Орахову одговарају на овај други поздрав старији људи и жене: „Помогао и вама!" (увек тако, дакле у множини). Рекоше ми, да је ово старији кучки поздрав а да је оно „Добра ти срећа!" дошло из остале Црне Горе. У иста два села, а најчешће у Орахову, кад дођете коме у кућу и поздравите са „Помага Бог!", дочекују вас са „Добрѐ дошао!" Чим се познаници сретну, зауставиће један другог и после поздрава питати: „Како сте?" ређе „Како си?", а одговор што је занимљиво гласи увек у множини: „Живи смо!" или „Здрави смо!" Затим се неизоставно одмах пита и за домаћу чељад: „Како ти рóбје?" (много ређе: „чељад"), а одговор је мало необичан: „Живо је све до ђавољег!", т. ј. све до последњег. На поласку из куће гост поздравља са „Збогом!" а домаћи му отпоздрављају увек: „Да ти је дóбри пут!" Ноћу на растанку поздравља онај који одлази са „Лака ној" или „Добра ној!", а одговара му се: „Била ти на помој!" или „Бог ти на помој!"

Пастиру је обичан, али сад већ ређи, поздрав! „Добрѐ пāсе", на шта он одговара: „Добра ти срећа!"

Сједнӣк или сјѐдница. Тако се зове уопште сваки састанак рођака или сељака једног села на неком месту или у некој кући ради разговора и забаве. Најчешћи су пак и најглавнији ноћни сједници. У два годишња времена држе се највише ноћне сједнице: прво зими до Белих Поклада а друго лети на катунима до запоста великогоспојинског (почетком августа). Пошто се претходно договоре, код кога ће се држати сједник, скупе се „сједничари" увече било сви било у неколико група и са запаљеним зубљама дођу у одређени дом. Ту их разместе по старешинству да седе око огња. Сједник траје до поноћи или још дуже. Воде се разговори и шале, пева се, играју се забавне игре и гуди се уз гусле. Колико са своје друштвене и забавне стране толико и у националном и васпитном погледу ови сједници веома великог значаја. На њима се преносе с једног на другог разне народне умотворине, одржава се народни дух, ствара интересовање за опште ствари и што је најглавније: деца овде слушају и науче од старијих врло много.

О Бијелим Покладама се држи последњи зимски а уједно

„највиши“, т. ј. највећи ноћни сједник. По опису г. Дучића тада се искупи на сједник и старо и младо. Пред сједник излазе кораче. То су обично четири лица, која представљају чергашку породицу и ради тога се што више нагрде: „омрче“ лице, обуку се у троњаве хаљине, о које обесе завежљаје пепела, брављa звона и прапорце, а уз то их још „пригрђују“ и најстарије коматине од оружја. Пошто су то увек и најдомишљатији људи из села, њихова представа и разне шале, које замећу, бивају много смешни и запимљиви. Овај седник траје до иза поноћи, па се разилази. Дома се поједе сав мрсни остатак од јела, па се сутра запости.

Сутра на Чисти Понедељник осване на свачијим вратима крст од „луга“ (пепела). Овај крст показује деци као страшило говорећи да су тај крст начиниле кораче, па да ће казнити, ако би које дете тражило мрса.

Моба и слични обичаји. Незване мобе притичу у помоћ слабим и самохраним породицама. И кад неко гради кућу, помоћи ће му без позива његови браственици и сељаци, којима онда градилац куће даје само храну. — А зване мобе су као и свуд у нас.

Помагање пљијењеника или других страдалаца, који би несрећним случајем изгубили све или већину имања, описали смо већ у разматрању браства и племена. И у војводе Марка имамо један пример тог обичаја: Пауи Станојев Чејовић ишао је по пламену, те просио браве „једноме који није имао својије. Такви је обичај био, да дају ономе, који нема“. (Племе Кучи, 257).

Мегдан (двобој). Ратничким обичајима кучким, којих има доста поменутих у књизи војводе Марка а обухваћени су и у делу Ровинског (Черногорія II, 2, 1—162), имам додати нешто више о двобоју. Ко је хтео некога изазвати на двобој, могао је то учинити на два начина. Ако је његов противник становао у близини, он би му пред кућу побо у земљу „преслицу“. Јасно је, да је овим хтео показати противнику, да га сматра за плашљиву жену, јер је преслица женино оружје. — Други се се начин употребљавао, ако непријатељ станује далеко. Изазивач му је онда слао по неком јабуку и поручивао, где има доћи да се огледају. Ако позвани прима изазивање, он одмах поједе јабуку. Кумови су после одређивали све остало око двобоја.

Мегдани су бивали доста ретки. Узгред да забележим не-

што што ми је један Ораховац казивао о неком врло старом двобоју. Код извора Нуси-Каљда у Хотским Коритима секао се, вели једном Балшо Зећанин са Смаил-Бегом гусињским и одсекао Смаилу десну руку. Онда Смаил научи борити се левом руком и опет позове Балша на мегдан. Али Балшо одсече Смаилу и леву руку и ухвати га жива. Ипак се смилује и опрости му живот. О томе је била, рече ми, и песма. И Ровински саопштава сличан предмет из Куча, али се тамо сече један васојевићски војвода с агом од Медуна. Јасно је, да овде имамо две варијанте исте песме с измењеним местом и личностима. Можда је она о „Балши Зећанину“ старија.

2. **Верски обичаји.** — Пошто се обично у народу одрже по разним крајевима и разни остаци из старијих веровања и обичаја, то је врло корисно опширно описивати обичаје свакога краја. На тај се начин може пре свега упоређивањем добити прави смисао неког нејасног обичаја, а осим тога се п о сваком појединном обичају добија потпунија слика. Имајући то на уму тежио сам за тим, да што боље опишем кучке обичаје. Али нисам стигао, да распитам и за сваки мањи обичај. Зато сам главну пажњу обратио на славу, на божићне празнике и на оне обичаје, који — како се по свему чини — воде порекло из велике старине или су карактеристични за сточарски живот кучки или се најзад одликују ма чиме необичним. — Овде ћу претходно казати коју реч о народном поштовању дубова (храстова) и о веровању у судбину и у виле.

„Освјештани“ дубови. У прошлим вековима бивало је да Кучи подуже време нису имали више до једне па чак и ниједне целе цркве у свом племену. Народ се није имао где скупљати на богомољу и вршити потребне верске обреде. А побожни Кучи су осећали потребу, да имају ма какво освећено место, које би им колико толико замењивало цркву. У тој тежњи су прибегавали једном средству, које је и у других Срба врло обично и које по свој прилици има своје порекло још у врло давнашњем. прехришћанском поштовању дубова код Словена. То су „освјештани“ дубови. Какав лепо израстао дуб, који би се нашао на згодном, узвишеном и видном месту у селу (а бивало је, да га на таком месту и нарочито засаде) постао би тако да речем светилиштем сеоскога становништва. Код њега би свештеник вршио црквене обреде, око дуба су сељаци сахрањивали своје мртве. код њега су се скупљали на „сједнике“ и на са-

станке о прозницима или ради заједничких договора. И данас се у многим напуштеним гробљима виде врло стари дубови (нпр. у Врбици, Премићима, Раћесима и др.), а у мањим селима, која немају своје цркве, нпр. у Видијењу, има на сред села на лепој главици „освјештани дуб", око кога су поређане камене плоче за седење, а около је камени зид, који штити дуб од стоке.

Судбина. У Куча се врло много верује у „судбину." Чим се некоме шта догодило, што је од већег значаја по њега или његов род, одмах ће рећи: „Така му је судбина" или „тако му је писано." Трудио сам се, да сазнам, шта они управо разумеју под судбином, али ми нико није могао то баш одређено казати и већина би обично прибегавала простом објашњавању, да је судбина „од Бога" или да је то „Божја воља." Народ не уме дакако одређивати апстрактне појмове онако, како бисмо ми то желели. Али се према свему може рећи, да народ верује у нешто тајанствено и неодређено, што сматра руковаоцем свеколиког живота, а што ипак није Бог, него можда има свој извор у Богу. Овај фатализам, који је истина и старим Словенима био општи, ипак је у нашем народу без сумње још појачан и утицајем Турака и Срба мухамеданаца.

Виле. Овда онда казивали су ми у Кучима, особито стари људи, да је Кучки Ком био од вајкада седиште вилино и да она тамо станује у једној пећини. Један старац на Бiочу (од Вуксановића) уверавао ме је, да је видео рођеним очима, како лети по ваздуху и долеће ка пећини. Сва је, вели, зеленкаста, са белим лицем и светлом косом, провидна и ваздушаста. Њу не види свако, него само онај, који је поштује и у њу верује. Колико је ово прастаро веровање из митологије словенске срасло са вером у хришћанскога Бога, види се по томе, што исти старци с тугом прекоревају данашњи нараштај, што не поштује Бога и не верује ни у виле ни у духове. Зато се, веле, Бог naљутио те више и не пушта виле, да се показују људима, и само онај који има чисту душу и верује истинито у Бога и у виле, може још видети вилу на Кому.

Крсно име или слава појединих братстава. Овај јединствени српски обичај држи се данас и у Куча већ друкчије него што се држао до пре њихова ослобођења. Зато ћемо овде описати све, како се вршило по правом, старом обичају. Да ли је пак овај обичај пореклом још из многобожачких времена или је поглавито хришћански, као што Ровински на неколико места

свог описа наговештава (Черногор. II, 2, 209—240), није место да се овде расправља. Ипак морам напоменути, да многи елементи овог обичаја, нпр. освештавање хлеба (у других Срба и жита), па онда нарочито тај чинилац, да се слава првобитно не сматра као свечаност појединих породица него као општа прослава целог браства и чак племена — да то пре упућује на мисао, да је хришћанском славом замењена многобожачка слава целих српских племена. Српска су племена у прехришћанско доба несумњиво имала свако своја нарочита божанства, којима су у разна годишња времена одржавала и нарочите свечаности и приносила жртве од плодова, а можда и од стоке, тражећи за то њихову милост и благослов. Да је основно обележје у славе верско прослављање и да није њен задатак толико нахранити и напојити госте колико са њима заједно се помолити Богу и домаћем свецу и одати им достојно поштовање, то је и Ровински добро уочио (Черног., II, 2, 213).

Припремање и позивање. На недељу па и две пред славу Кучи су морали ићи у Подгорицу или, ако су са Подгоричанима у завади (а то је бивало врло често), чак у Плав, у Гусиње или у Подрим по вино, по жито и по друге потребе. Доста се пути дешавало, да их том приликом нападну Арбанаси, те многи Куч и живот изгуби. — Госте, које су желели частити за све време славе, позивали би још недељу или две недеље дана раније. Позивао их је или лично домаћин или ко год од његове чељади обично овим речима: „На Никољ-дан (односно Митров-дан или др.) дођи да сјединимо један комад.“ На то позвани одговара: „На здравље ти се за друго и за много доходило.“ Осим позваних гостију долазило би на сам дан „светога“ особито у дом имућнијих повише других гостију било суседа и познаника било сиромашних саплеменика или намерника, и за свакога је била Кучева кућа отворена.

Верски обреди. У дому се на три-четири дана пред „светога“ спреми славски колач, прекадник, у облику обичног пљоснатог хлеба или погаче, а мора увек бити од пшенице. Свештеник је почињао још на два-три дана раније ићи по кућама ради свршавања потребних обреда, јер због многих породица, који славе истог свеца, не би стигао да то сврши за један дан. Над прекадником, поред кога гори свећа, чита свештеник молитве, благосиља прекадник („прекађује“) и убоде га на једно место ножем. Затим га он и домаћин окрећу рукама трипут

између себе и најзад га преломе на двоје. Обе половине остају у кући и од једне половине поједе најпре сваки укућанин по једно парче. — Као што се види, у Куча као и у осталих Црногораца нема уз прикадник кољива.

Дан уочи „светога“. Ово се у ствари може сматрати као први дан славе, јер се већ увече тога дана почиње гошћење. Још преко дана стиже у дом родбина из далека, нарочито одиве са својом децом. Ровинском је пало у очи, како с одивама не долазе уједно и зетови (Черног. II, 2, 227). А видећемо и даље у опису Божића и женидбе, да такође походе дому долазе само одиве без зетова. Ово је интересантно и нема сумње, да је преостатак, који је раније имао и свога нарочитог разлога у друштвеним приликама и погледима нашег народа.

Пред вече се већ прикупљају сви позвани гости. Сваки дошавши пред кућу домаћинову избаци по пушку на улази у кућу. На вратима га дочека домаћин и домаћица и љубе се са њим у уста. Он им онда честита славу и скида своје оружје, које предаје чељади. Приведу га одмах „трпези“, за коју седа. Кад су се већ гости искупили, запали домаћин воштану свећу и мeће је на трпезу. Донесе се вечера и пошто су гости већ неко време јели, устаје домаћин са боцом вина у руци, пије призивајући помоћ божју и свога светога и наздрављујући гостима. Гости наздрављују после домаћину и његову дому, и тако се са тим здравицама наставља до позно у ноћ а гдекад богме и до саме зоре. Домаћинов је понос, ако могне своје госте опити, па је бивало, да домаћин долије у вино и ракију, да би што лакше постигао своју жељу. — Гости спавају сви у кући домаћиновој.

Дан „светога“. Пошто гости устану и опреме се, пију ракију и потом „ручају“ вариво и још штогод, а око средине ручка почне се пити вино. Време до „ужине“ проводе гости у разговору и у разним забавама. Ужина се спреми обилато од „вареног“ и печеног меса (обично бравњег) и од колача: сукане пите или приганице. Кад се поседа за трпезу, домаћин понова запали славску свећу и метне је на трпезу, а крај свеће прекадник и пуње (вино обично у крчагу). Негде је свећа забодена у „проскору“. Ако је случајно и поп на ужини, он очита најпре молитву, коју сви саслушају стојећи и крстећи се. Затим гости седају и једу, док не дође на ред печење. Онда домаћин узима пуње у руку и напија у „Славу Божју“ и у славу

свога светога (подиже пуње у његову славу и моли га „да поможе њега и његову браћу и другове, да им буде све здраво весело“ ит.д.). Пуње иде од руке до руке, те и гости редом наздрављају желећи свако добро домаћину, дому и скупљеној дружини. Са стола се уклања колач и свећа и меће на какво склонито место, где свећа и даље гори. — Долазе после и други гости и пријатељи, те честитају славу и учествују у весељу.

Уставке. Сутра дан по светоме гости се не разилазе, нити би их домаћин пустио, да иду кући. Он их „уставља“ и заустави још тај дан код себе, те се веселе, и тек пред вече одлазе кућама. Погрешно је дакле, што Ровински мисли, да уставке значи „собственно оставке, т. е. поѣдали то, что осталось“ (Черног. II, 2, 227), јер је значење овде сасвим јасно. — Уставке нису праћене никаквим верским обредима, па ни свећа се више не пали.

Прекађивање за мртве. Другог дана по светоме или и који дан доцније долазио је свештеник у славарску кућу, те над „житом“ (кољивом) и „пуњем“ прекађивао и молио се Богу за душу мртвих тога дома, чија је имена читао из домаће читуле. Сада, пошто већина села има у близини цркву, носи се жито, пуње и читула у цркву на прекаду.

Данас Кучи славе као и сви остали Црногорци само по један дан, јер је тродневно слављење забранама кнеза Данила и кнеза Николе као штетно по народно благостање сведено на сам дан светога (в. Ровинскога, Черног. II, 2, 218).

Које свеце славе поједина кучка братства, означено је у одељку о пореклу Куча. Одатле видимо, да највећи део Куча — готово сви старинци и сви Дрекаловићи — слави Св. Николу (6 децембра); готово сви Мрњавчићи славе Св. Дмитра (26 октобра); Беровљани и Перићи у Лазорцу славе Св. Јована (Зачеће, 23 септембра); готово сви Рађеси и загредски Бојовићи Св. Луку (18 октобра).

Слава у Арбанаса. Некад су и кучки Арбанаси славили у свему исто онако и баш истог дана као и Срби, а слава им је био Св. Никола. Али не само да су славили као Срби ови Арбанаси у Кучима него и сва суседна арбанашка племена: Клименти, Хоти и Груди, и што је интересантно: и њима је била слава Св. Никола. Данас, од кад су почели талијански и аустриски фратри на њих утицати, изменили су и славски дан и славске обичаје.

Код Љухара у Фундани, који живе близу православних Срба, ови обичаји су се ипак понајбоље одржали, те су и најближи српскима. Они славе „пријатељима“, т.ј. са гостима, Св. Николу — сад по католичком календару — и на тај дан долази „фрат“ у кућу, те са домаћином ломи колач над вином и то на четворо. Од колача исече по мало, те да старијима, да поједу. — Затрепчани сада прослављају Св. Николу само са својом чељади у кући, а узели су да славе „са пријатељима“ Малу Госпођу (8 септ.), која им је уједно црквни светац. Уочи Св. Николе долази „фрат“ у кућу. На трпези се спреми само со и вода, које фратар смеша и тиме онда пошкропи кућу и закрсти чељад. — Којани славе Св. Шћепана као главну славу.

Мењање славе. У трећем одсеку овога рада је већ код свакога браства наведено, да ли је и зашто је мењало своју стару славу. Видели смо, да се све те промене и до данас добро памте и да су нека браства установила и сталан спомен на свога негдашњег свеца. Тако су на пр. Љуљановићи узели истина да место Св. Николе славе Св. Дмитра, али и они и данас носе уочи Св. Николе у цркву „пуње“ и „ужде“ свећу. — Узроци мењању славе су у Кучима били тројаки: 1) најчешће је мењало славу неко сасвим мало браство или мали огранак већег браства. У тој прилици је главни повод промени славе била она општа црта племенског живота у Кућима: да се слабији што више прилагоди силнијем, да се уза њ прибије, а није ретко бивало, да је јаче браство чак то и захтевало. Осим тога за неке такве случајеве наводе Кучи као узрок, што мало браство није просто било у стању прослављати свога свеца, јер би се частећи суседно велико браство морало сасвим упропастити. — 2) Много је ређи случај, кад неко женидбом уђе у туђу кућу, те прими и славу те куће. Ово је ретке бивало зато, што су и саме такве женидбе бивале врло ретке. — 3) Ко би добегао од некуд са стране због крви обично је мењао и презиме и славу. Тако је било са данашњим Љухарима (Мартинићима) у Фундани а врло вероватно и са Ђушарима у Сјеници.

По неким причањима чини се у први мах као да је бивало и сасвим произвољног мењања славе, али се бољим распитивањем одмах увиди, да је и у тим случајевима слава промењена једино из разлога, које смо ми навели горе, на првом месту, т.ј. да је слабије браство узело славу јачега суседа и да су та причања измишљена намерно као неки изговор у тежњи, да се

прикрије или ублажи срамота, коју то браство и данас осећа. Тако на пр. веле, да су Беровљани и Перићи у Орахову, који су старином Мрњавчићи и као сви Мрњавчићи славили Св. Дмитра, доцније променили славу и узели славити Св. Јована (23 септ.) једино у намери, да би се могли они и Кућани (такође Мрњавчићи, у Орахову) походити о славама. У ствари је то било друкчије. Преци поменута два браства населили су се у Берову као слаба породица крај неког старог братства, па су узели и његову славу. А да је тако било, видимо и по томе, што су некад имали као послужбицу Св. Павла (29 јунија) а не Св. Шћепана (2 авг.) као остали Кучи. — И за Љуљановиће причају, да су узели Св. Дмитра место Св. Николе због тога, што је неки њихов главар (Спахија Мандин) пре двеста година био узео девојку од Дрекаловића с Убала и да је онда на захтев свога пријатеља Дрекаловића променио славу, да би могли један другоме ићи у госте. После су, веле, и остали Љуљановићи по жељи тога главара узели за славу Св. Дмитра. Међутим ја сам испитивањем нашао, да су Љуљановићи дошли у Криви До тек пре 10 пасова и да су тамо већ застали старе Криводољапе, Мрњавчиће, који су славили Св. Дмитра. И онда је јасно, да су се Љуљановићи као слабо братство удружили са јачим Мрњавчићима па узели и њихну славу.

Ровински мисли, да ова мењања славе јасно доказују „несостоятельность мнѣнія о сохраненіи тѣмъ или другимъ домомъ или родомъ ‚креснаго имени‘ отъ самаго древняго времени“ (Черног. II, 2, 232). Ја мислим, да није тако. Ове промене су истина до скора биле доста честе, али као што рекох у свакој таквој прилици, па ма да је слава промењена и пре 300—400 година, остао је спомен о томе очуван, што је јак доказ, да свака породица свога светитеља необично поштује и да ју је само велика невоља могла приморати, да његово слављење напусти и замени другим свецем. А те тешке прилике, у којима је народ могао прибегавати и промени своје славе, последица су наше несрећне судбине за последњих векова: бежање од „крви“, склањање од ага и бегова, тражење заштите у јачега браства и племена, па чак и прибегавање од „слабијег“ свеца „јачему“ и др, — то су били појави, који су реметили и народни живот и његове установе. Али у ранијем животу српског народа, пре турског завојевања, оваквих поремећаја није бивало и према томе није било ни потребе мењати славу. Кад је пак

доцније већ невоља натерала неког да промени славу, онда су томе примеру могли следовати и други, те је тако у народу ово мењање славе било је, као што се лепо види и код Куча, увек само делимично: мењали су је појединци, дошљаци, или слаби огранци већих браства, док су веће целине и даље одржавале стару славу. А често су се нека браства и племена поново враћала старој слави. Имамо и у Ровинског два примера за то (Мартиновићи и Васојевићи; Черног. II, 2, 231). Осим тога је често бивало, да стару славу задрже као прислужбицу, те је на тај начин и даље славе.

Према свему овоме много је вероватније, да је у свима старим (т.ј. од старине насељених) српским крајевима и до данас у већине становништва одржано слављење онога свеца, који је народ тога краја још по крштењу почео славити, а што има и других слава, то је дошло већином од новог досељавања из других крајева а много мање од мењања старе славе. У крајевима пак, које су православни Срби тек позније населили (по јужној Угарској, Хрватској, северној Далмацији и др.), или су били скоро опустели па доцније поново насељени (на пр. велики делови Старе Србије, Шумадије и др.), сасвим је природно, да су због разноврсних досељеника и славе различите. Што се и у Кучима славе четири свеца, то већ јасно показује, да је становништво досељавањем измешано. Али смо ипак могли изнаћи да је најстарија кучка слава био Св. Никола (6. дец.), па га ето и данас слави велика већина кучког становништва.

Племенска слава или послужбица Шћепањ-дан (2. августа). У Црној Гори и у многим другим српским крајевима имају браства, односно породице, осим славе још и преславу, прислужбицу или послужбицу, т. ј. још једну, летњу славу, која се некад држала исто онако као и зимска, а данас већ слабије. У Куча је интересантно, да цело племе има само једну, општу „послужбицу“, Св. Шћепана; изузетак су данас само Рађеси, који као Совчани прислужују Св. Илију (20 јула). Некад су и Беровљани и Перићи имали засебну послужбицу, Св. Павла, али су доцније узели Св. Шћепана.

Кад су баш Кучи почели славити Шћепањ-дан, не може се поуздано рећи. По једном казивању (Шћепа Шутева Мијовића Дрекаловића) још су најстарији Кучи славили овог свеца, а по општем узимању Куча они су прославили овог свеца, а по општем узимању Куча они су прославили Шћепањ-дан тек

од славне победе над Турцима на Малом Орљеву (1688 год.), јер су, веле, баш на тај дан Турке победили. Мени се чини, да је овде спојено и једно и друго, али да је од поменуте победе прослављање Шћепањ-дана добило карактер опште племенске славе: не слави га више свака појединa породица у племену него цело племе. А пошто сâм Шћепањ-дан пада у велико-госпојински пост, Кучи су, да би га могли лакше и лепше прослављати, преместили његово слављење на први понедељник пред тај пост, кад се може мрсити и пећи пециво. — Св. Шћепан је дакле данас на првом месту општа племенска слава кучка а тек на другом месту може се сматрати и као послужбица, док је у старије време по свој прилици тек поред Св. Николе као главне славе био (само као послужбица) једним од знакова племена Куча. Зато данас Кући истичу слављење Св. Шћепана као једну од главних спона, којима се обележава њихова племенска заједница. Зато су по свој прилици и нека, већином досељена, кучка братства заменила своју ранију послужбицу Св. Шћепаном. — Вредно је још поменути, да је Куче утврдио вером у наклоност њихова свеца и још један догађај из њихове најновије историје. Они су наиме на сам дан Св. Шћепена оджали славну победу над Турцима у „Већем Боју“ код Фундане 1876 године.

Св. Шћепан се слави без икаквих особитих верских обреда. Пошто је у то већина Куча на планини, код катуна, изиђу и они „из зимнице“ (т. ј. из сталних, зимских села) на катуне, па се поменутог понедељника састану на збориштима, која се од старине знају у близини сваке веће групе од катуна. Ту се пеку пецива, руча се — све повећа друштва заједно — и затим настаје игра и весеље.

И Теодорову Суботу, а то је прва субота у Великом Посту (ускршњем), славе Кучи, јер су на тај дан одржали такође велику победу над Турцима на већем Орљеву (1738 год.), кад су и самога скадарског везира заробили.

Крста. Ношење или „подизање“ крста, општи српски обичај, и у Куча се врши од старине. То је сеоска односно предеона слава, дакле појединих већих насеља. Свако веће насеље — сае обично свака црквена општина (пошто више села имају по једну цркву) — има по један дан у години, кад носи крста. На Марков-дан носе: Г. и Д. Медун, Сјенице, Косор и Фундана; на пролећни Никољ-дан (9 маја): Безихово и Г. и Д.

Момче; на Спасов-дан: Убли, Криви До, Г. и Д. Кржања, Г. и Е. Стравче и Орахово; на Тројичин-дан: Брскут. Убли су до скора „подизали" креста на Св. Прокопију (8 јулија), али су променили на Спасов-дан, јер је о Прокопијеву-дне много народа на планини. — Арбанаси Коћи и Затрепчани носе креста више пута у години, а главна су им о црквеној слави (у првих Тројичин-дан; у других Мала Госпођа).

„Подизање" креста је у Куча исто онако као и у већине других Срба: иде се са крстима и са свештеником по сеоском „удуту", обилазе се и освештавају поља, кладенци и убlови, читају се молитве и певају црквене песме. По повратку настаје ручак и гошћење сељака из других села а затим весеље.

Божићни празници. Бадње недеље се Кучи као и остали Црногорци чувају, да ко кога не удари, да се не окрвави или да што не штетује, бојећи се, да ће га после целе године пратити несрећа. Још је обичај, да мушки већином момчад, иду те недеље по лову, и ако неки штогод улови, сматра да ће му та година бити срећна. — Бадње недеље, обично на сам Бадњи Дан, стижу у Дом и одиве тога дома, које су удате у које друго, подаље село.

На Бадњи Дан иде домаћин са још једним од укућана, да „бере", т. ј. сече бадњаке. Бадњаци се обично секу од „бјелошуме" (дуба). Осим главног бадњака сече се још и толико мањих бадњака, колико има укућана на дому, и још повише других бадњака за полазнике, који ће долазити о Божићу. Главни бадњак мора имати и браду од бадњака, т. ј. за пола метра при врху засече се половина од стабла, тако да тај горњи крај бадњака остане у пола тањи (то је „брада од бадњака") и може после брже прегорети. Неки удесе и на осталим бадњацима браду од бадњака. Главни бадњак мора носити кући домаћин, а сви се бадњаци носе кући са гранама окренутим напред. Код куће се бадњаци прислоне с леве стране од кућних врата и то с одсечцима на више. Главни бадњак обично оките још и зеленим гранчицама (зелеником, смреком, јеловином боровином или ловориком), у које помећу и разно воће. Чим је бадњак донет кући, жене престају прести. Стоку, кад долази пред вече кући, причека на вратима од стаје двоје чељади са свећама у руци, па је тако између себе пропусте у стају.

Увече домаћин узима главни бадњак, са кога се онај накит уклони и уноси га у кућу називајући „Добро вече и срећно

ви Бадње Вече!“ На то укућани одговарају: „Добро дошао (или: добро вече) и срећан ти бадњак!“ или: „Вазда честит (или срећан) био!“ и т. сл. Домаћин затим налаже бадњак на огањ окрећући посечену страну истоку и удешавајући тако, да брада од бадњака прегори на оном месту, где се саставља с бадњаком. Бадњак затим прелију вином, поспу разним семеном па и воћем и јелом, које је за вечеру спремљено. Затим се цела кућа, степенице па и понеки део обора (дворишта) „настре“ пшеничном, сламом. Где се врши стари обичај, ту настиру сламу домаћин и домаћица квочући и за њима деца пијучући. Бадњег се вечера мора седети само на посутој слами. На њу се постави и вечера, која је зготовљена од разних „сочива“ (т. ј. граха, боба, сочива и др.) уједно смешаних, а једу се при том и ораси, лешници и кестење („коштањи“). Пре вечере се запале свеће и сви се моле Богу. Од кад се унесе бадњак, у огањ се не сме ни пошто „пухати“, него се ватра одржава сухим заповетом. Вечера се и седи по вечери све дотле, докле брада од бадњака не прегори. Кад прегори, она се уклони од огња а пред кућом се избаци један метак из пушке. — Старинско је врачање било, које можда још неки врше, да се начини каша и сваки од укућана забоде у њу по ложицу. Ујутру се гледа, стоју ли све ложице у каци право, и ако је нечија пала, боје се, да ће тај те године умрети.

Божић. На освит Божића, у саму зору, напуни неко од — негде домаћица — врећу пшеничном сламом и однесе је на ону њиву, на којој је усејана пшеница, те учини на њиви „коло“ од сламе и у њему крст такође од сламе ( ). Коло треба да буде што веће, јер ће и род бити у толико бољи. Насред тога кола треба да поједе парче хлеба и нешто мрса. У севернијој половини Куча обичај је, да домаћин узме браду од бадњака у зубе и да је носи, не додирујући је никако (зато држи руке позади) најпре до уљаника а затим до оног сламнога кола на њиви и да је пусти насред кола. А у јужнијем делу Куча се, према саопштењу г. С. Дучића, брада од бадњака просто баци изјутра на њиву. Све се ово чини, да би њива боље родила. — Још је код севернијих Куча обичај, да домаћица подрани на воду, а кад се врати с водом, сретне је нека од жена из куће и поздравља питајући: „Где ти носе кокошке?“ „На двору“ или „На тору“ или у опште где жели. Али мушки гледају тада обично, да претеку домаћицу каквим одговором, који је за њу

непријатан, на пр. рекну: „у брду“, у „трњу“ и т. д., те тиме направе шалу, јер се домаћица боји, да ће јој онда кокошке заиста носити онамо, како је неко најпре рекао. Понека домаћица, да би јој кокоши добро носиле, направи у кући на слами круг од обруча или од другог чега и да̑ кокошкама да у њему једу.

Кад сви укућани устану и опреме се, уноси сваки по један бадњак у кућу с речима: „Добро ви јутро и честит ви Божић!“, на шта му остали одговарају: „Добра ти срећа и све ти честито!“ Унесени бадњак налаже сваки на ватру. — После се, ако има у селу цркве, креће домаћин са још неким из куће не службу. Међутим се код куће очекује полазник (полаженик), увек неко од млађих из пријатељске или кумовске куће, с којим су се још на Бадњи Дан о том споразумели. Полазник долази пред кућу, узима у руке две цепанице, које су тамо нарочито спремљене, улази у кућу, назива „добро јутро“ и „честит Божић“ и приступи к огњу. Затим жари оним цепаницама по огњу што јаче, да би тако што више варница полетело из огња на више и том приликом говори: „Дао Бог у ови дом: оволико мушких глава, оволико овчијих брава, оволико волова и крава, коња, коза, телади... и свијех другијех добара!“ На ово се много пази, јер што више варница, биће све више добра у кући. Али се догађа богме, да неки полазник у својој ревности запали варницама и сламни кров на кући домаћиновој! Кучи верују и у срећну и у несрећну личност полазникову, те срећу или несрећу у новој години много пута њему приписују. Полаженик за тим мете оне две цепанице на огањ, прилази укућанима и рукује се и љуби са њима поздрављајући их са „Христос се роди“, на шта му одговарају са „Ваистину се роди“. Обично полазник донесе са собом и „здравицу“, суд с вином, који преда домаћину, а овај наздравља најпре дому полазникову. Пошто и остали из куће пију и наздрављају, напуне поново полазникову здравицу својим вином. Полазник после седа, те га часте и задрже обично и на ручак. А у дом полазников отиде опет неко из те куће, те на исти начин одврати полажење. Осим тога ти „полазнички домови“ иду једни другима првог дана Божића на ручак и на вечеру, и то само они, јер се иначе тог дана не иде по кућама.

О ручку нема у Куча никаквих нарочитих обреда. Меси се само један обичан колач, који се зове „летурђија.“ — Другог и трећег дана Божића походе познаници једни друге и сваки

гост, пре но што ће ући у кућу, мора узети по једно од спремљених дрвета пред вратима и ушавши у кућу вршити исти обичај као оно полазник.

Божић у Арбанаса. У кучких Арбанаса божићни су обичаји готово исти као и у Срба. Секу бадњаке са брадом од бадњака на неколико часова пред ноћ, па их доносе пред кућу и налажу на огањ на исти начин и од прилике с истим онаким поздравима (наравно на арбанашком језику) као и Срби. Али сламу не растиру по кући. Пошто прегори глава од бадњака, лежу и сваки пази, да му је глава окренута северу, веле зато, да би усеви напредовали. А један од укућана узме у руке неначет хлеб, изиђе пред кућу и држећи хлеб пред главом виче у поље: „О зече, не дирај ми у поље јер ћу ти главу изести!" — Ујутру, на први дан Божића, узме један од укућана главу од бадњака у зубе и држећи руке позади баца је у вис. Ако падне на земљу горњом страном, то је срећа за породицу иначе значи несрећу. — Полажење је потпуно исто као и код Срба.

Задушнице. О задушницама у очи месних поклада (пред крај фебруара) месе домаћице врло много колачића у виду крста, који се зову бабице. Ове се бабице једу и дома и раздају се суседима нарочито сиротињи, „пред душу" мртвима. Тада чобани пошљу обично по двојицу искрај стоке у село, те зађу по кућама и накупе мноштво тих бабица за све чобане, па им однесе у планину.

Пролетњак. На самом почетку пролећа, „првога марта," од старине је вршен обичај, да се свеколико ђубре, „сметиште", са двора скупи на гомилу и запали да изгори. Деца нарочито учествују живо у овом скупљању ђубрета и у одржавању ватре, у којој уживају. Пази се на правац дима, јер ако дим иде право навише, то значи добро.

За овај обичај, који је у нашега народа у истим или сличним облицима веома распрострањен, рекао бих, да је остатак из многобожачких времена и да спада у групу обичаја, којима се дочекивало пролеће. Како пролеће представља препорођај природи и настапак новога живота, многобожачки Срби могли су мислити, да треба огњем уништити сву стару нечистоћу и с очишћеним двором и домом дочекати овај по њих толико значајни обрт у природи. — Веле, да су „Турци", знајући за овај обичај, гледали чешће да изненада ударе тога дана на Куче.

Цвијети. Стари обичаји о Цветима већ су се у јужнијих

Куча побoравили. Тако тврди и г. С. Дучић. А у северних Куча обичај је, да тога дана деца беру у пољу цвеће, које се задене више кућних врата, нарочито цветови од „проћеталог дрена“. Још се начини крст од леске и положи усред онога „кола“ од сламе, што је начињено на њиви првог дана Божића.

Ускрс или Велик-дан. На Велики Петак треба острићи по једног брава. То исто, али на Велики Четвртак, чине и Арбанаси. Они још побадају истог дана и по један колац у торину ради напредовања стоке, а да би и пчеле напредовале, почисте им и разгрну под кошницама и заломе мало воска. — Шарање јаја и туцање јајима је као и свуда у Срба. Поздрављају се после службе божје са „Честит ти Велик-дан“, на шта се одговара: „И с тобом заједно!“ Жене иду на гробље, те наричу на гробовима и оставе по неколико црно обојених, „коротних“ јаја, која после покупе сиротињска деца.

Ђурђев-дан. Ово је прави сточарски празник. Свака кућа коље тог дана по једног брава. Носи се ради здравља по струк здравца о пасу са стране. А у гори код стоке врше се нарочити обичаји. Изјутра се одвоји „мла̂д“ (јагњад, јарад и телад) од остале стоке, па се тако одвојено отера на попасак и том приликом гони се само китама од здравца. Уопште се целог дана стока тера само здравцем. Неко из куће донесе со за стоку и чобану доручак. Тај се доручак зове усојњак, а чини га: хлеб, сир, бели лук и кисело млеко, у које се још помузе овца или коза, те се начини „замлаз.“ На два-три часа пред подне чобан дотера стоку (без млади) са попаска колиби. На солилима да стоци со и кад се сва стока тако искупи на гомилу, избаци чобанин преко стоке у правцу к истоку један метак из пушке. Потом чобанин с оним укућанином доручкује усојњак. После се стока музе и по мужи млад пусти у стоку. Може чобанин и отерати стоку кући и тамо пробавити до после ручка, а по том догонити стоку поново на пашу.

И о Спасову-дне су обичаји исти овакви као на Ђурђев-дан, само што се не пуца.

D-г Јован Ердељановић

ЈАКА КАО СМРТ

ГИ ДЕ МОПАСАН

(НАСТАВАК)

ДРУГИ ДЕО

I

„20 јула, Париз. Једанаест часова у вече

„Пријатељу, моја мати умре у Ронсијеру. Ми одлазимо у помоћ. Не долазите, јер ми нисмо то никоме јавили. Жалите и мислите на мене.

„Ваша Ани“

„21. јула, подне.

„Јадна пријатељице, дошао бих, и мимо све, да нисам уобичајио да поштујем сваку вашу вољу као заповест. Још од јуче мислим на вас, страшним болом обхрван. Замишљам оно немо путовање ове ноћи са својом кћерју и својим мужем, у слабо осветљеноме вагону што вас је возио вашој покојници. Видех вас све троје под уљаном лампом, ви сте плакали а Анета је јецала. Видео сам, кад сте приспели на станицу, страшну вожњу колима, улазак у дворац опкољени слугама, како сте полетели уза степенице оној соби, оном одру на коме је она лежала, када сте бацили први поглед на њу, и ваш пољубац на мршаво, непомично лице. Мислио сам на ваше срце, на ваше јадно срце, на оно јадно срце чија је половина у мене, и које се цепа, које

пати, које вас гуши и које и мени, у овоме тренутку, чини толико зла.

Љубим вам уплакане очи с дубоким саучешћем.

„Оливије.“

„24. јула, Ропсијер.

„Ваше би ми писмо учинило доста добра, пријатељу, када би било ма шта што би могло да ми учини добро у овој великој несрећи што ме је задесила. Јуче смо је сахранили, и од како је њено јадно, безживотно тело отишло из овога дома, чини ми се да сам остала сама на свету. Човек воли своју матер и не знајући, не осећајући то, јер је то исто толико обично као што је и живети; и сва дубина корена те љубави осећа се истом у тренутку последњег растављања. Никаква друга љубав не може се поредити с њоме, јер су све остале случајне, а она је од самога рођења; све остале стичемо доцније у животним приликама, а она живи од првога нашега дана у самој крви нашој. Па онда, па онда, не губимо ми само матер, већ и све наше детињство у пола ишчезава, јер наше детињско живљење исто је толико њено колико и наше. Једино га је она познавала као што га и ми знамо, а знала је мноштво далеких, безначајних и драгих ствари, које су биле слатко прво осећање срца. Само сам њој могла још рећи: „Сећаш ли се, мајка, порцеланске лутчице што ми је баба дала?“... Нас две смо пребрајале дуге и драге бројанице безначајних и ситних успомена које нико више на свету не зна, до ја. Елем, један део мене је умро, старији, бољи. Изгубила сам оно јадно срце у коме сам још потпуно живела као девојче. И сада нико више не познаје, нико се не сећа мале Ане, њених кратких сукања, њена смеха, лика њена.

„И доћи ће дан, који, може бити, није далеко, и на мене ће доћи ред, и ја ћу оставити сироче на овоме свету своју драгу Анету, као што је мене мати сад оставила. Ала је све то жалосно, мучно, страшно! Па ипак, на то се никада не мисли; не гледамо како око нас смрт свакога часа уграби по некога, како ће и нас ускоро уграбити. Када бисмо то видели, на то помишљали, када не бисмо били расејани, весели и заслепљени свима оним што се пред нама дешава, више не бисмо могли живети, јер бисмо полудели гледајући овај бескрајни покољ.

„Тако сам смрвљена, очајна, да немам више снаге да ишта учиним. Ноћу и дању мислим на своју јадну мајчицу, за-

ковану у сандук, закопану под земљом, у пољу, на киши, а чије је старо лице, које сам с толико среће љубила, постала само једна страшна рана. О! каква страхота, пријатељу, каква страхота!

„Када сам изгубила оца, ја сам се удала, те нисам све то осетила тако као данас. Да, жалите ме, мислите на мене, тешите ми. Сада сте ми веома потребни.

„Ана.“

„Париз, 25. јула.

„Јадна пријатељице,

„Ваш ми бол причињава страшну муку. И мени се живот не чини ружичаст. Од како сте отишли ја сам изгубљен, остављен, без икаквих веза, без уточишта. Све ме мори, досађује ми и љути ме. Непрестано мислим на вас и нашу Анету, осећам да сте обе далеко од мене, а тако ми је потребно да сте уза ме.

„Чудновато је како осећам да сте далеко од мене и колико осећам празнину. Никада, чак ни у доба када бејах млад, ви ми нисте били све, као што сте ми сада. Предосећао сам, од некога времена, ову кризу, коју мора да је проузроковало илињско летње сунце. То што осећам тако је чудновато да хоћу да вам испричам. Замислите да, од како вас нема, не могу да се шетам. Пре, па чак и да последњих месеци, необично сам волео да идем сам улицама и да беспосличим, занимали су ме пролазници и ствари, био сам весео што гледам и задовољан што чепам калдрму веселом ногом. Ишао сам напред не знајући куда, ишао сам да идем, да удишем ваздух, да сањам. А сада ми се то не мили. Чим сиђем на улицу, обузме ме стрепња, страх што обузме слепца који упусти свога пса. Узнемирим се, као путник кад изгуби траг стазе у каквој шуми, па морам да се вратим кући. Париз ми се чини празан, страшан, узбуђује ме. Запитам се: „Куда ћу?“ Па одговорим себи: „Никуда, ето, шетам се.“ Е лепо, али не могу, не могу да се шетам више без икаква циља. И сама помисао да идем само напред ломи ме умором и страшно ми је досадна. И тада одем да преживим сету своју у Серклу.

„А знате ли због чега је све то? Једино због тога што вас нема овде. У то сам убеђен. Јер кад знам да сте у Паризу, некорисне шетње нема, пошто врло лако могу да сретнем вас када ступим ногом на први тротоар. Могу да идем свуда, јер и ви

можете бити свуда. Ако вас не нађем, могу да нађем Анету која је ваша крв. Због вас су ми, и једне и друге, улице пуне наде, наде да вас видим, било кад ми из далека на сусрет долазите, било када вас уочим идући за вама. И тада ми град постаје диван, а због жена, чији ми ход наличи на ваш, задршће моје срце са сваким покретом што га на улици учине, подржава се моје очекивање, оне занимају моје очи, и улевају ми прохтев да вас видим.

„Вама се морам учинити веома саможив, јадна пријатељице, ја који говорим о својој самоћи као што стари голуб гуче, а ви лијете сузе жалоснице. Опростите ми; толико сам навикао да ме мазите, да кличем: „У помоћ“, кад вас више нема уза ме.

„Љубим вам ноге, не бисте ли се смиловали на мене.

„Оливије.“

Ронспјер, 30. јула

„Пријатељу,

„Хвала вам на писму! Мени је тако потребно да знам да ме волите! Страшне сам дане преживела. Мислила сам, збиља, да ће бол и мене сахранити. Он се накупио у мени, као нека стена патњи затворена у мојим грудима, и која је узаманце расла, гушила ме, давила. Лекар, кога су позвали, да би умирио нервне наступе што су ме по четири пет пута спалазили дневно, убризгавао ми је опијум, а од тога умало нисам излудела. Велике врућине што су настале погоршавале су моје стање, доводиле су ме у раздражење што се граничило делиријумом. Мало сам се умирила после велике олује од четвртка. Треба да вам кажем да, од дана погреба, нисам ни мало плакала, и где где, за време буре чије ме је примицање узнемирило, на један мах, осетих да ми сузе на очи врцају, споре, ретке, ситне, ватрене. Ох! те прве сузе, што оне причињавају бола! Раздирале су ме као да су канџе, а грло ми се стегло те нисам могла ни да данем. Затим, сузе потекоше брже, крупније, влажније. Текле су из мојих очију као из извора, и точиле су толико, толико, толико, да ми је рубац био сав мокар, те сам морала да узмем други. И велика стена туге као да је омекшала, ломила се, текла на моје очи.

„Од тада и плачем од јутра до вечера, и то ме спасава. Човек би збиља полудео или умро, кад не би могао да плаче.

А и остала сам сама. Муж ми обилази земљу, а ја сам га намолила да поведе собом Анету, не би ли се расположила и поутешила. Они одлазе на колима или коњу, осам или десет миља далеко од Ронсијера, а она ми се враћа румена од младости и, мимо жалост, у очима јој се блиста живот, оживела због свежега зрака пољскога и трке. Ала је дивно бити у тим годинама! Мислим да ћемо остати овде петнаестак дана или три недеље; а затим, и ако је истом август, враћамо се у Париз из разлога који ви знате.

„Шаљем вам све што ми је од срца остало.

„Ани“.

Париз, 14. августа.

„Више се не може, драга пријатељице; треба да се вратите, јер ће ми се за цело нешто десити. Питам се да нисам нешто болестан, јер ми се тако огадило све што сам, од много времена, чинио са задовољством или равнодушним немаром. Најпре, у Паризу је таква врућина да је сваке ноћи, по осам или девет часова, топло као у амаму. Ја устанем сломљен умором овога спавања у пушници, па се онда час-два, шетам пред разапетим платном, хотећи да на њему што нацртам. Али ничега немам у глави, ничега у оку, ничега у руци. Ја више нисам сликар!... Овај неуспешан напор да радим очајан је. Наручујем моделима да ми дођу, наместим их и када ми они пруже какву позу, покрет, израз, што сам обилно сликао, ја им речем да се обуку, и одагнам их из куће. Збиља, ја ништа више ново не могу да видим, и због тога ми је тешко као да сам ослепео. Шта је то? Умор ока или духа, исцрпљење уметничке моћи или умор живаца вида? Ко зна! Чини ми се да сам изгубио моћ да откријем неиспитани кут што ми је био одређен да видим. Видим само оно што цео свет зна; стварам оно што су сви рђави сликари већ створили; остала ми је визија и опсервација што је има какав цепидлака. Пређе, то није одавно било, број нових мотива ми се чинио неограничен, а у мени је била, да их изразим толика разноврсност средстава, да сам оклевао у недоумици избора. Елем, гле где на један мах, свет виђених представа ишчезну, моја проналазачка моћ постаде немоћна и јалова. У људима што пролазе нема за мене никаква смисла; не налазим више у сваком људском бићу оне одлике и оне привлачности, што сам толико волео да разликујем и износим. Ипак

мислим да бих могао да створим врло леп портрет ваше кћери. Да ли због тога што толико личи на вас, да вас ја у своме духу мешам? Може бити баш због тога.

„Дакле, пошто бих присилио себе да скицирам каквога човека или женску који не би личили на друге познате моделе, решим се те идем ма куда на доручак, јер немам храбрости да седим сам у својој трпезарији. Малербов булевар ми се чини као каква алеја очаране шуме у некој мртвој вароши. Све куће заударају празнином. Средином улице, људи што поливају бацају перјанице беле кише те прскају дрвену калдрму која воња као поквашен сапун и опрана коњушница, а на целоме нагибу од парка Монсоа ка Св. Августину може човек да примети петшест црних облика, безначајне пролазнике, продавце намирница или слуге. Хлад платанâ баца на подножје стабала, на усијане тротоаре, чудновату мрљу, за коју би човек помислио да је течна, као проливена вода која се суши. Мировање лишћа на гранама и њихова сува силуета на асфалту показују умор опаљене вароши, која спава и дише као, под врелим сунцем на каквој клупи, заспали радник. Да, она се зноји, неваљалица, и испушта страшан задах на уста својих испуста за нечистоћу, кроз подрумске и кујнске прозоре, потоцима којима тече прљавштина њених улица. Тада мислим на оне летње дане што сам провео у вашем врту пуноме пољскога цвећа што пуни ваздух медним мирисом. Онда улазим, већ сломљена срца, у какву гостионицу у којој једу, уморна изгледа, трбушати и ћелави људи, у раскопчаним прслуцима, чије се знојаво чело сија. Сва је храна врела, диња се топи под ледом, леј је мекан, филе млитаво, поврће подгрејано, сир смрдљив, воће сазрело у излозима. Досадно ми је, излазим и враћам се кући да покушам да проспавам мало, док не дође време ручка, а ручавам у Серклу.

„Ту увек налазим Аделмана, Малдана, Рокдијана, Ланду и многе друге, који ми досађују и море ме као оргуља Барбаријева. Сваки пева своју песму, или своје песме, а ја то слушам већ петнаест година, они то сви скупа отпевају сваке вечери у овоме серклу, који треба да је место где ће човек да се расположи. Требало би да се моји вршњаци измене, јер су ми њих и очи и уши сити. Та они вечито чине освојења; тиме се хвале и честитају један другоме.

„Пошто зевнем толико пута колико има минута између осам

часова и поноћи, вратим се кући да легнем и мислим да ми то исто и сутра ваља радити.

„Да, драга пријатељице, ја сам у оним годинама, кад момачки живот постаје несносан, јер ничега нема више новога под сунцем за мене. Момак треба да је млад, радознао, жељан. А кад није ништа ваше од свега тога, постаје опасно што је сам. Господе, што сам ја волео своју слободу, пређе, пре но што сам вас заволео више од ње! А како ми је она тешка сад. Слобода, за старога момка као што сам ја, значи празнину, празнину свуда, пут к смрти, без ичега што би спречавало да се догледа крај, вечито постављено питање: Шта да се ради? Коме би могао да одем, да не бих био сам? И ја одем од друга другу, здравећи се са сваким редом, просећи да ми се удели нешто пријатељства. Скупљам мрве од које не може да се начини комад. — Вас ја имам, Вас пријатељице, али ви нисте моја. Због вас ме и обузима страх што ме мори, јер сам жељан вашега додира, вашега присуства, заједничкога крова над нашим главама, жељан сам да у истим зидовима живимо, да исте интересе имају наша срца. потребно ми је оно измењивање надања, брига, радости задовољства, туге а и материјалних ствари, и то ме у бригу баца. Ви сте моја, то јест ја с времена на време украдем по нешто од вас. Али ја бих желео да без престанка удишем исти ваздух који и ви, да делим све с вама, да се служим само оним стварима што припадају нами обома, да осећам да је све што видим ваше колико и моје, чаша из које пијем, столица на којој се одмарам, хлеб који једем и ватра што ме греје.

„Збогом, враћајте се што пре. Мени је веома тешко што сам далеко од вас.

„Оливије“.

„Ронспјер, 8. августа.

„Пријатељу, болесна сам, и тако уморна да ме не бисте познали. Мислим да сам много плакала. Треба да се одморим мало пре но што се вратим, јер нећу да изађем пред вас оваква каква сам. Мој муж полази прексутра за Париз, те ће вам донети вести о нама. Он рачуна да вас одведе куда на ручак, па ми је рекао да вас замолим да га причекате код своје куће око седам часова.

„Што се тиче мене, чим се осетим мало боље, чим не бу-

дем имала више ово самртничко лице, кога се и сама плашим, ето ме одмах вама. И ја, и ја немам на свету никога више до Ане, њу и вас, те бих хтела да дам свакоме од вас све што могу, а да не поробим другога.

„Пружам вам своје очи, што су толико плакале, да их пољубите.

„Ана.“

Када је примио ово писмо које је објављивало опет одложени повратак, Оливија обузе жеља, луда жеља, да седне у кола и оде на станицу, и седне у воз што иде у Ронсијер; затим, кад помисли да ће се Г. де Ријероа сутра вратити, одбаци ту намеру и зажеле повратак мужевљи, с исто толико нестрпљења као да ће жена његова доћи.

Никада није више волео Ријероа као та двадесет и четири часа очекивања.

Када га виде да улази, он скочи к њему раширених руку, кличући:

— Ах! драги пријатељу, срећан сам што вас видим!

А и Ријероа је изгледао врло задовољан, расположен нарочито с тога што се вратио у Париз, јер, од три недеље, живот није текао весело у Нормандији.

Њих двојица седоше на једно канабе за двојицу, у једноме углу радионице, под балдахин од источњачких тканина, и, држећи се за руке, разнежена лица, стезали су их.

— А графица, упита Бертен, како је она?

— О! не баш добро. Њу је то страшно дирнуло, веома ожалостило, и врло се лагано опоравља. Признајем, чак, да се бринем мало због ње.

— Па зашто она не долази?

— Не знам ништа. Никако је нисам могао да нагнам да дође амо.

— А шта ради по вас дан? —

— Боже мој, па плаче, мисли на матер. А то не ваља за њу. Волео бих да се одлучи да промени ваздух, а и да промени место где се то догодило, ви ме разумете?

— А Анета?

— О! она, развијени цвет.

Оливије се радосно осмехну. Па упита још:

— Да ли је јако жалосна?

— Јесте, много, много, али ви знате, жалост када је човеку осамнаест година, та она не траје дуго.

После краткога ћутања, Ријероа настави:

— Где ћемо ручати, драги мој? Осећам потребу да се мало откравим, да чујем шум и видим метеж.

— Па, у ово доба, мислим да је гостионица Амбасадорâ најпогоднија.

И они отидоше, руку под руку, ка Елисејским пољима. Ријероа, препуо оним буђењем Парижана који се враћају и за који град, после сваке одсутности, као да се подмладио и био пун могућих изненађења, испитивао је сликара о хиљаду ситница, о ономе шта се радило, шта се говорило, а Оливије, после немарних одговора у којима се очитовала сва досада усамљености, говорио је о Ронспјеру, гледао је да узме од овога човека, да прикупи око њега оно скоро материјално што остављају у нама људи с којима смо истом били, танану пару оних бића коју носимо собом одлазећи од њих, коју човек задржи на себи по неколико часова, и која ишчезне у новоме ваздуху.

Тешко летње вече притискивало је град и велики авни, по коме отпочеше да скакућу под лишћем весели рефрени концерата на отвореноме простору. Наша два човека, седећи на балкону кафане Амбасадора, гледали су под собом столице и клупе још празне, у огради која је досезала чак до мале позорнице, на којој су певачице, под бледом светлошћу електричних лампи и дневне светлости, показивале своју сјајну одећу и ружичасту боју свога меса. Мирис пржења, сосова, топлога јестива, пливао је по неосетноме поветарцу што су га кестенови један другоме слали, а када би прошла каква женска, и за њоме човек у фраку, тражећи своје место што су раније заузели, она је сејала путем јак и свеж мирис одеће своје и свога меса.

Ријероа, раздраган, прошапута:

— Драже ми је што сам овде, но да сам тамо.

— А мени, одговори Бертен, мени би милије било да сам тамо, но што сам овде.

— Ама, збиља?

— Сто му мука. Мени се чини да је Париз, овога лета, нечист.

Изгледало је да је посланик овога дана потпуно задовољан, да је за њега ово дан весела узбуђења, када и озбиљни

људи чине глупости. Посматрао је две шарене женске што су ручале за ближњим столом с три мршава млада господина, претерано лепо одевена, па је шапатом испитивао Оливија о свему познатом и слободном женскињу чија је имена сваки дан слушао. Затим прошапута, с нагласком дубокога жаљења:

— Срећни сте што сте остали момак. Ви можете и да чините и да видите да толике ствари.

Али сликар одрече то, и, као сваки човек кога нека мисао мори, повери Рђероу своје жалости и своју усамљеност. Пошто све изрече, пошто је изнео целу поворку своје сете, и безазлено исприча, гоњен потребом да олакша своме срцу, колико би му драга била љубав и додир жене која би била стално поред њега, граф се, и сам, сложи с њиме да брак има добрих страна. И кад на њ навре његова парламентарна речитост хвалећи пријатности свога домаћега живота, он одa велику хвалу графињи, а Оливије је озбиљно одобравао честим потврђивањем главом.

Срећан што слуша да се о њој говори, али суревњив на ову домаћу срећу што је Рђероа толико уздизао по дужности сликар заврши прошаптавши, с искреним убеђењем:

— Да, ви сте веома срећни.

Посланик, поласкан, сложи се и сам с тиме; па настави:

— Како бих желео да је видим овде; она ми, бога ми, задаје бриге овога тренутка!... Чујете. Како је вама досадно у Паризу, требало би да одете у Ронсијер те да је доведете. Она ће вас послушати, јер сте ви њен најбољи пријатељ: а међутим, муж... знате...

Оливије, раздраган, прихвати:

— Па и ја сам не тражим ништа боље. Али... мислите ли да јој неће бити неугодно када ме види да долазим?

— Не, ни најмање; идите само, драгане.

— Онда пристајем. Отпутоваћу сутра возом што полази у један час. А да ли треба послати депешу?

— Не, то ја на себе узимам. Известићу је, да би вас чекала кола на станици.

Како су свршили с ручком, они лагано пођоше булеварима; али, истом после пола часа, граф нагло остави сликара, тобож има нека прешна посла на која је сасвим заборавио.

превео с францускога
Владислав Росић

(Наставиће се)

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ[1]

Кратак историјски преглед

Убрзо после првога устанка на Турке (1804.) основана је у Београду 1808. године **велика школа** (за разлику од малих или основних школа тако названа), која је била недиференцована средња и велика школа. Када Турци 1813. сломише Србе, нестаде са државном самосталношћу и ове школе. Понова се отвори **велика школа**, опет у Београду, после другог устанка (1815.), али у много већем размаку од устанка, истом 1830. године. Крајем 1833. би ова школа премештена у Крагујевац, где доби и име **гимназије**.[2] Касније су отворене у Шапцу, у Чачку и у Зајечару „гимназијалне класе" или „главне школе" (имале су два разреда), а 1839. нова гимназија у Београду. Од тога су доба средње школе по разним местима отваране, затваране и премештане, али је њихов број у главном стално растао. Највећи је број средњих школа постигнут 1895/6. школске године. Тада је било у Србији двадесетшест средњих школа, и то шеснаест виших и десет нижих. 10. јула 1896. укинуте су четири ниже гимназије, а законом од 14. јула 1898. установљено је

[1] Предавање држано у великој дворани универзитетској 5. априла о. г. на конференцији бугарских и српских средњошколских наставника. Штампано на бугарском језику (без додатка) у „Учителском вѣстнику", органу савеза средњошколских учитеља у Бугарској, бр. 16. и 17. за 1906. и одатле одштампано (Софија 1906.)

[2] Прве српске православне гимназије основане су у Аустрији, у Сремским Карловцима 1791., у Новом Саду 1810.

свега пет потпуних и шест непотпуних државних школа. Пошто су тим законом многе школе укинуте, то су на више места установљене место њих приватне. Изменама и допунама законским од 10. маја 1902. установљено је осамнаест државних школа осам потпуних и десет непотпуних, само за мушку децу и једна потпуна за женску. Тим је изменама уједно и дата могућност, да се од једне средње школе, која би имала толико паралелних одељења, да могу за себе чинити потпуну или непотпуну школу, могу та одељења издвојити у засебну школу. На основу тога законског члана, реални је одсек, који је био дотле спојен са II београдском гимназијом, одвојен у засебну школу, реалку, која је данас уједно и једина реалка у целој Србији. Према томе данас постоје у Србији потпуне средње школе: у Београду четири (прва, друга и трећа гимназија и реалка), у Зајечару, у Крагујевцу, у Нишу, у Пожаревцу и у Ужицу по једна, свега девет; непотпуне средње школе шесторазредне: у Ваљеву, у Врању, у Крушевцу, у Неготини, у Пироту, у Чачку и у Шапцу, свега седам; непотпуне четвороразредне: у Јагодини, у Лесковцу и у Смедереву, свега три. Законом предвиђена средња школа (гимназија) за женску децу отворена је с почетком 1905/6. школске године у Београду. Пошто је њезин план за прва четири разреда исти као и план виших женских школа, а тек од V разреда настаје диференцовање, то је отворен одмах V разред, у који су примљене ученице са свршеним IV разредом више женске школе. Од приватних школа, посталих после закона од 1898., остала је као приватна само једна, четвороразредна у Алексинцу, а нова је отворена такође само једна (1905.), приватна гимназија професора Зделара у Београду, одмах са четири нижа разреда. Србија има, дакле, свега двадесет и две средње школе, 19 за мушку 1 за женску (више женске школе овде нису узете у обзир) и 2 и за мушку и за женску децу, 20 државних и 2 приватне, 9 потпуних и 13 непотпуних.

Унутрашње је уређење средњих школа у Србији пролазило кроз разне мене, које су се често веома брзо јављале једна за другом. Утврђен наставни план са одређеним бројем часова и распоређеним градивом на поједине разреде издат је први пут 29. јануара 1845. Дотле су разним законима и наредбама одређивани само предмети по разредима (без броја часова) и број разреда, а настава је била класна, т. ј. сваки је разред имао

свога учитеља. Прве су гимназије имале пет разреда, затим је тај број падао и дизао се све више до 1891. године, када је први пут заведено осам разреда (на основу закона од 30. октобра 1886.), како је и до данас остало. Први су испити зрелости одржани 1877. (закон од 12. децембра 1873). Истим су законом заведени и пријамни испити.

Прва су уређења за вишу наставу састављали Иван Југовић (или Јован Савић) који је био и први учитељ прве велике школе, затим Јован Стерија Поповић (од 1844.), па из Русије дозвани Србин, професор Ришељевскога лицеја у Одеси, Платон Симоновић (од 1853.). Тим се уређењима са мање или са више среће покушавало, да се захтеви, који су на страни постављани средњим школама, доведу у склад са потребама младе државе. Од 1863. настаје слободније експериментовање са средњом школом. Грчки се језик, предаван само по уређењу Платона Симоновића (од 1853—1863.), сасвим изоставља, латински своди на најмању меру (по 18, по 12, по 10 часова недељно), док се матерњем и модерним језицима, историји и реалним предметима уступа широко поље. Покушаји, да се гимназије обрате у чисто класичке, или нису ни изведени (1887. за министровања Милана Кујунџића), или су били врло краткога рока (1893.). Слободно можемо рећи, да се у ово доба, које почиње од 1863. па траје све до 1898., уређивале средње школе са најмање разумевања њезиних задатака и њезиних потреба, и са врло мало схватања или бар обзирања на прилике, у којима се земља налазила, и ако се баш на ово ударало гласом.

Законом од 9. јуна 1865. установљена је реалка (постала од дотадање трговачке школе, а ово опет од послено-трговачкога училишта), и тим је средња школа диференцована у реалку (било их свега две, у Београду и у Ужицу), која је касније у нижим разредима изједначена са гимназијом, и у гимназију, која је већином била реалнија но реалне гимназије у Немачкој.

Законом од 1898. изведена је темељно реформа. Овим је законом одређено, да средње школе могу бити уређене као гимназије, реалне гимназије и реалке, и одмах је установљена уз једну београдску гимназију класична гимназија, а са другом спојена реалка. Класични је одсек укинут после четири године, а реални касније издвојен у засебну средњу школу, у реалку београдску.

Спољашња организација

Потпуне организације, која би обухватила све, што је потребно у спољашњем раду средњешколском и у главним правцима одређивала унутрашњи рад, нема у Србији као и у многим другим државама. Србија је међутим имала такову организацију, и то шта више потпуну организацију свих школа, од најнижих па до највише, које је 1844 израдио Јован Стерија Поповић.[1] За сада имамо само Закон о средњим школама (од 14 јула 1898 са изменама и допунама од 6 јануара 1900 и 10 маја 1902), који обећава Уредбу о средњим школама на основу и у границама тога закона (чл. 10), али она није изведена и даље се одређивање школског рада врши с помоћу министарских расписа и правила. А много се што шта одржало традиционално, тако да се данас често ни не зна, када је и како је заведено.

Све су државне средње школе непосредно потчињене министру просвете и црквених послова, а и над приватним као и над државним министар има право надзора (чл. 9). Посредних власти, које бу управљале појединим окрузима, или сталних надзорника, који би посредовали између поједих школа и управне власти, нема. Међутим би било и једно и друго потребно, и уређење појединих школских области, са засебним управним телом, које би се бавило више спољашњим условима, потребним за постизавање циља школина, постигла би се може бити и утакмица међу њима, што би бесумње доста допринело просветном напретку, и — поред неминовно потребнога уједначавања од стране министарства, које се у једној држави мора постићи — дало више маха и на обазирање особених потреба појединих округа; више би се могло учинити за зграде, за хигијенске

[1] Ово је епохално дело и најзнаменитији до сад рад на пољу народне просвете, али ретко кад цењен по својој вредности и данас већ готово и заборављен. Њиме је велики песник и умни књижевник ступио и у први ред педагога српских, а како се 1 јануара ове године навршило равно сто година од његова рођења, а 25 фебруара педесет од његове смрти, дужност је наша сетити се тога заслужнога човека, тим пре, што су овде на окупу просветни радници двају братских народа, чија се заједница и у његовим делима огледа — прво је његово дело „Слези, имиже Болгарија нешчастије л. 1734 явишејеся оплакивает“, а једно од последњих „Лохан“, трагедија из бугарске прошлости —, и са овога скупа са пуно признања захвалио довикнути: Слава му!

услове наставе и за здравље ученичко, а при подељеном раду знало би се и за што је ко одговоран, и та би лична одговорност била често највећа гаранција за напредак појединих делокруга; уједно би се тим помогло и министарству, да и оно врши свој прави задатак, да више прати просветни напредак на страни, пореди га са нашим и даје све јаче подстицаје за унапређење наставе. Сталан је пак надзор и за то потребан, да се постигне и једнакост у раду и достигну постављени циљеви, дабогме увек с дужним обзиром на особеност појединих радника и појединих завода. Како се у нас слике појединих разреда веома често мењају, то имамо прилике увек да видимо како је знање појединих ученика, који се у један разред са разних страна стеку, сасвим различито, и стално се губи веома много времена на његову уједначавању. Ово један директор може опажати, али не може доскочити томе, пошто ту може доскочити само човек, који у исти мах баца погледе у све или у више завода.[1]

При министарству просвете и црквених послова постоји Главни просветни савет, који даје министру разложно мишљење у свим питањима и предметима, који су му законом ограничени или му се нарочитим министровим актом шаљу на расматрање, израду, извештај или оцену, и Стална испитна комисија ради испитивања кандидата, који полажу испит за професоре средњих и учитељских школа.

Назив средњих школа продро је у нас из Аустрије и јужне Немачке. Имао је разна значења, док није садашњим законом (чл. 2) одређено, да су средње школе гимназије, реалне гимназије и реалке. Тим је законом ограничено шире значење томе називу, које је обухватило све школе између народних и велике школе, па и стручне као на пр. учитељску школу и богословију, -- али се ипак зато тај назив још непрестано и у оном ширем значењу употребљује.

Интересантно је, да наше средње школе — осим реалке — не носе назив који би се слагао са поменутом законском одредбом. Оне би по закону требало да се зову реалне гимназије, јер су све као реалне гимназије и уређене, а не гимназије по-

[1] Питање о сталном надзору, који је такође некада у нас постојао, било је на дневном реду прошле године на шеснаестом зборy Професорског друштва. После предавање Миодрага Ристића развила се веома жива дебата — већином не у корист сталнога надзора. В. „Наставник“ за год. 1905 стр. 332 и даље и стр. 342 и даље.

што то у ствари и нису и пошто је и закон тај назив оставио за класичне гимназије.

Задатак је средњим школама одређен овим речима: да дају ученицима више образовање и васпитање и да их спремају за слушање на универзитету или другим вишим школама (чл. 1).

Отварање, свођење од потпуне на непотпуну, замењивање и затварање средњих школа врши се краљевим указом на предлог министров, а по саслушању Главнога просветног савета.

Свака средња школа има своју област (територију). Општина, у којој је школа, даје земљиште, а област сноси трошкове за подизање и оправљање зграде (чл. 5 и 6).

Приватне се школе за мушку и женску децу могу отворити на предлог министров по саслушању министарског савета (чл. 7).

Школска година и школски одмор. Школска година почиње 11. авг., па траје до 15. јуна друге године, кога се дана завршује благодарењем и школском светковином (чл. 15.). Велики школски одмор траје од 15. јуна до 10. авг., божићни и ускршњи по десет дана. Сем тога школа не ради недељом и празницима, када су наставници и ученици дужни по утврђеном распореду ићи у цркву (чл. 18.).

Уобичајено је, да у цркву иде сваке недеље само један разред, или једно одељење, са два наставника, од којих је један у више завода увек разредни старешина. Пре цркве вероучитељ тумачи јеванђеље тога дана. У цркву се иде обично само недељом, а не и празником, осим на дан св. Саве, када сви наставници и сви ученици иду у цркву.

Школска је година подељена на три тромесечја. I, од почетка предавања (најдаље од 20. авг., но у Београду често и касније) до 30. новембра, II, од 1. децембра до краја фебруара, III, од 1. марта до свршетка предавања (крајем маја или почетком јуна). На крају I и II тромесечја издају се ученицима извештаји о владању и учењу, или се исписују оцене, као што је сада, у ђачке књижице, које њихови родитељи одн. старатељи морају потписати. На крају године издају се школска сведочанства.

Наставници. Наставници су средњих школа директори, професори, суплепти, виши учитељи и учитељи (за стране језике и вештине), и у случају потребе и хонорарни наставници

(већином вероучитељи у непотпуним средњим школама). Суплеђат мора свршити гимназију (с испитом зрелости) и философски факултет или технику. Кад положи испит пред сталном комисијом може постати професором, ако има три године наставничке службе. Ако за пет година не положи проф. испит, отпушта се из службе. — Од учитеља се језика тражи, да су свршили гимназију (с испитом зрелости) и своју стручну спрему доказали испитом према прописаним правилима; од учитеља вештина, да су свршили нижу средњу или грађанску школу, а затим коју стручну школу или нарочитим испитом доказали своју спрему. Учитељи језика са редовно свршеним факултетом могу после две године учитељске службе постати виши учитељи, а учитељи вештина са положеним испитом зрелости после пет година учитељске службе. Учитељи језика, који немају факултетске спреме, и учитељи вештина, који немају испита зрелости, али се према оцени Главнога Просветног Савета одликују као наставници, могу после десет година учитељске службе постати виши учитељи. — У недостатку кандидата с професорским квалификацијама могу се за учитеље хришћанске науке поставити свештена лица од оних, које предложи епархијски епископ, с месечним хонораром од 8—10 динара за сваки недељни час. — Директор треба да је као професор служио најмање осам одн. петнаест година, и тим је стекао квалификацију за непотпуну одн. потпуну гимназију. Петогодишњи директор непотпуне гимназије може такође бити постављен за директора потпуне гимназије, дакле, и после тринаестогодишње професорске и директорске службе.

Директори се потпуних средњих школа деле на три класе и имају плате 5000, одн. 6000, одн. 7000 динара. У једној класи мора директор провести пет година. Директори непотпуних средњих школа имају поред своје плате као професори додатак од 600 дин.

Плата је супленту 1500, основна професору 2400 дин., која се повишава са 600 дин., прво после пете и десете, а затим после сваке четврте навршене године службе, тако да после навршене двадесетшесте године достиже 6000 дин., с којом платом после тридесетогодишње службе (у коју се и суплентске године рачунају) може бити пенсионован.

Школске 1904/5. године било је у државним средњим школама: директора 18, професора 198, суплената 42, виших учи-

теља 9, учитеља 41, свега 308 наставника, осим тога је било и 16 хонорарних наставника, свега 324 радних снага.

Директори потпуних средњих средњих школа имају до 5 часова, непотпуни до 8, професори 15—18, супленти за прве две године, највише, 10, после као и професори, учитељи 16—20 часова недељно. Ако би професор или учитељ примио више од прописанога броја часова, може му министар одредити хонорар за те часове, ако су то часови вештина, осим случаја, код замењује болеснога наставника, или онога, који је на страни ради усавршавања у својој струци.

Пословођа, кога професорски савет одређује с почетком школске године између наставника, деловођа је проф. савета и помагач директоров у вршењу административних послова; у потпуној средњој школи има на име награде 480, у непотпуној 240 дин., која се плаћа из школарине.

Књижничара такође бира проф. савет на годину дана. Он нема награде.

Разредни је старешина директор свога разреда; он саставља дневнике и врши сву администрацију свога разреда, похађа предавања наставника и даје потребна упуства, води бригу о свеколиком умном, физичком и моралном образовању ученика. Председник је разреднога већа, чији су чланови сви наставници тога разреда, и на којима се одлучује о свима потребама разреда и доносе одлуке о ученицима, који прелазе у старији разред, који полажу разредне испите и који понављају разред. Оцене из појединих предмета даје предметни наставник у споразуму са разредним старешином, у случају њихова неслагања разредно веће; оцене из владања и вредноће даје разредно веће.

Директор је председник професорскога савета, који састављају сви професори, суплентн и виши учитељи, а у нарочитим случајевима и школски лекар. Проф. савет изриче веће казне над ученицима, саслушава на крају свакога тромесечја извештаје разредних старешина о стању и напредовању ученика, утврђује заједничке мере за поправљање наставе и васпитања, одлучује о набављању учила и књига, распоређује, по предлогу директорову, предмете на наставнике према њиховим квалификацијама, одређује благодејанце и количину благодејања, одређује благодејанце и количину благодејања, договара се о потребним изменама у школским правилима и о свему,

што би могло служити унапређењу завода и усавршењу наставе. (чл. 56.—93.).

Као што се види, на нашим средњим школама има много врста наставника са различитом спремом и са различитим правилима и дужностима. Свакако је желети, да се све то изједначи, да сви наставници имају исту спрему одн. формалну квалификацију, па и учитељи вештина, те према томе и иста права и дужности. Но на то као да ћемо морати још дуго и дуго чекати, пошто то ни много напредније земље нису постигле. Плате су добре, и кад би државне дажбине биле мање (на плату од 4200 дин. износе нешто више од једне седмине), биле би и врло добре, а овоме би се могло доскочити додатком, који би се одређивао према скупоћи живљења у појединим местима. Директорску би пак плату, као и учитељске, требало такође везати за године службе и не разликовати их по класама. Погрешно је, што се у одређивању часова није чинила никаква разлика, јер н. пр. између 18 часова из предмета са задацима и 15 из предмета без задатака, огромна је разлика, а тако је иста н. пр. и ова разлика: 15 часова из предмета са задацима и разредно старешинство и 15 часова из предмета без задатака и без разреднога старешинства. Рад, дакле, у нашим школама није међу наставнике равномерно подељен. Предлагано је, да би се те несугласице изгладиле, да се за разредно старешинство даје нарочита награда, као што се на пр. даје и пословођи. Бесумње би било боље, а могло би се и лакше извести, кад би се разредно старешинство урачунало у неколико часова, па да разредне старешине имају мање часова од осталих наставника, који то нису. Фатална је, и може се рећи и противна закону, пракса, и ако се не протеже на све заводе, да директори могу бити и без часова. Наше је бојно поље настава, и директор, који је без часова, генерал је, који бежи са бојнога поља. Директор без часова не врши своју прву дужност као први наставник и губи мерило за правилно упознавање и пресуђивање и својих наставника и својих ученика, осим тога лишава се једнога од најпоузданијих средстава и за самообразовање и за утицање на своје ученике. — Установа је разреднога већа добра, али би јој требало одредити слободнији круг рада, као и професорскоме савету, а не да „решавају“ и таке ствари које друкче и не могу решити, пошто су законом или правилима тачно одређене (као на пр. што су одлуке о прелажењу ученика у старији

разред и које ће ученици бити благодејанци). — Веома је тугаљива и у ствари неизводљива законска одредба, да разредни старешина походи предавања наставника и даје потребна упутства. На тај начин излазе појединци наставници у исти мах и као претпостављени и као потчињени једни другима: потребна упутства пак може давати и треба да даје наставницима само директор. У њему се огледа јединство школе, и он се мора старати, да га у свему и одржи.

Школски лекар. Свака средња школа има свога лекара кога поставља министар просвете и одређује му из школске касе хонорар од 480 до 840 динара годишње.

Школски лекар прегледа у почетку и на крају године све ученике, врши преглед и преко године, кад год то директор захте, бесплатно лечи сиромашне ученике и даје им лекарска уверења, походи на захтев директоров ученике без разлике имовнога стања, за које директор сумња, да су болесни, на захтев директоров обилази и болесне наставнике, даје ученицима потребне хигијенске поуке, обраћа нарочиту пажњу на хигијенске услове ученичкога здравља и води статистику о здравственом стању ученика и подноси директору годишње извештаје (чл. 94 и 95.).

Надзор. Сталнога надзора над средњим школама, као што смо већ поменули, у Србији нема. У закону се само констатује право надзора, иначе се нигде не помиње. Преглед гимназија врши се обично на крају године преко министарских изасланика и то сад само у потпуним гимназијама, где је министарски изасланик председник одбора на испитима зрелости и на тај се посао и ограничава. Ну покаткад ни тога нема, но је директор средње школе уједно и председник тога испитног одбора. Исто тако нема ни стручнога надзора као што је н. пр. у Пруској за цртање и за гимнастику, или као што су, у најновије доба, постављени овде нарочити инспектори за живе језике. У закону нема помена ни о надзору религијске наставе, али митрополити и епископи сматрају то као своје традиционално право. Иначе је утицање цркве на школу одређено још и овим двема тачкама закона о црквеним властима источно-православне цркве у краљевини Србији од 27. априла 1890.:

Архијерејски сабор одлучује по којима се књигама (с његовим благословом) може предавати хришћанска наука у др-

жавним, а тако исто и у приватним православним школама, које стоје под надзором државне власти (чл. 19. тачка 16.); и

Епархијски епископ предлаже министру по два способна свештена лица, ради избора за наставнике хришћанске науке у државним школама (чл. 27. т. 13.). — ово вреди само за случајеве, када се места попуњују хонорарним вероучитељима, иначе поставља наставнике, који имају прописану квалификацију за науку хришћанску, сам министар.[1]

Другога утицања цркве на средњу школу нему осим тога што митрополит одн. епископ одређује још дан причешћа или пареёује похођење пређеосвећене службе, и у закону се оно нигде и не помиње.

Ученици. Ученик може ступити у гимназију по свршетку 4. разреда основне школе положивши пријемни испит. Он не може имати године, које се уписује, мање од 10, а више од 13 година. Ученици нижега течаја (I—IV разред) плаћају 20 динара, а вишега (V—VIII разред) 40 динара школарине; родитељи, који плаћају мање од сто динара годишње порезе или имају више од двоје деце у средњим школама, плаћају половину школарине за своју децу; сасвим се ослобађају школарине сиромашни ученици врло доброга учења и примернога владања. Школарина се уноси у школску касу, из које се набављају учила и књиге за ученичку књижницу, све школске и канцеларијске потребе и даје ученичко благодејање сиромашним ученицима, који се одлично уче и примерно владају.

Успех се ученички оцењује са пет оцена: одлично (5), врло добро (4), добро (3), слабо (2) и рђаво (1)[2], владање са три: примерно (5), добро (3) и лоше (2), вредноћа такође са три: похвално (5), марљиво (3) и немарљиво (2). Ученици се преводе у старији разред без испита (осим ученика IV разреда), на основу годишњих оцена. Ученици, који из једнога или из два

[1] О даљим основима овога права в. спис д-ра Чедомиља Митровића, о праву надзора цркве у погледу издавања богословских списа. Београд, 1902., у коме се право надзора цркве приказује као један део њене учитељске власти.

[2] Ове су оцене остале стално од устројства Платона Симоновића од 15 септ. 1853 до данас. Разлика је у томе, што сада између оцена слабо и рђаво нема никакве разлике, те се с тога ова оцена и губи. У ствари дакле имамо само четири степена.

предмета имају на крају године слаб успех (о рђаву успеху закон и не говори) полажу испите из тих предмета (разредни испити) с почетком идуће школске године, и ако га положе, прелазе у старији разред. За ученике VIII разреда та два предмета не смеју бити језици или језик и математика. Ученици са више од две слабе оцене, и они који не положе разредне испите, понављају разред. Разред се може поновити само једанпут. Професорски савет може после другога тромесечја, на предлог разреднога већа, неспремна, немарљива и неуредна ученика отпустити из школе с тим, да на крају школске године полаже разредни испит из свих научних предмета тога разреда. За ученике поновце може се овака одлука донети одмах на крају првога тромесечја. Оваки ученици, да би могли прећи у старији разред, не смеју добити на разредном испиту ни једне слабе оцене (чл. 19—42).

Ученице. До закона од 1898 у унутрашњости је кроз двадесет година била коедукација, а у Београду је само изузетно допуштано, да ученици могу редовно учити поједине разреде. Поменутим је законом допуштено, да ученице, које су се у средњим школама затекле, могу довршити своје школовање по новом закону, али без права да понове разред (чл. 139). Приватним је школама допуштена коедукација. Државна средња школа за женску децу отворена је, као што поменусмо, ове школске године, а прошле су школске године изишле из средњих школа последње ученице, које су се у њима затекле 1898. Вишем девојачком образовању служе иначе више женске школе, које су као шесторазредне потпуне, а има их у Србији, потпуних и непотпуних, шест, и то три државне и три приватне; изузетно се пак допушта још и сад ученицама и редовно похођење мушких средњих школа, као на пример у III београдској гимназији.

Статистика ученика (и ученица) школске 1904/5 године. У почетку школске године уписало се 5862 ученика, на крају године 5040, отпало дакле у току године 842 (у више женске школе уписало се 1028 ученица, било на крају године 975). Одличних ученика било је 434, врло добрих 2183, добрих 1582, остало да полаже разредни испит 1347, да понови разред 465, изгубило право на даље школовање 29. Пријављених кандидата за испит зрелости било 283 (међу њима женских 36), призната

зрелост 210, одбијено на три месеца 48, на годину дана 17, одустало због болести 8.[1]

Испити. Испити су пријемни (за ступање у I разред), нижи течајни испит (по свршетку IV разреда за ступање у виши течај) и виши течајни испит или испит зрелости (при свршетку VIII разреда). Осим тога ученици, који су имали годишњи слаб успех из једнога или из два предмета полажу с почетком идуће школске године разредне испите из тих предмета за прелаз у старији разред, а ученици отпуштени на крају првога или другога тромесечја (чл. 42), и приватни ученици, из свих предмета (чл. 43—49).

Пријемном је испиту задатак, да се у средњу школу не пропусте ученици без довољне спреме, који не дају јемства за даље успешно школовање, и који би штетно утицали на целокупни школски рад и напредак осталих ученика. Испит се полаже: из српскога језика, из рачуна и из српске историје. Ученици који на пријемном испиту добију слабу оцену ма из кога предмета, не примају се у средњу школу и не могу испит те школе поновити (чл. 45 Закона о средњим школама и чл. 1—9 Правила о пријемном испиту. В. Правила о испитима у средњим школама у Краљевини Србији од 14 јануара 1902 г.

Према односу у коме су наше школе, ови испити нису оправдани. На њима се тражи оно, што средња школа мора дати оним ученицима, а ако им није дала, није постигла свој циљ и не сме их отпустити, све док то не постигне. Па ипак код нас није тако редак случај, да врло добар, па чак и одличан ученик народне школе не положи пријемни испит, крај свега тог, што се и за време одмора за испит спремао. То је очевидан доказ, пошто таки догађаји нису изузетни, да би се могли правдати неком случајношћу или ванредним приликама, да народна школа не врши свој задатак како би требало те да управна власт треба да нађе пута и начина, да та школа заиста постигне свој циљ и без обзира по средње школе, и пријемни би испити постали излишни. Они могу бити у другим земљама на свом месту, где има разноликих основних школа, као што су општинске, вероисповедне, различите приватне, припремне

[1] Ови су подаци узети из „Прегледа средњешколске наставе у 1904/5 школској години, састављен према штампаним извештајима“, као и напред изнесени подаци о бројном стању наставника. В. „Просветни Гласник“ 1905 стр. 200—232.

уз разне заводе, или где матерњи језик није један, па је потребно уверити се о уједначеном знању наставнога језика свих ученика који у један завод улазе, — али у нас, где су и све народне и све средње школе по готову без изузетка државне установе и имају, чак и приватне, исто уређење и исте наставне планове, држави заиста не би било потребно, да сама себе контролује на тај начин, (т. ј. да преноси контролу једне установе и то само делимице на другу, када се већ не могу поправити погрешке прве), и то у земљи, у којој је скроз и скроз одржан континуитет државне власти. Ту контролу треба пренети у народну школу, — и то није само једно питање средње школе но велико питање опште народне образованости, и ако ученик збиља не изнесе из ње онолико знања, колико се на пријемном испиту тражи, значи, да народна школа свој задатак није извршила.

Нижем је течајном испиту задатак, да ученици без довољне спреме не пређу у виши течај. Нити се течајни испит полаже из српскога језика, из немачкога језика и математике у реалној гимназији и у реалци, и из српскога, немачког и латинског језика у класичној гимназији. Из српскога је језика испит писмен и усмен, из осталих предмета само усмен. Ученик, који на течајном испиту добије слабу оцену ма из једнога предмета, не пушта се на даљи испит и не може прећи у старији разред, а може IV разред поновити (чл. 48 Закона чл. 1—18 Правила о нижем течајном испиту).

Овај је испит у неколико сличан некадашњему пруском Abschlussprüfung-у, под чијим је утицајем по свој прилици и постао. И ако су се у Пруској уверили о неподесности тога испита и 1901 га укинули, ипак би овај наш нижи течајни испит могао имати свога оправдања, кад би се на њему тражила већа концентрација и једнога предмета и свих предмета, те да се на њему покаже у колико је ученик умео да уједини и прегледно савлада оно знање што га је у току неколико година у одељцима стекао. Тиме би најбоље и доказао своју способност за даље средње-школско школовање.

Вишем је течајном испиту или испиту зрелости задатак, да се види, колико је целокупнога успеха имала настава код ученика у средњој школи, и у колико су ученици спремни за изучавање наука у факултетима. Испит је усмен и писмен, у гимназијама: из српскога језика, из немачкога или

француског језика, из латинског језика и из математике; у реалкама: из српскога језика, из немачкога или француског језика, из математике и из нацртне геометрије; само усмен, у гимназијама: из историје опште и народне; а у реалкама осим тога, из физике с хемијом. Који ученик на писменом испиту добије из свих предмета врло добре и одличне оцене, не полаже усмени испит, ако је из свих предмета у најстаријем разреду имао годишње оцене врло добре и одличне и био примерног владања. Ученик, који добије слабу оцену из једнога предмета, одбија се на три месеца, а који добије из два или више, на годину, али је допуштено, да се ученику, који према свом ранијем учењу и владању заслужује призрење, призна зрелост и онда, кад има само из једнога предмета слабу оцену, ако тај предмет није српски језик или математика, и ако ученинков резултат из свих осталих предмета на испиту зрелости није мањи од оцене врло добар (чл. 49. закона и 1.—28. правила о испиту зрелости у гимназијама и реалкама).

Колико било да се, и оправдано, виче на испите зрелости, они су још непрестано и школска и државна потреба. За испит зрелости говоре нарочито ови разлози: ученик треба да да̂ рачуна и себи и другима о знању, што га је у школи стекао, и да пређе у целини, што је у појединостима учио; учитељи треба да даду доказа о свом раду и одбију сваку сумњу о својој пристрасности; и за једно је и за друго потребна државна контрола и државни авторитет.[1] И испит зрелости треба збиља да и постигне оно, што се од њега тражи: с тога је и његов циљ промашен, било да се претера у захтевима, било да се одвећ мали захтеви стављају на испиту зрелости. У нас је, нарочито последњим правилима о испиту зрелости, по готову овај случај. Главна му је грешка, што се на гимназији, која је у нас реалка, не полаже испит из физике, и што се са свих језика без разлике полаже писмени испит само из превођења на матерњи језик, уз то је допуштено и служење речником, а и текст се, као што је уобичајено, не диктује, но пише на табли, дакле се не тражи ни copia verborum, ни ортографија, из језика̂, који се уче по четири, шест, па шта више и кроз свих осам година. И сами задаци на писменим испитима често чудно одбијају од наставних планова. Ученици, који се у VIII раз-

[1] В. „Наставник“ за 1896. стр. 234.

реду баве мисаоном лириком Гетеовом и Шилеровом, добијају понекад из немачкога језика на писменом испиту какав одељак из читанке за ниже разреде. Испит зрелости ни иначе није у складу са уређењем наших гимназија. Захтева се н. пр. да се од свих ученика подједнако тражи знање и немачкога и француског језика, а међутим се ученици на испиту зрелости сасвим ослобађају полагања једнога од тих језика (место да из једнога полажу само писмени, па ако га добро положе, да се ослободе усменога); у VII. се и у VIII. разред уводе три нова предмета, од којих се ниједан не полаже (руски језик, физика и философија). — и да је од њих у нашим приликама веома мало користи, пошто их наши ученици, као и онај страни језик, што га не одаберу, управо као сметњу за рад осећају, о томе смо се сви живо уверили. Међутим би се томе могло врло лако доскочити. Физика се пре свега мора завести опет као испитни предмет, философију треба да предаје наставник кога језика, најбоље српског, и да њезино градиво доведе у везу са штивом и писменим радњама, или је треба изоставити, а руски језик треба предавати факултативно, па ће бити бесумње већа успеха од њега, када га нико не буде као намет сматрао, али и то само кад буде оспособљених учитеља, који су изучавали руски језик и нису добили квалификацију за тај предмет једино тим, што су били у Русији.

Разредни су испити, некадањи поновни, остатак из пређашњих уређења, и нису никако у сагласју са садашњим, чије је начело, да ученици прелазе без годишњих испита. Ови су испити велика сметња напретку, потпуно су бескорисни и стају веома много труда и времена. Од 5040 ученика полажу те испите, као што смо видели 1347, ужасан проценат, и о томе би сви пријатељи наше школе требало озбиљно да размисле. Ученика треба навићи да ради постојано преко целе године, и уверити, да само тако може напредовати, а неостављати му као „котву спасенија“ испит, који је по њихову, може бити и оправданом мишљењу, „лутрија“, и на коме треба за неколико минута да покаже оно, што није могло показати у току целе године. Када су, дакле, већ избачени годишњи испити, што се само одобрити може, требало је ићи доследно тим путем, као што је и у другим земљама, где нема тих испита. Ученици са две слабе треба да понове разред, ученици пак са једном слабом могу прећи у старији разред, ако је разредно веће мишљења

да се могу поправити идуће године; не оправдају ли пак то мишљење и добију ли слабу оцену из истога или из сроднога предмета, то онда морају поновити тај разред. Ово би требало што скорије усвојити у интересу напретка наше школе, тим пре, што је то начело у нас већ званично признато и у неколико примењено на испиту зрелости. Напоменути ваља још и то, да су разредни испити, и ако се у закону изречно вели, да су испити писмени и усмени (чл. 43.), само усмени. Исто су тако у пракси и приватни испити само усмени, што је, нема сумње, велика погрешка, јер ученик може свршити и целу гимназију, а да не да̂ доказа о својој писмености.

О унутрашњем раду

Средње школе могу наставним планом бити уређене као (класичне) гимназије, као реалне гимназије и као реалке.

Које се науке и вештине, обавезно или добровољно, уче у којој врсти средњих школа, одређује министар по саслушању Главнога просветног савета.

Наставне планове и програме државних средњих школа, као и све, што се тиче извођења њихова, прописује министар (чл. 11 и 13). Као што се из тих одредаба види, министар мора саслушати Главни просветни савет само што се тиче избора предмета, у њихову распоређивању пак има сасвим одрешене руке.

Све су средње школе данас у Србији уређене као реалне гимназије, осим једне реалке, па и приватне, а не само државне, и највише се слажу са реалним гимназијама немачким, али настава у страним језицима отпочиње живим језиком (као по т. зв. франкфуртским наставним плановима), а настава латинскога језика почиње од III разреда. Грчки је језик у гимназијама изборно обавезан, и учи га само незнатан број ученика, пошто се огромна већина одлучује за француски језик при ступању у V разред.

Једна се веома умесна одредба находи у закону: према месним приликама појединих средњих школа министар може допустити да се поједини наставни план и општи програм у неколико измени (чл. 13). Желети је само, да наше гимназије што више примењују овај законски члан, чиме би доказале, да не врше слепо, што им се нареди, но да воде рачуна с сво-

јим посебним приликама, те би тим и раду у школи дали више живота.

Садашњи су наставни планови прописани 1 септембра 1898, у неколико измењени 1 августа 1899, (сви су предмети остали исти само мало друкчије по разредима распоређени и број им часова измењен), а 30 августа 1902 завођењем рускога језика у VII и VIII разреду са 2 часа недељно. Овим се новим предметом целокупан број часова није променио, но су завођењем рускога језика, према министарском распису, (од кога се и одступа на основу члана 13 закона о средњим школама) изгубили по један час српски језик или математика у оба та разреда. (В. распис од 30 августа и 1 септембра 1902. ПБр. 11196. — У реалци су у VII разреду изгубили по један час за српски језик и математика, а у VIII разреду француски језик и цртање. Према томе се управо ове године навршује осам година од како су заведени и садањи, а садањи су ученици VIII разреда по њима почели средњу школу од I разреда.

Да прегледамо најпре сва три прописана наставна плана у општим потезима.

Класична гимназија, која је 1902 укинута „због малога броја ученика“,[1] обухвата за осам година кроз све разреде српски, немачки и латински језик, математику и гимнастику, кроз седам разреда: историју (од II—VIII), кроз шест разреда: науку хришћанску и земљопис од (I—VI), јестаственицу (од I—VII без III) и грчки језик (од III—VIII), кроз три разреда: физику (III, VII и VIII), кроз два разреда: краснопис и певање (I и II), кроз један разред: философску пропедевтику, и као необавезан предмет кроз четири разреда цртање (од I—IV), са свега 230 одн. 238 часова. Језиковно-литерарна настава добила је 116 часова, реална (математика и природне науке) 48, земљопис 28,

1 Ово укидање класичне гимназије није било по закону, пошто трећа тачка чл. 13 гласи: „једном утврђени постављени план и програм не може се мењати за ученике, који су по њему почели учити“, а класична се гимназија није могла подвести ни под тачку 2, чл. 4, који гласи: „четворогазредне средње школе могу се затворити, ако у њима не би било најмање по сто ученика годишње кроз три године узастопце“, пошто је она као четворогазредна требало да постоји три године, а укинута је одмах после прве године, када је четврти разред отворен. — Исто тако није по закону ни садашње учење рускога језика у VII и VIII разреду, — та промена наставнога плана треба да важи истом за ученике, који су 1902 пошли у средњу школу. Исто је тако и са изменама од 1 августа 1899.

наука хришћанска 12 и философија 3 часа, или ако и ова последња три предмета спојимо са језиковно-литерарним под називом хуманистичним, и земљопис оставимо као кочну између хуманистичних и реалних предмета добићемо ове бројеве: 149 : 48 + 10.

Реална гимназија обухвата за осам година кроз све разреде: српски и немачки језик, математику и гимнастику; кроз седам разреда: историју (од II—VIII), кроз шест разреда науку хришћанску и земљопис (од I—VI), јестаственицу од I—VII без III) и латински језик (од III—VIII), кроз четири разреда цртање (од I—IV) и француски или грчки језик (од V—VIII), кроз три разреда: физику (III, VII и VIII), кроз два разреда: краснопис и певање (I и II) и руски језик (VII и VIII), и кроз један разред: философску пропедевтику (VIII), са свега 234 часа. Језиковно-литерарни предмети имају 94 часа, реални 55, а ако све предмете поделимо као и код класичне гимназије, добићемо овај однос: 107 : 55 + 11.

Реалка траје такође осам година и обухвата кроз све разреде: српски и немачки језик, математику, цртање и гимнастику; кроз седам разреда: историју (II—VII), кроз шест разреда: науку хришћанску и земљопис (од I—VI) и француски језик (од III—VIII), кроз пет разреда: јестаственицу (од I—VII без III и IV), кроз три разреда: физику (III, VII и VIII) и хемију с технологијом (III—V), кроз два разреда: краснопис и певање (I и II), руски језик и нацртну геометрију (VII и VIII), са свега 234 часа (као и у реалној гимназији). Бројеви су, које добијамо овде, прво 80 : 77 (језиковно-литерарни предмети на првом месту), а учинимо ли овде, с правом изузетак према претходноме, и уврстимо ли ми цртање у научне предмете, пошто ту оцена из цртања утиче на прелазак, и убројимо ли га у реалне предмете, пошто у главном њима и помаже, то ћемо добити 105 : 94 + 12.

Поредимо ли сад ове бројеве са истим бројевима оних школа, које су нашима више или мање као узор послужиле, добићемо овај резултат: наше су класичне гимназије мање хуманистичне, а реалке више реалне, па и реалне су гимназије наше више реалне, и ако ми имамо један (обавезан) језик више.

Примера ради наводимо те односе у средњим школама пруским: гимназије 150 : 52, одн. 176 : 52 — 9; реалне гимназије 127 : 71 одн. 160 : 71 + 11; реалке 106 : 83 одн. 143 : 99 (са цр-

тањем) -- 14. Бројеви су овде већи (апсолутно) с тога, што средње школе имају девет разреда (са 304 одн. 307 одн. 307 обавезних часова свега, заједно са вештинама), за праву би их сразмеру требало, дакле, за једну деветину смањити, што дабогме не мења ни у колико односе, које ми хоћемо да прикажемо.

Из овога се може јасно извести главна мана средњих школа наших: запостављање језиковно-литерарне наставе. С тога је и успех ове наставе слаб. Ученици не стичу потребно граматично-логично дисциплиновање духа, лакоћа се и окретност у усменом и писменом приказивању мисли постиже готово изузетно, а исто тако и удубљено познавање знаменитијих књижевних дела. Ретко који научи и који стран језик, и већина их још и сад одлази на университет, а да се ниједним страним језиком не уме служити као што треба. Истина, код нас се ту много и тражи. Четири, и ако уврстимо и старо-словенски, пет страних језика у гимназији, а ниједном се не даје довољно маха и времена, јер они својом множином само потискују један други. Мање би и ту било бесумње више. Што се пак класичних студија тиче, ту смо такође у неком особеном положају: оне се уче у нас у исти мах и много мање и много више но што би требало. Много мање, јер се уче непотпуно, и само толико, да се осети сва горчина опоре љуске, а готово никако и не дође до слатке језгре, много више, јер се у нас учи латински језик у свим средњим школама осим једне, чега нема ни у једној држави на свету. Facit је, дакле, наше средњошколске наставе: слабија језиковно-литерарна настава но другде, и, што је још много горе, више предмета (обавезних) у њој но другде. Реални су предмети простији, очигледнији, немају толико обиље факата, који се не дају обићи, методи су им много савршенији, те се с тога могу и лакше и брже савладати, — али се то у нас није узимало у довољној мери у обзир. Међутим то се светило и реалним предметима, — ако настава једним својим делом, а нарочито кад је то још и претежнији део, не тече правилно, то се не може неосетити у другом делу, и ја мислим, да међу нама нема ниједнога, који би био пријатељ школин и њезина напретка, а не само пријатељ једнога предмета са вером у свемоћ његову, и био задовољан нашом школом и њезиним резултатима. Доказ је да то, што је у Професорском друштву стално на дневноме реду, од његова постанка до данас, претресање наставних планова.

Али се мора признати и ово. И ако наши садашњи наставни планови губе, нарочито пак услед промена извршених после 1898., упоређени са наставним плановима напредних народа, које су диктовали већа сталоженост и много опсежније и удубљеније искуство, они добијају, кад се пореде са пређашњим. У томе је напредак, који нико порећи не може. То би се могло доказати и сличним поређењем пређашњих наставних планова са страним, а могли бисмо се и овде позвати на Професорско друштво. И оно је у разним приликама више пута изјављивало — и ако је у њему доста јака струја, и то од постанка његова, и за т. зв. јединствену средњу школу по угледу на Шведску — да се за основу даљега рада узму садашњи наставни планови, па је према томе и поступало. Да ли ће на томе остати или ће скора будућност може бити и већи напредак показати, видећемо у тој будућности.

Ово је оквир наше унутарње организације, пошто ово својим добрим делом зависи од наставних планова. Требало би видети, и какву слику тај оквир окружава и приказати, бар у главним моментима, и сав унутрашњи рад и појаве, од њега зависне. Ту се сад сретамо са најтежим питањем, најтежим и и у раду школском, и најтежим и за приказивање, пошто је тај рад веома тешко сав обухватити и са мало речи тачно утврдити.

Пре свега морамо приметити, да је у нас рад у примењивању прописанога градива веома тегобан: наставни циљеви нису изречно обележени, а немамо ни упустава за наставу (инструкција). Сваки је наставник остављен више или мање сам себи, и већина их свесно или несвесно примењују оне поступке, што су их као ученици примили и запамтили од својих учитеља. Први се закон о полагању професорских испита (од 1880.) врло мало обазрео на практичну страну, други је закон о средњим школама од 1898. чл. 96.—135., и истакао у довољној мери и важност практичне стране, али нису спремљени и потребни услови, да би се постављени захтеви могли и стварно испунити. Истина, још од 1892. постоји катедра педагогије на великој школи, касније је отворен и педагогијски семинар, али се њихов утицај није јаче осетио у средњој школи.[1] Најјачи се

[1] В. Др. Мих. Н. Јовановић, Катедра педагогије и средње школе „Наставник“ за 1903., стр. 7—14.

покрет у нас јавио за практичну спрему наставника крајем осамдесетих година прошлога века, и то међу самим наставставницима средњошколским. Резултат је тога полета и професорско друштво и први интензивни рад у њему, коме се може иначе замерити то, што је, као још и сада, обично отпочињао оним, чим је требало завршити (склапање наставних планова без исцрпнога претходног рада). Али без обзира на то радом је Професорскога друштва изведена у нашој средњој школи многа корисна установа, на зборовима и на конференцијама су претресана многа питања и изношени многи факти, што није могло остати без утицаја на наставнике и на њихов рад у школи, па и катедра је педагогије на великој школи постала иницијативом Професорскога друштва, и, нека ми је то овде допуштено рећи, Професорско је друштво највише учинило и да се плате наставничке повисе и доведу колико толико у склад са платама осталих јавних службеника, који имају исту формалну спрему. Г. 1891. послата је дванаесторица наставника у Русију, у Аустрију и у Француску на петнаест месеца ради усавршавања у својој струци и изучавања уредаба средњих школа и целокупнога унутрашњега рада у њима, али као да је већина тих наставника већу пажњу обратила на своје теоријско но на практично усавршавање. Свакако се пак све оно, што се тражило и шчекивало није постигло, или бар није допрло до јавности.[1] И као још један поуздан знак тога полета могу се навести и многи уџбеници, који за се за ово доба јавише, а од којих су многи, што се методичности тиче, далеко измакли испред ранијих. Ти су уџбеници нема сумње, помакли нашу наставу знатно унапред. Данас имамо све уџбенике за све предмете, и то мало не за све предмете по неколико, што их пак све не заводимо у школе, то је с тога, што још нисмо сви свима задовољни.

Сасвим је природно, да је теоријска спрема наших наставника боља пошто ту наставници нису били остављени сами себи или тек слабим подстицајама. Потреба се теоријске спреме одавно схватила као conditio sine qua non, а од 1880 управне се власти нису задовољиле само свршеном великом школом одн. универзитетом или техником, но су завеле и професорске испите, којима су обухваћени чак и они наставници, што нису на-

[1] В. „Наставник“ за 1891., стр. 299.

вршили пет година службе, и тим је закон за професорске испите почео важити управо од 29 јануара 1875. Кад погледамо пак на предмете, који су у току последњих деценија наше наставнике највише привлачили, видећемо, да су то били прво српски језик и српска историја, затим биологија, касније геологија и минералогија, а у најновије доба географија. Није тешко протумачити те појаве. Оне се своде више но на „дух времена“ на лични утицај појединих представника тих наука на великој школи (да поменемо само велике покојнике Ђуру Даничића и Јосифа Панчића), који су кадри били привући око себе великошколску омладину, заинтересовати их за свој рад и одушевити их за науку. Код којих представника није било тога личног утицаја, ту као да њихова спрема није могла помоћи, да придобију за своју науку читаво коло радника и створе школу.

Пошто смо видели претходне услове за рад у средњој школи можемо прећи сада на сам тај рад.

За рад у нашој средњој школи нема често ни у закону, ни у расписима, ни у правилима никаквих одредаба, стога и владају овде традиције и самопрегоревање са свим својим добрим и рђавим странама у много већој мери но код спољашње организације. Наши часови трају по 45 минута, почињу увек у час и четврт и трају до краја часа, према томе имамо после свакога часа паузу до 15 минута. Часови су распоређени на пре и после подне, и само четвртком по подне не сме бити предавања (ово је узакоњено, чл. 14. тачка а). Међутим се све више јавља тежња, да се часови, што је могућно више, баце на пре подне а по подне ослободи од часова. Дежурства наставника постоје, и то обично у дане, када наставници имају часова, ређе, када немају, да би могли у исти мах заменити и одсутне наставнике. Поступање наставника према ученицима такође није одређено. Ми казујемо свима ученицима без разлике ти, па и ученицама, када их има у заводу; од свих ученика тражимо ред и послушност на исти начин и не правимо велику разлику између ученика у нижим и у вишим разредима. Сваки разред поред дневника (у који се бележи сваки час и шта се на њему прешло, ученички изостанци и напомене о ученицима и о настави) има и свој прозивник (овај је прозивник такође традиција) у који се записују оцене из свих предмета, и у који се прво заводе тромесечне оцене, да се одатле заведу у упис-

ницу (т. ј. у главну књигу свакога разреда одн. одељења посенце). Овакав пак начин веома много доприноси томе, да наставник ученика и не упозна и да изводи оцену често и не знајући управо коме је изводи, јер нема слике ученикове пред собом но само његово име. Да ли треба свакога часа и питати и предавати, или у опште у каквој размери треба да су питања и предавања није одређено, и у том наставници имају слободне руке. Природно је, да се пред крај тромесечја више пита но иначе, и тада се прозивају нарочито они ученици, који су раније добили слабу оцену, да „поправе белешку". Наставници предају обично монолошки, акроматски, и сада већ ваљада само по изузетку са књигом или са листићем у руци. При испитивању изводе већином једнога или више ученика, али у исто доба често питају и ученике с места. Рад се са целим разредом још увек може сматрати у нашим школама као изузетак. На писмена се вежбања не обраћа довољно пажња, задаје се обично по један задатак месечно, и то обично школски, да се оцени као и усмени одговор, и оцена у прозивник заведе. Домаћи се задаци обично не исправљају и не оцењују, осим понекад у школи, на часу. О оценама, на жалост, воде највећу бригу и ученици па и наставници, што је само на штету наставе, пошто оцене не треба да су циљ рада, но да се јављају као природна последица рада; ученици не уче зато, да буду оцењени, но се оценама само казује, какав је резултат радом постигнут. Ко би пак у нас по оценама ценио резултат рада, тај би се често веома јако преварио.

Варошка су деца у нижим разредима отворена и предусретљива, често веома несташна, ретко кад дрека, сељанчићи срамежљиви и повучени. Ова се срамежљивост касније претвара често у равнодушност, нарочито код недаровите деце, из које се не ретко развија и упорност. Доцније ученици већ нису много учтиви и предусретљиви, па ни они из варошн, јер би се то схватило од осталих као улагивање, чега се веома чувају. У најнижим су разредима јако за игром заузети, и од свакога места граде игралиште, и од учионице, и од ходника, и од дворишта школског, и пре часова и између часова и одмах после часова, од III разреда ова жудња за игром већ слаби. Међу собом се ученици слажу доста добро, и, ако је иронија страховито јако међу њима развијена, али се велика пријатељства не склапају, или бар доста ретко. „Нераздвојни парови"

су сасвим ретки. Нарочито су даровитији ученици из старијих разреда усамљени и повучени, они махом пате од генијалности, — не ретко се пак изненадите, кад видите, да су њом заражени и сасвим недаровити — а генијалност је, као што је познато, болест, од које таленти умиру. — Већ и у нижем течају схватају наши ученици свој положај овако: они морају држати заједно, да би се могли одупрети јачем непријатељу — учитељу. Стога се, нажалост, и не сматра као срамота преварити наставника, но веома често чак и као врлина. Да се овако схватање тако рано развија, томе је узрок, што се у нас још никако и покрај свега закона (в. чл. 21. и 22. о ограничењу година ученичких), не пази строго на године ђачке, те стога имамо и у нижим разредима још непрестано велики број ученика, нарочито Црногораца, који су давно прошли прописне године.[1] Уколико је тужакање у нижим разредима веома често (па и од стране редара, са много пута подвученим „најгори", нашто наставници обично и не обраћају пажњу, када их така листа на катедри дочека), утолико, не само да се у вишим разредима никако не јавља, но се сматра управо за највећи грех, за издајство, а нарочито када се каква кривица намерно истражује.

Наставници нису строги, пре би се могло рећи да су у главном благи, и у поступању према ученицима, а нарочито у оцењивању; сагласности је пак у томе међу наставницима мало. Ученици се сада веома мало кажњавају, поглавито од како су заведена последња правила о кажњавању ученика (од 20 децембра 1899.), по коме није допуштено сваком наставнику да кажњава затвором но само разредном старешини. Добротворно је дејство тих правила већ после пет месеци констатовао у свом говору на крају школске године 1900. тадашњи директор садашње II београдске гимназије.[2] Колики је напредак тим правилом учињен видеће се, кад се наведе само ово: пре тога

[1] Како ученик, по чл. 22, не сме бити старији од 17 при упису у пети, а од 19 при упису у седми разред, ипак смо ми 1904/5 школске године у четвороразредним гимназијама имали 16 ученика од 17 и 18 година, у шесторазредним 23 од 19, 20 и више од 20 година, а у потпуним гимназијама 92 ученика са преко 20 година, који дабогме да нису сви били у најстаријем разреду. Да је изведена потпуна статистика и по разредима у извору, којим се служимо („Просветни Гласник" за 1905. стр. 231), могла би се изнети још много већа несагласност са поменутим законским чланом.

[2] В. Гимназија Вука Стеф. Караџића. Извештај о раду и ученичком напретку у школској 1899/900. години. Београд, 1900 стр. XIII.

је највећа казна до отпуштања била десет дана затвора (разуме се, само дана, не и ноћи), која је овим правилима сведена на шест часова, који се затвор може (нарочито зими) издржати у два маха, у размаку од недељу дана.

Ученицима је забрањено пушити и походити кафане, али се ипак пушта, да се хране у кафани, бар у Београду. (Овим се „прећутним правом“ служе нарочито имућни ученици, сиромашнији иду у Ђачку трпезу, добротворну установу београдских госпођа, где ученици по малу цену или и бесплатно добијају приличну храну, док се најсиромашнији још непрестано издржавају послуживањем, чему би већ једном, крајње је време, требало на који било начин доскочити). Но како је у Београду надзор готово немогућан, и како и наставници мисле, може бити и сасвим с правом, да они нису дужни, или да чак и не треба, свој надзор тако далеко да протегну, то веома многи ученици и пуше јавно и походе кафане. Похођење је кафана нарочито уобичајено недељом и празником пре подне.

Не надзирава се ни похођење позоришта (за које ученици имају и повластице, кад узму уверење од разредног старешине), или тек изузетно, и ако је допуштено само са родитељима или са одобрењем школске власти. Забрањено је ученицима у правилима о њихову владању без одобрења штампати и своје умне производе, али то они ипак чине, па пишу шта више и по политичким листовима. Од III разреда већ почињу „свրбети прсти“, и онда већ почињу издавање писаних или хектографских новина — недавно су ученици III разреда чак и штампали свој листић — које дабогме брзо угину. Од прошле је године професорско друштво почело издавати лист „Дом и школу“, у који се примају и ученички радови.

Ученици се наши интересују јако за политику Србије; они су већином већ у средњој школи по партијама. Новине читају веома много.[1]

[1] Ово се искуство не слаже са искуством Петра Тине, председника нашега друштва, које је изнесено у његову чланку „Морално васпитање у нашој средњој школи“, „Наставник“ за 1905., стр. 11., где има иначе веома тачних опажања о нашим ученицима и о нашим школским приликама. Слика из интимнога живота наших средњих школа, ранијих и садашњих, налазе се још у овим списима: Светозар Марковић, Како су нас васпитали (прештампано у целокупним делима Светозара Марковића, св. VIII, Београд 1893), Живојин Матић, Рањен ђак, роман, Београд 1882., Милан Ђ. Милићевић, Село злоселица и учитељ Миливоје, Београд, Рад. Т. Туту-

За узајамно обавештавање и подстицање ученика у друштвеном животу постоје готово уза све осморазредне и шесторазредне средње школе ђачке дружине. Круг је њихова рада различит, то стоји до професорских савета дотичних школа. На састанцима се обично декламује и читају и оцењују оригинали и преведени састави. Свака дружина има и своју књижницу, којом сами ученици управљају. Осим тих књижница има при неким заводима и ученичких књижница и за ученике нижих разреда. Од како је пак уведена и приватна лектира из живих језика, чији се добротворни утицај већ почео осећати, неке су средње школе завеле и засебне књижнице из живих језика, којом рукују наставници тих предмета. Подаци о овим установама могу се наћи само у извештајима појединих завода, па ни у њима се сви не наводе.

Пошто гимнастика у нас за велику већину школа постоји само на хартији, то је преко потребно, да се школа на други начин постара за физичко васпитање ученика, а онај недостатак, колико је то могућно, изравна. Наше школе тога ради и приређују доста често екскурсије, не ретко једино тога ради, да се деца по свежем ваздуху крећу или наиграју дечјих и народних игара. Из извештаја се средњешколских види, да су поједине школе чиниле и по 15—16 екскурзија (дабогме да не увек са свима разредима) у току једне године.

Али гимнастика има и другу одштету у нашим школама. Она постоји у наставним плановима, али је у школама готово нема, а зато имамо у школама и музику, која опет у наставним плановима не постоји. Она служи поред литерарне наставе, цртања и певања естетичном васпитању наше омладине. Уколико она тај свој циљ постизава, стоји више но код осталих предмета до спреме, добре воље и умешности наставникове. Док поједине гимназије имају читав оркестар, у другим су часови из певања и музике често права тортура и за ђаке и за наставнике, или управо супротно томе „увеселеније јуности“. У Београду су се ученици из разних завода сложили и саставили свој ђачки оркестар, који се већ више пута и публици приказивао. — Три средњешколска завода у Београду имају и учитеља

новић, Миланово школовање, Београд 1900., Сретен Ж. Пашић, Ко је крив? Београд, затим у романима и приповеткама средњошколских наставника Стевана Сремца и Светолика П. Ранковића. Понеке сличице и опажања налазе се и у нашим педагогијским листовима.

стенографије (једнога). Предмет је дабогме факултативан и учитељ има у сва три завода 17 напредњака и 35 почетника, свега 52 ученика. Сталан је учитељ за стенографију постављен с почетком 1905 године, дотле је тај предмет предавао хонорарни наставник.

Што се религијскога васпитања тиче, оно се одржава више формално, пошто се религија у нас, што рекао Тица у већ поменутом чланку „безбрижно игнорује". Молитва се чита пре првога и после последњега часа свакога дана, религија се предаје од I—VI разреда (по пређашњим наставним плановима само до IV), али се њезин утицај нимало не опажа. Поједини разреди одн. одељења иду у цркву у два до три месеца једанпут (где је мање разреда одн. одељења чешће), а причешћивање пред Божић или пред Ускрс није обавезно, пако школа оставља за то по један дан слободан и ученици иду са наставницима на причешће. Из нижих се разреда причешћује више од половине, а не показују да ништа при том чуствују, из виших једва трећина, дешава се пак, да из читавога разреда дођу један или двојица, док други, „остентативно" изостају, — тако је у Београду, а у унутрашњости већ већи проценат приступа причешћу.

На сваки начин да то стоји много и до дома, и из целокупнога се понашања наших ученика може много што-шта закључити и о домаћем животу њихову па и о нашим домаћим приликама у опште. Наш је дом, уопште узевши, више заштитник деце по пријатељ школин, што се нарочито види на пр. при оправдању изостанака ђачких, а то значи, да он још не схвата прави интерес дечји, пошто школа, која је ради деце и постала, не може бити дечји непријатељ. Односи су између наше школе и нашега дома отежани нарочито тим, што већи део родитеља није прошао кроз средњу школу, доста велики пак ни кроз какву, те им је веома тешко схватити циљеве школине и поступати са децом сагласно са школским законима. Међутим, можемо се тешити, пошто је прираштај школованих људи све то већи, да у овом погледу сваким даном мора бити све боље.

На тим се тешимо и у многим другим погледима. И кад добро уочимо, са каквим се све незгодама у младој држави средња школа има да бори, па да ипак и крај свега кривудања просечна линија показује сталан напредак, то нам даје најбоље јемство, да ће она касније, добијајући у друштву и у држави све више помоћи, показивати тај стални напредак. то нам даје најбоље јемство, да ће она касније, добијајући у друштву и у држави све више помоћи, показивати тај стални напредак са мање кривудања и са већом убрзаношћу. Она мора умети себи сама створити своје најбоље помагаче и заштитнике. Њена је нада, као и нада целога народа, у онима, које испод својих крила испушта.

ДОДАЦИ

I

Наставни план за (реалне) гимназије

ПРЕДМЕТИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	СВЕГА
Хришћанска наука . . .	2	2	2	2	2	2	—	—	12
Српски језик	4	4	4	4	4	4	3	3	30
Немачки језик	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Латински језик	—	—	5	5	4	4	4	4	26
Француски или грчки језик	—	—	—	—	5	5	4	4	18
Руски језик	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Земљопис	3	2	2	2	1	1	—	—	11
Историја	—	2	2	2	3	3	3	3	18
Јестаственица	2	2	—	3	2	2	2	—	13
Физика	—	—	3	—	—	—	4	3	10
Математика	5	5	4	4	4	4	3	3	32
Философска пропедевтика .	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Цртање	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Краснопис	2	1	—	—	—	—	—	—	3
Певање	2	2	—	—	—	—	—	—	4
Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Свега	28	28	29	29	30	30	30	30	234

II

Наставни план за реалке

ПРЕДМЕТИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	СВЕГА
Хришћанска наука . . .	2	2	2	2	1	1	—	—	10
Српски језик	4	4	3	3	3	3	2	3	25
Немачки језак	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Француски језик	—	—	5	5	4	4	4	3	25
Руски језик	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Земљопис	3	2	2	2	2	1	—	—	12
Историја	—	2	2	2	2	2	2	3	15
Јестаственица	2	2	—	—	3	3	3	—	13
Физика	—	—	3	—	—	—	4	5	12
Хемија са технологијом . .	—	—	—	3	3	4	—	—	10
Математика	5	5	5	5	5	5	4	4	38
Нацртна геометрија . . .	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Слободно цртање	2	2	2	2	2	2	2	3	17
Краснопис	2	—	—	—	—	—	—	—	3
Певање	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Свега	28	28	29	29	30	30	30	30	234

III

Наставни план за класичне гимназије

ПРЕДМЕТИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Свега
Хришћанска наука	2	2	2	2	2	2	—	—	12
Српски језик	3	3	3	3	4	4	3	3	26
Немачки језик	3	3	3	3	3	3	3	3	24
Латински језик	5	5	5	5	5	5	5	5	40
Грчки језик	—	—	4	4	4	4	4	4	24
Руски језик	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Земљопис	2	2	2	2	1	1	—	—	10
Историја	—	2	2	2	3	3	3	3	18
Јестаственица	2	2	—	2	2	2	2	—	12
Физика	—	—	2	—	—	—	3	3	8
Математика	4	3	3	3	4	4	3	2	26
Философска пропедевтика	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Цртање (необавезно)	(2)	(2)	(2)	(2)	—	—	—	—	(8)
Краснопис	2	1	—	—	—	—	—	—	3
Певање	2	2	—	—	—	—	—	—	4
Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Свега	27	27	28	28	30	30	30	30	230
	(29)	(29)	(30)	(30)	—	—	—	—	(238)

Заједничка основа женске гимназије једнака је са четири нижа разреда виших женских школа. — Ученицама се оставља на вољу, да међу необавезним предметима узму онолико и оне, које изаберу њихови родитељи или оне саме, само целокупни број часова, што их једна ученица може имати недељно, не сме бити већи од 34 рачунајући ту и вештине. Философска је пропедевтика обавезан предмет за оне ученице, које не узму ниједан други необавезан предмет. Слободно је цртање у гимназијском одсеку необавезан, у реалном обавезан предмет и сматра се као научан. Ученице пак реалног одсека, које би узеле наставу педагогије, могу се ослободити наставе слободнога цртања. Певање се може заменити и свирањем. Француски је језик у нижем течају необавезан (као и у вишој женској школи), и ученице, које се упишу у реални одсек, морају најпре положити испит из францускога језика по програму за III и IV разред, ако дотле нису училе тај језик.

Педагогија је унесена у наставни план за женску гимназију стога, што се по чл. 30 закона о народним школама могу поставити за привреме учитељице и она лица, која су свршила потпуну средњу школу.

IV

Наставни план за женску гимназију

Утврђен 6. септембра 1905.

Број		Предмети	Заједничка основа I	II	III	IV	Гимназијски одсек V	VI	VII	VIII	Свега часова	Реални одсек V	VI	VII	VIII	Свега часова
1	Обавезни	Веронаука	2	2	2	2	2	2	—	—	12	2	2	—	—	12
2		Српски језик	4	4	3	3	3	3	3	3	26	3	3	3	3	26
3		Немачки језик	3	3	2	3	3	3	3	3	24	3	3	3	3	24
4		Француски језик	—	—	необ. (4)	необ. (4)	—	—	—	—	—	4	4	3	3	22
5		Латински језик	—	—	—	—	5	5	4	4	18	—	—	—	—	—
6		Земљопис	2	2	2	2	3	3	3	3	8 } 12	3	3	3	3	8 } 12
7		Историја	2	2	2	3					9					9
8		Јестаственица	2	2	—	2	2	2	2	—	12	2	2	2	—	12
9		Математика	3	3	3	3	4	4	3	3	26	4	4	3	3	26
10		Физика	—	—	3	—	—	—	3	3	9	—	—	3	3	9
11		Хемија	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	6
12		Хигијена	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	2	2
13		Краснопис	1	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2
14		Слободно цртање	2	2	2	2	(2)	(2)	(2)	(2)	(8 16)	2	2	2	2	16
15		Певање	2	2	2	2	2	2	2	2	16	2	2	1	2	16
16		Женски рад	4	4	4	4	2	—	—	—	16	2	2	—	—	16
17		Гимнастика	3	3	3	3	3	3	3	3	24	3	3	3	3	24
		Свега часова	30	30	29 (33)	29 (33)	29 (31)	29 (31)	26 (28)	26 (28)	228 (244)	30	30	30	30	249
18	Необав.	Грчки језик	—	—	—	—	—	—	6	6	12	—	—	—	—	—
19		Руски језик	—	—	—	—	—	—	2	2	4	—	—	2	2	4
20		Философска пропедевтика	—	—	—	—	—	—	2	2	4	—	—	2	2	4
21		Педагогија	—	—	—	—	—	—	4	4	8	—	—	4	4	8
	Свега часова	с одређеним минимумом	—	—	—	—	—	—	(28 30)	28 (30)	232 (248)	—	—	32	32	254
		с допуштеним маскимумом	—	—	—	—	—	—	34	34	232 (248)	—	—	34	34	254

V

Буџет за средње школе за 1906 годину

Приходи.

Од школарине (заједно са вишим женским школама	100.000 дин.
	100.000 дин.

Расходи.

На плату наставника	1,083.304·68 дин.
На послугу	40.868·— „
На додатке (директорима, лекарима, пословођама	23.570·— „
На благодејање сиромашним ученицима	25.470·— „
На екскурсије ученичке	2.000·— „
На путне и подвозне трошкове министарских изасланика за преглед средњих (и стручних) школа	3.000·— „
На канцеларијске трошкове	37.720·— „
На кућне кирије	7·680·— „
	1,223.612·68 дин.

Средња школа за женску децу пала је на буџет виших женских школа, пошто је спојена са вишом женском школом у Београду. Станарина за средње школе у Београду унесена је буџет министарства. Путни и подвозни трошкови министарских изасланика за преглед школа издају се и за учитељске школе.

VI

Преглед извора

за историјску педагогију средње школе у Србији

Зборник закона и уредаба. У Београду од 1840 године.

Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник. У Бечу, 1852.

Милан Ђ. Милићевић, Школе у Србији, Гласник српскога ученог друштва књ. VII (свеска XXIV старога реда). Београд, 1868.

Фехир Ипољ, Средње школе у Србији. Јавно предавање у Будимпешти год. 1869. 6. марта. (С мађарског). Летопис Матице српске, св. 158. Нови Сад 1889.

Двадесетпетогодишњица београдске реалке 1890 г. Извештај Драгутина Илајела, директора реалке. У Београду 1890.

Конференција београдских одбора Професорскога друштва о „Основи за наставни план за гимназије у Краљевини Србији“, држана 21 нов. 1892 у Београду. (Стенографске белешке). Прилог 6 св. III књ. „Наставника“. (Одатле на по се прештампано „Историјски преглед свих досадашњих праваца гимназија у Србији, говор Момчила Иванића, проф. I београдске гимназије“. Београд, 1893).

Мил. Марковић и Зар. Р. Поповић, Просветни зборник закона и наредаба по којима су уређене, и по којима се управљају школе и друге просветне установе у Краљевини Србији. Ново издање. У Београду, 1895.

Гимназија Краља Александра I у XIX веку. Грађа за историју овога завода. Прикупио Петар А. Типа. професор. В. Извештај о гимназији Краља Александра I са школску 1899—1900 годину. Београд, 1900.

Гимназија Вука Стеф. Караџића, њен постанак и развитак од Мил. Вукићевића. В. Гимназија Вука Стеф. Караџића, извештај о раду и ученичком напретку у школској 1899/900. Београд, 1900.

Гимназија Кнеза Милоша Великог. Педагошка историска расправа. Критички изложио Љуб. М. Протић, Београд, 1901.

Министарство просвете и црквених послова. Статистика наставе у Краљевини Србији за 1899/900 школску годину. Са четири картограма и четрнаест диограма. По службеним изворима израдио Зар. Р. Поповић. Београд, 1905. (У предговору ове књиге поменути су сви ранији извори за податке о стању школа у Србији).

Ewald Horn, Prof. Dr. Vorsteher der kgl. Auskunfstelle für höheres Unterrichtswesen in Berlin, Das höhere Schulwesen der Staaten Europas. Berlin, 1906.

Статистички годишњак Краљевине Србије. Издаје Управа државне статистике. Осма књига 1903. Београд, 1906.

Лични подаци, извештаји о средњим школама, радња Главнога просветног савета и Професорског друштва на уређењу средњешколском и друга, налази се у „Просветном Гласнику“ (година 1906 је XXVII), службеном листу министарства просвете и црквених послова и у „Наставнику“ (година 1906. је XVII), листу Професорскога друштва.

ЈА ЗНАМ СУДБУ НАШУ

Ја знам судбу нашу, умиљати створе,
Судбу тако црну што нас сутра чека:
Једне сјајне ноћи, гледајући горе,
Седећеш у врту који руже сенче,
Па док славуј пева негде из далека,
Запеваћеш и ти: „Ој пелен, пеленче...“

Тада ћу ти доћи гоњен слутњом љутом
С осветом у срцу и мачем у руци;
Ал' докле ти будем прилазио ћутом,
Крадом покрај ружа што врт цветом сенче,
У место ривала ког у страшној муци
Слутих, чућу песму: „Ој, пелен, пеленче...“

М. М. Поповић

ОПШТИНСКО ДЕТЕ

ПИШЕ

БРАНИСЛАВ Ђ. НУШИЋ

КЊИГА ДРУГА

Роман једног мангупчета

(НАСТАВАК)

ГЛАВА ШЕСТА

У којој ће глави читаоци имати један врло пријатан сусрет и направити познанство са канцеларијском госпођицом Софијом, код које ће и Сима наћи уточишта.

До душе, свако чудо за три дана. За три дана може влада пасти и нова се образовати, за три дана може се председнику општине изјавити неповерење, за три дана може човек наћи потписе на меници и проћи цензуру и примити новац; за три дана може човек „кратким путем“ свршити бракоразводну парницу и у опште, многе се ствари могу за три дана свршити али млађи да нађе службу или домаћица да нађе млађе, то се не може у Београду за три дана свршити.

И ако се Сима није морао бојати да га полиција протера у место рођења, јер нити би он нити полиција могла знати које је његово места рођења, ипак се бојао протеривања, те је журно и куцао редом на свака врата. На једном месту неће га јер је врло мали, на другом месту имају већ послугу, на трећем ово а на

четвртом оно. У шегрте му се није шило, некако није осећао у себи довољно воље за тај позив који собом доноси можда у будућности лепе изгледе, што није увек тако извесно, али у садашњости лепе батине, што је пак врло извесно. Радије је куцао на врата приватних станова.

Прошао је већ био целу трамвајску пругу од Велике Пијаце па до Славије, али нигде да нађе службе. Најзад се реши да зађе и у споредније улице. Пође од врата до врата и најзад закуца на стан бр. 142.

Како ће Сима у тој кући наћи службу, то да оставимо њега часом а да се позабавимо госпођицом Софијом која ће га примити.

Писац овога романа једва је чекао прилику да се у овој свесци сретне с којом женском. Као што су и читаоци приметили, кроз свих досадањих пет глава овога романа нису се ни они ни писац срели ни с каквом женском, изузимајући оне вирцлерке која је у петој глави само врисиула кад је видла да је преварена и тиме уједно и свршила своју улогу у роману. А не може се дозволити да једно женско лице у роману само врисне и ништа више.

Госпођица Софија дакле, држи две намештене собе и тачно плаћа кирију. Њој нема више од двадесет и четири или двадесет и пет година, али се види на њој да је искусна женска. Корача некако одлучно, кад говори гледа у очи а главу узноси и раменима креће као какав командант пука. Лепа је. То је већ тако рећи комисијски утврђено да је лепа и то је утврђено без икаквог одвојеног мишљења. Има живе очи које толико играју, да им је мало оно места међ очним капцима; лепо разрезана уста и безобразан, дрзак нос. Да би избегли оно упоређење из народних песама са морским пијавицама; говорећи о њеним лепим обрвама, послужићемо се модернијим упоређењем: њене обрве изгледају као два парчета по 7.50 см. дуге а уске црне сомотске пантљике које су пришивене као ауфшлуц над очима.

Госпођица је Софија од добре куће али се није хтела удавати. Док је била млађа, оставила је да о браку зрело размисли кад буде старија, сад како је старија налази, кад се већ у младости није удала да то не треба ни сад да чини. Она живи сама самцита у стану и нема нигде никога својега. Она управо живи неким канцеларијским животом; ујутру у девет сати пође од куће па дође на подне, са свим као да је била у канцела-

рији. Тако исто после подне оде од куће у три а враћа се у шест пред вече.

У осталом, и ако није никакав чиновник, она одиста живи канцеларијским животом јер сво то време, од девет до дванаест и од три до шест, пробави она по чекаоницама разних министарстава и других надлештава. Нема министарства нити има каквог другог надлештва коме она није поднела какву молбу. Разуме се, она и не тражи баш да успе са својом молбом, али је њој та молба разлог да може сваког дана у дотично министарство или надлештво отићи и пријавити се шефу, начелнику, секретару, писару или ма коме, те направити познанство.

Тако на пример, министру просвете поднела је жалбу којом тражи место за учитељицу рада; министру привреде поднела је молбу којом тражи помоћ од Класне Лутрије, да отвори радничку школу; министру војном поднела је молбу, којом тражи да се извиди неко примање њенога оца по реквизицији из српско-турскога рата; министру финансија поднела је молбу да се ослободи порезе; министру унутрашњих дела поднела је молбу којом тражи трогодишњи бесплатан пасош; министру грађевина поднела је молбу којом тражи да се изузетно прими у телефонски курс или бар за елева при каквој железничкој станици а министарству иностраних дела обратила се молбом, да јој се пронађе стриц по деди који се пре тридесет и две године иселио у Русију.

Биле те молбе узете у поступак, не биле узете; биле решене или одбијене, све је то једно било за госпођицу Софију, она је редом обилазила министарства, јављала се час начелнику, час секретару, час писару а по могућству, продирала је и у министрову канцеларију. Њој је главно било само то, да има разлога ићи по канцеларијама.

Уђе на пример код секретара. Секретар рецимо млад а рецимо уједно и учтив човек. Пред њим дама и он пред дамом, разуме се да је одмах нуди да седне.

— Шта сте ради госпођице? — почиње секретар и дотерује руком косу.

— Па... знате... ја сам поднела овде једну молбу...

— Тако. Молим за ваше име?

Она му каже име и исприча садржину молбе.

— Ах тако! — учини секретар. — Онда извините, то није у моме одељењу.

— Све једно — додаје госпођица Софија — ја сам то знала али сам дошла и вас да умолим да ме и ви помогнете. Забога, ја немам нигди никога на овоме свету; станујем знате у Ресавској улици број 142., али замислите сами једну девојку саму, самохрану, немам ни рода, немам ни пријатеља а станујем знате у Ресавској улици број 142. —

Секретар усхићен, истерује из канцеларије момка који баш у тај мах наилази неког да пријави и наставља разговор.

— Молим вас, ја примам на себе ствар вашу — вели секретар усхићено и узнемирено и неспретно проспна дивит пун мастила, испушта перо на патос или лактом гурне акта те се раздруже по патосу.

Па онда од секретара тога министарства одлази писару другога министарства.

А има већ три месеца како су по свима њеним молбама, предатим разним надлештвима донета решења и молбе или одбијене или као неумесне стављене у архиву и она већ од неколико дана смишља и премишља какав би нови разлог употребила да опет може обилазити канцеларије.

Баш у таквом једном моменту, кад је о томе најозбиљније размишљала, закуцао је на врата њенога стана наш Сима, тражећи службу. Она га премери од главе до пете и часком јој паде срећна мисао на памет.

— Добро, узећу те, остани овде код мене. Биће ти добро, бринућу за тебе као да си ми рођени брат.

— А шта треба да радим? — упита Сима изненађено.

— Ништа више, него само свакоме ко те запита, да кажеш да си мој рођени брат, да нигде никога немаш и да си мени пао на терет као јединој сестри. Јел' разумеш?

— Разумем, одговори Сима и ако у ствари није никако могао разумети каква је то служба бити некоме брат.

ГЛАВА СЕДМА

У којој Сима ступа на позорницу у улози брата, због којега се чак и сузе проливају.

Сутра дан већ Сима је врло савесно играо улогу брата, која улога није била ни мало тешка.

Око девет сати пре подне, узела га је за руку госпођица Софија и кренула се с њим по разним министарствима. Она је сад забога била несретна сестра која има брата који је „њој пао на терет.“. Сад јој је у рукама разлог да походи свакодневно министарства и тај разлог она ревносно вуче за собом. Разуме се сад, са тако јаким разлогом у рукама, могла је обићи и писаре и секретаре па се јављати и самим министрима или бар најмање начелницима. То је за њу у толико боље и лакше што су то обично старији људи, а старији људи радије чине услуге лепим дамама а сем тога, то су и фамилијарни људи а фамилијарни људи такође радије чине услуге лепим дамама.

Прво је ударила на Министарство Просвете. Био је четвртак и тог дана од 10 до 12 прима министар просвете, јер ваља знати да је она знала напамет све оне листе, на вратима разних министара и начелника, о сатима примања.

У чекаоници Министарства Просвете разуме се, као и обично, вашар. Ту учитељице по неколико дана дрежде да моле да их министар већ једном премести из „Сибира“ и доведе у престоницу; ту учитељи који су дошли да кажу, онако више узгред, по коју ружну о својим колегама; ту супленти који траже једногодишње осуство ради „студирања на страни“; ту неки попови који су дошли да се жале на своју паству; ту изасланици неке пастве која је дошла да се жали на свога попа. Па онда неки младићи с дугом косом, који носе под пазухом увијену трубу цртаће хартије, на којој су кредом исцртали неку главу па траже да се пошљу у Минхен за питомце; па ту стари пензионисани учитељи са неким штапићима и лењирима, измислили кобајаги нову рачунаљку па хоће да је поднесу на оцену; ту неки професори са дебелим рукописима под пазухом, то су за конкурс израђени школски предмети; па ту родитељи чији су синови због „пизме“ професорске попадали на испитима и већ ту све и сва, све оно шаренило које се може срести у чекаоници Министарства Просвете, свакога дана кад је примање.

Ето, кроз ту гомилу, са намакнутим шлајером на лице, провукла се и госпођица Софија, водећи брата за руку.

Разуме се, да се канцеларијској дами никад није могло десити да нема визит-карте при себи, и то мале и фине, са златним первазом и са јасним црним словима, којима је исписана улица и број куће у којој станује.

Министар је био остарији, фамилијаран човек и онда никакво чудо што госпођица Софија није дуго чекала у чекаоници. После другог или трећег, који је ушао и изашао од министра, дошла је на ред госпођица Софија, која уђе у канцеларију водећи и брата за руку.

Учитељица Мица, која је потегла из Јагодине, коју она у својим молбама назива „српским Сибиром" да тражи премештај и која већ четири дана не може да буде примљена, пакосно је погледала за госпођицом Софијом, кад се за њом затворише министарска врата и још пакосније додала учитељици Савки, која такође тражи премештај из Прокупља зато „што је узнемирава један полициски писар".

— Дабоме, не треба у овој Србији бити учитељица, него тако... дама...

— А уз то још и лепа — додала је још пакосније госпођица Савка, она што пати од полицијског узнемиравања.

Међу тим и поред њине пакости, господин министар је врло љубазно примио госпођицу Софију и чим је изустио: „Шта сте ви ради, госпођице? она је сиротица групула у плач и сузе је чисто загушише. За тим обриса сузе, пољуби свога брата и развеза да прича г. министру своју тужну историју.

— Остала сам без родитеља, без игди ичега, сама самохрана а уз то још остало ми и ово сироче, мој рођени брат, да се ја мучим и да га издржавам. И ја сам то све чинила и ево сам га однеговала али даље не могу. Верујте, господине министре, да сам за љубав овога детата толико пута долазила у искушење... како да кажем... да у искушење да посрнем, да и своју част ставим на коцку...

— Па? — упита министар радознало и поче да се врти на столици.

— Мучила сам се, али више не могу. Бојим се мораћу попустити.

— Мораћете одиста — додаде министар и преби једну писаљку са којом је играо — мораћете, шта ћете, такав је живот.

— Али, зар не би могла у таквом случају држава да притече у помоћ једној сиротици?

— Али чиме?

— На пример, да ми брата прими за питомца. Он до душе није ништа свршио, нема никаквих сведоџаба али... кад би ви само хтели господине министре.

— Е, видите то је врло тешко, ипак ћу ја видети шта би могло. А где оно рекосте да станујете?

— Ресавска улица број 142. Ето ту на мојој визит-карти је тачно означена улица и број куће.

— Ах да, — учини министар и одвоји визит-карту од осталих па је метну између листова у свој нотес.

После још кратког разговора, госпођица Софија се диже, благодарно стисне руку господину министру а Сима, који све ово није могао да разуме, пољуби му руку, па онда изађоше.

Госпођица Софија, држећи Симу за руку, поносно, уздигнуте главе прође кроз редове учитељица, суплената, проналазача и других талената, сиђе низ степенице, нађе се на улици, размисли минут два, па се онда с братом крену у Министарство Привреде.

(Наставиће се)

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Положај у Угарској: почетак кризе; граф Апоњи и барон Фејервари: Апоњиев тајни меморандум: мађарски захтеви: инцидент на дворскоме балу у Пешти: итд. Опште право гласа. Тешкоће мађарске политике: Калај до Београда и Калај после Београда.

Данашња криза датира од јесени 1902. Тада су пред парламенте угарски и аустријски били поднесени законски предлози о повећању годишњег контингента регрута за редовну или „заједничку" аустроугарску војску. Целокупно предложено повећање износило је 21900 људи за обе земље, тако да се годишњи контингенат повећавао од 103.100 на 125.000 људи. Од 1889 године није било никаквих повећавања и од тога доба се број прекобројних регрута — тј. људи способних за војну службу, али за које није било места међу 103.100 регрута уписаних и одобрених законом — подигао на 70.000 или 80.000 људи годишње. Угарска даје приближно 44% од целокупног годишњег контингента. Њен део предложеног повећања био је дакле нешто мањи од 10.000 људи. Странка независности у угарском парламенту, међутим, успротивила се повећању и отпочела је, у новембру 1902) опструкцију. У исто доба она је и у самој земљи организовала борбу против законског предлога о регрутима, и тражила је да се не одобрава никакво повећавање људи за „заједничку" — т. ј. аустроугарску — војску, догод војне власти (краљ) не допусте да се на један пунији начин и у војним стварима представи уставан положај Угарске, као једне независне и суверене државе, која стоји на подлози потпуне једнакости с Аустријом. Овај захтев није био ни мало неразуман. Крајем 1902 године, странка независности је већ била забележила је-

дан успех: она је приморала војне власти да отпусте кућама 9.000 и нешто више прекобројних регрута који су били задржани у касарнама да сачекају да у парламенту прође поднесени законски предлог о регрутима и онда да их уврсте у редовну војску. У јануару 1903 борба је настављена. Тадашњи министар-председник, Коломан Сел, апеловао је на опозицију да престане са опструктивном тактиком, а ђенерал барон Фејервари, министар домобранства, грмео је против опструктора свом снагом свога војничког темперамента. Изгледа да нико није сумњао да ће опструкција ускоро бити савладана; Сел је мислио да ће успети стрпљењем и убеђивањем, и једном или двема концесијама које се надао да добије од краља, док је барон Фејервари нагињао тактици чврсте руке и херојским мерама. Али у тој фази кризе десио се један догађај који је компликовао ситуацију и обележио почетак кризе у њеном тежем облику.

Барон Фејервари, министар домобранства, и скроз и скроз присталица дуализма онаквог какав је створен 1867 год., није много марио тадашњег председника угарског парламента, графа Алберта Апоњиа. Ова антипатија била је узајамна. И ако су обојица били за споразум од 1867 између Аустрије и Угарске, барон Фејервари, војник, више му је придавао важности као зглавку између два дела једног истог организма, а граф Апоњи, придавао је више важности његовом специфично угарском карактеру. Барон Фејервари, аустро-мађар, гледао је на графа Апоњиа као на сепаратисту у срцу и души, и као на једну опасност по Угарску; граф Апоњи сматрао је барона Фејерварија као мађара по случајности рођења, али као аустријанца по васпитању и наклоностима. Обојица су били чланови, и то званични чланови, исте либералне странке, странке 1867 год.: барон Фејервари као министар, граф Апоњи као либерални председник парламента. Сваки се трудио да утиче на министра-председника, Коломана Села, непосредним представкама и посредним притиском. Док је барон Фејервари на њега наваљивао да стегне и да никакве уступке не чини опструкционистима (и, чак кажу, да је он и у Бечу радио против Селових захтева да се учине неке мале концесије угарском народном осећању), дотле је граф Апоњи заступао политику широких народних концесија, и дао је разумети да ако се не буде водила таква политика онда он и његови пријатељи могу иступити из либералне странке. Он је као председник парламента,

примио многобројне депутације, које је странка независности слала из унутрашњости да траже да организација угарског дела редовне војске добије више народни карактер; и у својим одговорима појединим депутацијама све што је рекао само их је још више охрабрило на борбу. Почетком фебруара 1903 ствари су се много заоштриле акцијом графа Апоњиа који је министру-председнику био поднео један тајан меморандум у коме је одредио уступке које би, по његову мишљењу, круна требала да учини. Уступци су ови: — (1) Да се даду законске гарантије да ће број стајаће војске у мирно доба за један дуг низ година бити одређен и сталан; (2) да се изврши ревизија војног казненог законика и поступка тако да се да̂ више места употреби мађарског језика у угарском делу војске; (3) да се једном погодбом утврди да прекобројни регрути не образују, као до сада, допунску резерву за редовну војску и да не буду, опет као до сада, само неколико недеља на вежби, него да, изнад извесне границе, одједном пређу у трупе угарског домобранства, хонведе, и да се васпитавају у чисто угарском духу; (4) да се сви активни официри угарске народности преместе у оне регименте редовне војске које се попуњују регрутима из Угарске; (5) да се ни једном угарском грађанину не допусти да добије ма какав чин у аустро-угарској редовној војсци без знања мађарског језика; (6) да се заставе, знаци и грбови аустро-угарске војске тако измене, да се њима изрази законска једнакост Угарске са Аустријом; (7) да заједнички министар војни не буде више надлежан да отпушта регруте који су одслужили свој рок, него да се та власт пренесе или на централни административни суд, или на министре народне одбране у Угарској и Аустрији (кад би се овај захтев испунио, онда заједнички аустро-угарски министар војни не би више могао да задржи у војсци оне регруте који су већ одслужили свој рок у случају кад угарски парламенат не би одобрио годишњи угарски контингенат нових регрута); (8) да се окрузи из којих се регрутују војници за поједине регименте реорганизују тако да се створи што је могуће више регимената са већином мађарских регрута, да би у тим регментама мађарски језик могао постати језиком регименте — т. ј. језик за војну обуку и за обичну измену мисли између официра и војника. Сада Мађари у томе погледу овако стоје. Свега има 47 угарских пешачких регимента, али су они само у 18 регимената у већини. Нешто је јача размера Мађара у 16 угар-

ских коњичких регимената. У аустро-угарској војсци сада има три категорије званичног језика: — (а) језик за команду: он је немачки за све регименте и све народности, и састоји се из 98 израза; (б) службени језик који је такође немачки: на њему су војничка правила, он се употребљава за војне наредбе, за рапорте итд.; и (в) језик регименте, који зависи од тога да ли је већина регрута у регименти састављена из мађара, пољака, немаца, рутена, срба и хрвата, чеха, словака, словена, италијана или румуна. Ако у једној регименти мањина неке народности износи 20% или више, онда се војничка настава тој мањини може давати на њеноме језику. Региментски језици употребљавају се у обичним односима између официра и војника, док су језици за команду и службу званични, њима се хоће да обележи јединство целе војске. Према томе, сваки официр мора да зна немачки; сем тога многи официри знају један или два регимента језика. Из овога се одмах види да у мађарској војсци нема ничег мађарског, и да мађарске касарне много подсећају на школе за учење немачког језика. Отуда резултат да је мађарски парламентаризам само парламентаризам по спољашности, и да ниједно право, које карактерише независност мађарске државе, нема санкције. Ту је сва тежина и сва безнадежност ситуације.

Овај тајни меморандум графа Апоњиа битно је погоршао ситуацију. Министар-председник је видео да најодличнији и најречитији члан његове странке одлучно симпатише опструкцији; тај меморандум нанесе тежак удар и барону Фејерварију, који је био одговоран за законски предлог о регрутима. Сем тога, он се тицао и краљевих прерогатива у односу на војску које су овако дефинисане у члану 11 угарског Уставног Закона XII од 1867: — „С обзиром на уставне прерогативе Његовог Величанства, све што се односи на јединство управе, команде и унутрашње организације целокупне војске, дакле и угарске војске као допунског дела целокупне војске, стоји на расположењу Његовог Величанства.“ Захтеви графа Апоњиа, нарочито тачка осма, стоје у вези с овим прерогативама. Подвигом барона Фејерварија ствар се није ни мало могла да ублажи. Он је нашао начина да главне тачке овог тајног меморандума саопшти једном бечком листу што је у дворским круговима, у вишим редовима војске и међу мађарским реакционарима изазвало читаву буру против графа Апоњиа. С друге стране, странка независности,

охрабрена што је граф Апоњи у души био њен, удвојила је своје напоре, и крајем априла 1904 не само да је чинила опструкцију на законском предлогу о регрутима него и на привременоме буџету тако да је 1 маја пн. Угарска била ушла у један безбуџетски период. У то време је пуштен и први узвик за маџарску команду. Први који је у парламенту поставио овај захтев био је сада нама већ познати посланик Золтан Лењђел. Њега су одмах потпомогли многи посланици, јавно мишљење и већина политичара, и постепено је овај узвик толико обузео народно осећање да је постао главни симбол агитације странке независности. Граф Апоњи се тада овоме покрету још није био јавно придружио. Ипак, на дворскоме балу у мају 1903, краљ је манифестовао своје незадовољство према држању графа Апоња, потпуно игноришући Апоњево присуство; и ма да је овај инцидент, који су многи посланици па и сам граф Апоњи схватили као пркос парламенту у личности његова председника, био ублажио министар-председник Сел, који је одмах за графа Апоња тражио и добио аудијенцију код краља, ипак је он оставио трага у духу Апоњеву, и, што и он сам после није крио, много је утицао на његову политичку акцију. Од тога тренутка је он свој политички задатак сматрао као неку врсту двобоја између себе, као најистакнутијега борца за маџарске народне тежње, и аустријске црно-жуте дворске атмосфере, с којом је он идентификовао барона Фејерварија, графа Тису и све оне који су уживали нарочито поверење Беча.

Околности под којима се догодио овај инцидент на угарском дворском балу наговештавале су промену у ситуацији. Пошто је постао нестрпељив акцијом графа Апоња и све бујнијом струјом у корист народних војних концесија, барон Фејервари је представио круни безнадежност Селове политике пасивнога отпора опструкцији, и наваљивао је на краља да узме графа Стевана Тису, младог и способног члана либералне странке, кога је Сел био неразумно запоставио, за шефа кабинета, рачунајући да ће он и хтети и моћи да сломи снагу опструкције. Коломан Сел, пак, осећајући се и сам несигуран, поднесе оставку. На његово изненађење она би уважена и краљ позове графа Тису. С означењем графа Стевана Тисе као наследника Коломана Села, сукоб у питању о регрутима ушао је у нову и опаснију фазу. Нерасположење против Тисе и његовог јемца, Фејерварија, било је, међутим, тако јако и међу самим либералима

да се никакав кабинет није могао да састави. Граф Тиса морао је да врати мандат и владалац се обрати графу Куену Хедерварију, који је 20 година био хрватски бан и на кога је круна увек рачунала. Граф Куен Хедервари није био популаран у Будим-Пешти. Њега су и хрвати добро запамтили и његов злогласни режим, Куеновштина, био је у Хрватској режим корупције. Он је испитао ситуацију у Угарској и поднесе круни извештај да криза не може да легне ако се законски предлог о регрутима не повуче и ако се извесне концесије не учине. На чудо свих партија, и у Аустрији и у Угарској, новонаначени министар-председник буде овлашћен да повуче законски предлог о регрутима и да обећа различите концесије у погледу војних знакова. На томе основу он је преговарао о формалноме примирју са г. Кошутом и другим виђеним члановима странке независности који су обећали да, с обзиром на те концесије, опструкција престане, да се буџет одобри и да политички живот поново почне нормално да тече. Граф Куен Хедервари тек што је саставио кабинет и ушао у посао види да извесни чланови странке независности, са Гезом Полоњием и Золтаном Ленђелом на челу, нису хтели ни да чују о обустављању опструкције догод се у угарскоме делу војске не заведе угарска команда. Г. Кошут, пошто је био дао реч да ће његова странка привремено обуставити опструкцију, да оставку на вођство у странци и за неко време се повуче из јавног живота. Граф Куен Хедервари борио се против опструкције доста храбро до половине јула. Али у то доба један посланик, члан странке независности, изјави у парламенту да му је послато 10.000 круна да би престао са опструкцијом, што коначно компромитује положај графа Хедерварија, јер је било истина. То су у парламенту тумачили као знак да је граф Куен Хедервари и у Будим-Пешти отпочео да практикује методу која је у Загребу била везана за његово име. И ако се показало да је овај покушај поткупљивања био учинио граф Ладислас Сапари, гувернер Фијуме, ипак то ни мало није могло да поправи његов политички положај. Г. Кошут се користи општим гневом који је овај догађај изазвао и поново се стави на чело странке независности. Овај покрет примора графа Хедерварија да поднесе оставку. Краљ му је уважи и дође у Пешту да сам лично испита ситуацију. Друга половина јула и један део августа протекли су у преговорима о образовању новог кабинета који би

маџарским народним захтевима учинио даље концесије, а за то време је министарство графа Куена Хедерварна и даље отправљало послове. Али се у почетку септембра ситуација изненада измени због једне Царске Заповести Војсци, која је датирана из Хлопна, у Галицији, и у којој се врло оштро говори о положају у Угарској. Цар и краљ, као врховни поглавар војске, изјавио је да ће он и даље чврсто да одржи садашњу добро-опробану организацију војске, и да никада неће „напустити права и привилегије гарантоване њеном врховном заповеднику." „Моја ће војска и даље остати у заједници и јединству, као што је сада; моћна сила у одбрани аустроугарске монархије против сваког непријатеља."

У Аустрији су ове речи примљене с ликовањем; у Угарској с бурним негодовањем. Графа Куена Хедерварна жестоко нападну што је допустио да се она без премапотписа штампа у маџарским званичним новинама, и сама либерална странка да израза свога незадовољства према овој Заповести Војсци у једној резолуцији коју је саставио граф Јулије Андраши. Снага јавнога осећања, међутим, убедила је круну да маџарскоме народу упути један манифест блажи по тону, али по садржини сличан Заповести Војсци, и да графа Куена Хедерварна поново постави за министра-председника, да би за овај документ могао да прими уставну одговорност. Главно место у томе манифесту било је ово:

„Кад је 1867 године уговорено о средствима заједничке одбране, на основу Прагматичне Санкције, између земаља моје угарске круне с једне стране, и, с друге стране, краљевина и земаља представљених у (аустријском) рајхсрату, параграфом 11 закона XII од 1868 утврђено је да све што се тиче управе, команде, и унутрашње организације заједничке војске уредим ја. И као што сам увек строго пазио да ове законски примљене обавезе часно и савесно испуњавају све странке, тако сам се исто одлучно да одржим неумањена права која мени припадају и да их недирнута предам својим наследницима.

Признавајући ово моје право, угарски је парламенат мислио не само да монархију утврди у положају велике силе, него и на снагу и безбедност своје отаџбине и народа. Управо из тога разлога ја не могу да пристанем на одредбе које би, у својим крајњим последицама, могле ослабити обе државе монархије и изложити пропасти наследство које сам примио од

својих славних предака. И из истог разлога ја не могу пристати да испуним оне захтеве који би тако променили већ опробане установе да оне не би одговарале интересима моје драге Угарске и који би, на крају крајева, претили целокупности владавина моје свете круне."

Ма какав утисак да је овај манифест могао учинити, он је брзо неутралисан једном индискретном изјавом аустријскога министра председника Dr. Кербера, у рајхерату, који је био сазван баш за тај дан кад је манифест био објављен. Аустријском премијеру био се учинио згодан моменат да изјави, да ће Аустрија и даље да задржи свој законити утицај на војне послове и да протествује против угарских народних захтева. Ова је изјава још више распламтила ватру у Угарској. Одмах се сазове ванредна седница парламента и графа Куена Хедерварија интерпелишу поводом речи Dr. Кербера. Кад је граф Хедервари стао на исто гледиште са аустријским премијером, у парламенту се подигне читава бура, и граф Апоњи, који је још био либерални председник парламента, употреби ту прилику да конферише с Кошутом. Овај одмах поднесе предлог којим се осуђује држање министра председника, и парламенат га без дискусије усвоји с огромном већином. Граф Куен Хедервари није имао другог излаза него да опет поднесе оставку, и Угарска се још једном нађе без кабинета и без икаква изгледа на решење кризе.

После ове оставке графа Хедерварија, у септембру 1903, настаје једно мутно међувреме. Недељама се није могао да образује никакав кабинет. У Беч су позивани највиђенији чланови либералне странке, Сел, Лукач, Андраши, Векерле и Тиса, расправљано је о различитим могућностима решења кризе, али се ниједно у практици није могло да оствари. Међу свима политичарима једино је Тиса имао куражи да обећа круни да ако никакав други покушај не успе онда ће се примити он да састави кабинет и да чини шта најбоље уме и може. Круна је у Тиси нашла на предусретљивост ретку у редовима угарских политичара; она у њему открије човека на кога је могла да се ослони у часовима нужде. „Тиса је једини министар који ме никад није преварио", говорио је краљ касније у више прилика. Али, поред свега тога, Тиса је наговестио владаоцу да он за овај тренутак не би био погодна личност. Згоднији би био Лукач, или Сел, или Андраши, или Векерле. Сви ови, међутим, молили су краља да их извини. Сел је осећао

да за сву ову забуну не носи ни најмањи део одговорности, него да је она настала због тога што се о његову мишљењу није водило рачуна, и ма да је он био вољан да својом сарадњом допринесе решењу кризе, ипак се он није осећао лично позван да даје девана музици с којом би странка независности дочекала сваког либералног премијера. Ствари су сувише рђаво стајале, или још недовољно рђаво, да би их Сел сада узимао да расправља. Векерле, садашњи министар председник, у оно доба већ бивши премијер, био је у друкчијем положају. Он је био у пријатељству с многим посланицима из опозиције, али није уживао потпуно краљево поверење, због црквених закона који су раније под њим донесени. Лукач је био финансијер, и као политичар врло помирљив, — он је у шест кабинета имао портфељ финансија. Уживао је краљево поверење, али га опозиција није трпела, а сем тога он и није био човек који би чврсто могао да држи крму за време буре. Остао је био још граф Јулије Андраши коме се круна неколико пута обраћала. Његов социјалан положај, нимбус који му даје очево име, његова дела о угарском уставном праву, његова помирљивост, — све је то чинило да се на њега гледа као на човека који је дорастао ситуацији. Он је одбио. То је учинио, како изгледа, из физичких разлога. И ако је тек прешао четрдесету, он је стар човек. Његово је здравље сломљено и због тога он више воли уживања политичког философа него стварнија и племенитија задовољства успешног државника. Стога он није хтео да прими терет власти него је молио краља да састав кабинета повери графу Тиси. Притиснут са свих страна, Тиса се прими састава кабинета, нађе програм и људе да га изврше. Либерална је странка одмах у почетку увидела да она мора имати и један народни војни програм, и да се и она не сме да ограничи на негативан задатак одбране основних закона од 1867 и односа према Аустрији који су у њима одређени. Стога буде изабран један одбор од девет либерала, под председништвом Коломана Села, да изради програм. Чланови тога одбора били су и граф Апоњи и граф Јулије Андраши. На основу дискусија које су вођене између различитих либералних вођа и круне, у програм су унесене тачке о којима је постојала вероватноћа да их круна прими. Најзад, 15 октобра 1903, одбор деветорице изнесе свој пројекат пред пуну конференцију странке. Његове најглавније одредбе биле су ове: — (1) Са-

дашњи знаци заједничке војске не одговарају уставном положају земље, и стога се морају надлежно да измене. (2) Да се што је могуће пре пред парламенат изнесе законски предлог о војном кривичном поступку у коме би се обезбедила употреба мађарског језика. (3) Министар домобранства да буде највиша инстанција за одлуке о војној служби мађара у стајаћој војсци и о давању помиловања. (4) Официри мађарског порекла који служе у немађарским региментама да се преместе у мађарске регименте, и да се васпитање официра тако развије да се попуни недостатак (отприлике 4000) угарских активних официра; због тога да се установе стипендије за мађарске омладинце, да се у Угарској отворе нове војне академије, и док се ово потпуно не оствари да се надлежно преуреде немађарске војне академије. (5) Све мађарске војне власти морају на мађарском језику да воде преписку с угарским грађанским властима. (6) Права Хрватске остају непромењена. (7) Да се изврши ревизија војних закона тако да се систем двогодишње војне службе може извести на начин који одговара финансијскоме положају земље, да се утврди број стајаће војске у мирно доба, и да се допунска резерва ограничи на један дати број. Пробни део програма лежи, међутим, у тачци 8. У њој се изјављује да се уставне прерогативе круните у погледу језика команде и службе у војсци морају да одрже на основи закона XII од 1867, и додаје се ово:

„Политичка одговорност кабинета распростире се и на овај као и на сваки други рад круне, и легални утицај парламента и у овом погледу постоји онако исто као и у погледу сваког уставног права. Ово се стање ствари може да промени само законодавним путем — тј. узајамном сарадњом круне и парламента. Либерална странка наглашава ово право земље, али се уздржава да у свој програм уноси питање о језицима команде и службе јер сматра да такав ток ствари не треба желети из важних политичких разлога који се тичу великих народних интереса.“

Ову је одредбу затим усвојила странка и одобрио краљ с једном изменом и допуном коју је поднео назначени министар-председник граф Тиса: — „Странка стоји на гледишту да краљ има право да утврђује језик службе и команде у угарској војсци, на основу његових уставних прерогатива, признатих у члану II Закона XII од 1867.“

Шта су угарски либерали подразумевали под „уставним“

војним прерогативама круне? Цела угарска криза окреће се око смисла у коме се узима реч „уставан". Могућа су три тумачења. Прво тумачење да је владалац, поставши уставни краљ Угарске на основу своје заклетве о крунисању, добио право да врши извесне прерогативе, међу којима је и прерогатива односно команде, управе и унутрашње организације целокупне војске, чији допунски део образује угарска војска. Према овоме тумачењу, краљ, као врховни командант, не би био под парламентарним ограничењем и уставно би према угарскоме делу војске био у онаквим истим односима у каквима је и према аустријскоме делу војске. Члан 5 аустријског устава гласи: — „Уредбе о управи, врховној команди, и унутрашњој организацији целокупне војске налазе се у искључивој царевој власти." Пошто аустријски устав говори, као и угарски устав, о „целокупној војсци", и пошто у Угарској није учињен никакав изузетак у погледу израза употребљених у аустријскоме уставу од децембра 1867, то изгледа јасно да је ово гледиште о значењу речи „уставан" преовлађивало у времену кад је двојни систем био створен.

Друго тумачење речи „уставан" јесте да се тиме хоће да све одлуке о војним питањима премапотписује министар. Опште је правило да владаочеве одлуке, према томе, премапотписује заједнички министар војни, у чију надлежност спада војна управа и по угарском и по аустријском уставу.

Треће тумачење, које усваја угарска странка независности и коалиција, јесте да реч „уставан" значи „потчињен парламентарној контроли" — или парламентарноме вету.

Тисин кабинет, образован у новембру 1903, на основу горепоменутог програма либералне странке, нашао се у сличном положају у коме је био кабинет Куена Хедерварија после прекида са странком независности. Већина независне опозиције престане с опструкцијом, али крајњи елементи, а нарочито клерикално крило странке независности, чији су прваци Угрон и Седеркењи, наставе борбу за језик команде. Овако држање клерикалних независних било је карактеристично у толико више што се у њему огледала мржња католичке групе против графа Тисе који је калвинист, и што је откривало страховање од перспективе да Тиса, син, не поврати хегемонију протестанског елемента у Угарској, коју је Коломан Тиса, отац, одржао тамо за све време свога седамнаестогодишњег министровања, и која је сломљена тек кад су граф Апоњи и Коломан Сел оборили

кабинет барона Банфиа који је такође калвинист. Од новембра до марта Стеван Тиса се борио против опструкције и показао је особине говорника и парламентарнога вођа које су биле право откровење за његову странку што је повратило њену веру у будућност. Да би се у странци могло да поврати истинско јединство, било је пре свега неопходно потребно да се изравна једна стара размирица између новога премијера и графа Алберта Апоњиа. Још 1889 године, као вођ народне странке, граф Апоњи је истакао један програм, сличан оном који је он касније поднео Коломану Селу у чувеном тајном меморандуму и овом новом програму који је усвојила либерална странка под вођством графа Стевана Тисе. Године 1889, Коломан Тиса, отац, нападао је врло оштро Апоњиев програм; 14 година касније, Стеван Тиса, син, прима владу на основи врло мало измењеног Апоњиевог програма, и, као што је то граф Апоњи жучно окарактерисао, „краде његове старе хаљине.“ У једном тренутку граф Апоњи показивао се великодушан и изгледао је готов да преда забораву ову „крађу“, и да остане у либералној странци под вођством Стевана Тисе. Он је то и учинио, али тако да ако би се против опструкције употребиле насилне методе, да би он, граф Апоњи, иступио из странке. Он да оставку на председништво у парламенту, и на његово место буде изабран један правоверни либерал г. Перчел. Неколико недеља касније, граф Тиса, хотећи да учини крај опструкцији, затражи од парламента да се дневно држе две седнице, — једна новина коју је граф Апоњи сматрао као неправилну, и због чега он са својих 30 присталица напусти либералну странку, и под новим околностима реорганизује стару народну странку. Пошто је у почетку марта 1904 било врло мало успеха против опструкције, Тиси падне на памет један гилотински предлог који би пресекао крила опструкцији и дао би средстава да се изврши згодна ревизија парламентског пословника. Ситуација је, пак, била врло тешка. Нити су се могли купити приходи нити да сазову регрути за 1903 и 1904, јер се пореза није плаћала нити се могла да скупља пошто зато није било законодавнога одобрења. У пословима земље завладао је био прави хаос. Међутим, цела опозиција се била спремила на отпор против гилотине графа Тисе и у изгледу је био један близак и жесток сукоб, кад наједанпут на дан кад се имало да расправља о томе предлогу, Коломан Тали, један од најстаријих чланова странке независности, замоли министра-председника

да тргне овај предлог а он му обећа да ће се постарати да опструкција престане. Граф Тиса пристане.

За тренутак ред је био повраћен и све је ишло не може боље бити. Учињени расходи су одобрени; одобрен је и буџет за 1904; одобрен је законски предлог о регрутноме контингенту, и изгледало је да су послови у Угарској дефинитивно ушли у нормалан ток. Али у јуну, заједнички министар војни затражи од делегација аустријског и угарског парламента које су тада заседавале у Пешти да му одобре један ванредан кредит од пола милијарде круна за нову артиљерију, за нове ратне лађе и за трошак око увођења двогодишњег војног рока у стајаћој војсци. Тражење овога кредита одмах после тако дуге борбе у Угарској изазивало је неповерење код странке независности и показало се да ће опструкција поново да избије чим би се угарски део овог ванредног кредита изнео пред парламенат. Сем тога приближавало се и време обнављању трговинских уговора са Немачком и Италијом, због чега је било потребно да угарски парламенат што пре одобри царински и трговински савез између Угарске и Аустрије, чији је саставни део и нова аустроугарска тарифа. И у овом случају била је опструкција врло вероватна јер су странка независности и „нова странка“, коју је баш у то доба основао барон Банфи, тражиле економско одвајање Угарске од Аустрије — то ће рећи стварање једне независне угарске царинске области на супрот досадашњем систему царинске заједнице. Граф Тиса је цело лето размишљао о овим евентуалностима и најзад одлучи да се опструкцији мора стати за врат једном за свагда. Он је знао да многи његови земљаци сматрају овако слободан парламентски пословник као одбрану против Аустрије, јер он олакшава опструкцију против штетних законских предлога и организацију народног отпора против њих. Али тај аргуменат за њега није вредео много. Он је сматрао да један народ политички зрео и свестан својих дужности и својих права нема потребе за таквим средствима одбране, пошто он увек има начина да се његов глас јасно чује и да се његова воља респектује. Пошав са ове своје претпоставке, Тиса је веровао да кад се ово питање једном изнесе пред народ да ће његово гледиште, које је он сматрао као једну политичку искреност, да победи. Али ово његово уверење није ишло у прилог његове политичке проницавости, његова познавања маџарског народа и његових тежњи, и ова опортуност поново је

прикупила његове многобројне непријатеље да осумњиче чистоту његових мотива и да њему врате дуг политичке мржње коју су они дуговали његову оцу. Кад је у октобру, пре отварања јесењег парламентарног сазива, поплашио мађарски политички свет објавивши у једном отвореном писму својим бирачима у Угри своју одлуку, да лечи „срамно зло“ опструкције, у свима редовима опозиције дигне се читава бура против њега. „Ову битку Тиса неће добити,“ изјавио је главни орган странке независности, и, као што су догађаји показали, он је говорио истину. Граф Тиса, међутим, поднесе пред парламенат један нов гилотински предлог, који је имао неке сличности с његовим предлогом од марта месеца. По томе предлогу поступак у парламенту приликом расправљања о обичном законском предлогу о регрутноме контингенту имао је бити сумаран и сасвим кратак, тај поступак још нарочито је имао да важи за време дебате о ревизији парламентског пословника. Пошто није било никаква изгледа да ће опозиција допустити да се редовним путем гласа о овоме предлогу, то је он, на један знак председника парламента, Перчела, усвојен од либералне већине у сред једне огромне гужве, 5 новембра ноћу. Граф Тиса није ни покушавао да пориче насилан и неправилан карактер оваквог поступка. Опозиција, у којој је сада граф Апоњи постао један од најистакнутијих вођа, изјавила је да неће никада допустити да се Тисина гилотина примени у парламенту, и претила је да употреби силу ако такав покушај буде учињен. Седнице парламента буду одложене до 1 децембра, и за то међувреме влада је учинила припреме за очекиване метеже спремивши нарочиту гарду за одржавање реда у парламенту. Изјутра 1 децембра ова је гарда била заузела уласке у парламенат и све „стратегијске тачке“ у самоме парламенту. Известан број опозиционих посланика успели су раније да уђу, и, наоружани столицама и комадима разног намештаја у парламенту, растерају гарду. Окуражени овим успехом они наставе да руше све што је било покретно, разлупају министарске фотеље и председникову столицу баце на гомилу поломљених ствари које су они били наслагали на сред парламента. За неколико дана чињени су напори да се послови у парламенту наставе, али је наскоро постало јасно да се кабинет графа Тисе налазио пред алтернативом или да одступи или да распише нове изборе. Граф Андраши, са двадесетину својих пријатеља који нису одобравали

тактику графа Тисе, иступи из либералне странке, али су графу Тиси изрично наговестили да, и ако њега не могу да потпомажу, ипак неће да пријђу опозицији. Граф Андраши, међутим, покуша да преговара о примирју између либералне странке и опозиције, и од ове добије обећање да би она пристала на једну умерену измену пословника, ако би граф Тиса одступио у корист каквог човека који није тако омражен као он. Граф Тиса није хтео да чује о овим условима, изјавивши да је постављање и одпуштање министара прерогатива круне, и да је његова дужност да доврши дело које је започео. Круна, међутим, одлучи да распусти парламенат и да апелује на бираче да ли они одобравају опструкцију или не.

Распуштање парламента извршио је краљ лично, 21 децембра, једним говором у коме је позвао народ да „изјави своју вољу“ у погледу „непомућеног и успешног функционисања слободних народних институција,“ пошто „ове институције сада не могу да функционишу због унутрашњих сметња.“ Док је у будимској палати вршено распуштање парламента, дотле је граф Апоњи са члановима народне странке, којих је било око 30, отишао у клуб странке независности и изјавио да његова странка формално усваја програм странке независности, тј. потпуно одвајање Угарске од Аустрије, сем личности заједничког владаоца и обавеза заједничке одбране. Граф Андраши и либерали који су са њим иступили из владине странке нису могли остати равнодушни. Они приступе опозицији и са странком независности, с клерикалном народном странком, и с Банфиевом или новом странком образују коалицију за изборну борбу. Овај корак графа Андрашија имао је одсудан утицај на исход изборне борбе, јер су говорници из опозиције на тај начин успели да неутралишу или чак и да задобију велики број либералних бирача, доказујући да правог либерализма има у сједињеној опозицији, јер је њој приступио и син великог либерала Андрашија, а не у Тисиној странци која жели „да прода земљу аустријанцима пошто запуши уста парламенту.“ Име Кошутово које је још амајлија у Угарској; речитост и енергија графа Апоња, који је у накрст прошао Угарску заступајући програм странке независности; безобзирност барона Банфија; бескрајна енергија појединих агитатора; и име графа Андрашија, — све је то одлучило битку и допунило пораз либералне странке која је у Угарској владала 38 година на основу споразума од 1867.

Либерална странка била је на изборима побеђена, и странка независности постала је највећа група у парламенту, а апсолутну већину добила је коалиција. Странка независности добила је 165 места, либерална странка 150. Андрашијева група и клерикална народна странка обезбедиле су себи 74 посланика, барон Банфи 14 и немађарске народности 10. У угарском парламенту има свега 453 посланика међу којима је број хрватских посланика утврђен на 40. Коалиција је имала дакле 253 гласа.

Вођи коалиције одмах су истакли свој захтев: они затраже мађарску команду, иначе не може бити ни мира нити реда у парламенту; а кад се да мађарска команда онда одмах долази образовање независне угарске војске.

Круна ипак није хтела да попусти, неколико је месеци изгубљено у безуспешним преговорима, а Тисин кабинет је и даље отправљао послове. Најзад, у јуну, граф Тиса није могао више да остане и краљ изабере за његовог наследника барона Фејерварија, који образује једно неполитичко министарство без парламентарне основе, са задатком да преговара о решењу кризе. Поред тога што је то било једно неуставно министарство, и иначе је наименовање барона Фејерварија била погрешка. Каквог је успеха могао имати барон Фејервари у преговорима с једном коалицијом у којој је прву реч водио граф Апоњи? Барон Фејервари није успео; али за време лета он и његов министар унутрашњих дела, Кристофи, измисле план о општем праву гласања који би могао радикално да измени основу политичке снаге у Угарској. Број становника у Угарској (без Хрватске и Славоније) износи округло 17,000.000, од којих је 7,500.000 Мађара. Остале народности су овако распоређене: румуна 2,800.000, словака 2,000.000, немаца 2,000.000, срба и хрвата 1,275.000, јевреја 1,000.000 рутена 425.000; — 8,500.000 мађара и јевреја представљено је у парламенту са 403, а 8,500.000 немађарских становника са 10 посланика. Несразмера је очевидна. Исто тако није ни мало тешко увидети у чему се састоји ова политика општег права гласања, коју је одмах и странка независности морала да унесе у свој програм. Кабинет Dr. Векерла који је дошао после барона Фејерварија само је прелазно министарство, и Угарска ће се наћи на раскрсници онога дана кад се у њој, на основу општег права гласања, буду извршили избори, и из средине таквог парламента буде састављено

министарство. Али ми мислимо, да пут који то министарство буде изабрало неће водити у Беч. Својом нетактичношћу и арогантношћу, аустријски су политичари изгубили поверење и симпатије мађарског народа, чији су представници још једном, можда последњи пут, под владом барона Фејерварна, осетили да су аустријски бајонети регулатори његових права.

Пажљиви посматрач догађаја у Угарској може лако да констатује једно колебљиво устезање које карактерише целокупну угарску политику. То није тешко објаснити. Мађари су једини народ у Европи који нема расе и који је тешко могао наћи природан ослонац за своју политику у ономе смислу у коме бисмо то могли нпр. ми, Срби, као чланови велике словенске заједнице. Отуда колебања код њихових политичара. Најбољи пример таквога колебања био је Венијамин Калај који је у Београду био највећи поборник савеза с балканским народима да би после Београда био њихов највећи противник. Он је најпре у томе савезу налазио гарантију за независност Мађарске, касније је пак дошао до уверења да мађарски народ треба да помаже круну, да буде стуб династије, да би она имала интереса да јача мађарски елеменат као једини центрипеталан елеменат у монархији.

Али су овакви аргументи некада можда и имали неку вредност. Данас су је они изгубили јер данашњу политику све више опредељују други фактори који се стављају на супрот грубој сили. Независност једног народа у данашње доба демократије зависи од његове способности за културу и политичку организацију. Не може се више претпоставити да ће мађарски народ још дуго своју независност да жртвује сумњивим економским мрвицама које му се бацају са дуалистичкога стола.

Војислав Антонијевић

НАУЧНА ХРОНИКА

ПОТРЕСИ У БЕОГРАДУ

(Прилог за Сеизмологију Србије)

У последње доба опажа се јако интересовање за проучавањем појава трусова или покрета у земљиној кори. Ми смо нашим читаоцима у неколико прилика саопштавали на овоме месту, како наука о томе, Сеизмологија, необично јако напредује у свему културном свету, како се усавршавају њене методе и до каквих је научних и практичких резултата већ доспела та нова наука. На овоме пак месту сада, желимо скренути пажњу читаоцима на један часопис, који се под именом: „Најновија саопштења о потресима“[1] растура по целом свету и у коме се саопштавају сви потреси из целога света, те тако он служи као основица за свеколика проучавања трусова. Ту се износе како они трусови што их становништво осети ма где на површини земљиној (т. зв. макросеизмичке појаве), тако исто и сви они потреси у земљиној кори, који су толико слаби да их становништво не може осетити, али које бележе нарочито за то саграђени инструменти (т. зв. сеизмографи), намештени на више места у појединим државама (такви се потреси називају: микросеизмичке појаве).

Што се тиче самога бележења, на појединим сеизмографима, потребно је, да још на овоме месту нагласимо, да они уписују готово све покрете, који су у стању да им покрену механизам. Кад се на неком месту деси какав потрес у земљиној кори, онда тај потрес уписују сви обележени сеизмографи, те то у исто време служи као

[1] Neustse Ertbeben-Nachrichten. Jahrg. VI № 1—4.

контрола да се процени, да ли је на пр. нешто што је такав инструменат забележио прави земљин потрес или је што год друго. Јаче потресе уписују не само оближњи сеизмографи него и много удаљенији, а врло јаке уписују сеизмографи по целоме свету онда, када се до њих тај потрес пренесе. Ну проучавањем самих оних шара, што их бележе поједини сеизмографи, пронађено је, да су врло различити узроци оним покретима, који се на тим инструментима обележавају. Да наведемо неколико примера. Утврђено је, да сеизмографи уписују последице што их на кори земљиној изазивају: промене притиска и температуре у атмосфери; Месечево и Сунчево привлачење; приливи и одливи на океанима; ветрови; саме појаве људскога саобраћаја, као: пролазак теретних кола, трамваја, обичних кола, железница, топот коња, пролазак артиљерије, топовски пуцањ, звоњење и т. д. и т. д. једном речи, све оно, што може да изазове ма какав покрет. Већ на основу овога, није тешко ни читаоцима, који не морају бити стручни сеизмолози, па да оцене, да све оне шаре што их сеизмографи уписују, никако не смемо узимати као знаке потреса у земљиној кори, не смемо ни пошто узимати да су то неки земљотреси. Већ осећам да су се читаоци спремили да ме упитају: па кад ти инструменти уписују последице свих наведених разнолихих узрока, како онда можемо разликовати једне од других и како онда можемо знати која су бележења од самих земљотреса, а која су пак од буди чега другог? На то ћу питање одмах одговорити. Свеколика та разнолика бележења на сеизмографима, можемо разликовати једна од других — сасвим просто и сасвим лако. Као год што је утврђено, да сви они разнолики узроци остављају трага на сеизмографу, исто је тако утврђено и то: какве изгледају те шаре за поједине врсте узрока. Зна се на пр. каква изгледа та шара од јаког ветра, каква изгледа од проласка колâ, коњâ, од пуцњаве топова, од паљења мина и т. д. а каква опет изгледа од правога труса. И ономе, ко зна и уме да разликује све те разноврсне типове сеизмографских шарâ, није тешко да се у њима нађе и тај неће никада пасти у погрешку да на пр. шару од проласка артиљерије, или од ветра јавља као прави потрес у земљиној кори. Као год што је дужност онога, који се бави прегледањем тих сеизмографских шара, да у свој ручни бележник тачно забележи што треба о свакој шари на посе, па ма од чега она била — исто тако дужност му је, да све то после подвргне анализи, критичком разматрању, па да засебно издвоји оно чему је порекло и узрок у самој кори земљиној од онога што то није. То мора чинити кад жели да своје белешке објави научном свету, те да их научници

и стручњаци могу употребити при својим проучавањима. А из овога читаоци могу и сами оценити, колико велики грех према науци и струци чине они, који те податке саопштавају научном свету неверно, непроконтролисане и онако, што-но реч, „на тересуме“ покупљене. А још већи грех чине они, који, признајући у себи да се не знају наћи у томе послу, ипак, саопштавањем не анализираних бележака, готово свесно обмањују научни свет, који је васпитан, да верује у оне податке, што му се као научни достављају.

Истина се мало задржасмо на овоме питању, али је то било потребно, да би читаоци имали правилан поглед на проучавање трусова. Кад бисмо сада изнели пред читаоце листу, на којој су исписана разна бележења сеизмографа т. ј. саопштења из разних места на пр. једнога дана — читаоци ће, на основу изложенога, моћи и сами оценити: која су саопштења тачна т. ј. које се односе на право потресе у земљиној кори: а која су опет саопштења нетачна т. ј. која немају никакве везе са каквим год земљотресом. Ако се нађе да је неки потрес забележен на више места у приближно истоме времену — онда је несумњиво, да је то био прави потрес у земљи. Нађе ли се пак, да је само једно место јавило неке потресе, о којима нигде нема трага ни у близини, а камо ли у даљини, а још ако та бележења падају у току дана када је живљи саобраћај — онда је такође несумњиво: да то и није био потрес у земљи, већ нешто друго. То, велим, читаоци могу оценити из готове листе на којој су сви извештаји уписани. Али они, који те извештаје шаљу, треба да то увиде још пре, него што их пошљу, као што рекох, анализом сеизмографских шарâ, па да оне шаре, које немају никакве везе са земљотресом просто задрже код себе, а не да их саопштавају као последице трусова или правих потреса у кори земљиној.

*

У једном ранијем чланку изнели смо нашим читаоцима: како је данас организована служба испитивања трусова у појединим државама, а за тим: како је она уређена у међународној заједници. Остављајући, да у нарочитом једном чланку саопштимо читаоцима: како је та служба организована код нас под управом Геолошког Завода Универзитета, ми ћемо на овоме месту зауставити своје погледе само на тај часопис, чији смо наслов у почетку изнели, јер он има за нас двојака интереса. Прво, из њега видимо: како је по датумима појединих месеца било опште стање земљине коре у свету па и у нашем суседству. То нас мора интересовати, јер целокупан наш

живот, све што имамо ослања се на ту земљину кору, која нас с времена на време протресе час јаче час слабије и тиме нас опомене, да пажљиво загледамо у њену природу, да добро упознамо на чему стојимо. Друго, из тога часописа видимо, да се тамо саопштавају и подаци са сеизмографа из београдске опсерваторије, које доставља лично сам г. Милан Недељковић, директор опсерваторије. Та нас је појава веома обрадовала и искрено смо је поздравили, јер из тога видимо да се и наша земља постепено приближава концерту културних држава час с једном, час с другом научном тековином. И код нас се, са временом, развијају поједине научне гране, које захтевају и стручне раднике да их обделавају; то је непосредна последица јаког научног развоја око нас и наше искрене тежње: да пристанемо уз тај културни покрет, да и ми корачамо напред. На то нас гони и општи научни интерес и специјални патриотизам, жеља да видимо нашу отаџбину као моћну и угледну краљевину. Ко неће од нас искрено поздравити сваки корак који томе води? Нарочито се писац ових редова много зарадовао тим саопштењима београдске опсерваторије, јер је у њен развој и њено напредовање унео скоро 14 година свога рада, а осим тога, та су саопштења предмет и његовога стручнога занимања. Лепа је појава и то, што је г. М. Недељковић отпочео слати те извештаје у Беч (одакле се они заједно са осталима растурају по целоме свету) одмах по своме повратку са једне конференције аустријских директора опсерваторија̂, која је одржана у Инсбруку у септембру 1905 године, а на којој је он присуствовао као гост. Узгред буди речено, он је на тој конференцији представљао Србију и, ваљда својом иницијативом, потчинио је и београдску опсерваторију одлукама те аустријске конференције и тиме је, можда и нехотице, сав опсерваторски рад увео у сферу бечких научних интереса, што, до душе, није тако тешко постићи, јер наука не зна за политичке поделе народа̂, као што су то толико пута износили баш бечки научници. Кад будемо износили организацију српске сеизмолошке службе и њен програм, онда ћемо се и овога питања дотаћи мало изближе.

Главна нам је намера, да овде изложимо читаоцима: какво је сада стање у земљиној кори, на основу свих саопштења, објављених у поменутом часопису, с нарочитим погледом: како је то баш на ономе делу те коре, који чини нашу отаџбину. За сада имамо у целини податке за месец јануар[1] ове године, па ћемо се на њима овом

[1] Због међународне заједнице датуми су по новом календару.

пријинком и зауставити. Да се не би задржавали прегледом по врло удаљеним пределима земљине површине, ограничићемо се само на преглед оближњих држава и области у које рачунамо: Немачку, Италију, Босну с Херцеговином, Аустрију, Угарску, Румунију и Бугарску. Из српских области под Турцима нема никаквих извештаја. — Тај преглед показује овакву слику занимљивих земљиних потреса:

1. јануара: Осетио се трус у Италији у 0 с 30 м после поноћи (Беневент) и у 2 с 45 м по поноћи (Авелино).[1]

2. јануара: Забележени су потреси у Јени (3 с 17 м 48 s после поноћи), у Сарајеву (4 с 43 м 40 s после поноћи). После тога осетио се трус у јужној и средњој Штајерској, Корушкој, Крањској, јужној Угарској и Далмацији у 5 с 25 м пре подне. Тај трус забележили су сеизмографи од оближњих места: Будим-Пешта (5 с 25 м 37 s), Сарајево (5 с 25 м 50 s), Љубљана 5 с 26 м 43 s), Трст (5 с 26 м 58 s), Пола (5 с 27 м 08 s), Минхен (5 с 27 м 20 s), Београд (5 с 27 м 43 s), Беч (5 с 27 м 47 s). Јена (5 с 27 м 58 s), Хохенхајм (5 с 28 м 03 s), Штрасбург (5 с 28 м 07 s), Хајделберг (5 с 28 м 14 с), Гетинген (5 с 28 м 16 s), Кремсминстер (5 с 28 м 24 s), Краково (5 с 29 м 30 s), Болоња (5 с 29 м 41 s), Београд по други пут (5 с 29 м 43 s), Св. Луција (5 с 34 м 52 s), После овога времена није нигде забележен никакав потрес на сеизмографима, нити је где год становништво осетило какав трус. Једино је у Београду забележен неки потрес у 11 с 33 м 66 s пре подне о коме нигде више нема никаква трага.

3. јануара: осетило се неколико трусова у Крањској, јужној Бугарској и Италији у времену од 1 с 30 м по поноћи до 2 сата по подне.

4. јануара: забележен је потрес у Бечу (0 с 30 м по поноћи); осим тога осетио се трус у Хрватској (2 с 30 м по поноћи) и у Бугарској (6 с 31 м пре подне), после тога је свуда било мирно. Једино Београд био је тога дана јако узнемирен, јер је саопштено за 4 нека потреса и то: 11 с 53 м 31 s пре подне... 1 с 36 м 50 s... 3 с 44 м 41 s... 5 с 05 м 04 s после подне, о којима такође нигде нема трага.

5. јануара: од подне до 8 сати у вече био је јак трус у Никарагуји, који је оштетио незнатан број грађевина, а ограничен је на мали простор. У Београду је забележен неки потрес у 11 с 13 м 54 s пре подне.

6. јануара: после поноћи осетио се трус уРојчу и Крањској

[1] Време је средњоевропско.

(Рудолфсверт), затим у Тесалији (Воло). Тај трус забележили су сеизмографи и то: Београд (3 с 58 м 44 s), скоро 2 минута раније него по осталим местима. Трст (4 с 0 м 30 s), Љубљана (4 с 1 м 20 s), Беч (4 с 1 м 30 s), Штрасбург (4 с 1 м 41 s), Јена (4 с 3 м 20 s), Гетинген (4 с 4 м). Осим тога био је и један потрес после подне, који је забележен: у Гетингену (2 с 10 м 32 s), Штрасбургу (2 с 13 м 27 s), два потреса у вече, забележена: у Гетингену (10 с 42 м 45 s), у Штрасбургу (10 с 43 м 22 s), у С. Фернанду (10 с 09 м 42 s), у Бечу (10 с 41 м 30 s), у Јени (10 с 43 м 01 s), у Исхији (10 с 45 м), затим други у Исхији (око 11 с) и у Бечу (11 с 12 м).

7. јануара: у вече су осетили трусови у Хрватској.

8. јануара: осетио се трус у Загребу (8 с 10 м пре подне); затим је забележен још један потрес после подне и то: Штрасбург (5 с 14 м 21 s), Јена (5 с 14 м 21 s), Гетинген (5 с 15 м 12 s), С. Фернандо (5 с 21 м 12 s), Љубљана (5 с 24 м 14), Беч (5 с 27 м). Београдски сеизмограф није ништа забележио од тога несумњивога потреса али је у накнаду за то достављен неки потрес тачно у (10 с 52 м 24 s у вече) о коме нигде више нема никаква трага.

9. јануара: осетили су се трусови у Бугарској, у Рилском манастиру у 9 с 8 м у вече.

10. јануара: осетио се трус пре подне у западној Угарској, Моравској и Доњој Аустрији. Тај је трус овако забележен: Љубљана (0 с 05 м 29 s), Беч (0 с 05 м 43 s), Трст (0 с 05 м 55 s), Кремсминстер (0 с 06 м), Пола (0 с 06 м 03 s), Краково (0 с 06 м 12 s), Минхен (0 с 06 м 12 s), Јена (0 с 06 м 14 s), Гетинген (0 с 06 м 16s), Хајделберг (0 с 06 м 29 s), Сарајево (0 с 06 м 40 s), Београд (0 с 07 м 02 s), Штрасбург (0 с 07 м 04 s), Хохенхајм (0 с 07 м 44 s). Осим тога забележен је још један потрес ускоро после првога, дакле по поноћи овако: Беч (2 с 06 м 54 s), Гетинген (2 с 08 м 06 s), Јена (2 с 08 м 13 s), Штрасбург (2 с 09 м 06 s), који по својој прилици одговара оном умереном трусу који се тада осетио код Удине. Даље је забележен још један потрес после подне и то: Гетинген (2 с 45 м), Штрасбург (2 с 34 м 15 s), С. Фернандо (2 с 45 м 12 s). Још су се осетили трусови у јужној Италији (9 с 45 м у вече), и у Крањској (11 с 05 м у вече). Ту су дакле сви подаци међу собом сагласни, те су тако и забележени потреси утврђени као прави потреси у земљиној кори. Ну Београд је забележио неки потрес у 3 с 22 м 08 s после подне, од кога нигде више нема никаква трага.

11. јануара: осетили су се трусови: пре подне у 5 с 40 м и 7 с 25 м у Бугарској, а осим тога у 6 с 15 м пре подне трус у не-

колико места у Норвешкој. Ти трусови забележени су и на неколико сеизмографа. Међутим Београд је забележио неки потрес у 4 с 16 м 04·8 s после подне, који је остао сасвим усамљен.

12. јануара: забележен је један потрес у Месини (5 с 54 м 12 с пре подне). Иначе је у целој Европи тога дана земљина кора била сасвим мирна. Ну Београд и ту чини ридан изузетак, јер је одавде јављено за нека 4 потреса и то: пре подне у 9 с 55 м 40 s... и 11 с 05 м 05 s, а после подне у 3 с 51 м 32 s... и 7 с 17 м 28 s.

13. јануара: у целој Европи савршено мирна земљина кора, само се још једино у Београду тресе, јер је тога дана јављено за нека 2 потреса и то: 2 с 30 м и 3 с 39 м 05 s после подне, о којима такође нигде трага нема.

14. јануара: забележени су потреси у Д. Аустрији (2 с 27 м пре подне), у Босни (Сарајево 7 с 13 м после подне) и у Бугарској.

15. јануара: осетили су се трусови у Штајерској (1 с 30 м по поноћи), у Бугарској (Рилски манастир 5 с 35 м по подне), а у Штрасбургу је забележен потрес у 9 с 28 м у вече. Београд је и тога дана био прилично узнемирен, јер је одавде јављено за неки потрес у 10 с 56 м 04 s пре подне и за неки потрес у 4 с 59 м 15 s по подне, који су остали усамљени.

16. јануара: осетили су се трусови у Калабрији (1 с 25 м по поноћи); у западној Угарској и доњој Аустрији (3 с 50 м по поноћи). Нарочито је последњи лепо забележен на сеизмографима, и то овако: Будим-Пешта (3 с 49 м 29 s), Беч (3 с 50 м 42 s), Краково (3 с 51 м), Минхен (3 с 51 м 08 s), Кремсминстер (3 с 51 м 10 s), Јена (3 с 51 м 17 s), Пола (3 с 51 м 18 s), Гетинген (3 с 51 м 28 s), Хохенхајм (3 с 51 м 30 s), Штрасбург (3 с 51 м 32 s), Хајделберг (3 с 51 м 43 s). Београд није ништа јавио о томе несумњивом потресу. Осим тога у јужној Италији је становништво осетило трусове у 11 с 30 м пре подне.

17. јануара: Једино је Београд јавио за неки потрес после подне у 2 с 54 м 45 s, иначе је свуда било мирно у целој Европи (овде нећемо да рачунамо онај сумњиви трус, за који јављају да су га неки осетили у јуж. Тиролу тога дана ноћу).

18. јануара: осетио се трус у Крањској (2 с 25 м по поноћи), а важнији европски сеизмографи забележили су потресе и то: С. Фернадо (4 с 56 м 36 s пре подне), Штрасбург (8 с 35 м пре подне и 10 с 40 м по подне), Гетинген (8 с 39 м пре подне и 11 с 55 м у вече, Јена (11 с 58 м у вече). Београд је међутим јавио за неки потрес у 3 с 46 м 48 s после подне, о коме више нигде нема трага.

19. јануара: у нашем суседству јављали су се чести трусови,

које је становништво осећало, на пр. у Д. Крањској (3 с 30 м, 4 с 15 м 4 с 30 м пре подне), у Загребу (4 с 10 м пре подне), у Св. Петру (Казерта — око 4 с 30 м пре подне), у Перуђији (око 10 с пре подне), Пезару (6 с 30 м по подне). Београд је, на против, тога дана био миран.

20. јануара: цела Европа мирна. Само је из Београда јављен један потрес у 9 с 16 м 04 s пре подне.

21. јануара: у нашем суседству земљина кора била је прилично узнемирена. Трусови су се осетили у Најкирхену око 6 сах. пре подне; на више места у Далмацији између 3 с—4 с и у 9 с 46 м по подне; у Италији 8 с 15 м по подне. Нарочито су лепо забележени они први потреси далматински на свима сеисмографима италијанским, за тим у Сарајеву (3 с 1 м), Јени (3 с 1 м 22 s), Гетингену (3 с 1 м 30 s), Штрасбургу (3 с 1 м 42 s), Хајделбергу (3 с 1 м 31 s), Минхену 3 с 1 м 31 s), Љубљани (3 с 1 м 32 s), Бечу (3 с 2 м 1 s); . . . . Трсту (3 с 11 м), Поли (3 с 11 м 29 s), Београду (3 с 11 м 44 s), Будим Пешти (3 с 12 м 31 s).

22. јануара: осетили су се лаки трусови у Италији (Изернна — 1 с 45 м пре п. и Почили — 4 с 30 м пре п.); умерени трусови у Штрасбургу (9 с 30 м 45 s у вече). Осим тога забележени су потреси у Штрасбургу (5 с 29 м пре подне), Гетингену (6 с 14 м пре подне), Јени 6 с 14 м пре п.). Београд пак, јавио је за неки потрес у 4 с 29 м 10 s после подне, о коме више нигде нема трага.

23. јануара: осетили су се трусови у Далмацији (1 с 41 м по подне) и Штајерској (10 с 50 м у вече), а забележен је и један потрес у Италији (око 1 с. по поноћи).

24. јануара: умерен трус осетио се код Удине (2 с 15 м пре подне). Затим су забележени потреси пре подне овако: С. Фернандо (3 с 24 м 30 s), Штрасбург (3 с 52 м, 7 с 55 м 14 s, 11 с 36 м 38 s), Јена (8 с 01 м 11 s), Гетинген (4 с 30 м, 7 с 55 м, 11 с 40 м). Лак трус осетио се у Месини око 7 с 30 м у вече, који је забележен у сеизмографу у Рока ди Папа и у самој Месини (7 с 29 м 16 s), у Сарајеву (7 с 26 м), у Трсту 7 с 30 м 06 s). Лак трус осетио се у Италији (Терано — око 11 с у вече), који је забележен у Штрасбургу (11 с 17 м 17 s), Гетингену (11 с 18 м), Јени 11 с 16 м). Београд је тога дана јавио само за неки потрес у 1 с 27 м 34 s после подне, који је остао усамљен.

25. јануара: осетили су се трусови у Италији (Аризона 1 с 30 м пре п., Салерно 2 с 45 м пре п., Авелино 5 с 10 м пре п), у

Штајерској (Перпег 10 с 55 м у вече). Забележени су потреси у вече у С. Фернандо (10 с 15 м) и Штрасбургу (10 с 19 м 32 s).

26. јануара: забележени су потреси: у Штрасбургу 1 с 11 м по поноћи), Гетингену (1 с 21 м 48 s), Осетили су се трусови око 4 с. пре подне у Штајерској и у 11 с 15 м у вече у Италији (Асколи). Једино је Београд јавио за неки потрес у 2 с 21 м 32 s после подне.

27. јануара: забележени су потреси пре подне: Јена (10 с 52 м 59 s), Гетинген (10 с 53 м), Штрасбург (10 с 53 м 44 s), Беч (10 с 55 м 30 s), Трст (10 с 56 м 08 s); Рока ди Папа (11 с 15 м) С. Фернандо 11 с 19 м 30 s. Осетили су се трусови у Италији: око подне (Потенца), затим у 3 с 30 м по подне (Салерно), у 11 с 45 м у вече (Кићиано) и у Хрватској (Лика). Београд је миран.

28. јануара: осетили су се трусови: око 4 сах. пре подне (Салерно); 9 с 10 м пре подне у Форалбергу и неким местима Тирола: 9 с 45 м у вече у Загребу. Забележени су потреси у Штрасбургу: 4 с 01 м 15 s и 4 с 31 м 30 s по подне. Београд опет миран.

29. јануара: осетили су се трусови у поноћи и између 4 с и 4 с 15 м после подне на неколико места у Италији. У Београду је тада забележен потрес у 4 с 16 м 29 s по подне.

30. јануара: осетио се трус у Босни (Љубушка 4 с 47 м по подне), који је у Сарајеву забележен у 4 с 41 м 25 s. За тим се осетио лак трус у Месини 6 с 23 м 55 s по подне, који је тамо и забележен. Умерен трус осетио се опет у Италији у 9 с 30 м по подне (Перуђија). Београд миран.

31. јануара: у Еквадору (јуж. Америка) око 10 сах. пре подне (по там. времену) десио се јак трус са великим приливом и одливом. Тај трус забележили су више мање истовремено готово сви инструменти на свету између 4 с и 4 с 55 м по подне (по средњоевроп. времену). Поменућемо само неколико, као: у зап. Аустралији (4 с), Песлеј (4 с 06 м 30 s), Бејрут, Сирија (4 с 09 м), Коимбра (4 с 13 м 42 s). Каиро 4 с 27 м), С. Фернандо (4 с 37 м 54 s), Београд (4 с 41 м 09 s), Торонто (4 с 44 м 48 s), Викторија 4 с 45 м 24 s), Шиде (4 с 47 м), Азорска острва (4 с 47 м), Торгоза (4 с 47 и 01 s), Сарајево (4 с 48 м 25 s), Флоренција (4 с 49 м), Гетинген (4 с 49 м 03 s), Јена (4 с 49 м 06 s), Минхен (4 с 49 м 06 s), Хохенхајм (4 с 49 м 12 s), Месина (4 с 49 м 15 s), Хајделберг (4 с 49 м 22 s), Љубљана (4 с 49 м 27 s), Рока ди Папа (4 с 49 м 33 s), Исхија (4 с 49 м 38 s), Пола (4 с 49 м 49 s), Трст (4 с 49 м 53 s), Кремсминстер (4 с 50 м 12 s), Беч (4 с 50 м 32 s), Кракова (4 с 50 м 06 s), Будим-Пешта (4 с 54 м 39 s) Греноблʼ (4 с 55 м 09 s).

*

После овога општег прегледа, да мало зауставимо своје погледе на потресима наше престонице, а на основу изложених података, те да тиме у неколико упознамо природу нашега осолопца. Тога ради ми ћемо исписати све потресе, које је предао страном научном свету г. М. Недељковић, директор београдске метеоролошке опсерваторије према уписивању тамошњега сеизмографа. Ради боље прегледности, ми ћемо те потресе упоредити са подацима других сеизмографа̄ из неоспорно одлично уређених сеизмолошких опсерваторија и института, те тако најлакше оценити и природу наших потреса. Да би и то било што краће изложено, ми ћемо то упоређење извршити са подацима сеизмолошких опсерваторија и института: у Љубљани, Пешти, Бечу и Штрасбургу. Тамо ћемо тражити потврде оним потресима, који су из Београда саопштени страном свету, а ако их тамо нема забележених онда значи, да их нигде више и нема забележених, што се у осталом може лако проконтролисати из оног општег прегледа по појединим данима. Ту критику морамо учинити пре свега, пре но што се и одлучимо, да из изнесених података правимо какве закључке о сеизмичности нашега главнога града. Да би смо пак тај посао извели са свим јасно, да би сваки читалац могао пратити ове закључке, ми ћемо тај посао да радимо заједно са читаоцима. Тога ради биће најбоље, да то сложимо у прегледну таблицу, да пустимо најпре да говоре саме цифре, па ми тек потом.

(Види таблицу на стр. 397.)

Овде нам ваља истаћи, да је било општих потреса̄, забележених на осталим местима: 7., 16 и 27. јануара, за тим да је било осетних трусова у нашем суседству: 1., 3., 7., 14., 16., 19., 23., 25., 27., 28. и 30. јануара о којима ништа није јављено из Београда, те изгледа као да нису ни забележени на овдашњем сеизмографу. Забележени пак потрес од 6. јануара не слаже се по времену са осталима, као што се из горње таблице лепо види; изгледа да је тај потрес стигао у Београд на 2 м 36 s пре но игде, што није толико вероватно, колико да је ту време погрешно одређено код нас. Исто тако и потрес од 21. јануара не слаже се по времену са осталима јер пада на читавих 10 минута доцније, а то ће пре значити да се тај податак односи на неки други потрес, на онај који је констатован и у Пешти и још неким местима, а да се не односи на онај потрес који је, као што се из таблице види, констатован истовремено у Љубљани, Бечу и Штрасбургу. То би опет значило да је одавде, са београдскога сеизнографа јављено за један мањи потрес.

а није јављено за један општији потрес, који или није ни уписан или се шара његова није ни смотрила. Стога смо тај податак и ставили у загради.

ДАТУМ	ЈАВЉЕНИ ПОТРЕСИ ИЗ				ТИ ПОТРЕСИ ЗАБЕЛЕЖЕНИ СУ НА СЕИЗМОГРАФИМА И У:											
	Београда				Љубљани			Бечу			Б. Пешти			Штарсбургу		
	с	м	сек		с	м	сек	с	м	сек	с	м	сек	с	м	сек
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	5	27	43	пре подне	5	26	43	5	25	37	5	27	47	5	28	07
2	5	29	43	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11	33	66	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11	53	31	пре подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	1	36	50	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	44	41	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	5	05	04	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	11	13	54	пре „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	3	58	44	„ „	4	01	20	—	—	—	4	01	30	4	01	41
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	10	52	24	по подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	0	07	02	пре „	0	05	29	—	—	—	0	05	43	0	07	04
11	3	22	08	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4	16	04	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	9	55	40	пре подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	11	05	09	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	51	32	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7	17	28	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	2	30	—	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3	39	05	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	10	56	04	пре „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4	59	15	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	2	54	45	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	3	46	48	„ „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	9	16	04	пре „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	(3	11	44)	„ „	3	01	32	(3	12	31)	3	02	01	3	01	42
22	4	29	10	по „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	1	27	34	по подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	2	21	32	по подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	4	16	29	по подне	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
31	4	41	09	по подне	4	49	27	4	54	39	4	50	32	—	—	—
Свега	30				5			3			5			4		

После ових општих напомена, које су саме цифре учиниле, да кажемо и ми са осталим читаоцима коју реч, да изведемо заједнички закључак, па да завршимо.

Према свему реченом, преглед нам показује три различите ствари, које морамо рашчланити, те да можемо правилније оценити покретљивост нашег дела земљине коре под Београдом, а на основу оних података, које је као пробране, г. М. Недељковић доставио и страном научном свету, у име београдске метеоролошке опсерваторије. Те три ствари јесу:

1.). Има потреса забележених у Београду, а у исто време и на другим местима. Таквих случајева има у јануару месецу највише 5.

2.). Има потреса и трусова, забележених на оближњим инструментима или констатованих од становништва у нашем суседству, о којима нема никаквога трага у београдским извештајима. Таквих случајева било је у јануару месецу у 11 дана.

3.). Има потреса забележених у Београду, а о којима више нигде нема никаквога трага ни у непосредном суседству, а камо ли где год даље. Таквих случајева у јануару месецу има 25.

Какав закључак сада можемо извести из овога?

I. Што има и у Београду забележених оних 5 потреса, као и по другим, наведеним местима, то је лепа особина београдског сеизмографа. Тим се подацима још више утврђују потреси, који су иначе и на другим местима утврђени. Тиме се може постепено стећи научни кредит и у научном свету стећи уверење да се и код нас науке обделавају како треба. Сваки корак, који води томе за похвалу је и треба га искрено поздравити.

II. Што има потреса и трусова забележених на оближњим инструментима или их је становништво опажало у нашем непосредном суседству, као што је на пр. Босна, Хрватска, Угарска, Бугарска, да не идемо даље, па о њима нема никаквога трага у београдским извештајима — то је већ једна врло неповољна околност. Она показује: или да их београдски сеизмограф и није уписао; или да их г. М. Недељковић није ни одредио, ако су уписани. Ако их сеизмограф није ни уписао, онда то значи: да он није исправан, да има осетних мана било у инсталацији, било у конструкцији, било у самом монтирању (намештању инструмената), било у самом одржавању, било у самом руковању. Ако тако стоји ствар, онда је за свакога јасно, да податке са неисправног инструмента, не треба ни пуштати у међународни научни саобраћај, а у толико пре, ако се не познаје, тако рећи „душа самога инструмента." Ну, ако је београдски сеизмограф уписао трагове

горњих потреса и трусова, па их г. директор опсерваторије није одредио, онда значи: или није хтео дати себи толико труда, да детаљно и смотрено разгледа инструментова уписивања, већ је то извршио овлаш; или да просто није умео разликовати типове сеизмографских уписивања, која, као што смо у почетку нагласили долазе од разних узрока. Да ли је овде мана до инструмента, или до самог г. директора, или чак и до обојих — за страни научни свет, који је добио горње податке, сасвим је све једно. Страни научници лако могу из оваких примера, којих само у јануару има за 11 дана, доћи до уверења, да се не могу много поуздати у податке са опсерваторског сеизмографа, нити рачунати на њих при својим проучавањима. Такви примери у стању су, да ма и стечени кредит, јако уздрмају, а то је врло неповољна околност за нашу научну утакмицу.

III. Што има потреса, забележених у Београду, а о којима више нигде нема никаквога трага, као што се лепо то види из изложене таблице — то је друга, врло неповољна околност. Кад се узме на ум, да су ти потреси забележени сви у току дана (сем једнога ноћу), у доба када је најживљи саобраћај становништва, а нарочито кад се смотри онака учестаност (има их по 3—4 дневно), какве нема ни у Јапану, ни у Италији (где се земља врло често тресе) — онда морамо доћи до закључка: да то и нису потреси у земљиној кори, већ нека вештачка потресања од кола, трамваја, звоњења, од коњских топота, артилериске вожње и т. д. и т. д. у опште од узрока, који никакве везе немају са унутрашњошћу земљине коре. Што су и такви потреси саопштени научном свету на страни — то све већма утврђује прећашњи закључак: да се не умеју разликовати типови сеизмографских шара. Само је тако могло доћи, да се као сеизмички покрети саопштавају страном свету наши обични потреси од простог уличног саобраћаја. Таквих је само у јануару ове год. било 25! То пак неминовно води закључку, да се ови послови у опсерваторији раде без разбирања у стручним, инструменталним и техничким питањима практичке Сеизмологије. Такве појаве већ су јаки разлози, да страни научни свет, који добија такве податке одавде, мора стећи уверење: не само да се ти послови раде без критичности и на доват, него су у стању да доведу у питање и остали, чисто метеоролошки кредит наше опсерваторије. А код ових послова ваља бити необично обазрив, сређен и критичан, јер се иначе не само неће стећи никакав кредит, не само да ће и стечени доћи у питање, већ је много теже повратити једном већ изгубљени научни кредит, а то је за науке у младим земљама врло неповољно.

23. VI—1906. Проф. **Јеленко Михаиловић**

БЕЛЕШКЕ

РАЗНО

La Revue Slave. — Изашла је 2. свеска овог угледног часописа словенског на француском језику с овом одабраном садржином: L. Schmidt — Beauchez: Политичка ситуација у Чешкој; J. du Pontcray: Сјенкјевич и пољска књижевност; Stanislav Mikulski: Ukraina irredenta; Један Хрват: Избори у Хрватској; H. Baklaroff: Словенска солидарност; Мита Димитријевић: Црквена архитектура у Старој Србији; Cz. Pornanski: Словенски уметници у Паризу; Emmanuel de Cenkov: Писмо из Прага; L. C.: Пашићев кабинет; Maxime Bielinski: Две бомбе (новела) Ivan Koriak: Радничке агитације у Сарајеву; Један посланик у Думи: Дума; — Званични документи о Думи; Hogge-Fort: Есенција од ружа у Бугарској; Гргур Јакшић: Позван Оглу; — Једна свадба у руској цркви у Паризу; — Позоришта: Библиографија.

Срђ. Изишли су 2 и 3 број овог дубровачког часописа. У 2 броју су ови прилози: Le deuil royale од chevalier le Rodenstein (с преводом) Uskrsnuće „Srdja“, crtica iz „Srdjeve“ sadašnjosti (Piše P. U.), Aforizmi скупио A. Lotos (песма) од Dragutina M. Damjanića (Zagreb), Niko ko Maranda na Rudi (Новела) од Živka, U jeseni (песма) од S. Perišića, Pompejski grafiti од Valtera. barona Ljubibratića, Dvije nove knjige o dub. numizmat. од A. Benusi, Мудре изреке од X. Pad republike dubrovačke, Биљешке, Споменици дубровачки објелоданио А. Вучетић. Садржина бр. 3. је ова: Nirvana (песма) од A. Balšića, Човјек и жена (легенда) од Велимира Гајића, The last rose of Sommer (posljedna ljetna ruža) од Тома Mura (превео с енглеског Антун Кресин), Nikola Tesla i njegovi izumi, пише инжењер Стјепан Вулис, Мудре изреке од X., Sitnice iz dubrovačke prošlosti: Gospar Maro Martocičin * * * strašno kažnjen 1684. godine, пише А. Вучетић. Japan i Budizam од проф. D-r G. de Lorenco, Оцјене и прикази (J. Nadu: Marko Bruere Desrivaux als ragusanischer Dichter) од Петра М. Колендића, Биљешке, Споменици дубровачки, обелоданио А. Вучетић.

Проф. Дејан Михајловић: Критика на Општу Историју Нови век од Л. Зрнића. — У Београду, Државна Штампарија, 8°; стр. 3—16. Пошто је, у почетку (стр. 3), у неколико речи истакао заслугу ове књиге, коју он особито хвали, критичар набраја (стр. 4—16) један велики број погрешака и омашака које се у њој налазе.

Стара Јагодина. — Географско-историјска расправа. Написао Емило Ј. Цветић, суплент. Јагодина, 1905. 8°, стр. 39. (Одштампано из извештаја Мушке Јагодинске Учитељске Школе за 1905 год.). Цена 0.50 д. Ово је опширна и занимљива историја Јагодине од најстаријих времена до 1815 год.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Дубровачка ул. бр. 17.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)